

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt: XXX

No: 117

Ocak 1966

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1966

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
ALKIM, U. BAHADIR ve ALKIM, HANDAN: Gedikli (Karahüyük) Kazısı Birinci Ön-Rapor (51 Res. 2 hrt., 9 pl. ile birlikte)	1
—————: Excavations at Gedikli (Karahüyük); first Preliminary - Report (With 51 fig., 2 cards, 9 plan)	27
TEKİNDAĞ, PROF. DR. M. C. ŞEHABEDDİN : Büyük Türk Mutasavvıfı Yunus Emre hakkında Araştırmalar (4 fotokopi ile birlikte)	59
GÖKBİLGİN, M. TAYYİB : "XV. — XX. Yüzyıllarda Merkezî ve Güney-Doğu Avrupa'da Köylü hareketleri" konusu hakkında	91
—————: Fransızca özeti	99
BAYUR, HİKMET : Yeni Bulunan bir Belge dolayısıyla (4 fotokopi ile birlikte)..	103
—————: Birinci Genel Savaştan sonra yapılan Barış Antlaşmalarımız II..	115
Nekroloji :	
MANSEL, ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD : Ragıp Devres (İki resimle birlikte)..	157
Bibliyografya :	
İNALCIK, PROF. DR. HALİL: A k y ü z, K e n a n; <i>Şiya Paşa'nın Amasya Mutasarrıflığı Strasındaki Olaylar, Belgeler I</i>	163
Haberler :	
Washington'da Smithsonian Enstitüsünün Kutlama Töreni (7 resimle birlikte).	165
Atatürk Yıllık Konferansları'nın VI. Serisi	172

Kapaktaki resim : Altın-tepe duvar resimlerinden kanatlı cin (M. ö. yedinci yüzyılın ikinci yarısı).

B E L L E T E N

Cilt: XXX

OCAK 1966

Sayı: 117

GEDİKLİ (KARAHÜYÜK) KAZISI
BİRİNCİ ÖN-RAPOR *

U. BAHADIR ALKİM — HANDAN ALKİM

İslâhiye bölgesinde Türk Tarih Kurumu, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve İstanbul Üniversitesi adına araştırmalar yapmakta olan¹ heyetimiz, İslâhiye'ye bağlı Gedikli (Karahüyük)'de (bk. Harita 1) 1958 ve 1963 yazında topraküstü incelemelerinde bulunduğu sırada kırmızımsı portakal renginde ağır dönen bir çarkta yapılmış, yol yol perdah izli özel bir keramik türüne ait bir kaç parça toplamıştı. Aynı keramik çeşidini hem Tilmen Hüyüğündeki "M-3 mezarında" ve IIIg-IIIc katlarında bulmuş olmamız² ve hem Gazi-

* Buradaki ön-raporumuzu İngilizceye çevirme zahmetine katlandığından dolayı Dr. Edmund I. Gordon'a içten teşekkürlerimizi sunarız. İslâhiye bölgesi çalışmalarımızda Heyetimize her türlü kolaylığı sağlayan ve yardımlarda bulunan Gaziantep Valiliğine, İslâhiye Kaymakamlığına, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü sayın Mehmet Önder'e, Genel Müdür Yardımcısı sayın Hikmet Gürçay'a ve Şube Müdürlerine, Gaziantep Müzesi Müdürü Sabahat Göğüş'e ve bulunutularımızın muhafaza ve temizlenmesi için teknik imkânlar sağlayan Ankara Arkeoloji Müzesi Müdürü sayın Raci Temizer'e, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü sayın Necati Dolunay'a, Dr. Nezih Fıratlı'ya, Burhan Tezcan'a, Bayan A. Rollas'a ayrıca pek müteşekkir olduğumuzu bu vesile ile belirtmeyi üstün bir ödev bilmekteyiz.

¹ O zamanki Heyetimiz, bu satırların yazarlarından başka, Mühendis-Topograf Ferit Koper, Asistan Dr. Refik Duru, Aziz Albek ve Hulûsi Atahan'dan kurulu idi.

² Tilmen Hüyük'de yapılmakta olan kazılar hakkında genel olarak bk. U. Bahadır Alkım: "Tilmen Höyük Çalışmaları (1958-1960)", *Bellekten* XXVI (1962), s. 447-466; a y n. mll.: "İslâhiye bölgesinde 1955-1962 yılları arasında yapılan tarihî ve arkeolojik araştırmalar", *Atatürk Konferansları*, Ankara 1964, s. 169-178.

antep Müzesinde yine Gedikli'den gelme söz konusu türden müteaddit tam kap örneklerini görmüş olmamız, 1964 yaz ve güz aylarında Tilmen Hüyük'de çalışırken Gedikli'de de bir kazıya başlamamızı zorunlu kıldı. Aşağıdaki satırlar Gedikli (Karahüyük)'de giriştiğimiz kazıların birinci ön-raporunu teşkil etmektedir.³

A

GEDİKLİ (KARAHÜYÜK)'ÜN COĞRAFİ KONUMUNA VE İSTİKŞAF TARİHİNE TOPLU BİR BAKIŞ

Çok bereketli ve yer yer sulak Sakçagözü Ovasının batı kesiminde bulunan Gedikli, diğer adı ile Karahüyük, Gaziantep ilinin İslâhiye ilçesine bağlı olup İslâhiye'nin kuş uçuşu 23 km., Zincirli (Sam'al)nin 19 km. kuzey-doğusunda, Tilmen Hüyüğün 35 km. kadar kuzeyinde, Coba Hüyüğün de 6 km. batısındadır (bk. Harita 2, No. 12).

Karahüyük'ün arkeoloji literatüründeki adına ilk defa Zincirli hâfirlerinden R. Koldewey'in haritasında rastlamaktayız⁴.

"Karahüyük" adı, Sakçagözü Ovasında 1907'de araştırmalar, 1908 de de Coba ve Songurus Hüyüklerinde kazılar yapan John Garstang'ın haritasında da görülür⁵. J. Garstang, ilk kazı raporunda "Karahüyük"ün Sakçagözü Ovasındaki diğer hüyükler arasında yer aldığını ancak kendisinin bu Hüyüğü etrafı bir incelemeye tâbi tutmadığını kaydetmiştir⁶.

³ Gedikli (Karahüyük)'ye dair ön bilgi için bk. U. Bahadır Alkım: "İslâhiye bölgesi araştırmaları, Tilmen ve Gedikli Hüyük Kazıları", *Belleken XXIX* (1965) s. 556-560; Machteld J. Mellink: "Archaeology in Asia Minor", *AJA LXIX* (1965), s. 139-140.

⁴ R. Koldewey: "Routen im nordwestlichen Syrien aufgenommen im Jahre 1890 und 1891", *Ausgrabungen in Sendschirli I*, Berlin 1893'deki harita. Ancak Koldewey'in bu haritasında görülen "Karahüyük" adının "Gedikli (Karahüyük)" olması biraz şüphelidir: çünkü söz konusu bu yer adı hem Sakçagözü'nün kuzeykuzey-batısında gösterilmiştir hem de uzaklık bakımından gerçek mesafeye uymamaktadır. Bu itibarla Koldewey'in haritasındaki "Karahüyük"ün aynı adı taşıyan başka bir Karahüyük olması da muhtemeldir, bk. altnot 7.

⁵ J. Garstang: "Excavations at Sakje-Geuzi, in North Syria: Preliminary Report for 1908", *Annals of Archaeology and Anthropology, University of Liverpool I* (1908), s. 40 yanındaki XXXIII. levha üzerinde bulunan haritada "E" ile gösterilmiştir; aynı harita için krş. R. Naumann: *Architektur Kleinasiens*, Tübingen 1955, s. 203, res. 244.

⁶ J. Garstang: *ayn. yr.*, s. 100.

1949'da Coba Hüyük'de bir kontrol sondajı yapmış olan Dr. M. V. Seton-Williams, Dr. J. Waechter ve J. du Plat Taylor yayınladıkları haritada söz konusu bölgedeki bazı hüyükleri ve bu arada "Karahüyük"ü de göstermişler ancak Karahüyük hakkında her hangi bir özel açıklamada bulunmamışlardır⁷.

Anadolu'da "Karahüyük" ismi ile tanınan pek çok yer adı mevcut olduğundan, herhangi bir karışıklığı önlemek için, bundan böyle gerek buradaki ön-raporumuzda ve gerek gelecekteki yayınlarımızda Hüyüğümüzün diğer adı olan "Gedikli"yi kullanmayı daha uygun bulmaktayız.

Gedikli'nin ilk esaslı istikşafı 1958 yazında tarafımızca yapılmıştır⁸. Bu topraküstü araştırmamızda Gedikli Hüyüğünden muhtelif çağlara ait (Eski Bronz, M.ö. II. bin, M.ö. I. bin ve Roma) keramik parçalarını toplama imkânını elde ettik. Bu ziyaretimiz sırasında, tahminen 1951 yılında yapılan bir ihbar üzerine Gaziantep Müzesi Müdürü Bayan Sabahat Göğüş'ün Gedikli'ye geldiğini ve hüyükün doğu eteğine rastlayan bir kesiminde bir mezar olduğu anlaşılan yerden sayıları 10'u geçen ve hemen hepsi sağlam olan kapları çıkararak Gaziantep Müzesine götürdüğünü köylülerden öğrendik.

1963'de Gaziantep Müzesine gittiğimizde Gedikli menşeli tüm kapları inceliyerek bunların büyük bir kısmının, Tilmen Hüyük'ün Eski Bronz II ve III'e ait katlarından meydana çıkarılmış olan keramiğe büyük bir benzerlik gösterdiğini müşahede edince, Tilmen Hüyük kazısının 1963 dönemi çalışmalarına başlamadan önce Gedikli'ye bir defa daha gitmeyi uygun bulduk; bu gidişte bir mezar olduğunu tahmin ettiğimiz kesimde ufak çapta bir araştırma yapıldı ve aynı

⁷ J. du Plat Taylor—M. V. Seton Williams—J. Waechter: "Excavations at Sakce Gözü", *Iraq* XII, 2 (1950), s. 58, res. 1'deki haritada. Bu haritaya iki "Karahüyük" işlenmiştir. Bunlardan biri Sakçagözü'nün kuzeykuzey-batısında (Koldewey'in haritasında olduğu gibi yk. bk. alt not 4), diğeri ise yine Sakçagözü'nün 11 "mil," yani 17.5 km, kuzey-batısında gösterilmiştir; kanaatimizce bu sonuncusu bizim Gedikli (Karahüyük) olması gerekmektedir: maamafih gerçek Sakçagözü-Karahüyük uzaklığı takriben 10 km. dir.

⁸ Sakçagözü, Zincirli, İslâhiye ve Altıntop ovalarında yapmış olduğumuz bu istikşaf gezisine Topograf-Mimar Ferit Koper, Prehistorya-Arkeoloji Öğrencisi Refik Duru (şimdi: Asistan Dr. Refik Duru) ve İslâhiye'nin o zamanki İlköğretim Müdürü Halûk Atalar da katılmışlardır. Araştırmalarımıza büyük yardımları dokunduğundan dolayı kendilerine bu vesile ile teşekkürlerimizi tekrarlamayı zevkli bir borç sayıyoruz.

türden iki tüm kap daha bulundu ancak derine inilmediği için her hangi bir mezara rastlanmadı.

İşte bu buluntuların ışığı altında hem Tilmen'in stratigrafik verilerini kontrol etmek ve hem İslâhiye bölgesinin iskân tarihinin aydınlanmasında tamamlayıcı malzeme sağlamak amacıyla Gedikli Hüyüğünde 1964'de bir kazıya başlamağa karar verdik.

B

GEDİKLİ HÜYÜĞÜNDEKİ 1964 DÖNEMİ ÇALIŞMALARI

Sakçagözü Ovasının bu günkü düzeyinden 24 m. ve denizden de 569 m. yükseklikte olan Gedikli Hüyüğü (Res. 1) Gedikli köyünün kuzey bitişiğinde bulunmaktadır. Hüyük ovalimsi biçimde olup uzun ekzeni 240 m., kısa ekzeni ise 190 m. kadardır (Plan 1); doğu ve batı eteklerinden ve kuzey yamacından kerpiç dökmek için köylüler geniş çapta toprak çıkarttıkları için bu kesimlerde, bulduklarını pek muhtemel addettiğimiz mimarlık katlarının ve diğer kültür kalıntılarının büyük zararlara uğradığı kendiliğinden anlaşılır. Hüyüğün güney-doğu eteğinde bulunup araştırmalarımız ile bir nekropol olduğu kesinleşen bu yerde bulunan bir oda mezar içinden çıkarıldığı muhakkak olan ve hâlen Gaziantep müzesinde bulunan keramikler de böyle bir toprak alma ameliyesi esnasında tesadüfen bulunmuştur. Bu mezarın kesin yeri hakkında tam bir bilgi edineemediğimiz için keramiklerin tarafımızca açılan 3 oda mezarlardan birinden mi yoksa başka ve tamamen tahrip edilmiş bir oda mezarından mı çıkarıldığı kesinlikle söylenemez.

Gedikli Hüyüğü'nün üç yerinde sondaja girişildi: Hüyüğün tepesinde (= B—B₁ Sondajı), kuzey-doğusunda (=A—A₁ Sondajı) ve güney-doğu eteğinde (=C Sondajı).

I. Tepede (=B—B₁ Sondajları)

Bu deneme kazıları Hüyük tepesinde 20×30 m. boyutundaki bir alanda yapıldı (bk. Plan 1: III, 7 - III, 10 / D, 5 - D, 8). Gedikli köylüleri tarafından zaman zaman çocuk mezarlığı olarak kullanılan kesimin üst düzeyinde 50-60 yıl öncesine ait bir kaç mezar kaldırılıp bu günkü köy kabristanına nakledildikten sonra derinleşme ameliyesi geliştirildi (Res. 2). Yeni devirlere ait çeşitli keramik ve ufak buluntular veren 2 m. kalınlığındaki bir toprak düzeyi bütün alanda kal-

dırıldıktan sonra kesin plan vermiyen taş temel kalıntılarına rastlandı (Plan 2). Traşenin orta kesiminde meydana çıkarılan irili ufaklı taşlarla yapılmış ve yer yer harap olmuş bir döşemeyi, bu döşemenin doğusunda birbirini kesen iki temel duvarı kalıntısını ve aynı traşenin güneyindeki iki duvar parçasını mimarlık bakiyesi olarak görmekteyiz (res. 3-4). Buluntular arasında Osmanlı - Türk Hükümdarı II. Mahmud'un (1808-1839) otuzuncu saltanat yılında basılmış olan bir sikkesini, kaliteli *terra sigillata* parçalarını, Doğu Roma İmparatoru II. Constantius (M. s. 337-361)'un ve Honorius (393-423)'un birer sikkesini⁹ özellikle zikretmek isteriz. B-Sondajının plan vermiyen bu mimarlık kalıntılarını keramik ve meskükât buluntularına dayanarak Geç-Roma veya Bizans çağına ait olduğunu muhtemel saymaktayız.

Klâsik çağ kültürünün Hüyük tepesinde kalın bir tabakayı kaplaması dolayısıyla, bu "Tepe-Sondajında" daha çabuk bir stratigrafik sonuca ulaşabilmek için traşenin doğu yönünde yalnız 5 x 20 m.'lik bir alanda derinleşmeye devam edildi, bu çukura da "B₁-Sondajı" adı verildi (Plan 3); Hüyük tepesine nazaran 4 m.'lik bir derinlikte aynı teknikte taş temel kalıntılarına tesadüf edildi ve bu seviyenin de aynı surette karışık olduğu görüldü. Düzensiz kalker taşları ile yapılmış yer yer döşeme parçaları, plan vermiyen temel duvarı kalıntıları ve traşenin güney-batısının orta kesimindeki bir kapı mihverinin yatak taşı, bu traşenin mimarlık belgelerini teşkil etmektedir (res. 5).

Meydana çıkmış olan bu kalıntıların da aynı surette Roma devrine ait olduğu, keramik türünden anlaşılmaktadır. Böylece, Tepe-Sondajı'nın kalınlığı 4 m.'yi geçtiği halde, Osmanlı - Türk, Bizans ve Roma çağı çanak - çömleğinin henüz kesilmemesi ve mimarinin de plan vermeyen kesik duvarlardan ibaret oluşu ve aynı zamanda hüyükün kültür katlarını tesbit amacı ile açılan Basamaklı Sondajda (A - Sondajı) da bu devirlerin 2 basamak gösterdiği halde gene çok karışık bir durum göstermesi bu kesimdeki derinleşmeyi durdurmamıza sebep olmuştur.

⁹ Gedikli'nin bu dönem çalışmalarında bulunan meskükâtın ön-incelemesini yapmış olduklarından dolayı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Tarihi Asistanı Dr. Nezahat Baydur'a ve İstanbul Arkeoloji Müzesi Nüvizmatı Bayan Nekriman Olcay'a içten teşekkürlerimizi sunmak isteriz.

II. Kuzey - Doğu Yamaç (=A - Sondajı)

Bu kesimde (bk. Plân 4: III, 6 - II, 9 / D, 10-E, 4) Hüyükün kültürel sıralanışını tanımlamak amacıyla ve —her mimarlık düzeyinde bir basamak bırakıp derinleşme suretiyle— basamaklı bir sondaja girişildi. Yukarıdan aşağıya doğru elde edilen stratigrafik sonuç şöyledir: Geç devirler (Osmanlı - Türk, Bizans, Roma ve Hellenistik)'in altında iki evreli Demir-Çağı (= Kat I), M. ö. II. binyılı yerleşmesi (= Kat II), altı evresi tesbit edilen Eski Bronz - Çağı (= Kat III), Geç Kalkolitik Çağ? (= Kat IV ?). Ana toprağa henüz ulaşamadı. “Basamaklı tranşe”nin kat durumunu ve kesitini Plan 4’de görüyoruz. Ufak buluntu ve bilhassa keramik nevine göre basamakların temsil ettikleri kültür evrelerinin şöyle olduğu anlaşılmaktadır :

Birinci basamak	:	Geç-Roma, Bizans
İkinci basamak	:	Roma, Hellenistik
Üçüncü basamak	:	Demir-Çağı (Kat Ia)
Dördüncü basamak	:	Demir-Çağı (Kat Ib)
Beşinci basamak	:	M.ö. II. binyılı (Kat II)
Altıncı basamak	:	Eski Bronz-Çağı (Kat IIIa)
Yedinci basamak	:	„ „ „ (IIIb)
Sekizinci basamak	:	„ „ „ (IIIc)
Dokuzuncu basamak	:	„ „ „ (IIId)
Onuncu basamak	:	„ „ „ (IIIe)
Onbirinci basamak	:	„ „ „ (IIIf)

Basamaklı sondajda ışığa çıkarılan mimarlık belgeleri ile küçük buluntuları kısaca betimliyelim :

Yeni devirler olarak tanımladığımız üst yüzeyde (birinci ve ikinci basamak) karışık bir moloz kitlesine rastlandı. Osmanlı - Türk, Bizans, Roma ve Hellenistik çağlarına ait keramik parçaları ve Roma İmparatoru Heliogabalus (M. s. 218-222)'un bir sikkesi bulundu.

Kat I (= Üçüncü ve dördüncü basamak): Bu kültüre ait kalıntılara iki basamakta da rastlanması, iki evreli olduğunu göstermektedir; evreleri Ia ve Ib olarak numaraladık.

Ia’da güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda kalker taşından yapılmış bir temel duvarı açığa çıkarıldı.

Ib’de de aynı yönde olan duvar kalıntıları bulundu. Keramik, gerek Ia’da ve gerek Ib’de, genel olarak “Demir Çağı” deyimi ile anılan çanak-çömlek türündendir. Bunlardan üç örnek verelim :

Res. 6'da, açık zemin üzerinde kirli kahve rengi, paralel şerit bezekleri bulunan bir parçayı, res. 7 ve 8'de de yine aynı renkteki zemin üzerinde koyu kahve rengi boya ile yapılmış band süslü iki kap kırığını görüyoruz.

Monokrom mutfak keramiği türünden tabak, çömlek ve pitos parçalarını zikretmek isteriz.

Ia'da bulunan bronz bir bilezik ve Ib'de meydana çıkarılan kemik bir bız parçası diğer küçük buluntular arasındadır.

Gedikli Hüyüğünde Demir-Çağının iki evre ile temsil edilmiş olması, Sakçagözü Ovasının söz konusu devirde sürekli ve yoğun bir yerleşmeye sahne olduğunu bir kanıt teşkil etmektedir. Ia ve Ib'nin, M.ö. I. binyılının ilk çeyreğine, (özellikle IX. - VIII. yüzyıla) aidiyetini olanaklı görmekteyiz.

Kat II (= Beşinci basamak): Ib'den bir yangın izi ile ayrılmaktadır. Yanmış kerpiç parçaları ile yanık toprak tabakası bu hususu doğrulamaktadır. Kat II'nin üzerinde Kat I'e ait yoğun yangın kalıntısının görülmesi keyfiyetini, bir istilâ hareketi ile, belki de bir kavmin (Ahlâmû Aramîlerinin?) göçü ile ve yahut Assur Kralı Tukulti-Ninurta I'in (M.ö. 1244-1208) fütuhâtı ile ilgili saymaktayız. Gerek Tilmen'in ve gerek Amuk Ovasında kazılmış olan hüyüklerin mümasil katlarında da aynı yangının mevcudiyeti bu fikrimizi doğrulamaktadır.

Güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda seyreden kalker taşından bir temel kalıntısı Kat II'nin mimarlık belgesidir. Kat II'nin kalınlığı 1,5 metredir, oldukça kalın bir seviyesi olan bu kültür katında M.ö. II. binyılına ait keramik türlerinden örnekler bulundu; bu durum ise, Kat II'nin birden fazla evreli olması gerektiğini muhtemel kılmakta ise de, kazılan kesimde aynı kültürün başka mimarlık evresine rastlanmadı.

Keramik neviden biri, Hitit çanak-çömleğini andırmaktadır, bu türden iki parça bulundu; bunlardan biri parlak ve itinalı işçilikte olan bir kırmızı kupa kırığı, diğeri ise yine bir kırmızı kupaya ait ağız parçasıdır.

İkinci keramik türü, "Habur tipi" adı ile tanınan boyalı çanak-çömlek çeşidindedir; bu türden 10 kadar parça bulundu. Res. 9-11, sarımsak kahve rengi bir zemin üzerine yapılmış kırmızımtrak kahve renkli şerit bezekli olan bu neviden üç örneği görmekteyiz. Res. 12'de ise bu nevin daha itinalı bir parçasını buluyoruz; zemini sarım-

trak bej ve üzerindeki band süsleri ise siyaha yakın kahve rengindedir; bezeğin boyasının parlakça olması ayrıca dikkat çekicidir. Zira Habur kaplarının üzerine fırça ile çekilen boyanın parlaklık göstermesi olayına sık sık rastlanmaz¹⁰.

Kat II'de bundan başka kaba hamurlu monokrom günlük mut-fak keramiği (pitos, testi, tabak, çömlek parçaları v.s.), çakıl taşından bir havan eli veya ezgi taşı, silindir biçiminde pişmiş topraktan bir ağırlık da meydana çıkarıldı.

Kat II'nin alt seviyesinde, üzeri çapraz paralel mahkûk çizik bezekli kırmızımtrak portakal renginde bir kap parçası (res. 13) bulundu; aynı türden tam çanak-çömlek örnekleri Gedikli'nin oda mezarlarında (aş. bk. s. 18-21) ve Tilmen'in IIIg-IIIc evrelerinde de meydana çıkarılmıştı. Yine bu Kat II'nin alt düzeyinde, "C—Sondajında" meydana çıkarılan (aş. bk. s. 14-15) siyahımtrak gri renkteki kremasyon çömleri tipinden olan ve fakat günlük ihtiyaç için kullanıldığı anlaşılan bir kap kırığına rastlandı. Gedikli'nin daha eski bir katına (Eski Bronz - Çağı) ait olan bu türlerden keramiğin zuhurunu ârizî addetmekteyiz; Kat II temelleri kazılırken III. kat molozunun da karışmış olduğu çok muhtemeldir.

Basamaklı sondajın bu II. katının M.ö. II. binyılının hemen hemen hepsini kapsadığını (yak. ol. 2000-1200) anlaşılmaktadır.

Kat III (= altıncı-onuncu basamaklar): Bu katın üzerinde de yangın tabakası mevcuttur. Bu keyfiyet ise, M.ö. III. binyılı sonunda bölgeye bir istilânın vuku bulduğunu muhtemel kılmaktadır. Aynı yangın tabakasını ve dolayısıyla istilâyı, gerek Tilmen'in ve gerek Amuk hüyüklerinin mümasil katlarında da bulmaktayız. Basamaklı sondajın III. katında altı evre tesbit etme imkânı hasıl oldu (= IIIa, IIIb, IIIc, IIIId, IIIe ve IIIf). Bu seviyeler Eski Bronz - Çağının muhtelif evrelerini temsil etmekte ve M.ö. III. binyılının muhtemelen tekmilini kapsamaktadır. Evreleri kısaca betimliyelim :

IIIa: Mimarlık belgesi olarak güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda olan ve her iki yanı yıkık olduğu için kalınlığı tesbit edilemeyen ve fakat kalınca olduğu anlaşılan bir duvar kalıntısı ve döşeme kesimi meydana çıkarıldı.

¹⁰ Krş. B. Hrouda: *Die bemalte Keramik des zweiten Jahrtausends in Nordmesopotamien und Syrien*, Berlin 1957, s. 24.

Keramik çeşidi bu evrede değişmekte olup Tilmen IIIg-IIIc seviyelerinde, Tarsus'un Eski Bronz II, 3 sahasında bir kaç örnek hâlinde bulunmuş kırmızımtrak portakal renginde üzeri mahkûk çizik bezekli kap parçalarına bol miktarda, yine Tilmen'in adı geçen evrelerinde görülen ayaklı meyveliklere ve çan ayaklı tabak kırıklarına rastlandı. Aynı tip keramik, aşağıda değinileceği üzere (bk. s. 19-21) Gedikli'nin oda mezarlarında ve hattâ kremasyon mezarlığında da bulunmuştur ki, bu olay söz konusu mezarların tarihlendirilmeleri için bir dayanak teşkil etmiştir. IIIa'nın verdiği bu ilginç buluntular bir kültür değişikliğini açıkça gösterdiği için, basamaklı sondajımızın bu IIIa evresi hizasının kuzey bitişiğinde seçilen bir alanda (bk. Plan 1: III, 7-8/D, 10-E, 1) —daha ayrıntılı bir bilgi edinebilmek amacıyla derinliğine geliştirilen ikinci bir kazıya (= A1 -Sondajı) başlandı. A1 -Sondajı 1964 döneminde iki seviye indirilebildi (A1 : IIIa ve A1 : IIIb).

A1 : IIIa'daki (bk. Plan 5) mimarlık kalıntısı olarak meydana çıkarılan temel duvarlarının basamaklı sondajın IIIa seviyesindekilerin bir devamı olduğu görüldü. A1-IIIa'da ufak taşlarla yapılmış yer yer bir döşeme ve iki duvar kalıntısına rastlandı (krş. Plan 5 ve res. 14). Alanın güney-doğu kesimindeki duvarın bir yönü yıkık durumda bulunmasına rağmen 3 m.'ye yakın bir kalınlıkta olduğu anlaşıldı; duvarın üzerinin ufak taşlarla düzleştirilmiş olması, sağında ve solunda yanık kerpiç parçacıklarına da rastlanması temelüstü yapısının kerpiçle inşa edilmiş olduğuna işaret teşkil etmektedir. Kalınlığı normalden fazla olan bu duvar bakıyesinin bir sûr kesimine ait olduğunu ve binaenaleyh Gedikli'nin bu IIIa evresinin bir sûrle çevrilmiş bulunduğunu muhtemel saymaktayız.

IIIb (A1 : IIIb): IIIa'nın hemen altında olup bir yıkıntı ile ayrılmaktadır. IIIb'nin gerek mimarlık ve gerek keramik kalıntıları IIIa'ninkilerin hemen hemen aynıdır. Bilhassa sûr olarak tanımladığımız kalın duvar A1 -IIIb'de kendisini daha iyi bir surette korumuştur (Plân 6 ve res. 15-16). Bundan da, IIIa sûrunun, IIIb sûrunun hemen üzerine aynı altyapıdan faydalanılarak ve zaman zaman eski sûr kullanılarak inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Gerek IIIa ve gerek IIIb evrelerinde Gedikli Hüyüğü'nün tahkim edilme zorunluğu, bölgenin güvenini tehdit eden düşman bir komşu ülke halkının o devirlerde mevcut olması gerektiği fikrini telkin etmektedir.

IIIc : Basit bir temel kalıntısı veren bu evrenin keramiği, bir önceki iki seviyenin (*IIIa* ve *IIIb*) aynıdır. Çeşitli sileks âletler buluntular arasındadır, bunlardan bir orak-bıçağın kırık parçası ilginçtir. Aslında oldukça uzun olan bu tip çakmaktaşı orak-bıçaklardan bir kaç örnek Tilmen'in *IIIe* katında meydana çıkarılmıştı¹¹.

III d ve *III e* : Bu evrelerin basit duvar kalıntıları ve keramik türü *IIIc*'ninkinin hemen hemen aynıdır. Çakmaktaşı âletlerin sayıları bu seviyelerde artmaya başlar. Pişmiş topraktan yapılmış ufak bir araba tekerleğinin (çapı 4 cm.) *IIIe* evresinde bulunuşu üzerinde durulmaya değer. Bilindiği üzere, aynı tipte ve hattâ yaklaşık olarak aynı büyüklükte iki tekerlekli bir araba —sürücüsü ile birlikte— Hama'nın "H-katında" meydana çıkarılmıştır¹². En eski örneklerine Mezopotamya'da rastlanan tekerleği ve dolayısıyla arabayı¹³ M.ö. III. binyılının ortasında Gedikli Hüyüğündeki ve dolayısıyla Sakçagözü bölgesindeki halkın tanıması ve bu aracı dinî veya dünyevî amaçlar için kullanması ilgi çeken bir olaydır.

III f (= On birinci basamak): Mimarlık belgesi olarak basit bir taş temel kalıntısına rastlandı. Kırmızımtrak portakal rengindeki mahkûk çizik bezekli keramiğin devam ettiği ve fakat sileks âletlerin miktarının arttığı ve aralarında bir kaç obsidian gereçlerin de bulunduğu görüldü. Bu evrede Eski Bronz-Çağı'nın ilk evresini teşhis etmek yerinde olur. Bu evrede kırmızı renkte bir "Khirbet-kerak" tipi kap parçasına rastlandı. Gedikli'nin doğu eteğinde de topraküstü buluntusu olarak yine bir tek "Khirbet-kerak" cinsi keramik kırığı yine bu dönemde toplanmıştır.

Doğu ve Orta Anadolu'nun Kalkolitik Çağı ve sonra da "Bakır-Çağı", daha geniş deyim ile Eski Bronz-Çağı kültürlerinde görülen, Amuk Ovasında ise "G—evresinde" başlayıp "I-evresine" kadar devam eden (yakl. ol. M.ö. XXVIII.-XXV. yüzyıl) Konya Ovası ve Kilikya'da örneğine hemen hemen hiç tesadüf edilmeyen, Filistin'de

¹¹ Tilmen örnekleri için krş. U. Bahadır Alkım: *Atatürk Konferansları*'nda, s. 174 ve res. 27.

¹² H. Ingholt: *Rapport préliminaire sur sept campagnes de fouilles à Hama en Syrie (1932-1938)* Köbenhavn 1940, s. 57-58 ve lev. XVII, No. 1.

¹³ Örneğin krş. J. Wiesner: *Fahrten und Reiten in Alteuropa*, (=AO 38/2-4) Leipzig 1939 s. 24-29; Armas Salonen: *Die Landfahrzeuge des Alten Mesopotamien*, Helsinki 1951, s. 160 v. d.d.; daha genel olarak bk. E.Unger: s.v. "Wagen", *Reallexikon der Vorgeschichte* XIV (1929), s. 231-242.

ise ancak Eski Bronz'un ikinci evresinde görülen (M.ö. XXVII.-XXV. yüzyıl) ve oradaki buluntu yerine izafeten "Khirbet-kerak" adı altında tanınan bu keramik nevinin Gedikli Hüyüğü'nün basamaklı tranşesinin IIIf safhasında olması dikkat çekici bir husustur. Gerek Gedikli'deki ve gerek Tilmen ve İslâhiye bölgesi hüyüklerindeki ancak ârızî buluntular, Eski Bronz I'de kuzey-doğu Anadolu'dan Suriye'ye ve Amuk bölgesine hicret eden ve bu "Khirbet-kerak" keramiğinin sahibi olan halkın Sakçagözü, İslâhiye ve Hassa bölgelerinin etkileri altında bulundurmadıklarına işaret teşkil etmektedir. Bahis konusu olan çağda bölgemizin de, tıpkı Kilikya'daki gibi, parlak ve müreffeh devrini idrak etmekte olduğu anlaşılmaktadır; bu parlak devir, yüzlerce yıl kullanıldığı anlaşılan çarkta yapılmış kırmızımtrak portakal rengindeki mahkûk çizik bezekli keramiğin sahibi olan bir halkın bölgemizde hâkim olduğu çağda idrak edilmiş olsa gerektir.

Kat IV (?): IIIf'in altında her hangi bir mimarlık kalıntısına rastlanmadı. Keramik seyrekleşti. Az da olsa kırmızımtrak portakal renkli çanak çömleğin devam ettiği, buna mukabil sileks âletlerin bolladığı müşahede edildi. Acaba IIIf'in altı geç bir Kalkolitik midir? Yoksa Eski Bronz devrinin ilk evresinin önceki devamı mıdır? Bu hususta kesin bir fikir ileri sürmek mümkün olamadı. Ancak Dr. M. V. Seton-Williams'ın deyimi ile kalın dipli ve kenarlı "Coba tipi kâse" kırıkları¹⁴, enkrüstasyonlu bir keramik parçası ve mahallî imâl olan bir kaç Obeid tipi çanak-çömlek kırığı, Eski Bronz-Çağı'nın pek erken bir evresini veya geç bir kalkolitik devrini IIIf'in altında aramamızı muhtemel kılmaktadır.

Res. 17, içi krem renginde bir macunla doldurulmuş mahkûk çizik bezekli kırmızımtrak bir keramik parçasını göstermektedir; daha sonraki çağda enkrüstasyonsuz olarak bol örnekler veren bu enkrüstasyonlu keramik türü acaba sonrakinin evveliyatını mı temsil etmektedir? Yeter derecede buluntulara hâlen sahip bulunmadığımız için, bu hususta şimdilik bir şey söyleyemeyeceğiz.

Res. 18 ve 19'da mahallî Obeid türünden iki çanak-çömlek kırığını ve res. 20'de de Coba Hüyük'ün IV C katında meydana

¹⁴ Örneğin bk. J. du Plat Taylor—M. V. Seton-Williams—J. Waechter: "The Excavations at Sakce Gözü", *Iraq* XII, 2 (1950), s. 95 ve d., s. 99 v.d.d. ve res. 16, No. 1-3, res. 18, No. 8-10, 12.

çıkılmış olan bir parçaya¹⁵ benzerlik gösteren paralel band bezekli bir örneği bulmaktayız.

Basamaklı tranşenin bu IIIf-altı evresinde Hüyüğün eteğine pek yaklaşıldığı için ve hattâ hâliyle etekten de dışarı taşılma ihtimali vârid olduğu için ve aynı zamanda ana toprağa da ulaşılmadığından Gedikli'nin en eski kültürünü kesin bir şekilde aydınlatma olanağı sağlanamadı. Gelecek dönem kazısında bu konunun açıklanabileceğini ummaktayız.

III. Güneydoğu etekte (= C-Sondajı)

Bu kesimde (bk. Plan 1: IV, 2-IV, 5/E, 5-E, 6) bir kazıya giriş-memizin sebebini yukarıda Gedikli'nin istikşaf tarihçesi vesilesiyle açıklamıştık (bk. s. 1-4). 30×8 m. boyutundaki bir alanda geliştirdiğimiz çalışmalarda bir nekropol (Plân 7 ve res. 21) kesimi bulduk. En az bir kaç yüzyıl kullanıldığı anlaşılan bu nekropol'de üç gömme tipine rastlandı: basit toprağa gömme, çömlek içinde kremasyon ve dikdörtgen planlı oda mezarları.

a) Basit toprağa gömme : Tranşenin güney kesiminde köylülerin evvelce toprak çıkardıkları eteğin bu günkü toprak düzeyinden 0.50 - 1.50 m. derinlikte ve 7×6.5 m.'lik bir alanda doğrudan doğruya toprağa gömülmüş dört iskelet bulundu (res. 22 ve plân 7).

İlk gömüye, alanın güney-doğu kısmında tesadüf edildi; kuzey-güney doğrultusunda sırt üstü yatırılmış ve başucunda *in situ* bir amfora duran basit bir gömme idi. Çalışmalar geliştirilince hepsi ayrı ayrı istikametlerde olan üç gömü daha bulundu (bk. Plan 7). Açığa çıkarılan iskeletler "İ-1, İ-2, İ-3, ve İ-4 olarak numaralandı.

İ-1 : Tam kuzey-güney doğrultusunda ve sırtüstü yatmaktadır; sol ayak, sağ ayağın üstüne doğru gelmekte, sol el sağ dirseğin altına doğru bir dikaçı ile kıvrılmakta, sağ el yukarı göğüs üzerine kaldırılmış bir durumdadır, baş ise hafif sağa dönüktür (res. 23). Bütün kemikleri hemen hemen tam olup kendisini iyi bir surette korumuştur. Kafa tasının hemen tepe bitişiğinde bir amfora yerli yerinde ve dik durur vaziyette bulundu (res. 24). Amfora (yük. 21.6 cm.), bej renkte olup iki kulpunun alt hizasından ağzının üst hizasına kadar kırmızımsı kahve renginde bir boya süsünü ihtiva etmektedir.

¹⁵ *Ayn. yr.*, s. 101, res. 18, No. 5.

İ-2: İ-1'in 2.60 m. güney-batısında olup Hüyüğün etek düzeyinden 0.50 m. derinlikte bulundu. Kuzeydoğu—güneybatı istikametindedir. Sırtüstü yatmakta olup ayak bileklerinden aşağı kısmı kazı sırasında bulunamadı. İki el göğüs üzerinde kavuşturulmuştur. Baş hafif öne eğik olup aşağı sarkan alt çene iskelete âdeta güler bir ifade vermektedir. Ölü hediyesi olarak başucunda halka dipli ve tek kulplu (maalesef bu kulp kırıktır), yuvarlak şişkin karınlı bir çömlek *in situ* durumda bulundu (res. 25).

İ-3: Bu iskelet, İ-2'ye dikey vaziyette gömülmüştür (krş. Plân 7 ve res. 25a). İ-3, kuzeybatı—güneydoğu doğrultusundadır. İ-2'den 0.40 m.'lik yüksek bir düzeyde bulunmakta, ancak hüyük eteğinin yamaç kesimine rastladığı için yamaçtan 0.70 m. derindedir. Sırtüstü yatmaktadır, ayaklar ve eller kazı sırasında meydana çıkmadı. Başına gelince, kafatasının arka kısmı kalmış, ön kısmı ise harap olmuştur. Ölü hediyesine rastlanmadı.

İ-4: Batı-doğu doğrultusunda olup yine sırtüstü yatmaktadır. Kollar, vücudün iki yanına uzatılmıştır. Elleri bileklerden, ayakları da ayakbileklerinden itibaren yoktur. Ölü hediyesi de mevcut değildir (res. 26).

Açılmış olan basit toprağa gömü alanında meydana çıkan keramik genel olarak bej renkte olup M. ö. II. binyılı karakteristiğini taşımaktadır, ancak zamanla ve muhtemelen rutubetin etkisi ile kirli bir renk almıştır. Monokrom keramik arasında, yuvarlak dipli, şişkin karınlı ve çift dudaklı iki Suriye tipi şişe (birinin ağzı kırık) ve yonca ağızlı bir ufak testi parçası özellikle zikre değer. Keramik buluntularından, bu basit gömmelerin M.ö. II. binyılının ilk yarısına veya ortalarına ait oldukları anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere, bu tip değişik oriyantasyonlu basit toprağa gömme Gedikli'nin 120 km. kadar güneyinde bulunan Tel Açıana (= Alalah)'nın VIII.-I. katlarında (yakl. ol. M.ö. XIX.-XIII yüzyıl) Sir Leonard Woolley tarafından meydana çıkarılmıştı¹⁶. Gelecek dönemdeki çalışmalarımızda, basit toprağa gömülü mezarlar ve onlarla birlikte karakteristik keramik ve başka eserler de bulunduğu takdirde, Gedikli'nin bu gömü türünün daha kesin bir tarihlendirilmesinin yapılabileceğini ümit etmekteyiz.

¹⁶ Sir Leonard Woolley: *Alalakh. An Account of the Excavations at Tell Atchana*, Oxford 1955, s. 205-222, tür. yr.

b) Kremasyon mezarları: C-Transesinin kuzey kesiminde 6.5×10 m.'lik bir alanda Hüyük yamacının bu günkü düzeyinden 0.80 m. derinlikten itibaren kremasyon mezarları bulundu. Pek çok ve üst üste yapılan gömüler alttaki kemik muhafaza kaplarının kırılmasına sebep olduğu için burada kül, kemik ve keramik parçalarından âdeta bir tabaka teşekkül etmişti; bu tabakanın kalınlığı 1-1.75 m. arasında değişmektedir (Plan 8 res. 27). Sayıları herhalde bir kaç yüze yaklaşması gereken bu yakma mezarlardan ancak 43'ü tam mezar olarak sayılabildi.

Muhtelif tip ve büyüklükteki kapların içine yapılan kremasyon gömmelerinin genellikle bâzı müşterek özellikleri vardır, şöyle ki :

1 — Ölü kemikleri daima kabın dip kısmında bulunmaktadır; çömleğin karınaltı kısmında umumiyetle ufak bir delik vardır.

2 — Kemiklerin üzerinde ekserisi başlı olan birer bronz iğne vardır.

3 — Kemik parçalarının üst kısmında genellikle ölü hediyesi olarak bej hamurlu bir fincan, ufak bir şişe veya ufak bir çömlekçik yer almakta, bunların üzeri de siyah, yanık kemik ve ağaç külü ile doldurulmaktadır.

4 — Kremasyon çömleğinin ağzını örtmek için, kırılmış keramik (ekseriya çan ayaklı derin tabak) parçası kapak olarak kullanılmaktadır.

Bu müşahedelerimiz bize, ölülerin bir yerde (muhtemelen bu alanın hemen doğusunda) yakıldıktan ve ceset henüz tamamen yanmadığı bir anda bir nevi akıtle söndürüldükten sonra geriye kalan kemik parçalarının bir beze sarıldığı, husule gelen ufak bohçanın bir bronz iğne ile tutturularak kremasyon çömleği içine konulduğu, bunun üzerine ölü hediyesi yerleştirildiği, geriye kalan küllerin de kabın en üst kısmına doldurulduğu ve kabın ağzının ise yakılan kemiklerin söndürülmesi için kullanılan ve muhtemelen kasden kırılan testi, tabak, v.s. gibi kap parçaları ile kapatıldığı fikrini telkin etmektedir.

Yakılmış kemiklerin içine konduğu siyah çömlekler, çapları genellikle 30 - 40 cm. arasında değişen, küre biçimli, dışarı dönük dudaklı, siyah hamurlu ve gevrek pişirilmiş kaplardır (res. 28, 29 ve 30 sol). Umumiyetle başka yerlerde mutfak kabı olarak isimlendirilen ve Basamaklı — Sondajımızın II. kültür katının en alt kesiminde başlıyan

bu keramiğin hem günlük ihtiyaç hem de gömü için imâl edildiği anlaşılmaktadır.

Bu siyah çömlüklerden başka aşağıda inceliyeceğimiz (bk. s. 18-21) oda mezarlarında bulunan keramiğe nazaran daha kaba olan kap örnekleri, (kırmızımtrak portakal renkli derin kâseler, bodur meyvelikler, muhtelif şekilli çömlükler) kremasyon mezarları için istimâl edilmişlerdir.

Ölü hediyesi olarak kremasyon çömleği içine konulan kaplara gelince : nisbeten ufak boyutlu bej fincanlar, şişeler iki kulplu olup Homeros'da geçen kayda göre yanlışlıkla *depas amphikypellon* suretinde deyimlendirilen narin kupalar "Suriye şişesi" adı altında tanınan şişeler, ve tek kulplu gaga ağızlı olup boynunda paralel oluklar bulunan testiler mevcuttur. Bunlardan bâzılarını res. 30 (sağ), 31, 32, 33'de görmekteyiz.

C—Sondajının orta kesiminde meydana çıkan ve hemen aşağıda tarafımızca açıklanacak olan (bk. s. 18-21) "oda mezarlar", kremasyon mezarlığı ile hemen yanyana sınırlanmakta ve kremasyon keramiği arasında oda mezarlarında bulunan mükemmel perdeli kırmızımtrak portakal renkli keramiğinin nisbeten kabalaşmış örneklerine tesadüf edilmektedir. Bu husus ise, bize, bu iki gömü tarzı arasında bir zaman farkı olmakla beraber bu farkın pek de çok olmadığı fikrini vermektedir.

Kremasyon mezarlarının tarihlenmesi, gerek kremasyon kapları, ve gerek ölü hediyesi olan kapların yardımı ile mümkün olabilmektedir.

Yaygın mezar kabı tipi olan küre biçimli siyah çömlükler Amuk Ovasından da malûmumuz olup orada Braidwood'lar tarafından "Amuk F, H, I ve J" evrelerinde bulunmuştur.¹⁷

Kremasyon mezarlarına nazaran bir önceki devre tarihlenmeleri muhtemel olan "oda mezarları keramiği", hem Tilmen'de hem de Tarsus'da Eski Bronz II'ye atfedilmiş bulunmaktadır (aş. bk. s. 19 ve altnot 28). Bu itibarla kremasyon mezarlarında çıkan keramiğin kabalaşmış örnekleri açık olarak biraz daha geç bir çağa, muhtemelen Eski Bronz III'e tarihlenebilir.

¹⁷ Krş. R. J. Braidwood — Linda Braidwood: *Excavations in the Plain of Antioch I*, Chicago 1960 (=OIP LXI), s. 235, res. 175 (=F-Evresi), s. 360, res. 280 (=H-Evresi), s. 405, res. 309 (=I-Evresi) ve s. 432, res. 333 (J-Evresi).

Ölü hediyesi olarak mezar çömlüklerine konan keramik ve bronz iğne tipleri bu tarihlenmemizi kuvvetlendirmektedir. Bunları kısaca ele alalım:

1 — “*Depas amphikypellon*”lar (= iki kulplu nârin kupalar): Troya II-IV arasında rastlanan ve karakteristik bir kupa tipi olan *Depas amphikypellon*’ların mezar hediyesi olarak bulunması, önemli bir tarihlendirme tutanağıdır. Bu tip kupalardan kazı sırasında üç tane meydana çıkarılmıştır (kırık vaziyette); bir tane de tam olarak, yukarıda değindiğimiz üzere (yk. bk. s. 3), Gaziantep Müzesinde Gedikli’den gelme kaplar arasında tesbit edilmiştir. Gedikli *depas*’ları, (res. 34) daha ziyade Troya III ve IV’de bulunan *depas*’lara benzerlik göstermektedirler¹⁸. Bilindiği üzere, Zincirli’nin eski kazılarında da bir *depas* parçası meydana çıkarılmıştı¹⁹. “Amuk-J” evresinde Tell Tainat menşeli bir *depas* kırığını ve Tarsus’un Eski Bronz III *depas*’larını²⁰ Gedikli’ninkilerle karşılaştırabiliriz.

2 — *Suriye tipi şişe*: Kremasyon külleri arasında bulunan ve tarihllemeye yardım eden diğer bir kap tipi de bir “Suriye şişesidir”. Tilmen’in IIIId evresinde açığa çıkarılan aynı tipteki bir şişe²¹, Zincirli menşeli şişeler²² bölgemize en yakın mukayese örnekleri veren yerlerdendir. Bu şişe profilinin Kilikya’da ve Suriye’nin muhtelif mahallerinde meydana çıktığı ayrıca malûmdur²³. Örneğin, Tarsus menşeli olanları Eski Bronz III’ün son safhasına²⁴ ve Tell Tainat’daki de “Amuk I ve J” evresine maledilmişlerdir²⁵. Bu misaller gözönüne alınarak bizim Gedikli şişemiz de Eski Bronz III’e tarihlenebilir.

¹⁸ Krş. C. W. Blegen v. bşk.: *Troy II*, Part 2 *Plates*, Princeton 1951, lev. 67 ve lev. 160 (36. 177).

¹⁹ F. von Luschan (neşr. W. Andrae): *Ausgrabungen in Sindschirli V - Die Kleinfunde*, Berlin 1943 (=AIS V), s. 55, res. 60.

²⁰ R. J. Braidwood — Linda Braidwood: *Excavations in the Plain of Antioch I*, Chicago 1960 (=OIP LXI), s. 451, res. 349; Tarsus menşeli Eski Bronz III *depas*’ları için bk. H. Goldman: *Excavations at Gözlükule - Tarsus II*, Princeton, 1956, *Text*, s. 131 ve 142 ve *Plates*, lev. 265, No. 483, 484.

²¹ U. B. Alkim: *Atatürk Konferansları*’nda, Ankara 1964, s. 174 ve res. 26; ayn. mll: *Orientalia N. S.*’de XXXIII (1964), s. 505 ve lev. LVI, res. 9.

²² AIS V’de, s. 45 ve lev. 26, f, g, h.

²³ M. J. Mellink: *Bibliotheca Orientalis*’de, XIX (1962), s. 225-226; M. E. L. Mallowan: *Iraq*’da, IV (1937), s. 105-106.

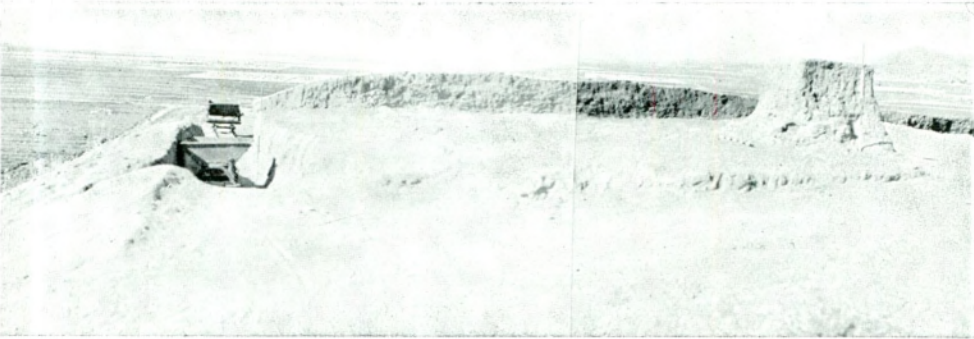
²⁴ H. Goldman: *Excavations at Gözlükule-Tarsus II*, *Text*, Princeton 1956, s. 154 ve *Plates*, lev. 268, res. 616, 617.

²⁵ OIP LXI (1960), s. 450 ve s. 451, res. 348.

Res./Fig. 1 — Gedikli (Karahüyük)'ün güney-doğudan genel görünüşü.
Gedikli (Karahüyük) : The mound seen from the southeast.

Res./Fig. 2 — Gedikli Hüyük : Tepedeki "B-Sondağı" 'nda ilk çalışmalar.
Gedikli Hüyük : Start of the excavation on the summit of the mound ("Sondage B").

U. B. Alkım

Res./Fig. 3 — Gedikli Hüyük: “B-Sondajı” ’nın batı kesimindeki taş döşeme ve temel duvarı kalıntıları (Geç devirler).
Gedikli Hüyük: Stone pavement and wall-foundation remains in the western part of “Sondage B” (Late periods).

Res./Fig. 4 — Gedikli Hüyük: “B-Sondajı” ’nın doğu kesimindeki mimarlık kalıntıları (Geç devirler).
Gedikli Hüyük: Architectural remains in the eastern part of “Sondage B” (Late periods).

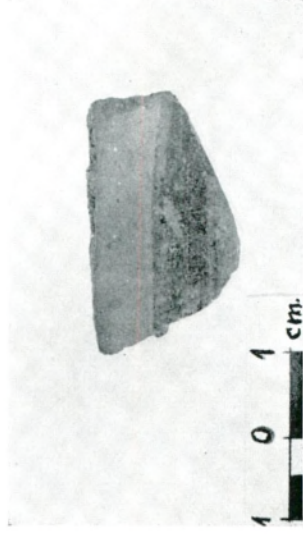

Res./Fig. 5 — Gedikli Hüyük: “B₁-Sondajı”’nda meydana çıkarılan mimarlık kalıntıları.
Gedikli Hüyük: Architectural remains brought to light in “Sondage B₁”.

Res./Fig. 6 — Gedikli Hüyük: (Basamaklı tranşe) = A-Sondajı, Demir Çağı keramiğinden bir örnek.
Step-trench “Sondage A” : A specimen of Iron Age pottery.

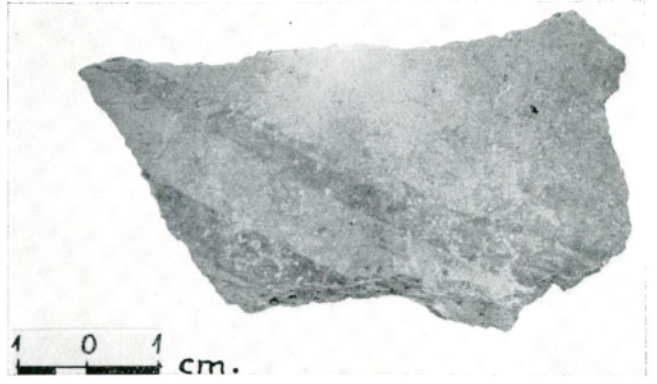

Res./Fig. 7 — Gedikli Hüyük: Basamaklı tranşe, Demir Çağı keramiğinden başka bir örnek.
Step-trench : Another specimen of Iron Age pottery.

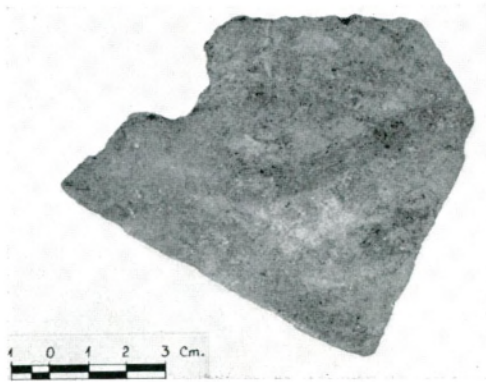
Res./Fig. 8 — Gedikli Hüyük: Basamaklı tranşe, Demir Çağı çanak çömleğinden başka bir örnek.

Step-trench: Another specimen of Iron Age ware.

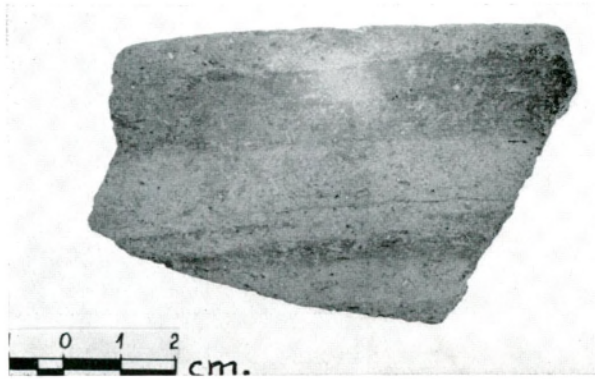
Res./Fig. 9 — Gedikli Hüyük: Basamaklı tranşe, Kat II'den bir kap parçası.

Step-trench: A sherd from Level II (Second Millennium B. C.).

Res./Fig. 10 — Gedikli Hüyük: Basamaklı tranşe, Kat II'de bulunan başka bir keramik parçası.

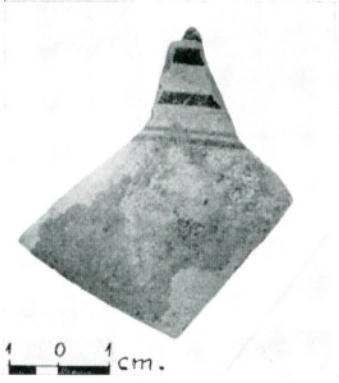
Step-trench: Another sherd from Level II.

Res./Fig. 11 — Gedikli Hüyük: Basamaklı tranşe, Kat II'den diğer bir keramik kırığı.

Step-trench: Another pottery fragment from Level II.

Res./Fig. 12 — Gedikli Hüyük: Basamaklı tranşe, Kat II'de meydana çıkan bir başka kap parçası.

Step-trench: Another Level II pottery fragment.

Res./Fig. 13 — Gedikli Hüyük: Basamaklı tranşe, Kat II'nin alt düzeyinde mahkük hat bezekli kırmızımtrak portakal renginde bir keramik kırığı.

Step-trench: Fragment of incised-line reddish-orange ware found in the very bottom of Level II.

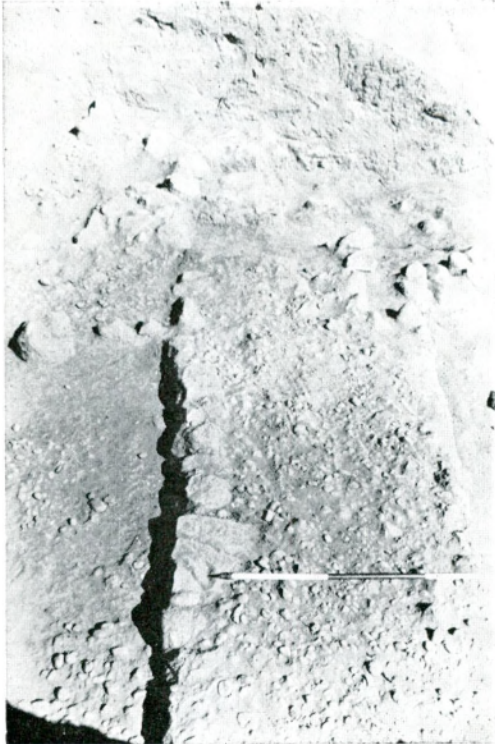

Res./Fig. 14 — Gedikli Hüyük: A₁-Sondajı, Evre 1.
Sondage A₁-Phase 1.

U. B. Alkim

Res./Fig. 15 — Gedikli Hüyük: A₁-Sondajı, Evre 2. Sür olması muhtemel duvar kalıntıları (=III b.)
Sondage A₁-Phase 2: Remains of probable Fortification-Wall (=Phase III b).

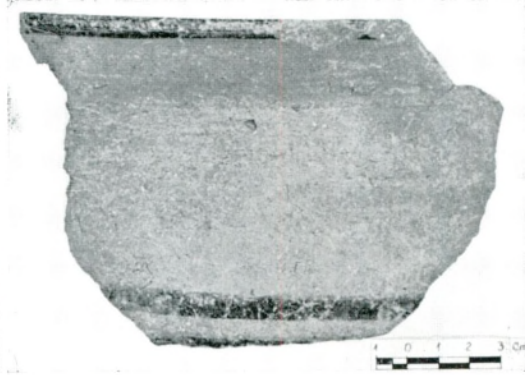

Res./Fig. 16 — Gedikli Hüyük: Res. 15'in başka bir yönden görünüşü.
Another view of the same Fortification-wall remains.

Res./Fig. 17 — Gedikli Hüyük: Basamaklı tranşe, enkrüstasyonlu bir keramik parçası (Kat IV?).
Step-trench: Fragment of pottery with incrustated ornamentation (Level IV?).

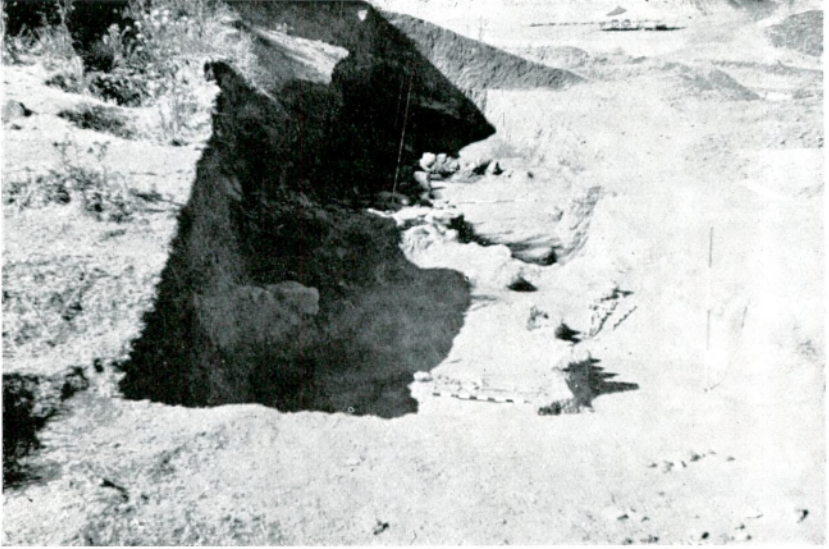
Res./Fig. 18 — Gedikli Hüyük: Basamaklı tranşe, mahalli Obeid keramiği türünden bir parça.
Step-trench: Fragment of locally-made ware of Obeid type [Level IV?].

Res./Fig. 19 — Gedikli Hüyük: Basamaklı tranşe, aynı Obeid türünden başka kap kırığı.
Step-trench: A second local Obeid type pottery fragment.

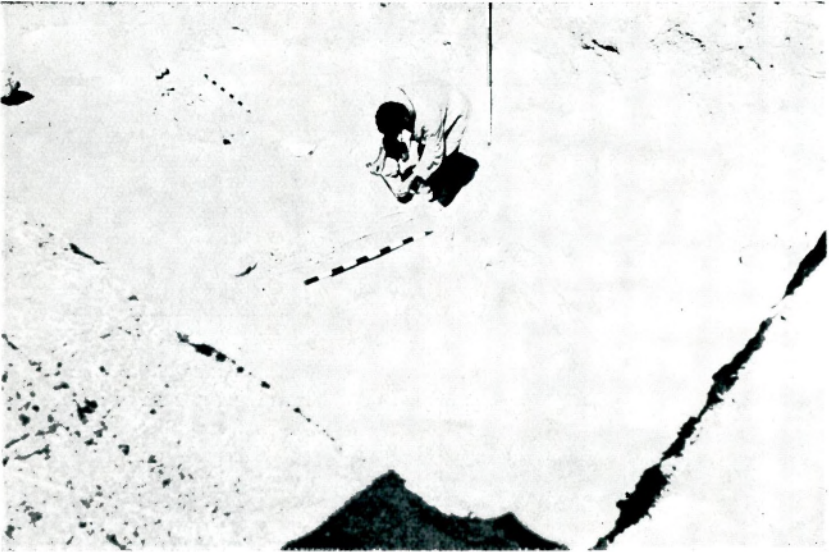

Res./Fig. 20 — Gedikli Hüyük: Basamaklı tranşe, Coba IV C türü keramiğini andıran bir kap parçası.
Step-trench: Sherd of a ware resembling ceramic Coba IV C.

Res./Fig. 21 — Gedikli Hüyük: C-Sondajı, nekropol kesiminin güneyden görünüşü.

Sondage C: View of the necropolis area from the south.

Res./Fig. 22 — Gedikli Hüyük: C-Sondajı, nekropol kesiminin güneyindeki basit toprağa gömü tipinden dört iskelet.

Sondage C: Southern part of the necropolis area, showing four skeletons in simple inhumation burials.

Res./Fig. 23 — Gedikli Hüyük: Nekropol kesimi, basit gömü, birinci iskelet (=I₁); başı kuzeyde.

Necropolis sector: Simple inhumation, Skeleton I₁ (head oriented to the north).

Res./Fig. 24 — Gedikli Hüyük: I₁'in başucundaki amfora.
Amphora found at the head of Skeleton I₁.

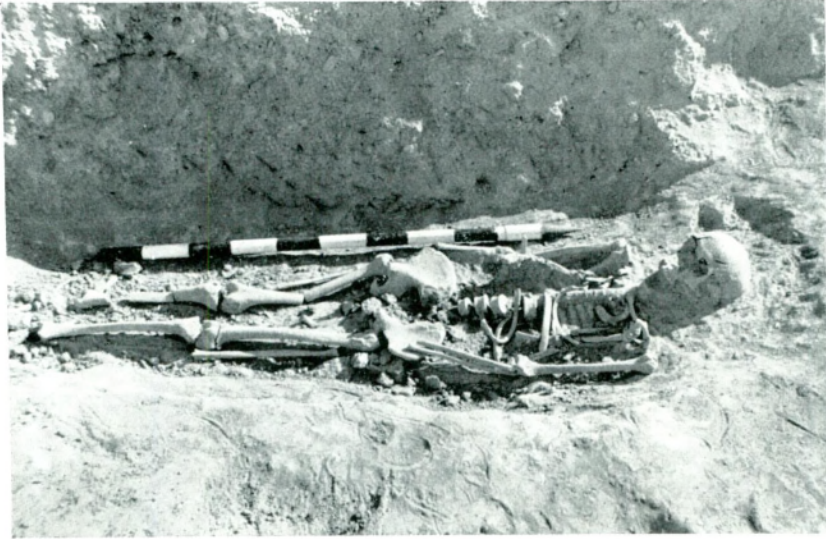

Res./Fig. 25 — Gedikli Hüyük, nekropol kesimi, ikinci iskelet (=I₂); başı kuzey-doğu'da.
Necropolis sector: Skeleton I₂ (head oriented to northeast).

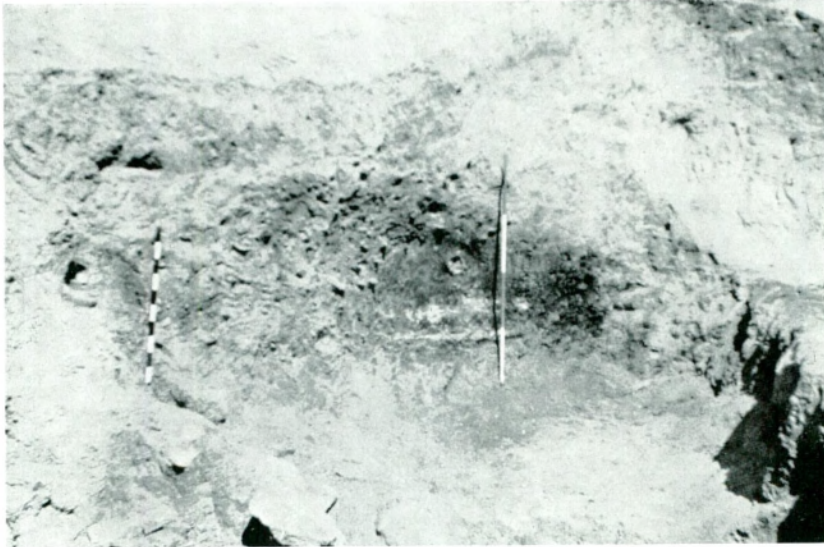
Res./Fig. 25a — Gedikli Hüyük; nekropol kesimi, üçüncü iskelet (=I₃); başı kuzey-batıda.
Necropolis sector: Skeleton I₃ (head oriented to northwest).

Res./Fig. 26 — Gedikli Hüyük: Nekropol kesimi, dördüncü iskelet (=I₄), başı batıda.

Necropolis sector: Skeleton I₄ (head oriented to west).

Res./Fig. 27 — Gedikli Hüyük: C-Sondajı, nekropol kesimi, kremasyon mezarlar alanındaki kül ve kömür tabakası.

Stratum of charcoal, ash, bone, and pottery fragments in cremationgrave area of necropolis.

Res./Fig. 28 — Gedikli Hüyük: C-Sondajı, kremasyon kesimi, mezar kaplarından biri.

Sondage C, Cremation area: one of the ossuary-vessels. (Early Bronze III).

Res./Fig. 29 — Gedikli Hüyük: C-Sondajı, kremasyon kesiminde bulunan kaplardan bir başkası.

Sondage C, Cremation area: a second cinerary-vessel.

Res./Fig. 30 — Gedikli Hüyük: Solda, Kremasyon mezarı kaplarından bir diğeri; Sağda, ölü hediyesi olarak çömlek içine konmuş olan kap.

Left: Another ossuary-pot (E. B. III); right: cup which had been placed within the ossuary-pot as a burial gift.

Res./Fig. 31 — Gedikli Hüyük: Kremasyon çömlleklerinden ölü hediyesi olarak çıkan fincanlardan biri, (Km. 2)'den.

One of the grave-gift cups found inside a cinerary vessel

Res./Fig. 32 — Gedikli Hüyük: Kremasyon çömlleklerinden çıkan ölü hediyesi kaplarından ikisi.

Two burial-gift vessels from the cremation burials: On the left, a campaniform-footed deep dish, on the right a ring-based "Syrian bottle".

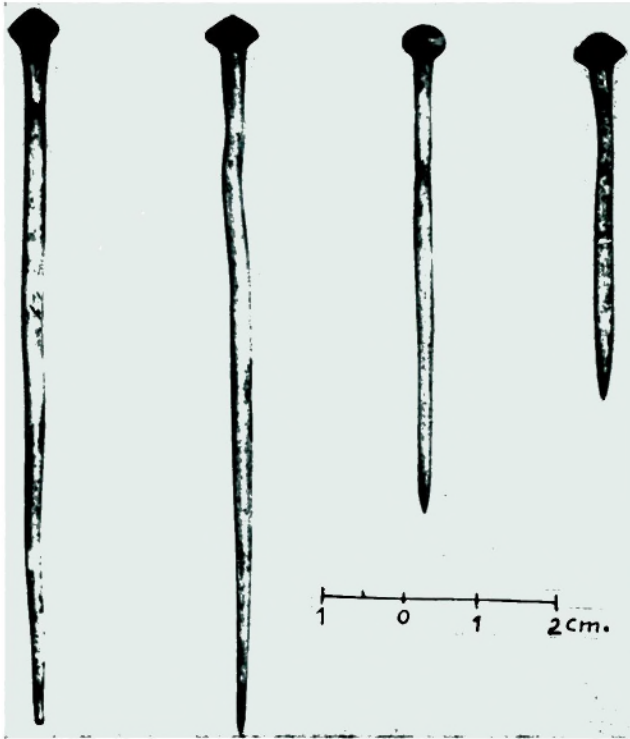

Res./Fig. 33 — Gedikli Hüyük: Bir kremasyon çömleğinde (Km 36) ölü hediyesi olarak bulunan "depas amphikypellon" kırığı.

Fragment of a so-called "depas amphikypellon" found at the inside of one of the cremation-pots.

Res./Fig. 34 — Gedikli Hüyük: Kremasyon mezarları alanında bulunmuş olan "depas amphikypellon" kırıklarından üçü.
Fragment of three so-called "depata" found in the cremation area.

Res./Fig. 35 — Gedikli Hüyük: Kremasyon çömlükleri içinde bulunan başlı bronz iğnelerden dördü.
Four bronze "toggle-pins" found inside cinerary-vessels in the cremation area.

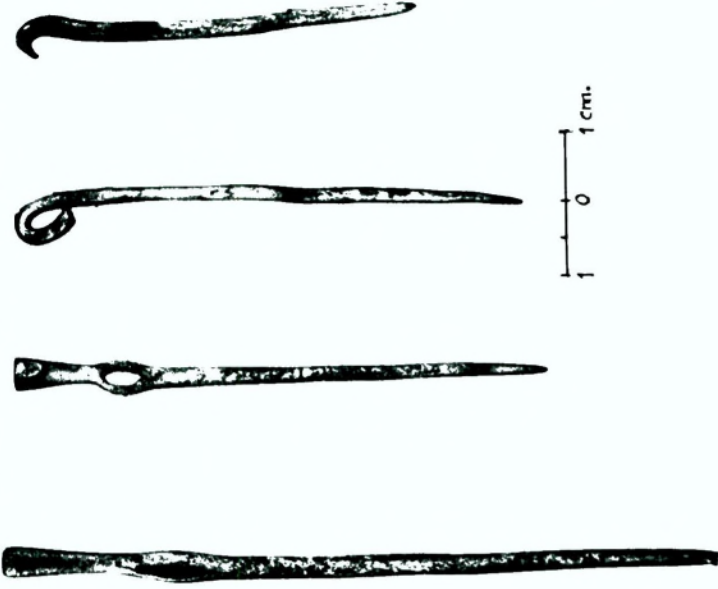
Gk/219

Gk/213

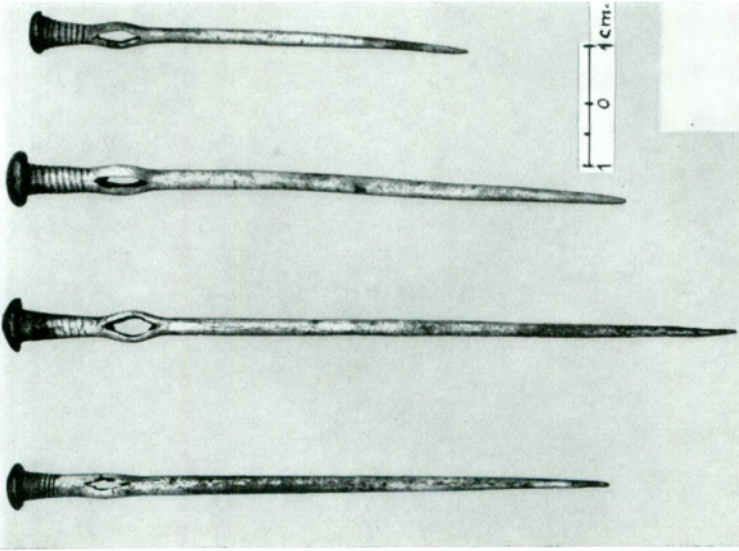
Gk/217

Gk/218

Gk/222 Gk/223 Gk/214 Gk/215
Res./Fig. 37 — Gedikli Hüyük: Kremasyon mezarı çömleklerinde bulunan başka iğne örnekleri.
Further examples of bronze pins from the cremation burials; on the left, two "toggle-pins"; on the right, two loop-headed pins.

Gk/204 Gk/205 Gk/202 Gk/203
Res./Fig. 36 — Gedikli Hüyük: Kremasyon kaplarından çıkan başlı bronz iğnelerden diğer dört örnek.
Four more bronze "toggle-pins" from the ossuary-pots.

U. B. Alkım

Res./Fig. 38 — Gedikli Hüyük: C-Sondajı, nekropol kesimi, üç oda mezarının doğudan görüşleri.

Sondage C, Necropolis area, with three Chamber-tombs seen from the east.,

Res./Fig. 39 — Gedikli Hüyük: Nekropol kesimi, "M-1" 'in batı duvarının ve tavan levha taşının içten görüşü.

Necropolis: The western wall and the huge stone roof-slab of Chamber-tomb M-1 seen from the inside.

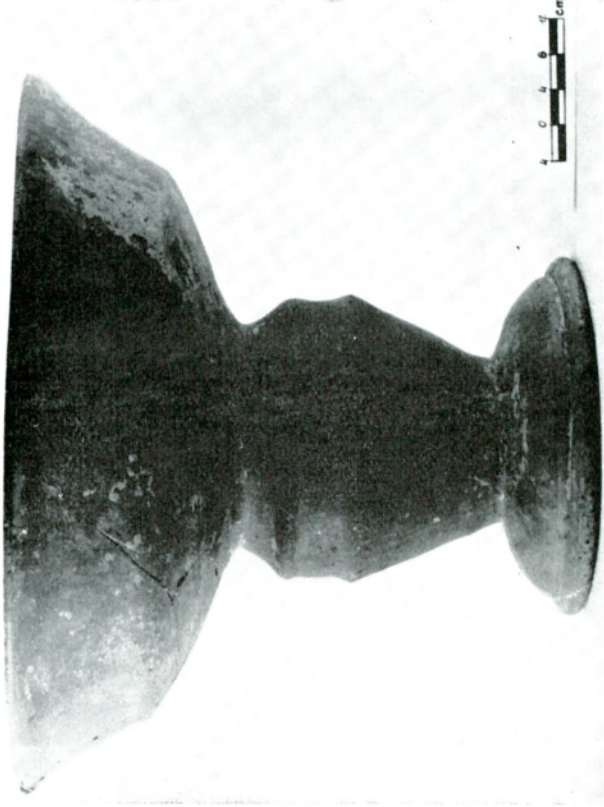

Res./Fig. 40 — Gedikli Hüyük: “M-1” ’in batı kesimindeki döşeme ve buluntuların açılışı.

The uncovering of the paved floor and find-objects inside the western part of Chamber-tomb M-1”.

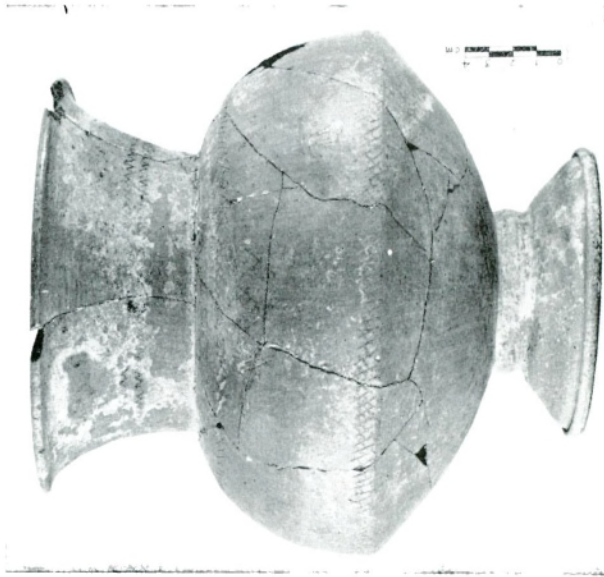

Res./Fig. 41 — Gedikli Hüyük: “M-1” ’de meydana çıkmış olan ve sayıları 18’i bulan bütün kaplar (Eski Bronz II).
The entire assemblage of 18 assorted vessels found in Chambertomb M-1 (Early Bronze II).

Res./Fig. 43 — Gedikli Hüyük: "M-1" buluntularından,
"ayaklı meyvelik".

*From among the finds of Chamber-tomb M-1: A
stemmed "fruitstand".*

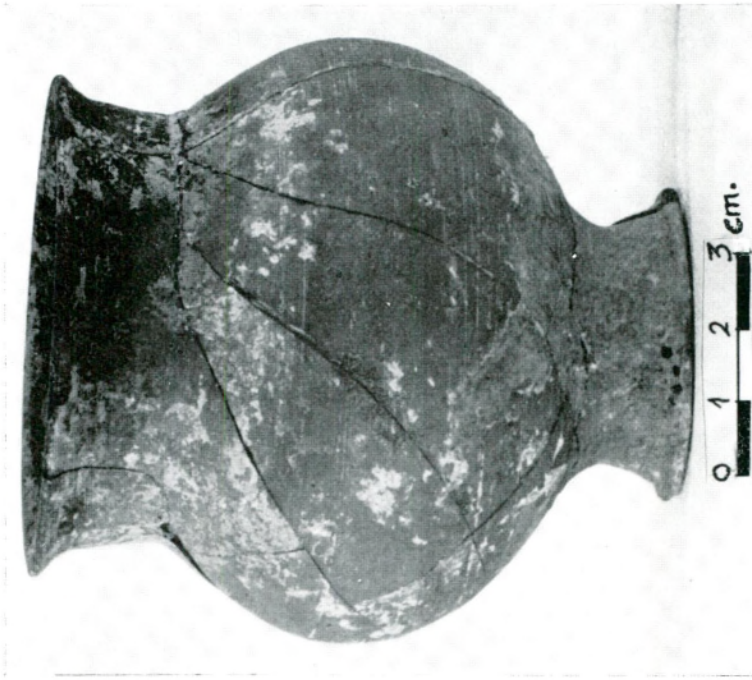

Res./Fig. 42 — Gedikli Hüyük: "M-1" buluntularından
ayaklı ve mahkük çizik bezekli bir kap.

*Campaniform-footed pot with incised-line ornamentation, one of
finds from Chamber-tomb M-1.*

Res./Fig. 44 — Gedikli Hüyük: "M-1" buluntularından, mahkûk bezekli bir kâse.
From among the finds in Chamber-tomb M-1: Bowl with incised-line decoration.

Res./Fig. 45 — Gedikli Hüyük: "M-2" buluntularından, yüksek ayaklı bir çömlek.
High-footed pot from among the finds in Chamber-tomb M-2.

U. B. Alkm

U. B. Alkim

Res./Fig. 46 — Gedikli Hüyük: “M-2” buluntularından, yonca ağızlı bir kap (kulpu kırık).
Trefoil-spouted pitcher (handle broken away), from among the finds in Chamber-tomb M-2.

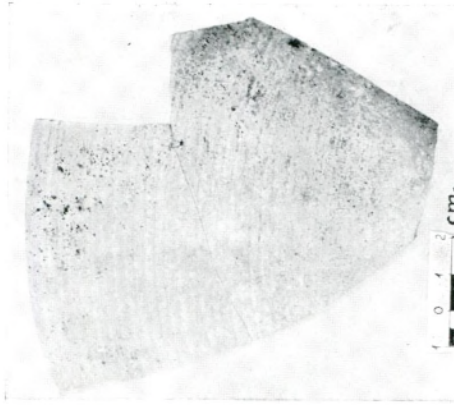

Res./Fig. 47 — Gedikli Hüyük: “M-3” buluntularından, üç bej fincan.
Three buff-ware cups from Chamber-tomb M-3.

Res./Fig. 48 — Gedikli Hüyük: "M-3" buluntularından bir kâse parçası.

Fragment of a bowl from Chamber-tomb M-3.

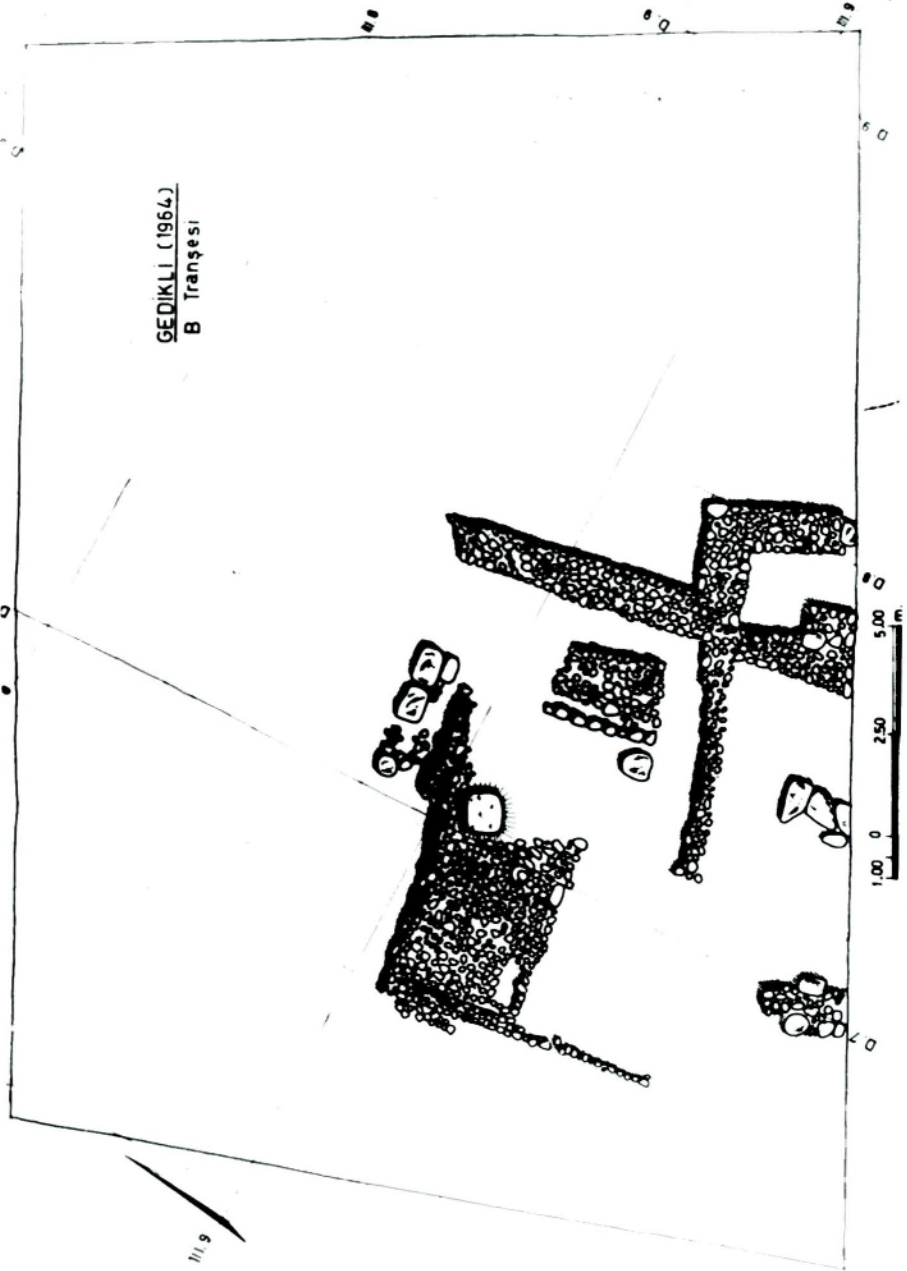
Res./Fig. 49 — Gedikli Hüyük: "M-3" buluntularından, dışı Paralel oluk bezekli bej bir kâse parçası.

Fragment of a buff-ware bowl with parallel "corrugation" grooves over outer surface, from Chamber-tomb M-3.

Res./Fig. 50 — Gedikli Hüyük: Nekropolün orta kesiminin doğusundaki kutsal hayvanın mezarı.

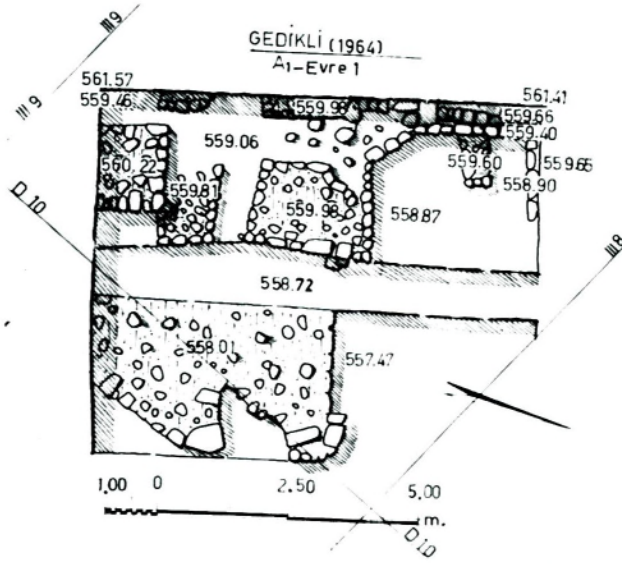
Grave of a presumed sacred animal in the eastern end of the central part of the Necropolis.

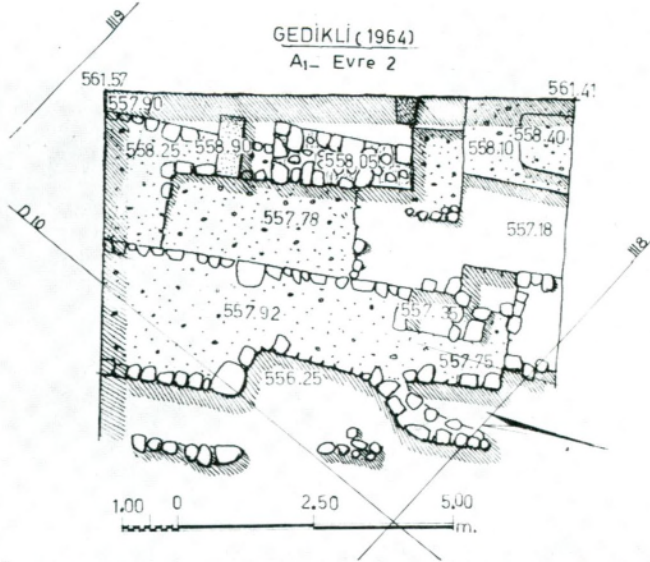
Plan 2 — Gedikli Hüyük: Tepedeki "B-Sondajı" (Çizen: Ferit Koper).
Gedikli Hüyük: "Sondaj B" on the summit of the mound [Drawn by: Ferit Koper].

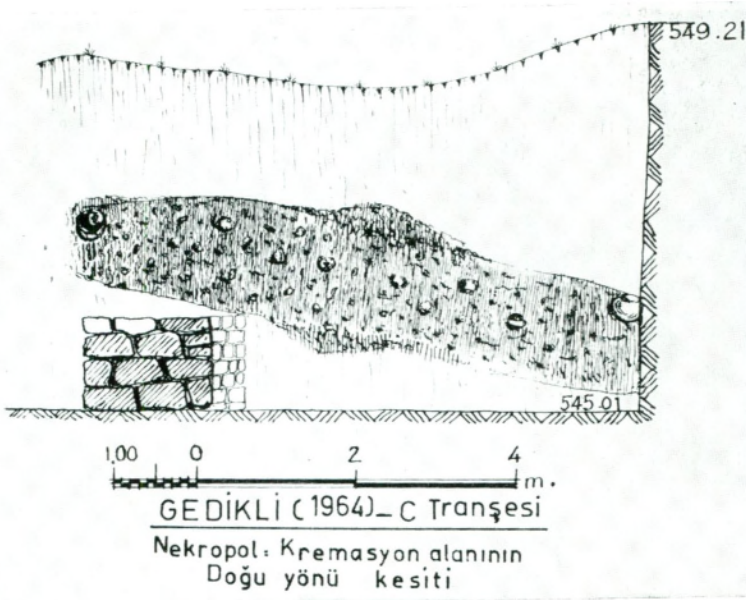

Plan 5 — Gedikli Hüyük: Basamaklı tranşenin III a seviyesinin hemen kuzey hizasında derinliğine açılan "A₁-Sondajı, Evre 1" (Çizen: Ferit Koper).
Gedikli Hüyük: "Sondage A₁, Phase 1" [Drawn by: Ferit Koper].

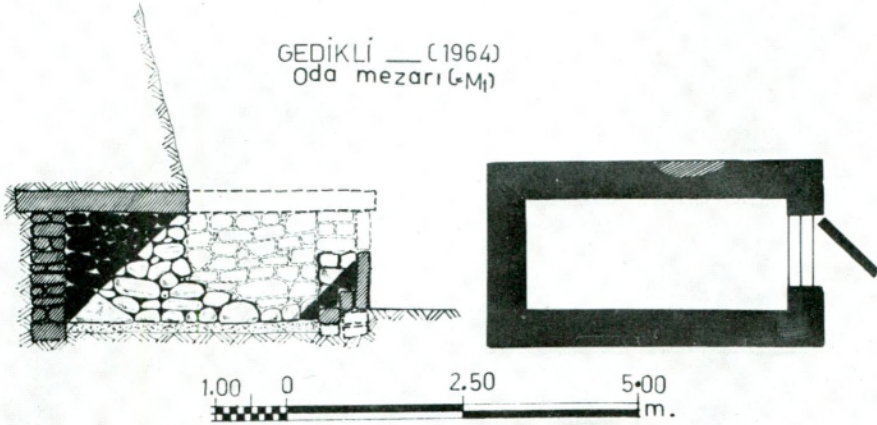

Plan 6 — Gedikli Hüyük: "A₁-Sondajı, Evre 2 = III b." (Çizen: Ferit Koper).
Gedikli Hüyük: "Sondage A₁, Phase 2" [Drawn by: Ferit Koper].

Plan 8 — Gedikli Hüyük: “C-Sondajı”, nekropolün kremasyon kesiminin doğu yönü kesiti (Çizen: Ferit Koper).

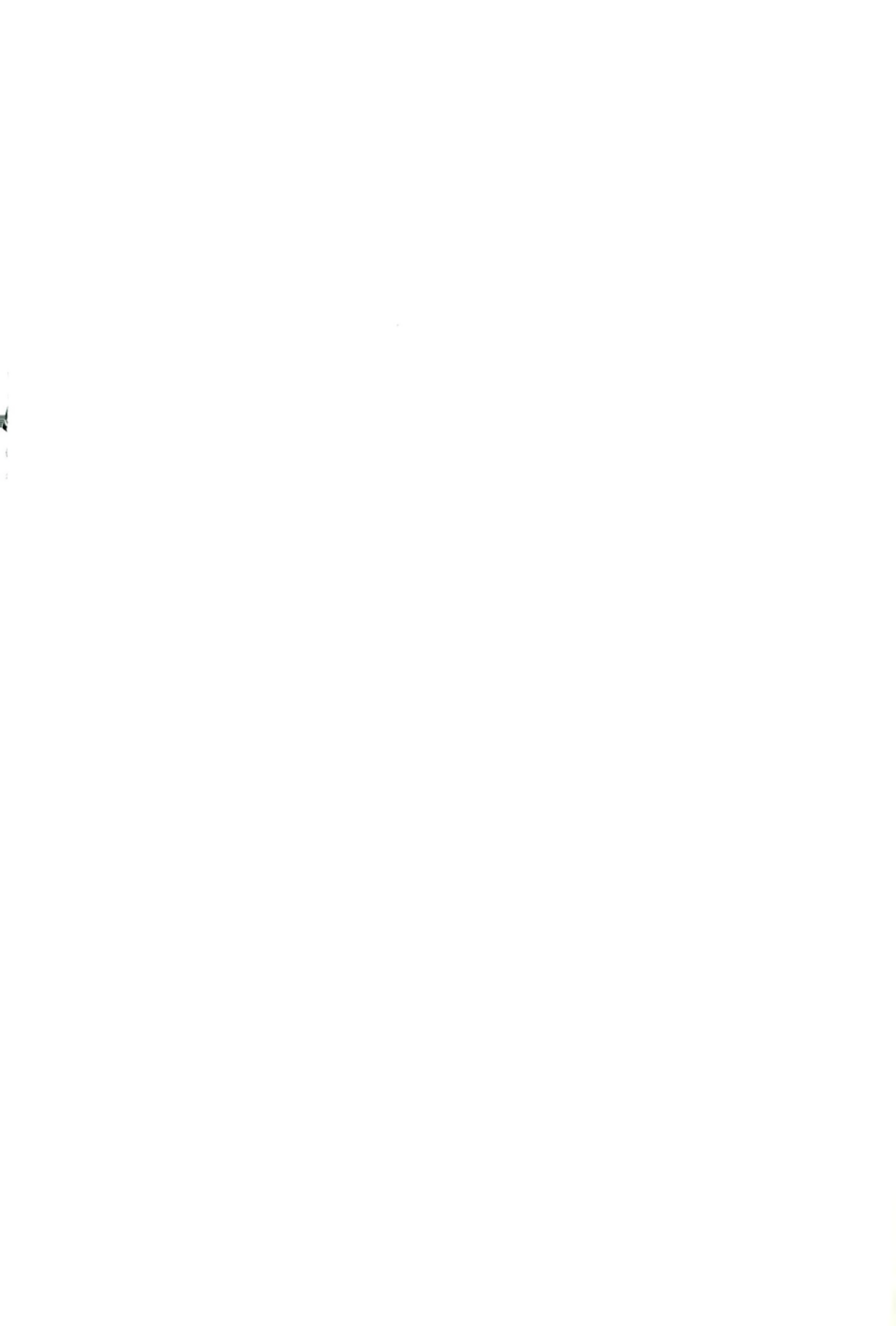
Gedikli Hüyük: “Sondage C”, Cross-section of the Cremation stratum in the Necropolis area [Drawn by: Ferit Koper].

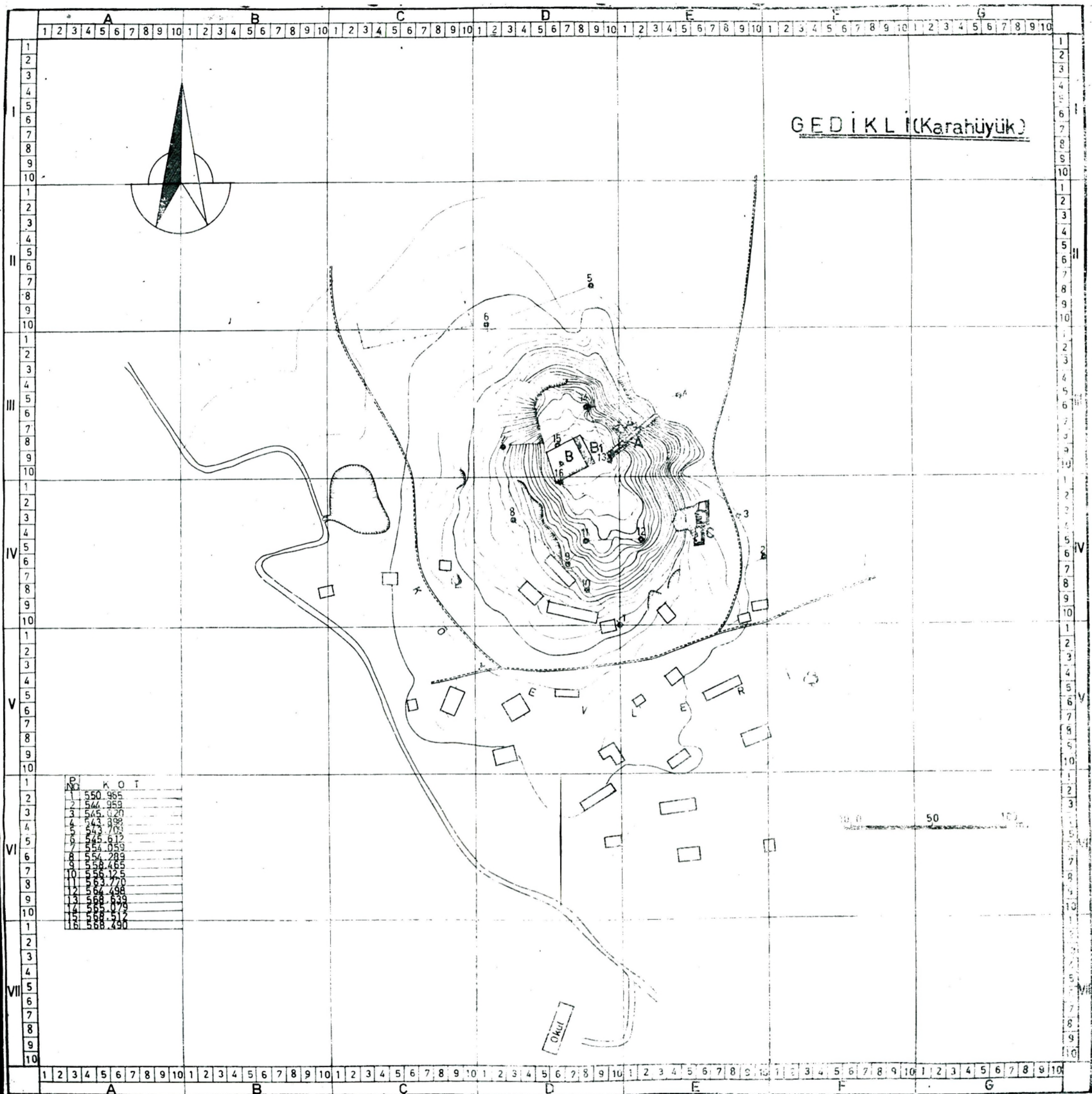

Plan 9 — Gedikli Hüyük: “C-Sondajı”, dikdörtgen planlı oda mezarlardan birinin (=M-1) kesit ve rekonstrüksiyon planı. [Çizen: Ferit Koper].

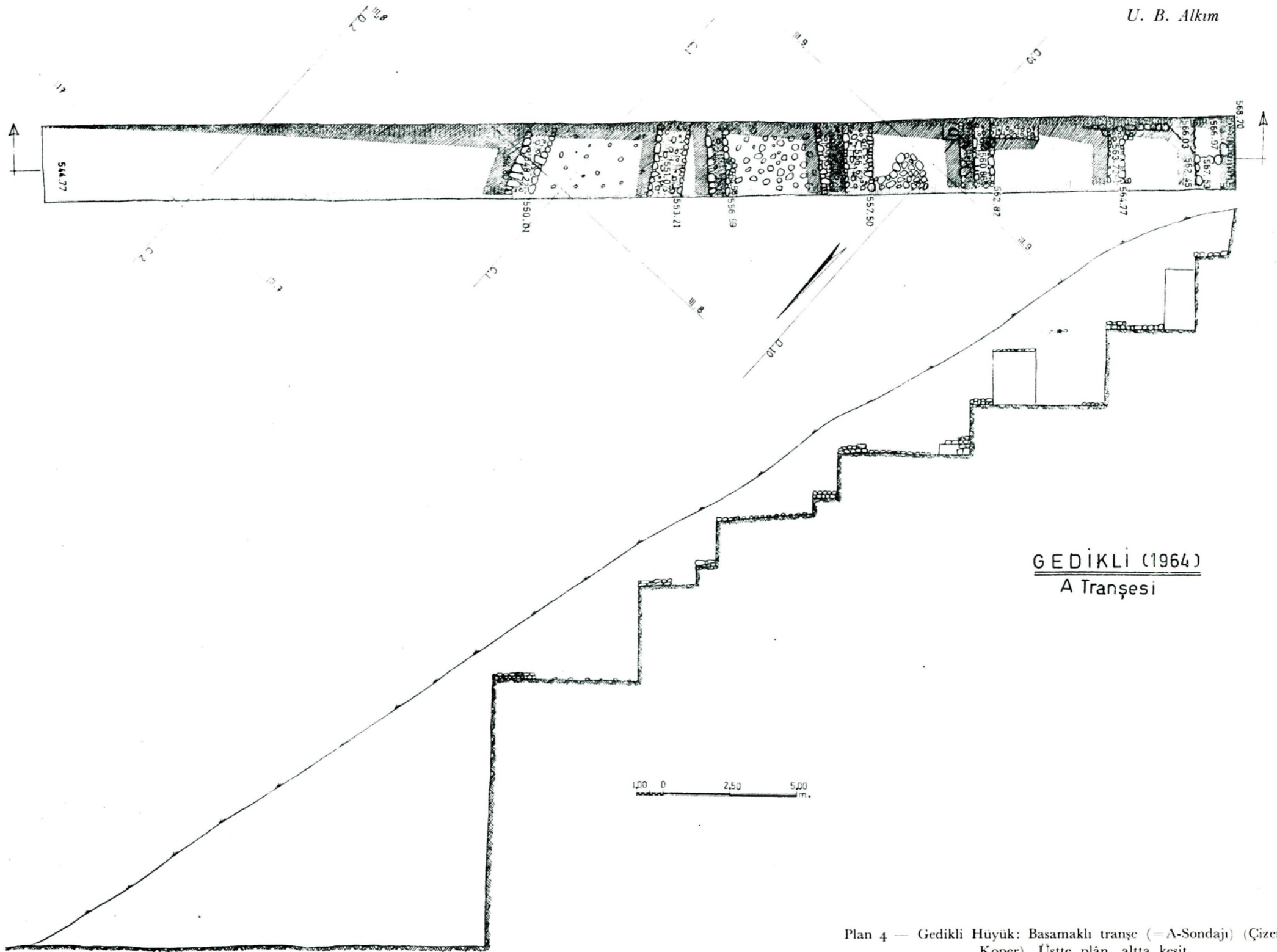
Gedikli Hüyük: “Sondage C”, Cross-section and plan of one of the Chamber-tombs (M-1) [Drawn by: Ferit Koper].

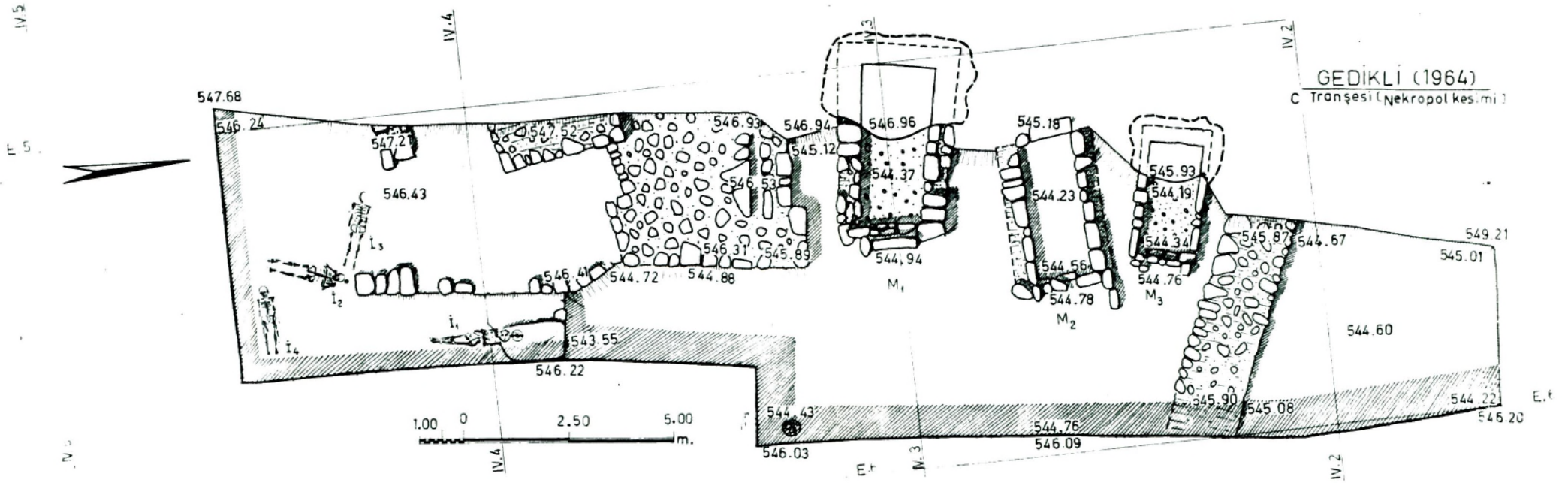

Plan 1 -- Gedikli (Karahüyük)'ün topografik planı. (Çizen: Mühendis Topograf Ferit Koper).
 Topographical plan of Gedikli (Karahüyük) [Drawn by: Ferit Koper]

Plan 4 — Gedikli Hüyük: Basamaklı tranşe (= A-Sondajı) (Çizen: Ferit Koper). Üstte plân, altta kesit.
Gedikli Hüyük: Plan and Cross-section of the Step-trench (Sondage A)
[Drawn by: Ferit Koper].

Plan 7 — Gedikli Hüyük: Nekropol kesimi (= C-Sondajı) (Çizen: Ferit Koper).
Gedikli Hüyük: Necropolis sector (Sondage C) [Drawn by: Ferit Koper].

Kremasyon mezarlarının ölü hediyeleri arasında bu şişelerin yuvarlak dipli ve düz dipli olan tipleri de mevcuttur. Bölgemizde çok yaygın ve devamlı bir surette kullanılmış olan şişe profilli ufak kap tipinin C—Traşesinin kremasyon alanı üstünde, basit toprağa gömülerle aynı seviyede olan kesiminde, düz dipli diğer iki örneği daha bulunmuştur.

3 — *Bronz iğnelere* gelince: Yukarıda da işaret edildiği gibi hemen hemen her mezar çömleğinde birer tane bulunan bu iğneler, delikli ve deliksiz olarak iki grupta incelenebilirler; her grup içinde de muhtelif tipler ayırdedilebilmektedir (bk. res. 35-37). Gedikli'nin bu tip iğneleri (toggle-pins) iri başlı olup kumaşı delip geçecek nitelikte değildirler, bu sebepten de dikiş iğnesi olarak kullanılmadıkları anlaşılmaktadır; gövde kesimlerindeki "göz" ise, her halde içinden bir ip geçirilmeye ve böylece belki kalın kumaşı veya deriyi saraç dikişi denilen tarzda dikmeğe yaramaktadır. Mezar çömleğine konan kemiklerin sarıldığı bohçayı tutturmakta kullanılmış olmalıdır. Gedikli'nin bu çeşit başlı iğnelere gerek kuzey Suriye'nin muhtelif şehirlerinde²⁶ ve gerek Tarsus'ta²⁷ Eski Bronz III'de rastlanmaktadır. Dr. Ufuk Esin'in henüz yayınlanmamış olan doktora tezinden (*Milâttan önce III. ve II. binyılda Anadolu iğneleri : Tipolojik ve kronolojik bir inceleme*) anlaşıldığına göre, Güney Mezopotamya'daki Ur Kral mezarları ve Anadolu M.ö. III. binyılında iğne tipleri bakımından iki büyük merkezdir; kuzey Suriye'nin, bu arada bölgemizin de, bu iki merkez arasında olduğundan her ikisinden de etkiler almış olduğu görülmektedir.

Netice olarak, C - Traşesinin bu dönemde açılmış olan kremasyon mezarlarının yukarıda gösterilen kanıtların yardımı ile en geç Eski Bronz III'ün son evresine (yakl. ol. M.ö. XXIII.-XXI. yüzyıl) ait olduğu anlaşılmaktadır. Gelecek yıl çalışmalarımızdan kremasyon mezarlığının daha eski devirde de kullanılıp kullanılmadığını —daha derine inerek— araştırmak niyetindeyiz.

²⁶ Örneğin krş. Amuk Ovası için: *OIP LXI* (1960), s. 421, res. 324, No. 5 (I-Evresi); s. 454, res. 451, No. 1-5 (J-Evresi); Lübnan için: Maurice Dunand: *Fouilles de Byblos I, Atlas*, Paris 1937, lev. CII, No. 4065, 5372; lev. CIII, No. 4536; lev. CIV, No. 3055, 3320, 3866; lev. CV, No. 1922, 1709 v.s.; Zincirli için: *AIS V*, s. 93, res. 109-110.

²⁷ H. Goldman: *Excavations at Gözlükule II, Text*, s. 285-286 ve *Plates* cildi, lev. 431, No. 192, 198, 199, 210, 217, 222-225, 236.

c) Oda mezarları (= Taş mezarlar) : C-Sondajı'nın orta kesiminin hafif doğusuna rastlayan bir kesiminde 9.5×7.5 m. boyutundaki bir alanda dikdörtgen prizması şeklinde üç "oda mezarı" meydana çıkarıldı (M-1, M-2 ve M-3). Burası yukarıda da belirttiğimiz gibi (yk. bk. s. 3) daha önce köylüler veya define arayıcıları tarafından kazılmış ve Gaziantep Müzesi Müdürü Bayan Sabahat Göğüş tarafından da kısmen incelenmişti. Mezarların (bk. Plân 7) üzerindeki toprağı kaldırdığımız zaman tavanlarını teşkil eden kalker taşından yapılmış büyük örtme levhalarının —M-1'de ve M-3'de birer tane olmak üzere— ancak ikisinin yerli yerinde durduğu diğerlerinin ise ya kenara düşük ya da hiç mevcut olmadığı, dolayısıyla yok edilmiş oldukları, görüldü (res. 38). Bu zarara, mezarları (eski veya yeni devirlerde) ilk defa açmağa teşebbüs edenlerin sebep oldukları âşikârdır. Buna rağmen çalışmalarımızda, mezarların inşa tekniği ve bilhassa içlerine ölü hediyesi olarak bırakılan ilginç kapların tarihlendirilmeleri hakkında malzeme sağlamamız mümkün olmuştur.

Oda mezarları, minik çapta dikdörtgen plânlı oda biçiminde olup irili ufaklı taşlarla moloz tekniği ile çamur harcı kullanılarak yapılmıştır. Çatıları ise yassı ve kalınca ve büyük boyutlu kalker taşı levhaları ile kapatılmıştır. Üç mezarın da özelliklerini belirliyelim:

M-1 : En güneyde bulunan bu mezarın içten içe dar kenarları 1.75 - 1.20 m., uzun kenarları, 3.9 - 3.6 m., zeminden kapak levhasına kadar yüksekliği 1.60 m. (res. 39), ön kısmındaki dar duvarının mevcut yüksekliği ise 0.57 m.'dir. Doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır; doğu duvarı ortasında dikey olarak konulmuş ince bir taş levha duvarın mezar içine bakan yönündeki iki basamağın önünü kapamakta ve âdeta bir kapı vazifesini görmektedir; bu taş basamaklar *in situ* olarak bulundu (Plân 9). Mezar odacığının zemini, çapları 10-15 cm. arasında değişen çakıl taşları ile döşenmiştir; döşemenin üzerinde az miktarda insan vücudüne ait kol ve bacak kemiği parçaları bulundu (res. 40).

M-1'de, sayıları on sekiz olan çeşitli profilde kaplar meydana çıkardık; bu keramiğin büyük bir kısmı kırılmış vaziyette olup usulü uyarınca yapıştırılıp tamamlandı, bir kısmı ise sağlam durumda bulundu. Bu keramik, Basamaklı sondajın (= A-Sondajı) III. kültür katının hemen hemen her seviyesinde rastladığımız kırmızısı portakal rengine ve bej renkte çanak-çömleğin hamurundan yapılmış olup

çok güzel ve itinalı işçilik ve ilginç profiller göstermektedir (res. 41). Bu kapları şekilleri bakımından altı ayrımda sınıflandırmak mümkündür: çan ayaklı çömlekler, çan ayaklı bodur “meyvelikler”, ayaklı “meyvelik”, kâseler, sepet kulplu “ufak meyvelikler” ve fincanlar. Bu altı formun özellikleri üzerinde kısaca duralım :

1 — *Çan ayaklı çömlekler* (res. 42), Gedikli Hüyüğünden başka Tarsus Eski Bronz II’de tam kap vaziyetinde, “Amuk-I” evresinde de parçalar hâlinde²⁸ örnekler vermiştir. M-1’de dört tane çan ayaklı çömlek bulunmuştur; bunlardan yalnız birinin üzerinde mahkûk bezek yoktur, diğer üçünde ise söz konusu süsler vardır. Dışa dönük yuvarlak bir dudak üzerinde çan ayak yükselmekte, beden altı ile ayak arasında bir yastık husule getirerek profile bir canlılık vermektedir. Yukarı doğru açılan karın hattı ortada keskin bir kırılma yaparak bedeni teşkil etmekte ve boyun ile birleşmektedir; boyun, yukarı yükselerek dışa doğru genişlemekte ve ufak bir dış kıvrım ile bitmektedir.

Oyuk hatlarla süslü olanlara gelince: bunlar, genel olarak karında beden üstünde ve boyunda yer almaktadırlar. Karında olanlar birbirini çapraz kesen kısa hatlar kabın etrafını bir friz hâlinde çevrelemektedir. Beden üstü veya omuzdakiler aynı teknikte olmakla beraber bazı değişik formlar gösterirler; örneğin eşit aralıklarla kap üzerinde aynı istikamette dört defa tekrar edilen zikzak merdiven motifi, içi karelere bölünmüş “V” ler ve bu “V” lerin yanyana ve altalta konması ile oluşturulmuş baklava şeklinde motif gibi. Boyunda olan mahkûk süsler ise, boyun etrafında hattı istikamette seyreden ve birbirine paralel vaziyette olan iki müteselsil zikzaktan müteşekkildir²⁹.

2 — *Çan ayaklı bodur “meyvelikler”*: M-1’de bu türden iki tane bulundu (birinin ağız kısmı kırık); çan ayak üzerine oturtulmuş yayvan bir beden ve bu bedenin keskin bir şekilde kırılması ile meydana gelmiş bir Ağızdan ibarettir. Ağız çakları oldukça geniştir.

3 — *Ayaklı “meyvelik”*: Sağlam vaziyette bir tane meydana çıkarıldı (res. 43). Tıpkı hemen yukarıda açıkladığımız çan ayaklı

²⁸ Tarsus için bk. H. Goldman: *ayn. esr., Text*, s. 109-110 ve 123, *Plates*, lev. 255, No. 280; Amuk Ovası, (Evre-I) için kış. *OIP LXI*, s. 281, res. 222 (= lev. 32, No. 1).

²⁹ Benzer oyuk hatlı süsleri için bk., Amuk Ovasında: *OIP LXI* (1960), s. 406 ve s. 407’deki res. 310, No. 17-18. Zincirli için AIS V, lev. 15 ve lev. 16 b, c, d.

çömlerlerde olduğu gibi çan ayak üzerinde yukarı doğru genişleyen yüksekçe ayağı olup bu ayak çembervari düz ve dikey bir kesim teşkil ettikten sonra daralır ve üstteki tabak kısmı ile birleşir; tabağın bedeni keskin bir kırılma yapar ve dışa doğru açılarak ağızda nihayet bulur. Bu tabağın tam bir benzeri Gedikli'nin 68 km. kadar kuş uçuşu güney-doğusundaki Tel Habeş'de kısa bir süre önce bulunarak Gaziantep Müzesine getirilmiştir.

4 — *Kâseler* : M-1'de, ikisi kırmızımsı hamurlu, biri de bej olmak üzere üç tüm kâse ve bir de bej kâse kırığı bulundu. Kırmızımsı portakal hamurlu olanlarının ağız kısımlarının dışında 2-3 paralel oluk vardır. Bunlardan birinin dış yüzeyinde sadece perdah izleri mevcut olup herhangi bir süs yoktur. Diğerinde ise ağız dışı oluklarının altında birbirini çaprazlama kesen hattı friz vardır (res. 44); frizin altında da mahkûk işaretler yer almaktadır, şöyle ki : Bu şekiller üç defa alt alta ve aynı hizada yapılmış ve bu bezek grupları kap üzerinde eşit aralıklar ile dört defa tekrar edilmiştir^{29a}.

Bej hamurlu kâse perdahsız olmakla beraber pek itinalı bir işçiliktedir; dış yüzeyinde, birbirine paralel ince olukçuklar vardır.

5 — *Sepet kulplu kaplar* : Yine kırmızımsı portakal rengindedirler ve bodur "meyvelikler" in âdeta minik bir örneği gibidirler, ancak üzerlerinde yuvarlak sepet kulpları vardır. Bu tipte iki kap bulundu.³⁰

6 — *Fincanlar* : M-1'de fincan profilli ufak kaplardan 6 adet bulundu. Yukarıda da açıklandığı üzere, bu tip bej renkli ve dış yüzeyinde paralel olukçuklar bulunan fincanlara hem Basamaklı-sondajın M.ö. III. binyılına ait evrelerinde ve hem Kremasyon mezarlığında bol miktarda kırık veya tüm kap hâlinde rastlandı.

M-1'in diğer ufak buluntularına gelince: önceden açılmış olduğu için, ancak bir kemik iğne parçasından başka bir şey meydana çıkmadı.

^{29a} Zincirli'de bulunmuş olan ve bizim Gedikli oda-mezarından meydana çıkan kâse üzerindeki şekiller benzer işaretler için bk. *AS V*, lev. 15a-f ve lev. 16a. Bunlar arasında "15 d" bir kap ağzının dış yüzeyinde birbiriyle kesişen eğik çizgiciklerin hemen altında üç defa tekrarlanması bakımından Gedikli kâsesi üzerindeki işaretlerle aynı tanzimi göstermektedir; "15 f" 'e gelince, bu işaret Gedikli köşesindeki benzerdir.

³⁰ Gedikli'nin sepet kulplu bu ufak "meyveliklerine" şekil ve profil bakımından benzer bir kabin Troya I'de bulunmuş olması ilginçtir, örneğin krş. Cl. F. A. Schaeffer: *Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie Occidentale*, London 1948, lev. 161, No. 2.

M-2: Aynı surette dikdörtgen plânlı (3.25×1.25 m) olan bu mezar, "M-1" in hemen 1.5 m. kadar kuzey yanındadır; girişi muhtemelen doğuya bakmaktadır. Defineciler tarafından fazlasiyle tahrip edildiği için etrafındaki duvar kısmının ancak en alt sırası kazı sırasında bulunabilmiştir. Zemini bastırılmış topraktır.

Ele geçen keramik pek az olmakla beraber zarif ve ince cidarlıdır; sanki bir kadın için bırakılmış olan ölü hediyesi intibamı vermektedir. Bu mezarın içinden çıkardığımız çanak-çömlek şunlardan ibarettir : yüksekçe ayaklı, yuvarlak karınlı ve dışa doğru genişleyen ağızlı iki tane ayaklı çömlek (res. 45); yine aynı zariflikte yuvarlak dipli ve yonca ağızlı bir kap (res. 46) ve müteaddit fincan kırıkları.

M-3: Dikdörtgen plânlı oda mezarlarının en kuzeyde bulunandır (plân 7). Tıpkı "M-1" de olduğu gibi, Hüyük yamacına doğru gelen bir tek tavan kapak taş levhası *in situ* olarak kalmıştır. Uzunluğu 2.75, genişliği 1.30, yüksekliği de 1.40 m.'dir. Doğu yönünde bir basamağı vardır, bu itibarla giriş kısmının doğuda olduğu anlaşılmaktadır. Mezarın zemini irice çakıl taşları ile döşenmiştir. Evvelce açılmış olduğu için içinden hemen bütün buluntuları alınmıştır. Ancak pek az kemik parçaları, bej renkte üç bütün fincan (res. 47) ve bazı çanak-çömlek kırıkları meydana çıktı; bunlar arasında üç kâse parçasını (res. 48), dış yüzeyinde paralel olukçuklar olan bir kâse parçasını (res. 49) ve bej üzeri kırmızı boyalı bir şişenin ağız parçasını zikretmek isteriz.

d) Kutsal hayvan mezarı: C-Sondajının orta kesiminin en doğu sınırında, M-1'in girişinin 5 m. kadar güney-doğusunda ve oda mezarlarının zemini ile yaklaşık olarak aynı seviyede ilginç bir hayvanın iskeletini bulduk. Kemiklerinden koyun veya keçi olabileceğini anladığımız ve kutsal olabileceğini de hemen aşağıda açıklayacağımız hayvanın başının kesildiği, henüz bedeni sıcak iken hayvanın vücudüne dört bacağı aynı yöne alınarak mukavves bir şekil verildiği, teşekkül eden yuvarlağın ortasına da başının yerleştirildiği ve hayvanın boyun nahiyesine iki adet bej fincanın adak olarak yerleştirilmiş olduğu görüldü (res. 50). Kutsal hayvanın üzerinde bir kaç taşın mevcut oluşu ve taşların arasında da ayrıca yine bir bej fincanın bulunuşu keza dikkat çekicidir. Acaba bu bir kurban hayvanı mıdır? Yoksa kutsal bir hayvanın mezarı mıdır? İskelet hemen hemen eksiksiz olarak meydana çıktığı için biz sonuncu şıkkı daha muhtemel addetmekteyiz.

C

1964 GEDİKLİ HÜYÜK ÇALIŞMALARININ SONUÇ-
LARINA TOPLU BİR BAKIŞ

Gedikli'de girişmiş olduğumuz ilk kazı dönemi neticelerinin bizleri kesin tarihî ve arkeolojik sonuçlara ulaştırmasını düşünmek hiç şüphesiz henüz pek erkendir. Bununla beraber bâzı hususlara işaret etmenin de yerinde olacağını zannetmekteyiz :

1 — Gedikli Hüyüğü Eski Bronz-çağının en eski evresinden bu güne kadar bir kültür teselsülü göstermektedir.

2 — Amuk Ovasına, Eski Bronz devri başlarında (=Amuk-G) kuzey-doğu Anadolu'dan geldiği anlaşılan *elle yapılmış* “Khirbet Kerak keramiğinin” sahibi³¹ olan halkın (*muhtemelen Hur'ların* [?]) istilâsının Sakçagözü ve İslâhiye —Gedikli de dahil olmak üzere— bölgelerinden geçmediğini anlamaktayız. Bu tür çanak-çömleğe ait buluntular bölgemizde elle sayılacak kadar azdır, binaenaleyh *ârizîdir*.

3 — Gaziantep ve İslâhiye bölgelerinin M.ö. III. binyılında sürekli bir iskâna sahne olduğunu ve önemli *bir bölgesel kültürü* temsil ettiğini görmekteyiz. Bu bölgesel kültürün, maden kullanmada usta olan ve *güney Mezopotamya ile sıkı münasebette bulunan bir ülke (Ebla-Ursum? Haşum?)* halkına aidiyetini ihtimâl dahilinde saymaktayız. Gedikli'deki ve Tilmen'deki dikdörtgen plânlı oda mezarlarının bu kavimin eserleri olmaları mümkündür. Gedikli'de ve Tilmen'de ve aynı zamanda Gaziantep ve Kilis dolaylarında bol örnekler vermiş olan kırmızimsı portakal rengindeki mahkûk bezekli, *çarkta yapılmış* ilginç keramik türünün, bu bölgesel kültürün yaratıcısı olan halka maletilmesi çok muhtemeldir.

4 — Gedikli Hüyüğün “Basamaklı tranşesinin” M.ö. III. binyılının dördüncü çeyreğine ait iki evresinde (IIIa, IIIb) kalıntılarını bulduğumuz sûrun, Akkad devri sonunda ve III. Ur çağında Fırat nehri ile Amanus Dağları arasında kâin bir kavşak bölge (Ebla-Ursum?,) halkı tarafından inşa edilmiş olması ve bu tahkimatın başka kültürlerle sahip komşu ülkelerin herhangi birinden (Amuk Ovasından, Kilikya'dan veya Elbistan Ovasından) gelebilecek taarruza karşı vücade getirilmiş bulunması ihtimali tarihî değer taşıyan mevcut kayıtlara da uymaktadır.

³¹ C. A. Burney söz konusu “Khirbet-kerak” keramiğini zannımızca haklı olarak “Doğu Anadolu Eski Bronz - Çağı Keramiği” adı ile deyimlendirmektedir,

Nitekim bir yandan Fırat Nehri bir yandan da —zengin sedir v.s. ormanları ile ve Kilikya ve Kataonia'ya yol veren geçitleri ile önem kazanan— Amanus Dağları arasında yer alan ve bu bakımdan *karşılıklı irtibatın temininde* büyük payı olan *Ebla-Ursum* Agade'li Sargon ve torunu Naram-Sin tarafından arka arkaya zaptedilmiş olup sonraları Lagaş Hükümdarı Gudea'nın binalarına mimarî malzeme sağlıyan bir bölge olmuş ve daha sonraki devirde ise III. Ur Hanedanı'nın egemenliği altında vassal bir prenslik hâline gelmiştir³².

Anatolian Studies VIII (1958), s. 165. Bu tür çanak-çömleğin yakın doğudaki buluntu yerlerinin toplu bibliyografyası için krş. Cl. F. Schaeffer : *Ugaritica* IV, Paris 1962, s. 206, altnot 3.

³² Agade'li Sargon ve Naram-Sin'in Ebla, Amanus (Sedir Ormanı) ve Yukarı Denize yapmış oldukları fütühatla ilgili metinlerin en son neşri için bk. H. Hirsch: *Afo*'da XX (1963), s. 38 (Sargon, tekst b¹), s. 49 (Sargon, tekst b 13), s. 72-73 (Naram-Sin, tekst b 4) ve s. 73-75 (Naram-Sin tekst b 5); Ur kralı Amar-Sin devrine tarihlenen Drehem menşeli bir grup "haberci-metinlerinin" —eski literatüründe tartışarak yapılan yeni edisyonu için bk. Edmond Sollberger : "Byblos sous les rois d'Ur", *Afo* XIX(1959-1960), s. 120-122; adı geçen bu metinlerde *Mari, Tut (t)ula, Ebla* (bir metinde *Ebla* yerine *Urşu*) ve *Gubla/Kubla/Byblos* "*ensi*₂"lerinin habercileri birlikte zikredilmektedir (*ensi*₂, III. Ur Hanedanı metinlerinde daima "vassal prens" ve hattâ "tâyin edilen Vali" anlamına gelir). *Ursum/Urşu* ve *Ebla* ilk bakışta bir birinin mukabili gibi görünmektedirler: Mari, Kültepe ve Boğazköy menşeli metinler sanki yalnız *Ursum*'u veya bir varyantını kaydetmekte ve fakat *Ebla*'yı zikretmemektedirler, oysa Alalah'ın gerek VII. ve gerek IV. kat tabletlerinde *Ebla* görülmekte *Ursum* geçmemektedir. Maamafih *Ebla* ve *Ursum* adlarının yan yana zikredilişleri hem Gudea'nın "Statue-B"sinde (B-Heykelinde) geçmektedir ki burada *Ursum* şehrinin *Ebla* dağlarında olduğu mukayettir (krş. F. Thureau-Dangin : *SAK*, s. 70-71, V. 53 v. d. d.) hem de A. Goetze, *JCS* VII (1953), s. 103 (tekst 1) tarafından neşredilen Drehem menşeli bir metinde yan yana zikredilmektedir. *Ursum* Şehrinin lokalizasyonunun tartışması için bk. Kupper : "Ursum", *Revue d'Assyriologie* XLIII (1949) s. 79-87; A. Goetze : *JCS*'de VII (1953), s. 69-70; Sidney Smith : "Ursu and Haşşum", *Anatolian Studies* VI (1956), s. 35-43; ayn. m. ll. : *Rivista di Studi Orientali* XXXII (1957), s. 167 (ve altnot 2-3); M. Falkner : *Afo* XVIII (1957-58), s. 31 ve 34; Edmund I. Gordon : "The Upper Land : Cities and Trade-routes in the Upper Euphrates and Tigris Regions" (hazırlanmaktadır) ve ayn. m ll. : "Historical Geography of Hittite Anatolia : An Archaeological Journey", *Anatolica* I'de (İstanbul-Hollanda Tarih-Arkeoloji Enstitüsünün dergisinde), 1966, yayımlanacaktır. Haşşum adına Mari mektuplarından daha önceki devre ait metinlerde henüz rastlanılmadığına işaret etmek isteriz; Mari tabletlerinde *Ursum*'dan ayrı olarak bir Haşşum ve Zarwar/Arwar krallığının adı görülür. VII. kat tabletlerindeki Zalwar ve IV. kat tabletlerindeki Alawari şehrinin Zarwar/Arwar şehri ile aynı oluşu kabul edilmediği müddetçe Haşşum ismi

Bahis konusu devre ait olup "Sargonid tipi" adı altında tanınan çanak-çömleğin müteaddit örneklerinin gerek Tilmen'de ve gerek Coba Hüyük'te³³ meydana çıkmış olması bu Mezopotamya - Amanus ilişkilerini teyid edici diğer pek ilginç bir kanıt teşkil etmektedir.

5 — Ölü yakma âdetine gelince : Gedikli'de M.ö. XXII.-XXI. yüzyılda bu gömü tarzının görülmesi ayrıca çok dikkat çekicidir. Bilindiği üzere, M.ö. II. binyılında Anadolu ve Suriye'de aşağıdaki yerlerde gerçek anlamda kremasyon mezarlarına rastlanmıştır : Boğazköy'de Osmankayası mezarlığında (Hitit, en eskileri M.ö. XVIII.-XVII. yüzyıl)³⁴, Konya - Karahöyüğünde (yakl. ol. XVIII.-XVII. yüzyıl),³⁵ Ilıca'da (Ankara'nın 65 km. kadar batısında, Hitit, yakl. ol. M.ö. 1700)³⁶, Troya VI'da (yakl. ol. M.ö. XIV. yüzyıl)³⁷, Müsgebi - Bodrum'da (Miken, yakl. ol. M.ö. II. binyılının sonları)³⁸, Tel Açana'da (M.ö. XVI. -XII. yüzyıl)³⁹, Hama'da (M.ö. XIV. -XIII. yüzyıl)⁴⁰ ve Karkamış'ta (M. Ö. XV. - XIII. yüzyıl [krş. Sir Leonard Woolley-R. D. Barnett: *Carchemish* III, s. 250 v.d.]).

Nuzi'de bulunan bir metnin tarihlendirme formülünde, Hur Konfederasyonu hükümdarı Parattarna'nın (M.ö. XV. yüzyıl) yakıl-

Alalah metinlerinde de geçmektedir. Haşşum bölgesinin daha eski devirlerde Ebla-Ursum ülkesi içine idhal edilmiş olduğunu tasavvur etmek mümkündür; böylece Ebla-Ursum Naram-Sin tarafından Armanum ile birlikte Fırat nehrinden Ullisium şehrine ve Yukarı Deniz'e (Iskenderun Körfezine) kadar uzanan bir bölge olarak tasvir edilmektedir.

³³ Tilmen örneği için bk. U.B. Alkım: *Atatürk Konferansları*'nda, Ankara 1964, s. 176 ve res. 39; Coba Hüyük örneği için krş. *Iraq* XII (1950), s. 61, 65 ve 107-109 ve res. 21, No. 6.

³⁴ K. Bittel ve bşk. : *Die hethitischen Grabfunde von Osman-kayası* (WVDOG 71), Berlin 1958, s. 4-34 tür. yr.

³⁵ S. Alp: "Konya-Karahöyük Hafriyatı-1953 Kazısı", *Türk Arkeoloji Dergisi* VI, 1 (1956), s. 35; U. B. Alkım: *Orientalia N. S.*'de XXV (1956), s. 35.

³⁶ Winfried Orthmann: "Ein Brandgräberfeld hethitischer Zeit bei Ilıca", *Archäologische Anzeiger*, Heft 3 (1964), s. 322-331.

³⁷ Örneğin krş. C. W. Blegen: *Troy and Trojans*, London 1963, s. 143 ve lev. 58.

³⁸ Krş. G. E. Bass: *AJA*'de LXVII (1963), s. 353-361; M. Mellink: *AJA*'de LXVIII (1964), s. 2157; Handan Alkım: "Explorations and Excavations in Turkey (1963)" *JEOL* 18 (1964), Leiden 1965 s. 356, No. 16

³⁹ Sir Leonard Woolley: *Alalakh*, Oxford 1955, s. 204-217, tür. yr.

⁴⁰ P. J. Riis: *Hama. Fouilles et recherches 1931-1938* II, 3. *Les Cimetières à crémation*. Copenhague 1948, s. 1-45

ması ile ilgili kaydı da⁴¹ ayrıca zikretmek isteriz. Bundan başka, Boğazköy menşeli Hitit çivi yazısı tabletlerinde (M.ö. XIV.- XIII. yüzyıl) kralî bir cesedin yakılma merasiminin⁴², Homeros'un İlyada'sında Patroklos ve Hektor'un ölülerinin yakılışına pek benzer şekilde tasvir edilmiş olması⁴³ keza malûmumuzdur.

Nihayet, Eski Ahit'de, İsrail Kırallı Saul ve oğullarının, Philist'ler tarafından Gilboa Dağında yenilgeye uğratıldıkları zaman öldüklerine, Beth Shan sûruna asılmış başları kesik cesetlerinin kurtarıldıktan sonra yakıldıklarına ve kemiklerinin de Jabesh-Gilead'da gömülmüş olduklarına (yakl. ol. M.ö. 1010) dair kaydı da (I. Kırallar 31: 1-13) ayrıca hatırlatmak isteriz⁴⁴.

⁴¹ Adı geçen kralın yakılışını kaydeden Nuzi menşeli bu metnin ilgili paragrafına (HSS XIII 165, ö.y., satır 3) ilk önce A. Leo Oppenheim (BASOR 93 [Şubat 1944], s. 16) tarafından değinilmiş, daha sonraları bu konu, bu arada, W. F. Albright (BASOR 118 [Nisan 1950], s. 17, altnot 27), B. Landsberger (JCS VIII [1954], s. 50 altnot 78, 79 ve s. 55 ve aynı sayfadaki altnot 101) ve A. Goetze (JCS XI [1957], s. 67-68 ve altnot 149, 150) tarafından tartışılmıştır. Aynı Par(r)at(t)arna'ya diğer iki kayıta daha rastlanmaktadır; bunlardan biri Albright tarafından farkedildiği üzere (ayn. yr.) Alalah'da Idrimi-Heykeli yazıtında (satır 43 ve 45) görülmekte ve Idrimi'nin çağdaşı ve metbuu olarak zikredilmektedir; diğer kayıt ise Kizzuwatna kralı Pilliya ile Idrimi arasındaki andlaşmanın 40. satırında (AT, 3; D. J. Wiseman: *The Alalakh Tablets*, London 1953, s. 31-32 ve s. 5-8) geçmektedir; Kizzuwatna kralı Pilliya (II) hakkındaki düşünceler ve Par(r)at(t)arna'nın, Mitanni kralı Saussatattar'ın muhtemel selefi olabileceği hakkındaki tartışma için bk. Albright, Wiseman, Landsberger ve Goetze: *adg. yerlerde*.

⁴² H. Otten: "Ein Totenritual hethitischer Könige", *MDOG* 78 (1940), s. 3-11; K. Bittel: "Hethitische Bestattungsgebräuche", *ayn. yr. s. 12-18*; H. Otten: *Hethitische Totenrituale*, Berlin 1958.

⁴³ Patroklos'un cesedinin yakılması: İlyada XXIII, 112-257; Hektor'un cesedinin yakılması: İlyada, XXIV 777-803.

⁴⁴ Eski Ahit yorumcularının, bilâhara gömüldüklerinin de zikredildiği hakkındaki kayda dayanarak—, I. kırallar 31'de Saul ile oğullarının gerçek bir kremasyona tâbi tutulmuş olmadıklarına dair ileri sürdükleri itirazî kanaat artık açıkça cerhedilebilir düşüncesindeyiz, zira kısmî bir yakılışı yalnız İlyada'daki Patroklos ve Hektor'un kremasyonları ilgili pasajlar ve söndürülen odun yığınlarından kısmî bir surette yakılmış kemiklerin toplandığını tasvir eden Hitit ölü yakma merasimi ilgili metinler değil, aynı zamanda Gedikli'de rastlanan bu konu ile alâkalı arkeolojik belgeler de âşikâr olarak göstermektedir, bu itibarla Yakın Doğu'da kremasyon yapılırken M. ö. III. binyılı sonlarında ve II binyılında *cesetlerin tamamen yakılmadığı* sonucu kesin bir şekilde teyid edilmektedir, oysa bilindiği üzere, M.ö. I. binyılının sonundan bu güne kadar tanınan kremasyon âdetlerinde cesetler tamamen yakılarak kül haline getirilmektedir.

Gediklide Eski Bronz III'ün son evresinde, Anadolu'nun, Suriyenin ve Kuzey Mezopotamyanın yaygın bir ölü yakma âdetini gösteren en eski kremasyon mezarlığının meydana çıkarılmış olması, bu makalenin yazarlarından biri tarafından Doğu Akdeniz ve Önasya'da kremasyon ve ölü gömme âdetleri hakkında hazırlanmakta olan ayrıntılı bir araştırma için önemli bir malzeme sağlamış bulunmaktadır.

1965 döneminde Gedikli'de geliştireceğimiz ikinci dönem kazılarımızda bu Hüyüğün daha eski tabakalarında da kremasyon mezarlarının bulunup bulunmadığını tesbite çalışmak ve Gedikli'nin Eski Bronz - Çağı'ndan önceki kültürünü tâyine uğraşmak amacımızı teşkil etmektedir.

Ön-raporumuza son verirken Prof. Dr. U. Bahadır Alkım, Handan Alkım, Ferit Koper, Dr. Refik Duru, Aziz Albek, Âkif Dâi, Halûk Abbasoğlu, Ali Dinçol ve Rasim Özgürel'den kurulu Heyetimizin şükranlarını, çalışmalarımızı destekliyen Türk Tarih Kurumu'na, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine sunmayı zevkli bir ödev saymaktayız.

EXCAVATIONS AT GEDİKLİ (KARAHÜYÜK) FIRST PRELIMINARY — REPORT*

U. BAHADIR ALKİM and HANDAN ALKİM

In the course of surface investigations at Gedikli (Karahüyük) [see Map 1], a village in the district of İslâhiye, during the summers of 1958 and 1963, our group¹ engaged in research in the İslâhiye area on behalf of the Turkish Historical Society, the Directorate-General of Antiquities and Museums, and the University of İstanbul, had collected several fragments of a species of pottery reddish-orange in colour, made on a slow-turning wheel and with striations showing traces of burnishing. Since we had found this same type of pottery at Tilmen Hüyük² both in "Tomb M-3" and in Levels IIIg-IIIc, and had seen in the Gaziantep Museum numerous specimens of complete pots of the type under discussion which had come from Gedikli, it became inevitable that while working at Tilmen Hüyük during the summer and autumn months of 1964 we should also begin an excava-

* The writers wish to express their most heartfelt thanks to Dr. Edmund I. Gordon who has so kindly taken upon himself the burden of translating this Preliminary Report of ours into English. In addition we recognize our supreme obligation to point out on this occasion our most grateful indebtedness to the Gaziantep Vilayet-Governorate, to the İslâhiye District-Governorate, to the Director-General of Antiquities and Museums Mehmet Önder, to the Assistant Director-General Hikmet Gürçay and to the various departmental Directors, and to the Director of the Gaziantep Museum Mrs. Sabahat Göğüş, for providing every possible facility and being of aid in every possible way to our expedition-staff in our work in the İslâhiye region; and to the Director of the Ankara Archaeological Museum Mr. Raci Temizer, to the Director of the İstanbul Archaeological Museums Mr. Necati Dolunay, to Dr. Nezih Fıratlı, to Mr. Burhan Tezcan, and to Mrs. A. Rollas, for affording technical possibilities for the conservation and cleaning of our finds.

¹ Besides the writers of these lines, our expedition-staff at that time was composed of Surveyor-topographer Mr. Ferit Koper, Mr. Refik Duru (Assistant), Mr. Aziz Albek, and Mr. Hülûsi Atahan.

² For general information on the excavations at Tilmen Hüyük, see U. Bahadır Alkım, "Tilmen Höyük Çalışmaları (1958-1960)", *Belleten* XXVI (1962), pp. 447-466; *id.*, "İslâhiye bölgesinde 1955-1962 yılları arasında yapılan tarihî ve arkeolojik araştırmalar", *Atatürk Konferansları*, Ankara 1964, pp. 169-178.

tion at Gedikli as well. The following represents therefore the first preliminary-report of the excavations undertaken by us at Gedikli (Karahüyük)³.

A

A SUMMARY LOOK AT THE GEOGRAPHICAL SITUATION AND EXPLORATION HISTORY OF GEDİKLİ (KARAHÜYÜK)

Situated in the western part of the very fertile and in places marshy Plain of Sakçagözü, Gedikli (known also by the name of Karahüyük) is a village attached to the district of İslâhiye in the vilayet of Gaziantep. Located 23 km. from İslâhiye as the crow flies, it is 19 km. to the northeast of Zincirli (Sam'al), about 35 km. to the north of Tilmen Hüyük, and 6 km. to the west of Coba Hüyük [see Map 2, No. 12].

Under the name Karahüyük we encounter it for first time in the archaeological literature on the map of R. Koldewey⁴, who had been one of the excavators of Zincirli.

The name "Karahüyük" is also to be seen on the map of John Garstang⁵, who had carried out investigations in the Plain of Sakça-

³ For precursory notices on the Gedikli (Karahüyük) excavations, see *id.*, "İslâhiye bölgesi araştırmaları: Tilmen ve Gedikli Hüyük Kazıları", *Belleten XXIX* (1965), pp. 556-560; M a c h t e l d J. M e l l i n k, "Archaeology in Asia Minor", *AJA LXIX* (1965), pp. 139-140.

⁴ See the map "Routen im nordwestlichen Syrien aufgenommen im Jahre 1890 und 1891" by R. Koldewey in *Ausgrabungen in Sendschirli I*, Berlin 1893. It is somewhat doubtful, however, whether the name "Karahüyük" seen on this map of Koldewey is the same site as our "Gedikli (Karahüyük)", both because the name in question is shown to the *north-northwest* of Sakçagözü, and because the distance as shown does not correspond to the actual distance. In view of these facts, it is probable that the "Karahüyük" on Koldewey's map actually represents a different site bearing the same name "Karahüyük"; see also footnote 7 below.

⁵ Designated by the letter "E" on the map found on Plate XXXIII opposite p. 40, in J. Garstang, "Excavations at Sakje-Geuzi in North Syria: Preliminary Report for 1908", *University of Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology I* (1908); the same map is reprinted in R. N a u m a n n, *Architektur Kleinasien*, Tübingen 1955, p. 203, fig. 244.

gözü in 1907 and conducted excavations at the mounds of Coba Hüyük and Songurus Hüyük in 1908. In his first excavation-report, J. Garstang mentioned the fact that "Karahüyük" occupies a place among the other mounds of the Sakçagözü Plain, but that he did not hold this particular mound to be a likely one for any thorough investigation⁶.

In 1949 Dr. M. V. Seton-Williams, Dr. J. Waechter, and J. du Plat Taylor, who had made a verificatory sondage at Coba Hüyük, showed some of the mounds in the area under discussion, and among them "Karahüyük", on the map in their publication, but they did not however make any further specific mention of Karahüyük⁷.

In view of the existence in Anatolia of an exceedingly great number of places known by this name "Karahüyük" and in order to prevent any possible confusion, we find it much more reasonable to make use henceforth, both in the present preliminary-report as well as in our future publications, of the alternative name of our mound, namely "Gedikli Hüyük".

The first thoroughgoing reconnaissance of the site of Gedikli was made by us in the summer of 1958⁸. In our surface-investigation at that time we found it possible to collect at Gedikli Hüyük sherds belonging to a number of diverse periods (Early Bronze, Second Millennium B.C., First Millennium B.C., and Roman). In the course of our visit then we learnt from the villagers that, approximately in the year 1951, as the result of information reported to her, Mrs.

⁶ J. Garstang, *op. cit.*, p. 100.

⁷ Cf. the map in fig. 1 on p. 58 in J. du Plat Taylor, M. V. Seton-Williams, and J. Waechter, "Excavations at Sakce Gözü", *Iraq* XII (1950). On this map two different sites are both labeled "Karahüyük". One of these is shown at a great distance to the north-northwest of Sakçagözü (as is the case in Koldewey's map; see footnote 4 above); the other is shown at a distance of some "11 miles" (= ca. 17.5 km.) to the *northwest* of Sakçagözü. In our opinion this latter must be our Gedikli (Karahüyük), the distance of which from Sakçagözü, however, is roughly only 10 kilometres.

⁸ In this exploration-trip, in which we had surveyed the Sakçagözü, Zincirli, İslâhiye, and Altıntop plains, we had been joined by Topographer-architect Ferit Koper, Prehistory-Archaeology student Refik Duru (now Assistant Dr. Refik Duru), and the then Director of Primary Schools of the İslâhiye District, Halûk Atalar. For the great help which they afforded to our investigations, we deem it a pleasant duty to reiterate our thanks to them on this occasion.

Sabahat Göğüş, the Director of the Gaziantep Museum, had come to Gedikli and had taken away to the Gaziantep Museum a group of pots more than ten in number almost all of them intact, after having removed them from what was obviously a tomb chanced upon a sector of the mound on its eastern lower terrace.

On our going to the Gaziantep Museum in 1963, we studied the complete pots which had originated from Gedikli and, upon observing that a greater part of these bore a considerable resemblance to the ceramic wares which had been brought to light from the Early Bronze II and III levels of Tilmen Hüyük, we found it fitting to go once more to Gedikli before beginning the work of the 1963 season on the Tilmen Hüyük excavations. On this trip a small-scale investigation was made in the sector which we had suspected of having been a tomb, and two additional complete pots of the same species were found but, because we did not go down to any great depth, no tomb whatsoever was encountered.

And so, with the aim both of verifying the stratigraphic data obtained from Tilmen Hüyük and of securing complementary materials for throwing light on the settlement history of the İslâhiye area, we decided to begin in 1964 an excavation at Gedikli Hüyük.

B

THE 1964 SEASON'S WORK AT GEDİKLİ HÜYÜK

Rising 24 metres above the present level of the Sakçagözü Plain and to a height of 569 metres above sea-level, Gedikli Hüyük [Fig. 1] is located immediately adjacent to the northern edge of Gedikli village. A mound nearly oval in shape, its long axis measures some 240 metres while its shorter axis is some 190 metres in length [Plan 1]. Because the villagers have removed earth on a large scale from both the eastern and western lower terraces of the mound, as well as from its northern slope, for molding into mud-brick, it is self-understood that the architectural strata and other cultural remains, which we consider most probable to have present, have met with considerable damage in these sectors. It was in the course of just such earth-removing acti-

vities in the southeastern lower terrace of the mound, in the very sector where our investigations have definitely established the existence of a necropolis, that a chamber-tomb, from which the pottery now in the Gaziantep Museum was removed, had been accidentally stumbled across. But since we have been unable to obtain unambiguous information about the exact find-spot of this chamber-tomb, it is impossible to say with certainty whether the pottery in question had been removed from one of the three chamber-tombs subsequently uncovered by us, or whether it might actually have been taken from yet another chamber-tomb whose structure will have been completely destroyed prior to the beginning of our investigations.

Sondages were undertaken by us in three different places at Gedikli Hüyük: on the summit of the mound (=Sondages B and B₁), on the northeast slope (= Sondages A and A₁), and on the southeast lower terrace (=Sondage C).

I. On the Summit (= Sondages B and B₁)

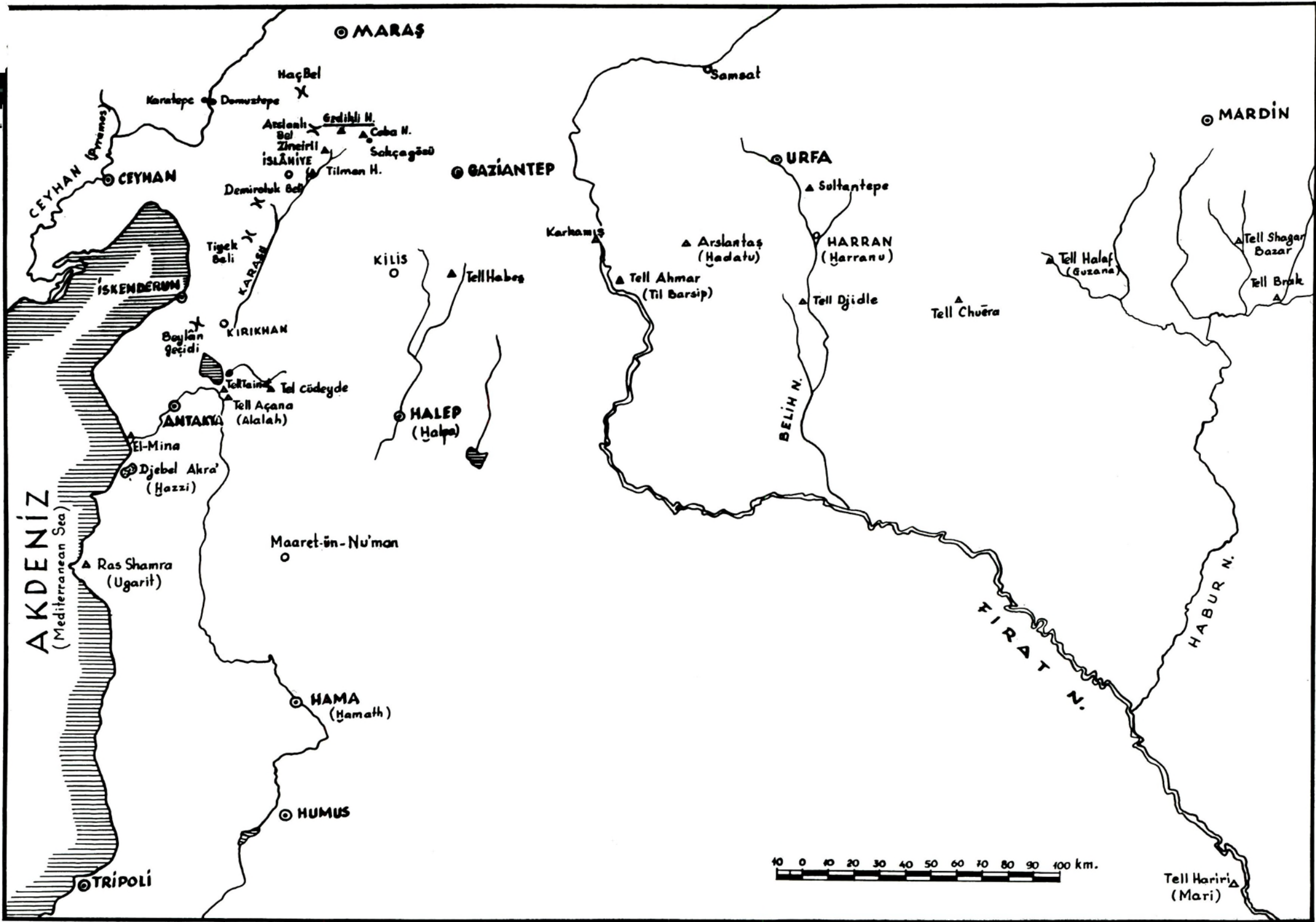
These trial excavations were carried out on the summit of the mound in an area measuring 20×30 metres [see Plan 1, coordinates III, 7 to III, 10 / D, 5 to D, 8]. Since this sector of the mound has been used from time by the villagers of Gedikli as a children's cemetery, it was only after several graves about 50 or 60 years old had been removed from the upper level and transferred to the present-day village cemetery that the deeper digging activity was permitted to proceed [Fig. 2]. After there had been removed over the entire area a level of soil two metres in thickness yielding assorted pottery and small finds belonging to late periods, remains of stone foundations showing no definite ground-plan were encountered [Plan 2]. We noted by way of architectural remains a pavement which came to light in the central portion of the trench, made from stones of all sizes and destroyed in places, in addition to the remains of two foundation-walls crossing one another to the east of the pavement, as well as portions of two walls in the southern end of the same trench [Figs. 3 and 4]. Among the finds we wish particularly to mention one coin of the Osmanli Turkish sovereign Mahmud II (1808-1839) minted in the

thirtieth year of his reign, some superior-quality fragments of *terra sigillata*, and a single coin each of the Eastern Roman emperors Constantius II (337-361 A. D.) and Honorius (393-423 A.D.)⁹. Relying on the evidence of these ceramic and numismatic finds, we deem it probable that the aforementioned architectural remains showing no ground-plan belong to either the Late Roman or Byzantine periods.

Because of the fact that the Classical period cultures were seen to have formed a thick covering-layer on the summit of the mound, and in order to arrive more quickly at a stratigraphical result in this "Summit Sondage", it was decided to continue the deep digging in an area measuring only 5×20 metres on the eastern side of the trench, the name "Sondage B₁" being given to this new pit [Plan 3]. At a depth of 4 metres with respect to the top of the mound, stone foundation remains in the same technique were again encountered and were seen to be in disorder in the very same way at this level as well. Here and there fragments of a pavement made from irregular pieces of limestone, foundation-wall remains showing no ground-plan, and in the central part of the southwestern end of the trench a door - socket—these constituted the architectural "documents" of this trench [Fig. 5].

That these remains discovered in Sondage B₁ likewise belonged to the Roman period is evident from the associated ceramic types. Although the depth of these "Summit Sondages" had already exceeded four metres, it was seen that, on the one hand, only Osmanli Turkish, Byzantine, and Roman period pottery were still continuing to be turned up, and on the other hand, the "architecture" present consisted of nothing more than fragmentary walls showing no ground-plan whatsoever. Moreover, in the Stepped Sondage A (which had been begun concurrently with Sondage B, with the aim of defining the mound's stratigraphy), these late periods were observed to have been represented in two of the "steps", likewise in a very disordered condition. For this reason, it was decided to discontinue the digging on the summit of the mound.

⁹ For their having made the preliminary study of the coins found in this season's work at Gedikli, we wish to express our sincere thanks to University of İstanbul Faculty of Letters Ancient History Assistant Dr. Nezahat Baydur, and to İstanbul Archaeological Museum Numismatist Miss Nekriman Olcay.

Harita/Map 1 — Gedikli'nin Kuzey Suriye ile güney-doğu Anadolu arasındaki irtibat sağlayıcı konumunu gösterir harita.
 Gedikli Hüyük and its key position with respect to northern Syria and southern Anatolia.

II. On the northeast slope (=Sondages A and A₁)

With the aim of defining the cultural sequence of the mound in this sector [see, Plan 1, coordinates III,6 to III,9/D,10 to E,4 a stepped sondage—in which a “step” is left at each architectural level, and the dig continued immediately alongside until the next level is reached— was undertaken. From top to bottom the stratigraphic results obtained are as follows: Late periods (Osmanli Turkish, Byzantine, Roman, and Hellenistic); Iron Age (=Level I) in two phases; Second Millennium B.C. settlement (=Level II); Early Bronze Age (= Level III) demonstrably in six phases; and Late Chalcolithic Period (?) (= Level IV?). Virgin soil has not yet been reached. [Plan 4 shows the “Step trench” both in respect to position of the levels, and in cross-section.] In the light of small finds and especially of ceramic types, the cultural phases represented in the “steps” are manifestly as follows:

- First step : Late Roman and Byzantine
- Second step : Roman and Hellenistic
- Third step : Iron Age (Level Ia)
- Fourth step : Iron Age (Level Ib)
- Fifth step : Second Millennium B.C. (Level II)
- Sixth step : Early Bronze Age (Level IIIa)
- Seventh step : Early Bronze Age (Level IIIb)
- Eighth step : Early Bronze Age (Level IIIc)
- Ninth step : Early Bronze Age (Level IIId)
- Tenth step : Early Bronze Age (Level IIIe)
- Eleventh step : Early Bronze Age (Level IIIf)

Let us now briefly describe the architectural evidence and small finds brought to light in the Stepped Sondage A:

Late Periods, as defined by us, are represented by a confused mass of rubble encountered on the upper surface with the first and second steps. Sherds belonging to the Osmanli Turkish, Byzantine, Roman, and Hellenistic periods, and a single coin of the Roman emperor Elagabalus / Heliogabalus (218-222 A. D.), were found.

Level I (= third and fourth steps): Since remains belonging to this cultural period were encountered on two different steps, it is shown as having been in two phases which we have designated as Ia and Ib.

In Phase *Ia*, a foundation wall made from limestone and oriented in a southwest-northeast direction was uncovered.

In Phase *Ib* likewise, wall remains oriented in the same direction were found. The ceramic finds, both in *Ia* and *Ib*, were of a type of pottery known generally under the name of "Iron Age." Of these we give here three examples: in fig. 6 a sherd bearing decoration in dirty brown parallel stripes on a light buff background; figures 7 and 8 show two pottery fragments ornamented with a broad band in a deep-brown paint over the same light buff-coloured background.

We would like also to mention fragments of plates, pots and pithos-jars of a monochrome kitchen-ware type.

Among other small finds are a bronze bracelet found in *Ia* and a fragment of a bone awl which came to light in *Ib*.

The fact that the Iron Age is represented at Gedikli Hüyük by two phases is an indication that the Plain of Sakçagözü was the scene of continuous and dense settlement during that period. We consider it possible that *Ia* and *Ib* are to be dated to the first quarter of the First Millennium B.C., more specifically to the 9th and 8th centuries.

Level II (=Fifth step): Burnt fragments of mud-brick and a level of scorched earth point in the direction of a conflagration separating this period from that of the subsequent Level *Ib*. We consider these remains of a great conflagration at the top of Level II and belonging to Level I to have been connected with an invasion operation, perhaps either in association with a tribal migration (the Aramean Aḥlamû?) or with the conquests of Tukulti-Ninurta I (1244-1208 B.C.) of Assyria. The existence of the same conflagration also in the analogous levels of Tilmen Hüyük as well as of the excavated mounds in the Amuk Plain tends to prove the correctness of this opinion of ours.

Remains of a foundation in limestone running in a southwest-northeast direction constitute the architectural documentation of Level II. In this level, representing quite a heavy deposit 1.5 metres in thickness, specimens of pottery types belonging to the Second Millennium B.C. were found. In view of this, although it is probable that there must needs have been more than just a single phase in the period covered by Level II, there was nevertheless not encountered, at least not in the sector excavated, any additional architectural sub-level of the same culture.

Of the ceramic types discovered, one is reminiscent of the Early Hittite pottery, two pieces belonging to this particular species having been found. The first of these is a fragment of a glossy red goblet of painstaking workmanship, while the other is a piece from the rim of yet another red goblet.

The second species of pottery belongs to the variety of painted wares known under the name of "Habur type", some ten pieces of this species having been found. In figures 9 to 11 we see three specimens of this type with reddish-brown ribbon decoration over a yellowish-brown ground. On the other hand, we find in figure 12 a much more painstakingly-produced piece of this class, in which the ground is a yellowish-tan while the banded decorations over it are of a brown colour approaching black; the fact that the pigment is quite lustrous is in itself especially remarkable, for we do not very often encounter in the Habur wares, which were brush-painted, the phenomenon of the pigments showing lustrousness¹⁰.

Besides these there were also brought to light in Level II coarse monochrome daily kitchen pottery (fragments of pithos-jars, pitchers, plates, pots, etc.), a pestle or a quernstone made from a large pebble, and a cylinder-shaped terracotta loom-weight.

In the very lowest level of Level II there was found one sherd of a vessel reddish-orange in colour with a cross-hatched parallel-lined incised decoration [Fig. 13]; complete specimens of pottery of the same species had been brought to light both in the chamber-tombs at Gedikli [see below, pp. 48-51] and in phases IIIg-IIIc at Tilmen Hüyük. Again at the very bottom of this Level II there was encountered one single sherd of the same type as the blackish-grey cremation-pots which had come to light in "Sondage C" [see below, pp. 42-44], but which here had obviously been used to serve everyday needs. We consider however as accidental the appearance here of wares of these types belonging to a much older level (Early Bronze Age) at Gedikli; it is most probable that in the course of the digging of foundations in Level II the rubble of Level III had been disturbed.

It is understood that this Level II of the Step-Sondage A comprises almost in its entirety the Second Millennium B.C. (ca. 2000-1200).

¹⁰ Cf. B. Hrouda, *Die bemalte Keramik des zweiten Jahrtausends in Nordmesopotamien und Syrien*, Berlin 1957, p. 24.

Level III (=Sixth to eleventh steps): A conflagration layer is also present at the top of this level as well. This is most likely an indication that an invasion took place into the area at the end of the Third Millennium B.C., for we also find in the analogous levels both at Tilmen Hüyük and in the mounds of the Amuk Plain the very same burnt layer pointing to the same invasion. It has been possible to establish the existence of six sub-levels (IIIa, IIIb, IIIc, III d, IIIe, and IIIf) in the Third Level of our "Step-Sondage", representing the various phases of the Early Bronze Age and probably extending over the whole of the Third Millennium B.C. We should like here to describe briefly these phases:

Phase IIIa: Architectural remains brought to light consisted of an area of pavement in addition to the remains of a wall oriented in a southwest—northeast direction. Since the wall had been demolished on both sides, its thickness could not be determined but it is clear that it had originally been quite thick.

The ceramic types in this phase were in process of changing, and there were encountered in abundance sherds of the incised-line decorated reddish-orange ware which was found in Levels IIIg-IIIc at Tilmen Hüyük and of which a few specimens had been found in the Early Bronze phase II₃ at Tarsus; there also turned up fragments of "fruit-stands" and of campaniform-footed dishes, such as were observed in the aforementioned levels at Tilmen Hüyük. The very same types of pottery, as will be touched upon again below [see pp.48-51], were also found in the chamber-tombs at Gedikli Hüyük, and even in the cremation-burials there as well, thereby providing a basis for the dating of those graves. Because these interesting finds yielded by Phase IIIa had so clearly shown a cultural change, we decided to begin a second trial dig (=Sondage A₁) in an area just alongside this Phase IIIa of Step-Sondage A, adjoining it on the north [see Plan 1, coordinates III, 7-8/ D,10-E, 1], permitting our proceeding to the same depth, with the aim of gaining more detailed information. During the 1964 season it was possible for this new Sondage A₁ to be taken down to two levels, which we designate A₁: IIIa and A₁: IIIb.

Among the architectural remains which brought to light in A₁: IIIa [see Plan 5] were foundation-walls, which were seen to be the continuation of those found in Level IIIa of the Step-Sondage A.

There were encountered in Sondage A₁: IIIa the remains of two walls in addition to a pavement made from small stones, but preserved only here and there [cf. Plan 5 and Fig. 14]. Despite the fact that one side of the wall in the southeastern part of the area was found in a demolished condition, it is clear that it had been close to three metres in thickness; moreover, the fact that the upper surface of this wall had been made level by the use of very small stones, as well as the fact that at its right and at its left scorched fragments of mud-brick were encountered, serve as indications that the superstructure had been constructed with mud-brick. In view of its more than normal thickness, we consider it probable that these wall-remains had belonged to a section of fortification-wall, and consequently that the site at Gedikli Hüyük had been surrounded by a fortification-wall in this Phase IIIa.

Phase IIIb (=A₁: IIIb): Situated immediately beneath Phase IIIa and separated from the latter by demolition debris, both the architectural and ceramic remains of Phase IIIb are almost identical with those of Phase IIIa. Especially the thick wall, which we have identified as a fortification-wall, has been preserved in A₁: IIIb to a much better degree [see Plan 6 and Figs. 15-16]. It is moreover clear from this that the fortification-wall of Phase IIIa had been erected directly above the Phase IIIb fortification-wall, taking advantage of the same original underpinning and making use now and then of the old wall itself. The absolute necessity of the site at Gedikli Hüyük's being fortified in both Phase IIIa and Phase IIIb inspires the view that there must needs have been extant in those periods in a neighbouring territory a hostile people threatening the security of the region.

Phase IIIc: The pottery of this phase, which yielded remains of a simple foundation, is identical with that of the previously-discussed two later phases (IIIb and IIIa). Among the finds are various flint implements, of which one fragmentary reaping-hook blade is of special interest. A number of specimens of this type of originally quite long flint reaping-hook had been brought to light in Level IIIe at Tilmen Hüyük¹¹.

¹¹ For specimens of reaping-hooks from Tilmen Hüyük, cf. U. Bahadır Alkım, in *Atatürk Konferansları*, Ankara 1964, p. 174 and fig. 27.

Phase III d and *Phase III e*: The simple wall-remains and ceramic types of these phases are almost identical with those of Phase III c. The number of flint implements begins to "increase" in these levels. It is worthwhile to dwell a moment on the finding in Phase III e of a tiny chariot-wheel (diameter 4 cm.) of terracotta. As is well-known, a two-wheeled chariot—together with its driver—with wheels of this very type and approximately even of the same size, was brought to light in "Level H" at Hama in Syria¹². The acquaintance, already in the middle of the Third Millennium B.C., of the people of Gedikli Hüyük, thus of the Sakçagözü area, with the wheel—the most ancient specimens of which have been come upon in Mesopotamia¹³—and consequently with the chariot, and the use of this vehicle either for religious or for mundane purposes, is an interesting and thought-provoking fact.

Phase III f (=Eleventh step): The only architectural testimony encountered in this phase were the remains of a simple stone foundation. It was observed that the reddish-orange pottery with incised-line decorations continued to be found, but that the quantity of flint implements had increased, and that among these a number of obsidian items were also found. It may be proper to recognize in this sub-level the earliest phase of the Early Bronze Age. Among the pottery fragments encountered in this sub-level III f was a single sherd of red-coloured "Khirbet-Kerak" ware. Still another single "Khirbet-Kerak" type fragment had been picked up during this season as a "surface find" on the eastern lower terrace of Gedikli Hüyük.

That some specimens of this ceramic type—which is regularly found in the Chalcolithic Age and later also in the "Copper Age" (in broader terminology, the Early Bronze Age) cultures of Eastern and Central Anatolia, which begins in "Phase G" and continues in use until "Phase I" in the Amuk Plain (ca. 28th-25th centuries B.C.), although hardly a specimen is encountered at all in either the Konya Plain or Cilicia, but which on the other hand is found regularly in Palestine

¹² Cf. H. Ingholt, *Rapport préliminaire sur sept campagnes de fouilles à Hama en Syrie (1932-1938)*, København 1940, pp. 57-58 and Plate XVII, no. 1.

¹³ Cf., for example, J. Wiesner: *Fahrten und Reiten in Alteuropa*, (=AO 38/2-4) Leipzig 1939, pp. 24-29, and Armas Salonen, *Die Landfahrzeuge des Alten Mesopotamien*, Helsinki 1951, pp. 160 ff. For a more general treatment, see E. Unger *sub voce* "Wagen" in *Reallexikon der Vorgeschichte* XIV (1929), pp. 231-242.

but only in the second phase of the Early Bronze (ca. 27th-25th centuries B.C.), and well-known under the name "Khirbet-Kerak ware" from the Palestinian site of that name — should have been found at Gedikli Hüyük in Phase IIIf of the "Stepped-trench" is a remarkable matter. For such merely accidental occurrences, both at Gedikli Hüyük and at Tilmen Hüyük and the mounds of the İslâhiye area, serve to emphasize the fact that the folk who owned this "Khirbet-Kerak" pottery, and who had migrated during the Early Bronze I period from Northeast Anatolia to Syria and to the Amuk region, did not have the Sakçagözü, İslâhiye, and Hassa areas under their influence. It is clear that during the period in question, our area — just exactly as was the case in Cilicia — was experiencing its Golden Age of Prosperity. This Golden Age, in turn, could only have been achieved during a period in which our area was under the domination of the people who were the possessors of the wheel-made reddish-orange pottery with incised-line decoration, which had clearly been in use here for centuries.

Level IV (?): Below the level of Phase IIIf there were encountered no architectural remains whatsoever. Pottery now "becomes" scarcer. But it was observed, however, that even though scanty the reddish-orange pottery continues, while on the other hand flint implements "become" more abundant. We wonder whether the phase below Phase IIIf was a late Chalcolithic, or whether it was perhaps rather an earlier "continuation" of the oldest phase of the Early Bronze Age. On this subject it has not been possible to advance any definite opinion. However, fragments of thick-based and thick-rimmed "Coba bowls", to use Dr. M. V. Seton-Williams' terminology¹⁴, one sherd of a pot with incrustations, and a few locally manufactured pottery fragments of Obeid type, render most probable our looking for either a very early phase of the Early Bronze Age or else a Late Chalcolithic period below Phase IIIf.

Figure 17 shows a fragment of reddish ware with incised-line decoration filled with a cream-coloured paste; one wonders whether this incrustated ceramic type might not perhaps represent a forerunner

¹⁴ See, for example, J. du Plat Taylor, M. V. Seton-Williams, and J. Waechter, *op. cit.*, pp. 95 f. and 99 ff., as well as fig. 16, nos. 1-3, and fig. 18, nos. 8-10 and 12.

of the type without incrustations, of which the later period yields abundant specimens. Since however we do not as yet possess a sufficient quantity of finds, we can say nothing for the present on this subject.

In figs. 18 and 19 we find two sherds of locally made wares of Obeid type, while in fig. 20 we see a specimen ornamented with parallel bands showing a resemblance to a piece discovered in Level IV C of Coba Hüyük.¹⁵

Because the stepped-trench had in this sub-III^f phase approached too closely to the lower terrace of the mound, and would, as a matter of course, have lapped over into the lower terrace and even beyond toward the outside, without having been able at the same time moreover to reach virgin-soil, the possibility of clarifying in any decisive manner the most ancient culture of Gedikli Hüyük could not be realized. It is our hope that in the excavations of the coming season information on this subject will be made manifest.

III. On the southeast lower terrace (=Sondage C)

We have explained our reason for undertaking an excavation in this sector [see Plan 1, coordinates IV, 2 to IV, 5/E, 5-6] above in the course of our brief sketch of the exploration history of Gedikli ([see above, pp. 27-30]. During the work which we carried out in an area measuring 30×8 metres we discovered a necropolis sector [see Plan 7 and Fig. 21]. In this necropolis which had evidently been in use for at least a few centuries, three types of burial were encountered: simple inhumations, cremation-burials in earthenware pots, and rectangular chamber-tombs.

a) Simple inhumations: In the southern part of the trench, at a depth of between 0.50 metres and 1.50 metres beneath the present-day surface of the terrace from which the villagers had formerly removed earth, and in an area measuring 7×6.5 metres, four skeletons were found buried directly in the earth [see Fig. 22 and Plan 7].

The first burial was chanced upon in the southeast part of the area; this had been a simple burial, having been laid to rest on its back oriented in a north-south direction with an amphora standing at its head still *in situ*. As work proceeded, three additional burials,

¹⁵ *id.*, *op. cit.*, p. 101, fig. 18, no. 5.

each oriented in a different direction, were found [see Plan 7]. The four skeletons thus uncovered have been numbered "I₁, I₂, I₃, and I₄".

Skeleton I₁: Oriented precisely in a north-south direction, it lies on its back with its left foot set on top of the right foot; the left lower arm is bent in a right angle, the hand touching below the right elbow, while the right hand is raised up and placed upon the breast. The head moreover is turned slightly toward the right [see Fig. 23]. All the bones being practically complete, the skeleton is in a very good state of preservation. Immediately adjacent to the top of the skull, there was found still *in situ* standing upright an amphora [see Fig. 24] 21.6 cm. in height. The amphora, buff in colour, bears a reddish-brown painted decoration over the entire surface from the level of the bottom of its handles to the top of the rim.

Skeleton I₂: Found at a distance of 2.60 metres to the southwest of Skeleton I₁, and at a depth of 0.50 metres below the surface of the lower terrace of the mound, Skeleton I₂ was oriented in a north-east—southwest direction. Lying upon its back, the skeleton is complete except for the two feet which are missing from the ankles down and could not be found in the course of the excavation. The two hands were found clasped together across the breast. The head tilted slightly forward and the lower jaw hanging downward tend to give the skeleton a kind of smiling expression. Apparently placed at the head of the corpse as a grave-gift, there was found still *in situ* a single-handed (the handle unfortunately broken) ring-based round full-bellied little pot [Fig. 25].

Skeleton I₃: This skeleton had been buried at right-angles to Skeleton I₂ [cf. Plan 7 and Fig. 25a], but on a level 0.40 metres higher than that of the latter. However, because the lower terrace of the mound encounters the lower part of the slope of the mound proper at this point, Skeleton I₃ was at a depth of 0.70 metres below the surface of the slope. Oriented in a northwest—southeast direction, it was lying on its back; neither feet nor hands of this otherwise complete skeleton were discovered in the course of excavation. As for the head, the back part of the skull was preserved, although the front portion is in a destroyed state. No burial-gift was encountered.

Skeleton I₄: Oriented in a west-east direction, once again this skeleton was lying on its back, with both arms extended downward

alongside the body. Both hands were missing from the wrists down, as were also both feet from the ankles down. No burial-gift was extant [see Fig. 26].

Pottery which came to light in the area where these simple inhumations were discovered was in general buff in colour, bearing the typical characteristics of the wares of the Second Millennium B.C., but with the passage of time and probably under the influence of dampness had taken on a dirty colour. Especially worth mentioning among the monochrome wares are two round-bottomed full-bellied double-lipped "Syrian bottles" (one of the them with a broken rim), and a fragment of a small trefoil-spouted pitcher. From these ceramic finds it is obvious that this group of simple inhumation burials belong to the first half or the middle of the Second Millennium B.C. As is well-known, simple inhumation burials, indiscriminately oriented in the same way, had been brought to light by Sir Leonard Woolley at Tel Aḩana (=Alalah), some 120 km. to the south of Gedikli, scattered through Levels VIII-I (ca. 19th - 13th centuries B.C.)¹⁶. In the event that we find, during our work of the coming season, additional simple inhumation burials together with characteristic pottery, and other objects, we hope that it will then be possible to date more precisely this type of burial at Gedikli.

b) Cremation burials: In an area measuring 6.5×10 metres in the northern part of Trench C, cremation burials were found beginning at a depth of 0.80 metres below the present-day surface of the mound's slope. Because the multiplicity of burials one above the other had resulted in the crushing of the ossuary-vessels lower down, there had come into being here a virtual stratum of ash, bone, and pottery fragments mixed together; this stratum varies in thickness from one metre to 1.75 metres (see Plan 8 and Fig. 27]. Although the original number of these cremation-graves must probably have been approximately a few hundred, only 43 could actually be counted now as individual "graves".

The cremation-burials here, in vessels of various types and sizes, have in general certain features in common, namely:

¹⁶ Cf. Sir Leonard Woolley, *Alalah: An Account of the Excavations at Tell Aḩana*, Oxford 1955, pp. 205-222 (references scattered *passim*).

1 — Bones of the deceased are found always in the very bottom of the vessel. In the lower part of the “belly” of the vessels there is usually present a small hole.

2 — Above the bones there is found in each burial-vessel a single bronze pin, most often of the type known as “toggle-pins”.

3 — Just above the bone fragments there is generally to be found a burial-gift in the form of a single small cup, sometimes a small jar or bottletype vessel, above which the burial-vessel is filled with blackened burnt bone and wood ashes.

4 — To cover the mouth of the cinerary-vessel, a fragment of a broken piece of pottery (often of a campaniform-based deep dish) is used as a lid.

These observations of ours have inspired us with the following ideas, by way of interpretation: That, after the deceased had been cremated in a place probably immediately to the east of this area, and after the pyres had been extinguished with some kind of liquid before the incineration procedure had been completed, the remaining bone fragments will have been collected and wrapped up in a cloth, the resulting small bundle will have been fastened with a bronze pin and placed in the bottom of the large cinerary-vessel; then the small cup or bottle representing the burial-gift will have been set into place, and the remaining ash from the pyre then will have been used to fill the upper part of the vessel; finally, then, fragments of the dish, pitcher or other vessel which had contained the liquid used to extinguish the pyre, and which had probably been then broken on purpose, will have been used to close the mouth of the cinerary-vessel.

The vessels used for holding the cremated bones are generally pots of a type that are nearly spherical in shape, varying in diameter between 30 and 40 centimetres, with outward flaring rims, and made of a brittly baked black clay [see Figs. 28, 29, and 30-left]. This type of ceramic, usually referred to elsewhere by the name “kitchen-ware”, and indeed found in the lowest part of the cultural Level II of our Stepped-Sondage, was thus clearly manufactured both for everyday needs as well as for burials.

Besides these black pots, there were also employed for the cremation burials coarser specimens of the ceramic types found in the chamber-tombs which we will deal with below [see pp. 48-51]; among

these types are included reddish-range deep bowls, squat "fruitstands", and variously shaped pots.

As for the vessels placed as burial-gifts inside the large cinerary pots, they were relatively small in dimensions, the types found including buff-coloured cups, two-handled slender goblets of the type usually misidentified with the Homeric *depas amphikypellon*, bottles of the type known commonly as "Syrian bottles", as well as beak-spouted single-handled pitchers with parallel-grooved decoration on their necks; some of these may be seen in figures 30 (right), 31, 32, and 33.

The "chamber-tombs", which came to light in the central part on Sondage C and which are to be described by us just below [see pp. 47-51], and our Cremation Cemetery are located almost side by side, and among the cremation pottery there were encountered relatively coarse specimens of the faultlessly burnished reddish-orange wares found in the chamber-tombs. This point leads us to infer that, despite the fact that there should have been some interval of time between these two burial fashions, that interval must not have been very great.

It is possible to date the cremation burials with the aid of both the cinerary-vessels themselves as well as the burial-gift pottery.

The spherical black pots which are the prevailing type of cinerary-vessel are also known to us from the Amuk Plain, where they had been found by the Braidwoods in "Amuk phases F, H, I, and J"¹⁷.

The "chamber-tombs ceramic", the dating of which is probably earlier in time than that of the cremation-burials, has been ascribed both at Tilmen Hüyük and at Tarsus to the Early Bronze II period [see below, p. 48 and footnote 28]. In consideration of this, the coarsely-made specimens of this ware which have turned up in the cremation-burials may be clearly dated to a slightly later period, probably to Early Bronze III.

The pottery placed inside the cinerary-pots as grave gifts, as well as the types of bronze pins, substantiate this dating of ours. We should like to deal with these briefly:

¹⁷ Cf. R. J. Braidwood and Linda Braidwood, *Excavations in the Plain of Antioch I* (= *Oriental Institute Publications* LXI, and hereafter cited simply as "OIP LXI"), Chicago 1960, p. 235, fig. 175 (=Phase F); p. 360, fig. 280 (=Phase H); p. 405, fig. 309 (=Phase I); and p. 432, fig. 333 (=Phase J).

1 — “*Depas amphikypellon*” (*Two-handled slender goblet*): The occurrence of such a characteristic goblet type as these “*depata amphikypella*”, encountered at Troy in periods II through IV, is a most important piece of dating evidence. In the course of our excavations at Gedikli, three specimens of this type of goblet, all of them fragmentary, were brought to light; a fourth specimen, intact, is included among the vessels now in the Gaziantep Museum which, as we have mentioned earlier [see above, p. 30], have been confirmed as coming from Gedikli. The Gedikli “*depata*” [see Fig. 34] show a maximum resemblance to the “*depata*” found in Troy III and IV.¹⁸ As is known, there had also been discovered a fragment of such a “*depas*” in the old excavations at Zincirli¹⁹. We may also compare one “*depas*” fragment from the “Amuk - J” phase of Tell Tainat, as well as the Early Bronze III “*depata*” from Tarsus²⁰, with those from Gedikli.

2 — “*Syrian bottles*”: Another vessel type found amongst the cremation ashes and aiding in the dating is one known as the “*Syrian bottle*”. Tilmen Hüyük, where one bottle of the same type had been brought to light in sub-level IIIId²¹, and Zincirli, where a number of specimens of such bottles were found²², are the sites closest to our area which have yielded specimens for comparison. In addition it is well-known that wares with this same bottle-profile have been discovered both in Cilicia and at various sites in Syria²³. For example, those coming from Tarsus have been shown to belong to the final phase of Early Bronze III,²⁴ and those from Tell Tainat are dated to “Amuk

¹⁸ Cf. C. W. Blegen, *et al.*, *Troy II*, Part 2 *Plates*, Princeton 1951, Pl. 67 and pl. 160 (36. 717).

¹⁹ Cf. F. von Luschan (ed. W. Andrae), *Ausgrabungen in Sendschirli V: Die Kleinfunde* (hereafter cited simply as “*AIS V*”), Berlin 1943, p. 55, fig. 60.

²⁰ For the “*depas*” fragment from Tell Tainat (“Amuk Phase J”), cf. “*OIP LXI*”, p. 451, fig. 349; for the Early Bronze III “*depata*” from Tarsus, cf. Hetty Goldman, *Excavations at Gözlükule - Tarsus II*, Princeton 1956, *Text*, pp. 131 and 142, and *Plates*, pl. 265, nos. 483 and 484.

²¹ Cf. U. Bahadır Alkım, in *Atatürk Konferansları*, Ankara 1964, p. 174 and fig. 26; *idem*, in *Orientalia*, N.S. XXXIII (1964), p. 505 and pl. LVI, fig. 9.

²² Cf. “*AIS V*”, p. 45 and pl. 26 (f, g, h).

²³ Cf. M. J. Mellink, *Bibliotheca Orientalis* XIX (1962), pp. 225-226; M. E.L. Mallowan, *Iraq* IV, 1937, pp. 105-106.

²⁴ Cf. Hetty Goldman, *Excavations at Gözlükule - Tarsus II*, Princeton 1956, *Text*, p. 154, and *Plates*, pl. 268, figs. 616 and 617.

phases I and J”²⁵ Bearing these examples in mind, our Gedikli bottles may also be dated to Early Bronze III.

Both round-bottomed and flat-based types of these bottles are present among the burial-gifts in the Gedikli cremation graves. Of very widespread and persistent use in our region, two additional specimens of the flat-based variety of this bottle-profiled small vessel were found in a sector of Trench C above the level of the cremation-grave area, on the same level as that in which the simple inhumation burials had been found.

3 — *Bronze pins*: These pins, one of which was found, as has been pointed out above, in almost every incinerary-pot, may be classified into two groups contingent on the presence or absence of eyes (string-holes); within these two groups, moreover, various types may be distinguished [see Figs. 35 - 37]. Bronze pins of the types found at Gedikli, particularly the *toggle-pins* (characterized by the presence of *large heads incapable of passing through fabric* — and hence not usable as needles for ordinary sewing — in addition to the existence of “eyes” *through which cord or string might be passed*, affording the likelihood that these “toggle-pins” may have been used in daily life for the stitching of leather or of heavy cloth in a process used by leather-craftsmen [*saraç*] unto this very day, although those “toggle-pins” found in our funerary-vessels must surely have been used for tying and holding fast the bundles in which the bones had been wrapped) are met with both at various sites in northern Syria²⁶ as well as at Tarsus²⁷ in the Early Bronze III period. As demonstrated by Dr. Ufuk Esin in her as yet unpublished İstanbul doctoral dissertation *Milâttan önce III. ve II. binyılda Anadolu iğneleri: Tipolojik ve kronolojik bir inceleme* (“*Anatolian Needles and Pins of the Third and Second Millennia B. C.: A Typological and Chronological Study*”), both the Royal Cemetery at Ur in Southern Mesopotamia, on the one

²⁵ Cf. “OIP LXI”, p. 450 and p. 451, fig. 348.

²⁶ For example, cf. the following: At *Zincirli*, cf. “AIS V”, p. 93, figs. 109-110; at *sites of the Amuk Plain*, s cf. “OIP LXI”, p. 421, fig. 324, no. 5 (Phase I); p. 454, fig. 451, nos. 1-5 (Phase J); and at *Byblos in Lebanon*, cf. Maurice Dunand, *Fouilles de Byblos I: Atlas*, Paris 1937, pl. CII, nos. 4065 and 5372; pl. CIII, no. 4536; pl. CIV, nos. 3055, 3320, and 3866; and pl. CV, nos. 1922, 1709, etc.

²⁷ Cf. H. Goldman, *op. cit.*, II, *Text*, pp. 285 f., and *Plates*, pl. 431, nos. 192, 198, 199, 210, 217, 222-225 and 236.

hand, and Anatolia, on the other hand, represent in the Third Millennium B. C., from the viewpoint of the typology of pins, two major centres; since northern Syria, and our area as well, are located between those two centres, it is to be noted that they had accepted influences from both of them in this particular matter.

Thus it is clear from the evidence just presented above that the *terminus ante quem* for the cremation burials uncovered during this season in Trench C is the final phase of Early Bronze III (ca. 23rd-21st centuries B.C.). In our work at Gedikli next year, it is one of our aims to investigate, by digging down to lower levels, whether or not this Cremation Cemetery was already in existence in still earlier periods.

c) Stone Chamber-tombs: In an area measuring 9.5×7.5 metres in a sector located slightly to the east of the middle of Sondage C, three "chamber-tombs", approximately rectangular prisms in form, were brought to light, and designated as "M-1", "M-2", and "M-3". It was this area that, as pointed out by us above [see pp. 29-30], had been dug into earlier by villagers or treasure-seekers, and had later also been partially investigated by the Director of the Gaziantep Museum, Mrs. Sabahat Göğüş. When the earth covering the top of the tombs was now removed by us [see Plan 7], it was seen that all but two of the huge limestone covering-slabs, which had apparently originally formed the roofs of these tombs, had been either thrown down, carried off, or otherwise done away with; our excavations discovered only two of these huge slabs still *in situ*, one covering part of the top of Tomb M-1, the other forming part of the roof of Tomb M-3 [see Fig. 38]. It is quite evident that the cause of this damage was those who, be it in ancient or in modern times, had attempted to open the tombs for the first time. Despite this, it was nevertheless possible for us, in the course of our work, to secure material data relevant to the construction technique of the tombs, and especially for the dating of the interesting pottery vessels which had been left within the tombs as burial-gifts.

These chamber-tombs had been built, using a mud mortar, in the rough-stone technique from stones of all sizes, in the form of miniature rooms with rectangular ground-plans. Their roofs had been covered with flat and quite thick limestone slabs of large dimensions. We would like to point out also the special features of each of these three tombs:

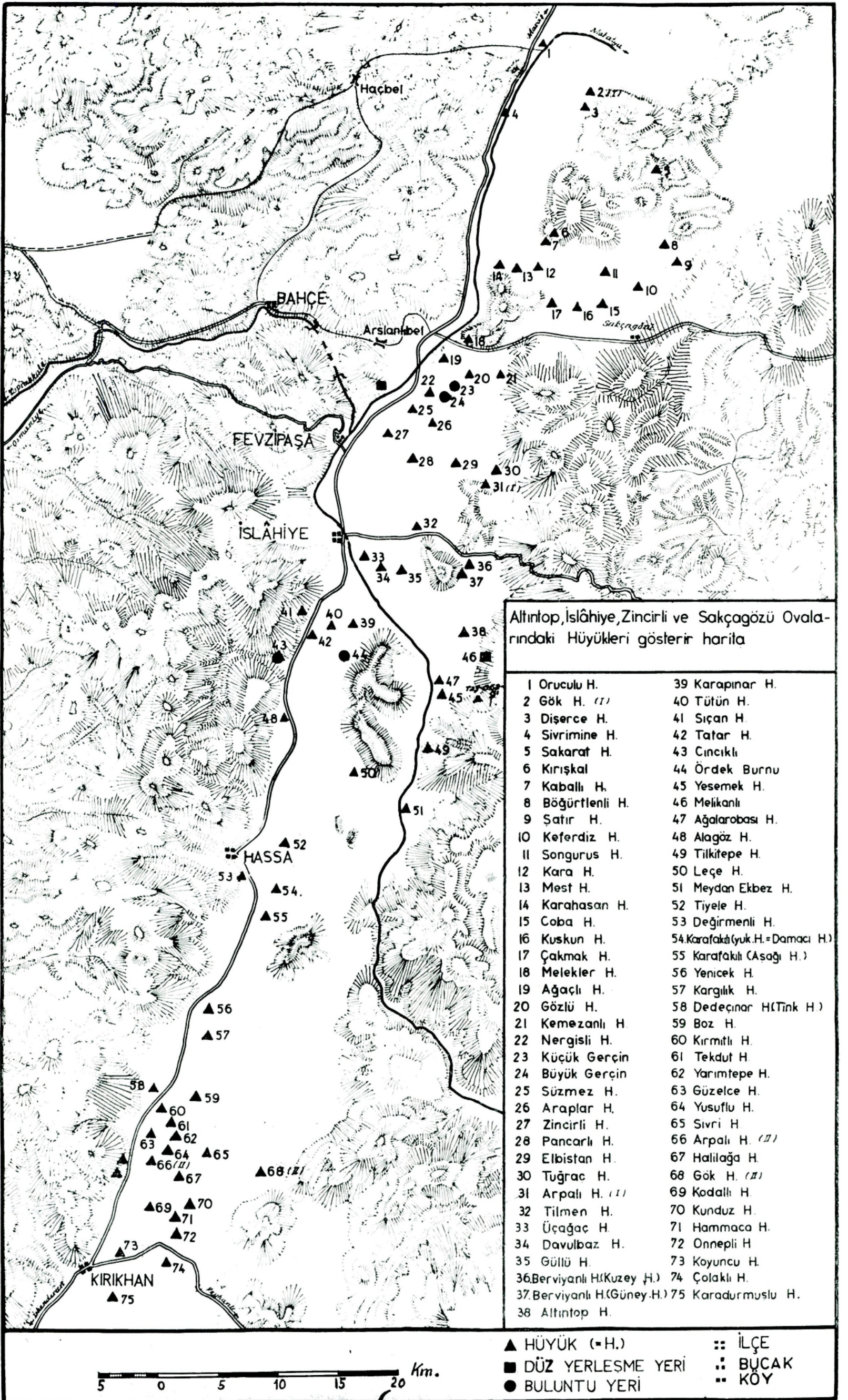
Chamber-tomb M-1: The southernmost of the three tombs, this tomb (more properly an irregular quadrilateral in plan, rather than a rectangle) has the following *inside* measurements: the two shorter sides measure 1.75 and 1.20 metres respectively; the two longer sides 3.9 and 3.6 metres respectively; height, from the floor to the root-slab, measures 1.60 metres. [see Fig. 39]. The extant preserved height of the now largely destroyed front or eastern wall — the tomb being oriented in an east-west direction — is, however, only 0.57 metres. This same eastern wall has in its centre one single vertically-placed thin stone slab which obviously saw service as a kind of door, behind which two stone steps (found still *in situ*) lead down into the tomb [see Plan 9]. The floor of this tomb-chamber was paved with large pebbles varying in size from 10 to 15 centimetres in diameter. On the surface of this pavement there were found fragments of human arm and leg bones, these but few in number [see Fig. 40].

In chamber-tomb M-1, we uncovered pottery vessels in various profiles, eighteen in number. The greater part of this ceramic, though found in a broken state, has in accordance with established practice been glued together and restored; a number of the pieces were found, moreover, still intact. This pottery was made of the same reddish-orange coloured and buff-coloured clays that we had encountered in almost every layer of cultural Level III in the Stepped-Sondage A, and showed very fine and painstaking workmanship and interesting profiles [see Fig. 41]. It is possible to classify these vessels from the standpoint of shapes into six classes: campaniform-footed pots, campaniform-footed squat "fruitstands", a stemmed "fruitstand", bowls, basket-handled small "fruitstands", and cups. We would like to dwell briefly on the special characteristics of each of these six forms:

1 — *Campaniform-footed Pots* [see Fig. 42]: Apart from those found at Gedikli Hüyük, intact specimens of this vessel type have been yielded by Tarsus in Early Bronze II levels, while sites in the Amuk Plain have produced some in fragmentary condition from "Amuk Phase I"²⁸ In our Chamber-tomb M-1, four of these campaniform-footed pots were found; of these only one was lacking an incised

²⁸ Cf., for Tarsus, H. Goldman, *op. cit.*, II, *Text*, pp. 109-110 and 123, and *Plates*, pl. 255, no. 280; for the Amuk Plain (Phase I), cf. "OIP LXI", p. 281, fig. 222 (=pl. 32, no. 1).

Harita/Map 2 — Amanus Dağlarının orta kesiminin doğusu ile Kurt Dağı arasındaki arazi şeridinde yer alan Hüyükler ve düz iskân yerleri.
Mounds and flat settlement-sites between the Amanus Range and the Kurt Dağı.

ornamentation, the other three all having decoration of this type. Its bell-shaped foot rising from an everted and rolled lip, combined with a "pillow"-like bulge between the foot and the bottom of the body of the pot, give the profile of this vessel a quality of liveliness. The body has a sharp carination below the middle; the neck rises sharply from the body, and after flaring outwards, ends with a slightly outward twisted rim.

As for the ornamentation with incised lines, these are generally located on the carinated waist-line, on the upper part of the body, and on the neck. Those on the waist-line consist of short cross-hatched lines encircling the vessel in the manner of a frieze. Those on the upper part of the body or on the shoulder, although in the same technique, show certain variation of forms; for example, a zigzag ladder motif repeated four times in the same direction at equal intervals around the surface of the vessel, or, in another instance, a series of lozenge motifs produced by means of "V"-shaped designs placed side by side and one below the other, these "V"-shapes in turn being divided into squares. As for the incised decorations on the neck, these take the form of two continuous zigzags parallel to one another running in linear fashion around the circumference of the neck²⁹.

2 — *Campaniform-footed Squat "Fruitstands"*: Two vessels of this type, one with its rim in a broken condition, were found in Chamber-tomb M-1 [see Fig. 41]; this type consists of deep dishes with outward-spreading sides rising after a sharp break to the rather broad-diametered mouths, set upon bellshaped feet.

3 — *Stemmed "Fruitstand"* [see Fig. 43]: A single vessel of this type, in an intact state, was brought to light. Beginning in a bell-shaped foot (exactly like those of the campaniform-footed vessels described above), the rather tall stem flares out upwards, then after a smooth band-like vertical section narrows once again to the point where the stem unites with the dish above it; the dish has a sharp carination in the lower part of its sides, above which it flares outwards until the rim is finally reached. An exactly similar stemmed dish had recently been found at Tel Habeş, 68 km. to the southeast of Gedikli as the crow flies, and brought to the Gaziantep Museum.

²⁹ For instances of incised-line ornamentation on ceramic from the Amuk Plain, cf. "OIP LXI", p. 406 and p. 407, fig. 310, nos. 17-18; for such ornamentation at Zincirli, cf. "AIS V", pl. 15, as well as pl. 16 (b, c, and d).

4 — *Bowls*: In Chamber-tomb M-1 there were found three complete bowls, two of these being of the reddish-orange ware and the third of buff ware, in addition to one fragment of a fourth bowl in the buff ware. Those in the reddish-orange ware have either two or three parallel grooves around the outsides of their rims. The smaller of these two reddish-orange ware bowls has on its outer surface, aside from the traces of burnishing, no further decoration whatsoever. As for the larger of these two bowls, it has a continuous frieze of cross-hatched lines just below the grooves on the outside of the rim [see Fig. 44]. Beneath this frieze there appears an incised group of three identical designs^{29a} one above the other, repeated four times at equal intervals and at the same level around the circumference of the bowl.

The bowl from Chamber-tomb M-1 in buff ware, although unburnished, shows very painstaking workmanship; it is decorated over its entire outer surface with parallel horizontal fine grooves or "corrugation".

5 — *Basket-handled Small "Fruitstands"*: Once again these little vessels in reddish-orange ware are like a kind of miniature replica of the campaniform-footed squat "fruitstands", except that they are provided with round basket-type handles rising from their rims. Two specimens of this type were found in Chamber-tomb M-1³⁰.

6 — *Cups*: In Chamber-tomb M-1, six specimens of cup-profiled small vessels were found. As already noted above, this type of buff-ware cup decorated over the entire outer surface with parallel little grooves or "corrugation", has been encountered in abundance in fragmentary state as well as in the form of whole vessels, both in the Third Millennium B.C. phases in the Stepped-Sondage as well as in the Cremation Cemetery.

^{29a} For the designs (resembling that on our Gedikli chamber - tombs bowl) on ceramics from Zincirli, see "AIS V", pl. 15, a - f, and pl. 16, a. Of these, pl. 15, d, shows the same arrangement as is found on our Gedikli bowl, of a design repeated three times one above the other just beneath a cross - hatched frieze below the rim of a vessel, while pl. 15, f, shows a design that bears some resemblance to that on our bowl.

³⁰ From the viewpoint of both shape and profile of these basket-handled small "fruitstands" from Gedikli, the fact that one such vessel had been found in Troy I is most interesting; cf., for example, Cl. F. A. Schaeffer, *Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie Occidentale*, London 1948, pl. 161, no. 2.

As for other small finds in Chamber-tomb M-1, since the tomb had already been opened previously, nothing else except for a single fragment-ary bone pin was discovered.

Chamber-tomb M-2: This tomb, with a similarly rectangular ground-plan measuring 3.25×1.25 metres, is situated just to the north of Chamber-tomb M-1 some 1.5 metres away; its entrance had also probably been on the eastern side. Because it had been destroyed to an excessive degree by the treasure-seekers, only the very lowest course of its surrounding walls could be found at the time of our excavations. Its floor was of stamped earth.

Although the pottery which came to hand was very scanty, it was of an elegant and thin-walled quality, and gave the impression of being burial-gifts presented to a woman. The ceramic which we took out of this tomb consisted of the following: two rather high-footed, broad and round bodied, outward-flaring rimmed pots [see Fig. 45], one vessel in the same elegant style, round-bottomed and trefoil-spouted [see Fig. 46], and numerous fragments of cups.

Chamber-tomb M-3: This is the northernmost of the rectangular-planned chamber-tombs [see Plan 7]. Just as in the case of Chamber-tomb M-1, there had remained *in situ* only a single one of the slabs covering the roof, the one on the side toward the steep slope of the mound. The tomb measures 2.75 metres in length, 1.30 metres in breadth, and 1.40 metres in height. On the eastern side, a single step is present, in consequence of which it is clear that the entrance had been on the east. The floor of the tomb had been paved with rather large pebbles. Since it had been opened up previously, almost all of the original furnishings had already been removed. Only a very few bone fragments, three complete cups of buff ware [see Fig. 47], and some fragments of other pottery came to light in our excavations. Among the latter we would like to mention three fragments of bowls [see Fig. 48], one bowl-fragment with parallel "corrugation" grooves on its outer surface [see Fig. 49], and a fragment of the mouth of a bottle, painted in red over buff.

d) Grave of a Sacred Animal: On the easternmost edge of the middle sector of Sondage C, at a point some 5 metres to the southeast of the entrance of Chamber-tomb M-1, and on approximately the same level as the floors of the chamber-tombs, we found

a most interesting skeleton of an animal which we have appraised as being ovine (sheep or goat) on the basis of its bones, and which we presume to call a "sacred animal" for reasons to be given presently. From the position of the remains, it was inferred that the interment procedure must have been much as follows: First the head of the animal will have been cut off; then, while the body was still warm, the body will have been twisted into an arc with all four legs drawn together on one side and the bent back and ribs on the opposite side, and then placed in the grave in this arched position; the head of the animal will then have been set in the centre of the arch thus formed; and then finally, two buff-ware cups will have been placed as votive-offerings on the neck-region of the animal [see Fig. 50]. It is likewise remarkable that a number of stones were found present over the top of this animal's thus interred corpse, and that in addition, still another buff-ware cup was found amongst these stones. This unusual burial led us to wonder: Could this have possibly been some sort of sacrifice? Or was it actually rather the burial of some sacred animal, that is an animal sacred to some deity? Because the skeleton had come to light complete and intact, except for the severed head, we consider the latter alternative to be more probable.

C

A SUMMARY LOOK AT THE RESULTS OF THE 1964 SEASON'S WORK AT GEDİKLİ HÜYÜK

There is absolutely no doubt that it is still far too early to think that the results from the first excavation season which we have undertaken at Gedikli Hüyük permit us to arrive at definitive historical and archaeological conclusions. We do believe, however, that it would not at all be out of place to point out certain specific matters:

1 — Gedikli Hüyük shows a continuous succession of cultures from the most ancient phase of the Early Bronze Age until today.

2 — We have come to understand that the people who possessed and used the *hand-made* (not wheel-made) "Khirbet-Kerak ware", probably *the Hurrians (?)*, who had apparently migrated from Northeast Anatolia and invaded the Amuk Plain at the beginning of the Early

Bronze Age (=Amuk Phase G)³¹, did not pass through the Sakçagözü and İslâhiye areas in the course of that invasion. Finds of that type of pottery in our area, including Gedikli, have been few enough to be counted, and hence may be considered *extrinsic*.

3 — We see the Gaziantep and İslâhiye areas as having been the scene of an uninterrupted settlement in the Third Millennium B.C., and representing an *important regional culture*. As has become apparent, this regional culture belonged to the people of a country (*Ebla-Ursum? Haššum?*) who were masters in the use of metal and who had *close relations with Southern Mesopotamia*. We consider it likely that the chamber-tombs with rectangular ground-plan at both Gedikli Hüyük and Tilmen Hüyük are to be attributed to this people. It is most probable that the interesting *wheel-made* reddish-orange ceramic wares with incised decorations, which have come to light in great abundance at both Gedikli Hüyük and Tilmen Hüyük, as well as in Gaziantep and Kilis and their environs, belonged to the people who were the creators of this regional culture.

4 — The probability that the fortification-wall at Gedikli Hüyük, remains of which we have found in the "Stepped-Trench" in two successive levels (IIIa and IIIb) dating from the fourth quarter of the Third Millennium B. C., had been constructed during the latter part of the Agade Period and during the Period of the Third Dynasty of Ur by the people of a strategic "crossroads" region (Ebla - Ursum?), most likely in defence against invasions which might come from any one of several neighbouring regions with different cultures (the Amuk Plain, Cilicia, and the Elbistan Plain), accords well with the available relevant written historical sources.

For Ebla — Ursum, as a matter of fact — situated *astride the major zone of intercommunication* between the Euphrates River and the Amanus Mountains, the latter of strategic importance both for their great forests of cedar, etc., as well as for the passes leading to Cilicia and to Cataonia — was conquered successively by *Sargon of Agade* and

³¹ C. A. Burney proposes, with good reason, we believe, the term "East Anatolian Early - Bronze ware" in place of "Khirbet - Kerak pottery" for this type of wares; cf. *Anatolian Studies* VIII (1958), p. 165. For a bibliography on the occurrences of this pottery throughout the Near East, see Cl. F. A. Schaeffer, *Ugaritica* IV, Paris 1962, p. 206, footnote 3.

his grandson *Naram-Sin*, was later a major source of building materials for *Gudea of Lagash*, and still later was apparently a vassal principality under the *suzerainty of the Third Dynasty of Ur*.³²

The fact, moreover, that several fragments of a specifically Mesopotamian type of pottery known under the name of "Sargonid", and dated to the periods in question, have been found in this very

³² For the most recent edition of the texts of Sargon and Naram-Sin of Agade referring to their conquests in the regions of Ebla, Amanus (the Cedar Forest) and the Upper Sea, see H. Hirsch, *AfO* XX (1963), p. 38 (Sargon, text b 1), p. 49 (Sargon, text b 13), p. 72-73 (Naram-Sin, text b 4), and pp. 73-75 (Naram-Sin, text b 5); for a reedition (with discussion of previous literature) of a group of "messenger-texts" from Drehem, dated to the time of Amar-Sin of Ur, in which messengers from the *ensi*'s (which always means "vassal prince" or even appointed "governor" in texts of the Third Dynasty of Ur) of *Mari*, *Tut(t)ula*, *Ebla* (in one text *Ursu* appears in its place), and *Gubla/Kubla/Byblos*, are mentioned together, see Edmond Sollberger, "Byblos sous les rois d'Ur", *AfO* XIX (1959-1960), pp. 120-122. The names *Ursum/Ursu* and *Ebla* seem superficially to be complementary to one another (the texts from *Mari*, from *Kültepe*, and *Boğazköy* seem to use only the name *Ursum* or a variant of it and never refer to *Ebla*, whereas the texts from *Alalah* refer in both Level VII and Level IV to *Ebla*, and never to *Ursum*), but the two names occur side by side not only in Statue B of *Gudea* where, the city of *Ursum* is said to be in the mountains of *Ebla* (cf. F. Thureau-Dangin, *SAK*, pp. 70-71), but also in a *Drehem* text published by A. Goetze in *JCS* VII (1963), p. 103 (text 1). For some recent discussions on the localization of *Ursum*, cf. J. R. Kupper, "Ursum", *Revue d'Assyriologie* XLIII (1949), pp. 79-87; A. Goetze, *JCS* VII (1953), pp. 69 f.; Sidney Smith, "Ursu and Haššum", *Anatolian Studies* VI (1956), pp. 35-43; idem, *Rivista di Studi Orientali* XXXII (1957), p. 167 with notes 2 and 3; M. Falkner, *AfO* XVIII (1957-1958), pp. 31 and 34; and Edmund I. Gordon, "The Upper Land: Cities and Trade - routes in the Upper Euphrates and Tigris Regions" (in preparation), and idem, "Historical Geography of Hittite Anatolia: An Archaeological Journey" (to appear in *Anatolica* I [1966], the Journal of the Netherlands Archaeological Institute of Istanbul).

It should be noted that the name of *Haššum* has not yet turned up in texts older than the period of the *Mari* letters (where a kingdom of *Haššum* and *Zarwar* / *Arwar* appears as an independent state separate from *Ursum*), nor does it appear at all in the *Alalah* texts, unless it be the same as the city *Zalwar* in the texts of Level VII and the city *Alawari* in those of Level IV. It is conceivable that in older times the area of *Haššum* may have been included within the country of *Ebla - Ursum* which, together with the country of *Armanum*, was described by *Naram-Sin* of *Agade* as extending from the *Euphrates* River as far as the city *Ulisium* and the *Upper Sea* (Gulf of *İskenderun*); cf. E. I. Gordon, *op. cit.*

area at both Tilmen Hüyük and Coba Hüyük³³ is a most interesting additional piece of corroborative evidence.

5 — As for the custom of *cremation of the dead*, the discovery of the existence of this custom at Gedikli during the 22nd and 21st centuries B.C. is in itself a most remarkable fact. As is known, cremation burials, in the real sense of the term, have been encountered in Second Millennium B.C. in Anatolia and Syria at the following sites: Boğazköy - Osmankayası necropolis (Hittite, the oldest burials being of the 18th-17th centuries B.C.)³⁴, Konya Kara Hüyük (ca. 18th-17th centuries B.C.)³⁵, Ilıca (65 km west of Ankara: Hittite, ca. 1700 B.C.)³⁶, Troy VI (ca. 14th century B.C.)³⁷, Müsgebi-Bodrum (Mycenaean, ca. end of Second Millennium B.C.)³⁸, Tel Açana-Alalaḫ (16th-12th centuries B.C.)³⁹, Hama (14th-13th centuries B.C.)⁴⁰, and in Carchemish (15th - 13th centuries B.C. [cf. Sir Leonard Woolley - R.D. Barnett: *Carchemish III*, pp. 250 f.]).

In addition, we would like to mention the reference in the date-formula of a text found at Nuzi to the cremation of Parattarna,

³³ For the specimens from Tilmen Hüyük, see U. Bahadır Alkım, in *Atatürk Konferansları*, Ankara 1964, p. 176 and fig. 39; for those from Coba Hüyük, see J. du Plat Taylor, M. V. Seton-Williams, and J. Waechter, *op. cit.*, pp. 61, 65, and 107-109, and fig. 21, no. 6.

³⁴ Cf. K. Bittel, *et al.*, *Die hethitischen Grabfunde von Osmankayası (= WVDOG 71)* Berlin 1958, pp. 4-34 *passim*.

³⁵ Cf. Sedat Alp, "Konya - Karahöyük hafriyatı: 1953 Kazısı", *Türk Arkeoloji Dergisi* VI/1 (1956), p. 35; U. Bahadır Alkım, *Orientalia*, N.S. XXV (1956), p. 35.

³⁶ Cf. Winfried Orthmann, "Ein Brandgräberfeld hethitischer Zeit bei Ilıca", *Archäologischer Anzeiger*, Heft 3, 1964, pp. 322-331.

³⁷ Cf. for example C. W. Blegen, *Troy and Trojans*, London 1963, p. 143 and Pl. 58.

³⁸ Cf. G. F. Bass, *AJA* 67 (1963), pp. 353-361; M. J. Mellink, *AJA* 68 (1964), p. 157; Handan Alkım, "Explorations and Excavations in Turkey (1963)", *JEOL* 18 (1964), pp. 356 f., No. 16.

³⁹ Cf. Sir Leonard Woolley, *Alalakh: An Account of the Excavations at Tell Atchana*, Oxford 1955, pp. 204-217 (references scattered *passim*).

⁴⁰ Cf. P. J. Riis, *Hama: Fouilles et recherches 1931-1938*. II, 3 *Les cimetières à crémation*, Copenhagen 1948, pp. 1-45.

ruler of the Hurrian Confederation (15th century B.C.)⁴¹. Besides this, there are also known to us now, from the Hittite cuneiform tablets of Boğazköy (14th-13th centuries B.C.), detailed descriptions of cremation ceremonies, particularly in connexion with royal funerals⁴², which bear a close resemblance in many of their details to the cremation practices described in the Iliad of Homer in connexion with the funerals of Patroklos and of Hektor⁴³. Finally there is the reference in the Biblical account (I Samuel 31: 1-13) of the death of Saul, king of Israel, and his sons, at the time of their defeat by the Philistines at Mt. Gilboa, to the rescue of their mutilated corpses from the walls of Bethshan, and their cremation and burial in Jabesh-Gilead (ca. 1010 B.C.)⁴⁴.

⁴¹ The Nuzi passage referring to the cremation of the king, *HSS XIII* 165 (obs. line 3), was first pointed out by A. Leo Oppenheim, *BASOR* 93 (February 1944), p. 16, and later discussed *inter alia* by W. F. Albright, *BASOR* 118 (April 1950), p. 17, note 27; B. Landsberger, *JCS VIII* (1954), p. 50, notes 78 and 79, and p. 55 with note 101; and A. Goetze, *JCS XI* (1957), pp. 67-68 with notes 149 and 150. This same Par (r)at(t)arna is otherwise known as the contemporary and overlord both of Idrimi of Alalah, and of Pilliya (II) of Kizzuwatna; cf. Statue - inscription of Idrimi, lines 43 and 45, as first correctly recognized by Albright, *loc. cit.*; cf. also line 40 of the treaty between Idrimi and Pilliya, *AT* 3 (see D. J. Wiseman, *The Alalakh Tablets*, London 1953, pp. 31 - 32, and discussion on pp. 5 - 8). As suzerain of the Hurrian Confederation, Parattarna is likewise recognized to have been the predecessor of Saussatattar, king of Mitanni (cf. Albright, Wiseman, Landsberger, and Goetze, *loc. cit.*).

⁴² H. Otten, "Ein Totenritual hethitischer Könige", *MDOG* 78, (1940), pp. 3-11; K. Bittel, "Hethitische Bestattungsgebräuche", *op. cit.*, pp. 12-18; H. Otten, *Hethitische Totenrituale*, Berlin 1958.

⁴³ Cremation of Patroklos (*Iliad XIII* 112-257); cremation of Hektor (*Iliad XXIV* 777-803).

⁴⁴ The objection on the part of Biblical commentators that the passage in I Samuel 31 does not really refer to cremation, since it tells also of burying the bones of Saul and sons, may now clearly be overruled, for not only do the Patroklos and Hektor cremation passages in the Iliad, and the Hittite cremation ceremony texts explicitly refer to the gathering of the only partially-burnt bones from the extinguished pyre, but this practice is now clearly and amply attested by the archaeological evidence, to the extent that we can now decisively affirm that the cremation practices in the Near East in the late Third Millennium and in the Second Millennium B.C. *did not involve a total incineration of the corpses* as was the case in the cremation customs known from other regions from the latter part of the First Millennium B.C. until the present day.

The discovery now of the *most ancient cremation* cemetery (wherein cremation appears as general practice) of *Anatolia, Syria, and northern Mesopotamia* at Gedikli Hüyük in the final phase of Early Bronze III has provided some important new materials for an intensive research - study on early cremation and burial-practices throughout the eastern Mediterranean and Near East in the course of preparation by one of the writers of the present article.

In the second excavation campaign which we shall carry out at Gedikli Hüyük during the 1965 season, it will be our aim to try to verify whether or not there had existed cremation burials also in the still more ancient levels of this mound, as well as to attempt to define the character of the culture at Gedikli prior to the Early Bronze Age.

In bringing this preliminary report of ours to a close, we consider it a most pleasant duty to extend the thanks of our excavation-staff composed of Prof. Dr. U. Bahadır Alkım, Handan Alkım, Ferit Koper, Dr. Refik Duru, Aziz Albek, Âkif Dâi, Halûk Abbasoğlu, Ali Dinçol, and Rasim Özgürel, to the Turkish Historical Society, to the Directorate-General of Antiquities and Museums, and to the Faculty of Letters of the University of İstanbul, which have supported our work.

BÜYÜK TÜRK MUTASAVVIFI YUNUS EMRE HAKKINDA ARAŞTIRMALAR

Prof. Dr. M. C. ŞEHABEDDİN TEKİNDAĞ

§ 1. YAŞADIĞI DEVİR.— § 2. GÖMÜLDÜĞÜ YER HAKKINDA İLERİ SÜRÜLEN İDDİALAR.— (i) Sarıköy an'anesi.— (ii) Bolu an'anesi.— (iii) Eğridir an'anesi.— (iv) Bursa, Keçiborlu, Düzcü, Emre Köyü, Aksaray, Karaman an'anesi.— (v) Karaman an'anesi.— (vi) Netice.— § 3. EN ESKİ DİVÂNININ ORTAYA KOYDUĞU YENİ MESELELER.— (i) Risâletü'n-Nuşhiyye'nin yazılışı meselesi.— (ii) Divânının Bektaşiler tarafından tahrifi meselesi.— (iii) Yunus'un mensup olduğu tarikat.— (iv) Şahıs ve yer isimlerinin tarihi önemi.— (v) Teşkilâtla ilgili tâbirler.— (vi) Divânda geçen efreng kelimesinin mâhiyeti.— § 4. NETİCE.— Zeyiller.— Karaman nüshası Yunus Emre Divânından örnekler.— Vesikalar.

Ahmed Fakih, Şeyyâd Hamza, Hoca Dehhânî, Mevlânâ, Âşık Paşa, Sultan Veled, Gülşehrî ve emsâli gibi Anadolu fikir hayatının en seçkin mümessillerinden biri olan büyük halk mutasavvîfi Yunus Emre'nin yaşadığı devir, mensup olduğu topluluk ve tarikat, nihâyet, gömüldüğü yer, kaynakların noksan ve birbirlerini tutmaz ifâdeleri yüzünden, henüz kat'iyetle halledilmiş değildir. Bu yüzden, Yunus Emre'nin ismini taşıyan bir makam veya kabir bulunan yerlerin halkı, tevsiki mümkün olmayan bir takım vesîkalara veya tenkid-siz kullanılmaları aslâ câiz olmayan menkabe kitapları (= menâkıb-nâme) na istinaden, onu kendilerine maletmek istemektedirler. Nitekim, turizmle ilgili mahallî bir rekabet haline gelen bu meseleyi bir tartışma konusu yapan Turizm Derneklerinin giriştikleri çabaları burada zikredebiliriz. Öte yandan, Türk edebiyatının en yüksek âbidelerinden biri sayılan Yunus Emre Divânında mevcut kelime ve ıstı-lâhların, yeni meseleler vazetmesi bakımından, arzettiği önem üzerinde durulmamıştır. Biz, iştiğal sahamızla yakın ilgisi bulunan bütün bu meseleleri, yeni kaynak ve vesîkaların ışığı altında, tedkik etmek istiyoruz.

§ 1. YAŞADIĞI DEVİR

Yunus Emre'nin tarihi şahsiyeti, belirtilen sebepler yüzünden, henüz, tam ve gerçek bir şekilde meydana çıkarılmış değildir. Nitekim,

XV. asır müelliflerinden Âşık Paşa-Zâde, Yunus Emre'nin Orhan Bey (1326-1362) veya oğlu I. Murad (1362-1389)¹, XVI. asır âlimlerinden Taşköprü-Zâde (ölm. 1561), Yıldırım Bayezid (1389-1402)² devirlerinde yaşadığını zikrettikleri gibi, "gölşen-i tevâhid" veya "Âşık Yunus Emre" terkiplerinin delâleti olan 828/1425 ve 843/1439'ü ölüm tarihleri kabul eden terâcim-i ahvâl kitaplarına istinaden³, onun, II. Murad (1420-1451) devrinde yaşamış olduğunu iddia eden müellifler de vardır⁴. J. von Hammer⁵ ve G. Flügel⁶ gibi batılı müdekkikler, onu Kanunî (1520-1566) devrine kadar çıkardıkları gibi, *Risâletü'n-Nuşhiyye*'de bulunan bir beyte istinaden E. J. W. Gibb, onun H. VII/M. XIII. asrın son ve VIII/M. XIV. asrın ilk senelerinde⁷, Profesör M. Fuad Köprülü ise, H. VII/M. XIII. asrın son nısfı ile VIII/M. XIV. asır başlarında yaşadığını⁸ ileri sürmüşlerdir. Nihâ-

¹ Bk. *Tevârih-i âl-i 'Osmân*, İstanbul, 1332, nrş. Âli, s. 199 - 200.

² Bk. *eş-Şakâ' iku'n-Nu'mâniyya*, İzzet Kuyunoğlu Ktp. 24a; İbn Hâllikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, Bulak, 1299, Hâşiye, 119. Tercüme: Edirneli Mecdî (ölm. 1590), İstanbul, 1269, s. 78; Mehemmed Hâki (ölm. 1567), *Hadâ'iku'r-Reyhân*, Üniversite Ktp. Nr. 2487, 20b. Krş. Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, V, 127 v.d., Nişancı Mehmed Paşa, *Târih*, İstanbul, 1290, s. 122-3. *Ma'rifet-nâme* sâhibi İbrahim Kakkı'nın 1193/1779 da Yunus Emre ile şeyhi Tapduk Emre'nin mezârları üzerine diktiği 797/1395 tarihli kitâbe, bk. Abdurrahim Şerif Beygu, *Erzurum, tarihi, anıtları, kitâbeleri*, İstanbul, 1936, s. 171. Krş. Adnan Sadık Erzi, *Bellekten*, 53/1950, s. 86, not. 2. Ayr. bk. Ziyâeddin Fahri (Fındıkoğlu), *Erzurum Şâirleri*, İstanbul, 1927, s. 18.

³ Meselâ bk. Mustakîm-Zâde (ölm. 1788), *Mecelletü'n-Nişâb*, Hâlet Efendi Ktp. Nr. 628, 116a; Hâfız Hüseyin Ayvânsarayî, *Vefeyât*, Üniversite Ktp. Nr. 2464, s. 13; *Mecmû'a-i vefeyât-ı meşâyih-i 'izâm*, toplayan ( ) : Halil Efendi (ölm. 1218/1804), Esad Efendi Ktp. Nr. 2397, 8b; Hasib-i Üsküdârî (ölm. 1200), *Vefeyât-ı ekâbir-i islâmiyye*, Ali Emiri Ktp. Nr. 620, 15b.

⁴ Hâfız Mehemmed Rızâeddin el-Üsküdârî, *Şecere-i şuruk-ı 'aliyye*, İ. Koyun oğlu Ktp. Liste; A. Rifat, *Lûgat-ı târihiyye ve coğrafiyye*, İstanbul, 1300, VII, 255; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV, 676; Ş. Sâmi, *Ķâmûsu'l-a'lâm*, VI, 4828. Krş. M. Tahir, *Aydın vilâyetine mensub meşâyih, ulemâ, şuerâ, müverrihin ve etibbânın terâcim-i ahvâli*, İzmir, 1324, s. 31; Ayn. müel., *Osmanlı müellifleri*, İstanbul, 1333, I, 193.

⁵ Bk. *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*, II, Pesth, 1837, 1521 - 1574, DCCLXVI, s. 566, IV, 623.

⁶ Bk. *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlichköniglichen Hofbibliothek zu Wien*, Wien, 1865, I, 636.

⁷ Bk. *A History of Ottoman Poetry*, London, I, 1900, s. 164. Krş. G. Tucci, *Le civiltà dell'oriente*, Roma, 1957, volume secondo, Letteratura, s. 434.

⁸ Bk. *Yunus Emre, Türk Yurdu*, 4/1329, seri: I, s. 614; *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*, İstanbul, 1918, s. 292-3, not. 2. Krş. Burhan Ümit, *Yunus Emre Divânı*, İstanbul, 1933, s. 14.

yet, bu mevzûdaki tedkikleri ile tanınan Abdülbâki Gölpınarlı, önce, bazı delillere dayanarak, Yunus Emre'nin 730/1329-735/1334 seneleri arasında öldüğünü tahmin etmiş⁹, 720/1320'de Yunus'un 72 (doğrusu: 82) yaşında öldüğünü belirten bir kayda rastlayan Profesör Adnan Sadık Erzi'nin buluşundan sonra¹⁰, mezkûr seneyi tashih etmek zorunda kalmıştır¹¹. Bu suretle, Yunus Emre'nin 1238-1320 seneleri arasında yaşadığını kabul etmek, şimdilik, en doğru bir harekettir. Bu arada, aynı mevzûla meşgul olduğunu bildiğimiz Cahit Öztelli'nin, Şikâri'ye dayanmak suretiyle, Yunus Emre'yi Karaman-Oğlu Alâüddin Ali Bey (saltanat senelerinin doğrusu: 1359-1398) devrinde yaşamış göstermesi, zaman ve karakter bakımından, doğru değildir¹².

Ş 2. GÖMÜLDÜĞÜ YER HAKKINDA İLERİ SÜRÜLEN İDDİALAR

Öte yandan, yüzyıllardan beri muhtelif tarikat erbâbını, bugün de mahallî Turizm Derneklerini yakından ilgilendiren bu mesele, kaynakların eksikliği, elde mevcut vesikaların ciddi bir tenkide tâbi tutulmaması, nihâyet, kabirlerin gizlenmesi an'anesi yüzünden[I], halledilmiş değildir; yeni kaynak ve vesikalara intizaren, daha da gecikecektir.

(i) Sarıköy an'anesi.

Baştan başa surnaturel unsurlarla dolu olup kaynaklar ve ehl-i sünnet akîdeleri ile tam bir tezâd halinde bulunan Bektaşî vilâyet-nâme (=menâkıb-nâme) leri, bir kıtlık sırasında Hacım Köyü (=Suluca Kara Höyük, bugünkü: Hacıbektaş) ne¹³, Hacı Bektaş nezdine

⁹ *Yunus Emre - Hayatı*, İstanbul, 1936, s. 65-6; *Yunus Emre Dîvânı*, İstanbul, 1943, I, s. 2; İstanbul, 1948, s. 386.

¹⁰ *Türkiye kütüphanelerinden notlar ve vesikalar*, I. *Yunus Emre'nin hayatı hakkında bir vesika*, *Bellelen*, 53/1950, s. 88

¹¹ Bk. *Yunus Emre* (Türk klâsikleri: 2), İstanbul, 1954, s. 9; *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul, 1961, s. 62 - 73. Krş. *Emre Mecmuası*, sayı: 2/1964, s. 21.

¹² Filvâki, bizim de bir kaynak olarak kabul ettiğimiz Şikâri'nin Yârcanî'den tercüme ettiği *Karaman Şâh-nâmesi*'nde Emîr Musa ile münasebette bulunan Hacı Beyler-Oğlu bir Yunus'dan bahsediliyorsa da (nşr. M. Koman, s. 25, 60, 62), belirttiğimiz vechile, aranılan Yunus olamaz.

¹³ Alevî ve Bektaşîlerin kâbesi makamında olan Hacı Bektaş Tekyesi (=Suluca Kara Höyük) hakkında bk. Baha Said, *Bektaşîler*, *Türk Yurdu*, 27/1927, s. 203 v.d., H. Zübeyr, *Hacı Bektaş Tekyesi*, *TM*, II, 1928, s. 365 v.d., F.W. Hasluck, *Bektaşîlik tedkikleri*, tercüme: R. Hulusi, İstanbul, 1928, s. 3 v.d.; Ayn. mücl., *Christianity and*

giden Yunus Emre (en eski menâkıbde: *Yunus-ı ikinci*) hakkında kabulü imkânsız rivâyetler ileri sürerek ¹⁴ “*hâlâ merkâdı Sivrihisar kırbunda mevlûduna yakındır*” veya “*rivâyetdir ki mevlûdu Sivrihisar şimâltsindeki Şaruköy dirler bir maķâmda olurlardı, yine mezârları dahi ol arada mevlûdları olduğu yere yakındır*” gibi ifâdelerle kabrini, doğduğu yer olarak da belirttikleri Sivrihisar’a bağlı Sarıköy’de gösterirler ¹⁵. Bu suretle, hurûfilik dahil, İslâmiyetin (şeri’atın) esasına mugayir “*zındıkâne ve kâfirâne*” akîdeleri muhtevî muahhar menâkıb-nâme (=vilâyet-nâme) lerin ¹⁶, Kıt-

Islam under the Sultans, Oxford, 1929, I, 83 v.d. En eski menâkıb-nâmelerden birinde bulunan :

*Mülke sultân oldu çünkim Bâyezid
Hân-ı Mehemmed tahtı kim oldu mezid
.....
Ravdasın geldi ziyâret eyledi
Üstüni yapıdı ‘imâret eyledi
Kırşunile örtürüb âbâd ider
Dağı vakfın arturub ziyâd ider*

beyitlerden anlaşıldığına göre (bk. *Menâkıb-ı şerif-i kıtbu’l-‘ârifin hazret-i Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî el-Ħorâsânî*, Ali Emiri Ktp. Şer’iyye, Nr. 1076, 149a), türbeyi Bayezid tâmir ettirmiştir.

¹⁴ Fakirülhal, câhil ve saf bir köylü (= *Yunus-ı ikinci*, sonradan: *ikinci*) olarak belirtilen Yunus (menâkıb-nâmelerde, dâima yalnız olarak zikredilmektedir) un şeyhi Tapduk Emre’ye 40 yıl hizmet etmesi (40’in uğurlu bir rakkam olması hakkında bk. Tevrat ve Telmud’da görülen 40 adedi, Ed. Mahler, *ZDMG*, 60/1906, s. 825-838; Türklerde, Araplarda 40 adedi: O. Rescher, *ZDMG*, 65/1911, s. 517 v.d.) eski bir an’ane ile bağdaşmaktadır. Bununla beraber, Yunus’un şeyhine 30 yıl hizmet ettiği de iddia edilmiştir. Meselâ bk. Aziz Mahmud Hüdâ’î, *Vâkı’ât*, Selim Ağa Ktp. Nr. K. 574, s. 237, 374. Krş. A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 53-4.

¹⁵ Bize göre en eskisi: *Menâkıb-ı Şerif-i kıtbu’l-‘ârifin Hazret-i Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî kâddes-Allahu sırrahu’l-‘azîz el-Ħorâsânî*, Ali Emiri, Şer’iyye, Nr. 1076, 81b - 83b; İzzet Koyunoğlu nushası, 83b. Diğer nushalar: Üniversite Ktp. Nr. 4820, s. 147-150; Nr. 2471, s. 151-2; Hacı Mahmud Efendi Ktp. Nr. 4582, 76a - 77a; *Vilâyet-nâme*, İstanbul, 1958, nşr. A. Gölpınarlı, s. III - XXXVI, 48 - 9. Almanca tercümesi: E. Gross, *Das Vilâyet-name des Haggi Bektasch*, Leipzig, 1927.

¹⁶ Bk. F. W. Hasluck, *ayn. esr.*, s. 55, not. 1 (kaynaklar gösterilmiştir). Bektaşilik hakkında bk. *Maķâlâtü Hâcı Bektâş-ı’l-Horâsânî*, trc. Kâtib-Oğlu, Emniyet Umumiye Ktp. Nr. 775; F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, I, 159 v.d.; George of Hungary (veya: von Mühlenbach, 1436 - 58), II, 496; II, 498; J. P. Brown, *The Dervishes*, London, 1868; J. W. Crowfoot, *Survivals amog the Kappadokian Kizilbash (Bektash)*, *Journal of the Royal Anthropological Inst.*, London, XXX, 1900, 305 v.d., G. Jacob, *Die Bektaschijje*, Munchen, 1909; Derviş Burhan, *Vilâyet-nâme-i Hâcım Sultan kuddise sırruhu*, Ali Emiri Ktp. Nr. 943 (Almanca trc. nşr. Dr. Rudolf Tschudi, *Das vilâjet-nâme des Hâdschim Sultan*, Berlin, 1914, s. 3 v.d.); M. Fuad

bu'l-evliyâ Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî (ölm. 667/1267/8), Mevlânâ (ölm. 672/1273) gibi, sünniyülmezhep olduğunu dîvânında açıkça belirten Yunus Emre'yi de şî'a-i işnâ'aşeriyye (=imâmîyye) akîdele-rine mütemayil Hacı Bektaş-ı Velî müridi veya müntesibi göster-mek istedikleri âşikârdır. Halbuki, ahkâm-ı şer'iyyeye riâyetle Hule-fâ-i Râşidîn'den bahseden sünnî sûfileri dîvânında belirten Yunus Emre, Hacı Bektaş'ın ismini zikretmez¹⁷. Esasen, Edirne'de babasına vekâlet eden Gıyâsüddin Cem Çelebî'nin emri ile hareket edip belli başlı Bektaşî vilâyet-nâme (=menâkıb-nâme)lerini —ihtimal bâzı anonim tarihleri— ve bu arada şifâhî malûmatı toplayan Ebu'l-Hayr-ı Rûmî¹⁸, vilâyet-nâmelerde mezkûr büyük sûfileri, mevlevî ve kalen-derî zümrelerinin kurucularını, Hacı Bektaş-ı Veli, Karaca Ahmed, Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî, Ahmed Fakih, hattâ Tapduk (metin-lerde: *Ṭabṭuk*) Emre'yi zikrettiği halde, Yunus Emre'den bahsetme-miştir¹⁹; menâkıb-nâmelerde Yunus'un ismi mevcut olsaydı onu da mutlaka zikreder idi. Öte yandan, hiç bir tarihî esası olmayan rivâ-yetleri şiddetle reddeden Âşık Paşa-Zâde, on iki imama ikrarı, tevellâ ve teberrâyı tavsiye eden Hacı Bektaş'ın "*keşf ve kerâmetini Hâtûn-Ana'ya ismarladığını, kendisinin bir meczûb (=ilâhî cezbeye kapılmış) budala (=ricâlü'l-gayb) azîz olup, şeyhlikden ve müridlikden fâriğ oldu-*

Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet, Edebiyat Fak. Mecm. II*, 1922, s. 281-311, 385 v.d., Ayn. müel., *Les Origines du Bektachisme, Essai sur le développement historique de l'Hétérodoxie musulmane en Asie Mineure*, Paris, 1926, trc. *Türk Yurdu*, II, 1926, s. 121 - 140; Baha Said, *Bektaşiler, Türk Yurdu*, 26/1927, s. 128 - 150, 196 - 216; Sâdik Vicdânî, *Hurûfîlik ve Bektaşilik, Büyük Gazete*, Nr. 90 - 92/1928; John Kingsley Birge, *The Bektashi order of Dervishes*, London, 1937.

¹⁷ Menâkıblerden hareket ettiği anlaşılan Fr. Babinger, Yunus Emre'yi Hacı Bektaş halifelerinden biri zannetmiştir, bk. *Der Islam in Kleinasien, ZDMG*, LXXVI, Leipzig, 1922, s. 126 - 152. Trc. *Anadolu'da islâmiyet, Edebiyat Fak. Mecm. 3/1338*, s. 205. Babinger'in, Âlî'de bulunan bir kayde (bk. *Kühû'l-Ahbâr*, V, 57, str. 17) istinat etmesi kuvvetle muhtemeldir.

¹⁸ "*Pes Cem Sultân emriyle memlekette yürüdüm, kankı yerde kim bunun menâkıbın işit-dim, yazdım, birbirine tertib üzere uydurub bir kitâb idüb yilda tamam eyledim, Sultân katına götürüb teslim ittüm*", bk. not. 19.

¹⁹ *Şaltık-nâme*, Hazine Ktp. Nr. 1612, *Sultân Ṭapdûk hazretlerinin vilâyete zuhûru* : 103^b; 258^b, 288^b, 259^a, 260^a, 261^a, 301^a. Ebu'l-Hayr-ı Rûmî ve *Şaltık (= Şaltık) -nâmesi* hakkında bk. F.W. Hasluck, *ayn. esr.*, II, 429 v.d., M. Fuad Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 63 v.d., Ayn. müel., *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları, Bel-leten*, 27/1943, s. 430-440; M.C. Şehabeddin Tekindağ, *İbn Kemal'e göre Fâtih'in İstan-bul'u muhasara ve zaftı, İstanbul Enst. Derg.*, I, 1955, s. 1. v.d., A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavuf*, s. 33 v.d.

ğunu” iddia etmiştir ki²⁰, yeni bir tarikatın öncüsü olup kaleme aldığı maḳâlât-ı sūfiyâne ile de tanınan Hacı Bektaş-ı Velî hakkında ileri sürülen bu iddia doğru değildir.

Bu arada, XVI. asır müelliflerinden Lâmi’î (ölm. 1532), 927/1521’de tamamladığı *Nefehâtu’l-Uns tercümesi*’nde (= *Nefehâtu’l-Uns fî Menâkıbî’l-Evliyâ*) : “ve kendusi Kütahya Suyu’nun üzerinde Şaḳarya Suyu’na karşıduğu yerin ḳurbunda yatur, meşhûrdur ziyâret iderler” ifâdesi ile²¹, bahis konusu menâkıb-nâmelere istinat ettiği gibi, bir rüyaya dayanan Baba Yusuf-ı Sivrihisârî (ölm. 1511) de:

*Azîzlermiş husûsâ Yunus Emre
İdermiş zühd ü ‘uzlet úyub emre
Bu yereddür bu zümrenün mezârı
Müşerref eylemişlerdür diyârı*

beyti ile kabrinin Sivrihisar’da olduğuna işâret etmiştir. Halbuki :

..... budur ki ey yâr
Bu şehürde yatur Ca’fer-i Tayyâr

beyti ile aynı rüyaya dayanan Baba Yusuf²², M. 629 ’da Mu’ta’da şehîd olup burada medfûn bulunan Peygamber’in amcazâdesi Ca’fer b. Ebî Tâlib’i²³ de Sivrihisar’a getirmiştir. Aynı Baba’nın, Kaygusuz Abdal’ın bir şiirini Yunus’un sandığını da belirtelim²⁴.

²⁰ Bk. *Tevârih-i âl-ı ‘Osmân*, s. 205. Menâkıb-nâmelerde, Kadıncık Ana’nın Çini Boyu’ndan Kutlu Melik namında kadın olup, hürmet maksadiyle kendisine kadıncık ismi verildiği zikredilmektedir. Meselâ bk. Hacı Mahmud Efendi Ktp. Nr. 4582, 40^b-41^a.

²¹ Yazma nüsha, İ. Koyunoğlu Ktp. 349b; İstanbul, 1270, s. 691 (daha muahhar bir nüshadır. Esasen, diğer yazmalarda eserin ismi: *Futûhu’l-mucâhidîn li-tervîhi ḳulûbî’l-müşâhidîn*’dir ve Belgrad’ın fethile de alakalıdır, bk. Serez Ktp.- Süleymaniye, Nr. 1789). Ayrıca bk. Ayvânsarâyî, *Vefeyât*, s. 13, str. 7-8. Mustakîm-Zâde, Lâmi’î’nin bu kaydını belirttiğinden sonra, bahis konusu olan Yunus’un kabrinin “‘*Âşık Yunus Emre* (= 843)”, şeyhi Tapduk Emre’nin ise “‘*Âşık Tâbduk Emre* (= 833)” tarihlerini ihtivâ ettiğini (و الشيخ طابدق شيخه توفي سنة ثلث) و ثلثين و ثمانمائه تاريخه عاشق طابدق امره kaydeder. Bk. *Mecelletu’n-Nişâb*, 116^a.

²² *Kitâb-ı maḳbûb-ı maḳbûb*, İ. Koyunoğlu Ktp. s. 391, 392, str. 20-1.

²³ Bk. Ibnü’l-Eşîr, *Usdu’l-Gâbe*, I, 286.

²⁴ Bk. A. Gölpinarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 119, 121; *Emre Mecm.* 2/1964, s. 20.

(ii) Bolu an'anesi.

Öte yandan, Edirne'li Mecdî Efendi (ölm. 1590), 995/1586 e kadar Taşköprü-Zâde'nin eserine *Ẓeyl* yazmış müelliflere, Âşık Çelebî'nin *Tezkiresi* gibi terâcim-i ahvâle aid kitaplara müracaat etmek suretiyle yaptığı *Şakâ'ik tercümesi* (= *Hadâ'ıku'ş-Şakâ'ik*) nde, Yunus Emre'nin: "*Bolu Sancağından olup sâlifüzzikr Tapduk Emre'nin eshâb ve aḥbâbından olduğunu*" ileri sürmüş isede²⁵, esas kaynağı Âşık Çelebî (ölm. 1572) nin *Meşâ'irü'ş-şu'erâ*'sı olduğu bilindiğine göre²⁶, kabulü imkânsızdır. Esasen, *Şakâ'ik*'in aslında, Yunus'un, Sakarya Nehri yakınındaki bir karyede tavattun eden Tapduk Emre eshâbından olduğu, mahal belirtilmeksizin, kaydedildiği gibi²⁷, *Şakâ'ik*'i tercüme eden çağdaş müellifler de, metne sadık kalarak, aynı hususu zikr etmekle iktifâ etmişlerdir²⁸.

İzahatımızdan da anlaşılacağı vechile, tarihî kıymet bakımından, meselâ, Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-ârifîn*'i ile mukayese edilecek mahiyette olmayan menâkıb-nâmelerden çıkarılan menkabevî rivâyetleri kabul etmek aslâ doğru değildir²⁹. Nitekim, aşağıda belirteceğimiz gibi, bu menâkıb-nâmeleri kabul etmeyen tarikat erbâbı, Yunus'un mezârını başka yerlerde aramak zorunda kalmışlardır.

²⁵ S. 78. Krş. Mustakim-Zâde, *Mecelletu'n-Nişâb: Derviş Yunus el-Bolevî*, 116a, str. 14. Ayrıca bk. J. von Hammer, *Dichtkunst*, II, 566.

²⁶ « ولاية آناتولىدن لواء بوليدندر ، طيدق دده مریدلرندن و قلاب جذبه ايله عالم ملكدن » « جناب ملكوته چكلمش عالمك انسان كامل و فریدلرندندر » , bk. Üniversite Ktp. Nr. 2406, 122b.

²⁷ و منهم الشيخ العارف بالله طابdq امره كان رحم متوطناً بقريه قريه من نهر صقريه و كان صاحب عزلة وانقطاع عن الناس وكان صاحب ارشاد و كرامات عاليه و منهم الشيخ العارف بالله يونس امره كان رحم من اصحاب الشيخ طابdq امره , İ. Koyunoğlu Ktp. 24a, str. 3-12; Hâşiye, 119.

²⁸ « و منهم الشيخ بالله طابdq امره مذکور صقريه نام نهرقرينده بر قريه ده متوطن اولوب ناسدن عزلت ايديوب محبة الله ايله استيناس ايديوب صاحب ارشاد و كرامات ايمش، و منهم الشيخ العارف (بالله) يونس امره مذکور شيخ طابdq امره اصحابندن اولوب مدت كثيره شيخك زاويه سنه . . . » Bk. Taşköprü-Zâde'nin müsaadesi ile 968/1560'da *Şakâ'ik*'i türkçeye çeviren: Meḥemmed Hâkî (*el-müşteḥir bi-Muḥtesib-Zâde*, ölm. 975/1567), *Hadâ'ıku'r-Reyhân*, Üniversite Ktp. Nr. 2487, 20b, str. 8-16. Diğer tercüme için bk. Behcet Gönül, *İstanbul Kütüphanelerinde al-Şakâ'ik al-Nu'māniya tercüme ve Zeyilleri*, TM, VII - VIII/1945, s. 146-153.

²⁹ Evliyâ menâkabelerinin mâhiyeti hakkında bk. M. Fuad Köprülü, *Belleten*, 27/1943, s. 421 v.d.

(iii) Eğridir an'anesi.

XV. asırda Eğridir'de büyük bir tekyesi olan eş-Şeyh Muhyüddin Çelebî (=Şeyh Sultan Mehemmed Çelebî b. eş-Şeyh Pirî Mehemmed-i Hıoyî), *Hızırnâme* (yazılışı: 880/1475) sinde:

*Geldi erenler cem'ile gösterdiler uçdan uca
 Tabdık Şaru Şaltık bile gösterdi heb uçdan uca
 Hem Yunus Emrem geldiler çun bir yere iletdiler
 Bir akdenize atdılar gösterdi heb uçdan uca
 .....
 'Âşık beşe Tabdık beşe hem geldi abdalda bile
 Hem Yunus Emre'de bile bir gıne görsem yüzlerin*

beyitleri ile olduğu gibi³⁰, bunun evlâdından es-Seyyid Burhâneddin'in *menâkıb*'inde de Yunus Emre'nin Eğridir'de merhûm olduğuna dair kayıtlar vardır. Mühim olan bu kaydı aynen naklediyorum:

“*Muqaddemâ halvetiyyeden gelüb bunda merhûm olan bizim ma'lûmumuzdur, ânâ Şeyh Yunus dirler idi ve bir miqdarca mübâhî-meşreb (dinî, ah-lâki her türlü kayıdan âzâde) idi ve hâric-i tarîkatden (ehl-i sünnet hârici) olmakla e'ezz (e'izze)-i kirâm ânî kabûl eylememişler idi*”³¹.

(iv) Bursa, Keçiörlü, Düzcü, Emre Köyü, Aksaray, Karaman an'anesi.

Öte yandan Yunus'un *esrâr-ı ilâhiyyesinin* dokuz beytini şerh ile onun:

*Çık dum erik dalına anda yidüm üzümü
 Bostan ıssı kakıyub dir ne yirsin kozumu*

beytini uzun teemmülden sonra halle muvaffak olan Niyâzî-i Mısrî, mezkûr *menâkıb-nâmelere* iltifat etmeyerek, Yunus'u Bursa'da, Şıblî Mahallesi Mescidi harîminde medfûn zannettiği gibi³², Yunus

³⁰ Bk. Üniversite Ktp. Nr. 9495, 26b, str. 1-2, 27a; Koyunoğlu Ktp. 28a, 36a.

³¹ İ. Koyunoğlu Ktp. s. 150. Ehl-i sünnet hârici dinî zümreler, meselâ cavlâkiler ve onların teşkil ettiği tehlikeler hakkında bk. Not. 51.

³² *Risâletü Hazreti Mısrî kuddise sırruhu fî şerhi ebyâtı tis'atı esrârı ilâhiyyei kudsıyyei Hazreti Yunus kuddise sırruhu'l-'aliyye*, Üniversite Ktp. Nr. 9771, 14b v.d. Krş. M. Tahir, *Aydın vilâyeti...*, s. 31; *Osmanlı müel.*, I., 193; Rıza Tefvik, *Peyâm Gazetesi, ilâve-i edebîyye*, 19 Haziran, 1329. Ancak, Şeyh İsmail Hakkı, aynı *Risâle*'de: “*Burusa'da Şıblî Mahallesi Mescidi harîminde medfûn olub Şeyh Yunus ilâk olunan kimesneye dahi Yunus Emre'dir diyen isâbet eylemedi*” demek suretiyle, bu iddiayı red eder, 31b. Öte yandan, bu kaydı görmeyen M. Fuad Köprülü gibi (bk. *İlk mutasavvıflar*, s. 309),

ile ilgili kaynakları görüp Niyâzî-i Mısrî'nin eserini tezyil eden meşhur mutabahir Bursa'lı Şeyh İsmail Hakkı (ölm. 1725) da:

شیخ یونس امره قدس الله سره آنطولی ده کچی بورلو نام قصبه قربنده اولان غدیر عظیمک جانب شرقنده اولان پشته طرفنده بر قریهده نشو و نما بولوب مزاری دخی اول قریهدهدر.
demek suretiyle³³, mezârını Isparta'nın Keçiözü kazâsında aramıştır. Yine bu sebepledir ki, *Ma'rifet-nâme* müellifi Hasankale'li İbrahim Hakkı (ölm. 1772), Yunus Emre'nin Erzurum'a bağlı Düzcü Köyü'nde medfün olduğunu iddia ile buraya Yunus Emre (العارف بالله یونس امره قدس الله سره) namına 797/1395 tarihli bir kitâbe diktirmiştir³⁴. Aynı mülâhazalarla Yunus'un mezârının Kula'ya bağlı Emre Köyü'nde³⁵, Konya Aksaray'ında, nihâyet, Karaman'da olduğu hakkında³⁶ tevsiki mümkün olmayan bir takım deliller ileri sürülmüştür. Bu arada, Yunus Emre'nin Konya'nın Musalla Kabristânı'nda, Kayseri'de, Sandıklı, Ünye ve emsâli bir iki kasabada da birer makamı olduğunu da belirtmek isteriz.

Sayın A. Gölpınarlı da, Celvetî İsmail Hakkı'nın bu mezârdan bahsetmediğini zannederek, bâzı yanlış mutalâalarda bulunmuştur, bk. *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 74; *Yunus Emre, Risâlat al-Nushiyya ve Divân*, İstanbul, 1965, s. XXII.

³³ *Mün kelimâtı Hazreti's-Şeyh Yunus Emre küddise sırruhu şereheha el-âlimu'r-Rabânî ve'l-kutbu's-şemedânî eş-Şeyh el-Hâc İsmâ'îl Hakkı el-Burusevî*, Üniver. Ktp.Nr. 9771, 31a. Ayr. bk. *Tezyil*, Üniver. ktp. Nr. 885, 1^a v.d. Mustakîm-Zâde: توفی سنه ثلاث و اربعین و ثمانمائه بحمید دفن بقریه مذری من قری کچی بورلی و قبره لزار و فی الحاقات demek suretiyle karyenin ismini zikreder. Bk. *Mecelletu'n-Nişâb*, 116a, str. 14-18. İhtimal bu mezâr, İbn Bahtûta'nın Anadolu'da gördüğü, üzerine ahşabdan odalar inşa edilen kabirlerden biridir, bk. *Tuhfetu'n-nuẖzâr*, trc. M. Şerif, İstanbul, 1333, I, 346. A. Gölpınarlı'nın, İsmail Hakkı'dan başka birisinin bu karyeyi zikretmediğini iddiası, yanlıştır, bk. *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 83; *Divân*, nşr. 1965, s. XXIV.

³⁴ Bu makber, Pir Ali Baba vakfiyesinde: *mağbere-i Oğuz* şeklinde geçmektedir, bk. A. Şerif Beygu, *ayn. esr.*, s. 171, not, 3. Krş. A. S. Erzi, *Belleten*, 53/1950, s. 86.

³⁵ Âşık Yunus'un mezâr taşında ufak bir balta resmi bulunan bu mezâr ilim âlemince kabul edilmemiştir, bk. M. Tahir, *Aydın vilâyeti...*, s. 31; *Osmanlı müel.*, I, 194; M. Fuad Köprülü, *İlk mutasavvıflar*, s. 310 v.d. Sonradan M. Çağatay Uluçay, aynı meseleyi yeniden ele almıştır, bk. *Yunus'un mezârı*, Manisa, 1943, s. 5. v.d. (Emre Sultan); *Saruhan Oğulları ve eserlerine dair vestikalar*, II, İstanbul, 1946, s. 20, 21, 39 (Karaman-Oğlu İbrahim Bey hakkında verilen yanlış bilgi, şüphesiz, Kâmil Kepecioglu'ndan alınmıştır). Eserin tenkidi: Cahit Öztelli, *Yunus dolayısı ile bir cevap*, *Türk Dili*, sayı: 42/1955, s. 363-4; A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 79-82; *Divân*, nşr. 1965, s. XXIII - IV.

³⁶ İlk defâ, 1671'de Lârende'yi ziyaret eden Evliyâ Çelebî, Zâviyeye işaret etmiştir, bk. *Seyâhat-nâme*, IX, 315. Ayrıca bk. *Konya Salnâmeleri*, sene: 1285, s. 87; sene: 1330, s. 538; M. Tahir, *Osmanlı müel.*, I, 194.

(v) Karaman an'anesi.

Öte yandan, bir derviş cemâatinin başında bulunan Hacı İsmail'in Lârende (=Karaman) ile münasebetini belirten vesikalara dayanan kimseler, İsmail Hacı cemâatinden olup Karaman-Oğlu İbrahim Bey'den Yerce nam yeri satın alan Yunus Emre'nin, aranan Yunus Emre olduğunu iddia etmişlerdir³⁷. Hemen itirâf edelim ki, bizim de kabul edip müdafaasını yaptığımız bu tezin³⁸, tamamen yanlış ve lüzumsuz olduğunu, yeni tedkikler sonunda, tesbit etmiş bulunuyoruz.

Evvelemirde 924/1518 tarihli 63 ve 455 numaralı *Konya Tapu Defterlerinde* mezkûr cemâatlerden *Cemâat-ı Şeyh Hacı İsmail* ile Yunus Emre'nin mensup olduğu *Cemâat-ı Evlâd-ı İsmail Hacı*'nın birbirinden tefrik edilmesi icap eder; bütün yanlışlık, her iki topluluğun birbirine karıştırılmasından meydana gelmiştir. Zirâ, vesikalarda, bir cemâat-ı dervîşân ile diyâr-ı Horâsân'dan gelmiş bir aziz olarak belirtilen Şeyh Hacı İsmail'in kendi ismine izâfe edilen karye (=karye-i Şeyh Hacı İsmâil 'an kazâ-i Lârende) de oturduğu, kendinden sonra gelen oğlu Musa Paşa'nın, daha sonra da bunun oğlu Göğey Çelebi'nin aynı karyede birer zâviye binâ edip etbaiyle sâkin oldukları açıkca okunduğu halde (Vesîka. I) Yunus'un ismi aslâ geçmez. Halbuki, aynı Tapu defterlerinde, Yunus Emre ile oğlu İsmail'in, Oyruk Kuyu, Akça Kenise ve Bey Kuyusu gibi yerlerde sâkin *Cemâat-ı Evlâd-ı İsmail Hacı*'ya intisapları belirtilmektedir (Vesîka. II). Esasen, vakfiyelerde Şeyh Hacı İsmail'in Lârende (=Karaman) de olup vakfı aynı köyde bulunan çocuklarının tasarrufunda olduğu belirtilen zâviye, 881/1476 tarihli *Fihrist-i Evkâf-ı Vilâyet-i Karamân*'da : "Zâviye-i Hacı İsmail-i Horâsânî"³⁹, 888/1483'de II. Bayezid'in emri ile yeniden tanzim

³⁷ Burhan Ümit, *Yunus Emre Divânı*, s. 17-8 (H. 1175 tarihli bir vesîka neşrediliyor); Kâmil Kepecioğlu, *Yunus Emre nerede yatıyor?*, *Nilüfer Mecm.*, Bursa, sayı: 4/1945, s. 6-8 (İbrahim Bey hakkında verilen bilgi tamamen uydurmadır). Bu makalenin tenkidi: M. Çağatay Uluçay, *Saruhan oğulları...*, II, 21. Krş. Yusuf Akyurt, *Yunus Emre'nin mezarı meselesi*, *Gediz Mecm.* sayı: 70/1943, s. 5-7. Yeni iddialar hakkında bk. *Yunus Emre Karaman'da yaşamış ve orada ölmüştür*, *Türk Dili Özel Sayısı*, 2 Haziran 1963, s. 3-4 (vesîkalar tenkidsiz neşrediliyor); İ. Hakkı Konyalı, *Yunus Emre'nin mezarı nerede?*, *Tarih Konuşuyor*, sayı: 17 (Haziran 1965), s. 1413-7, sayı: 18 (Temmuz 1965), s. 1501-5, sayı: 19 (Ağustos 1965), s. 1571-4.

³⁸ Bk. *Yunus Emre'nin yattığı yer konusunda düşünceler*, *Meydan*, 15 Haziran 1965, s. 24.

³⁹ Ankara Kuyûd-ı kadîme Arşivi, Nr. 256, Var. 30. Nşr. F. N. Uzluk, Ankara, 1958, s. 27

edilen *Defter-i Mücmel-i Evkâf-ı Vilâyet-i Karamân ve Kayseriye*'de: "Zâviye-i Hacı İsmail Dede-i Horâsânî"⁴⁰ şeklindedir; *Cemâat-ı Evlâd-ı İsmail Hacı* ile hiç bir alâkası yoktur. Yine belirtelim ki, 888/1483 tarihli mezkûr defterde vakfı Fâtih'in emri ile tanzim edilip Yunus Emre ile ilgisi bilinen *Zâviye-i Kirişçi Baba*⁴¹, *Zâviye-i Hacı İsmail Dede-i Horâsânî*'den ayrı olarak zikredilmektedir⁴². Bu suretle, iki cemâatin Lârende (=Karaman) de birbirinden ayrı iki zâviye te'sis ettikleri anlaşılmaktadır. Öte yandan, Yunus Emre'nin kendisinden mülk-nâme aldığı Karaman-Oğlu İbrahim Bey, 1423-1464 seneleri arasında saltanat süren II. İbrahim Bey olup⁴³, oğlu İsmail'in Karacalar Kuyusu, Deve Kuyusu ve iki Sulu Kuyu'yu tapulatup temessük (=hüccet) aldığı şehzâde ise Konya'nın ilk Osmanlı Vâlisi Şehzâde Mustafa, Cem Çelebi, muhtemelen II. Bayezid'in oğlu Şehzâde Abdullah veya Şehinşâh'tır. Zirâ, bu cemâate tâbi dervişlerin ellerinde Sultan Bayezid Hân'dan muâfiyet-nâmeleri olduğu, aynı vesîkalarda, kenar notu olarak zikredilmektedir.

Bugün Başvekâlet Arşivinde mevcut olup, umûmiyetle eski defterlere istinaden (=ber müceb-i defter-i köhne) önce 881/1476'de, sonrada 888/1483 ve 889-893, 924/1518'de, nihâyet 939/1532'de tanzim edilen *Karaman Defterleri*, eski âilelerin kimlerden berât, nişân, misâl veya hüccet (=şer'î mektup) aldıklarını tasrih etmekte olup, oğullarına intikal eden mülklerini, İbrahim Bey'den aldıkları muqarrer-nâmelere veya mektublara istinaden, aynen muhafaza etmişlerdir. Burada bahis konusu olan Karaman-Oğlu İbrahim Bey, 881/1476 tarihli defterde de belirtildiği üzere, II. İbrahim Bey'dir⁴⁴. Nitekim, mezkûr defterlerde "ammâ şer'î mektûbunda ve İbrahim Bey muqarrer-nâmesinde temâm kayd olunub Sultân Mehemmed hükmünde dahî. . . ." veya

⁴⁰ İnkılâp-Belediye Ktp. M. Cevdet Yazmaları, Nr. O, 116, 47a-48a.

⁴¹ «وقف زاوية كرشجي بابا در نفس لارنده مشيخت در تصرف مولانا كمال بحكم سلطان محمد و مقرر نامه پادشاه عالمناه خلد ملكه bk. O, 116, 47b.

⁴² Bk. O, 116 numaralı defter: *Zâviye-i Hacı İsmail Dede-i Horâsânî, Zâviye-i Kirişçi Baba*, 48a v.d. Krş. M.C. Şehabeddin Tekindağ, *Son Osmanlı-Karaman münasebetleri hakkında araştırmalar, Tarih Dergisi*, 17-18/1963, s. 61 (isimleri geçen defterler kullanılmıştır).

⁴³ İbrahim Bey hakkında bk. M.C. Şehabeddin Tekindağ, *Karamanlılar, İslâm Ansiklopedisi*, VI/1953, s. 325 v.d., Ayn. müel., *Son Osmanlı-Karaman münasebetleri...*, *Tarih Dergisi*, 17-18/1963, s. 43-49 (yeni kaynak ve vesîkalar tanıtılmıştır).

⁴⁴ Bk. *Fihrist-i evkâf-ı vilâyet-i Karamân*, var. 3, nşr. F. N. Uzluğ, s. 9.

“ber müceb-i mektûb-ı İbrahim Bey” kayıtlarını görmek mümkündür. Ayrıca, İbrahim Bey veya kadı asker (=kazasker) i Mevlânâ İbrahim tarafından verilmiş muâfiyet-nâmelerin yan tarafına “mezbûr üzere muqarrer-nâme virildi” veya “ber müceb-i hüccet-i Mevlânâ İbrahim kadı’asker-i İbrahim Bey”, “ber müceb-i hüccet-i şer’iyye ve mektûb-ı İbrahim Bey ve muqarrer-nâme-i Sultân Bâyezid Hân” şeklinde şerhler verilmiştir. Bu âileler veya cemâatler, sonradan, Fâtih Sultan Mehmed, Şehzâde Mustafa, Cem, Şehzâde Abdullah ve Şehinşâh’a tecdîd ettirmek veya yeni berât ve nişânlar almak suretiyle bu imtiyazlarını Osmanlılar zamanında da devam ettirmişlerdir. Nitekim, bu defterlerde mevcut “mektûb-ı İbrahim Bey ve berât-ı Sultân Mehammed îabe şerâh”, “ber müceb-i mektûb-ı İbrahim Bey ve Sultân Muştafa ve Cem ve Şehinşâh”, “İbrahim Bey’den ve Sultân Muştafa’dan”, “be-nişân-ı Sultân ‘Abdullah” gibi kayıtlara işâret edelim⁴⁵. Bu kayıtlar, Kanunî Sultan Süleyman devrine aid mufassallarda : “şer’î mektûbları ile İbrahim Bey’in muqarrer-nâmesi devlet eşiğine ‘arz olunub muqarrer-nâme şadaka olundu deyü defter-i köhne mestûr...” veya “ber müceb-i defter-i köhne ve hüccet-i şer’iyye ma’â muqarrer-nâme-i İbrahim Bey ve Sultân Selim Hân” şekline inkılâp etmiştir. Yine aynı Konya mufassalında, İsmail Hacı evlâdlarının sâkin bulunduğu Akça Kilisa (=Akça kenise) nin, “defâtir-i sâbıkada İbrahim Bey’in eşküncilü (=askerî) mülkü” olarak kayd edildiğini de belirtmek icap eder⁴⁶.

Nihâyet, İ. Hakkı Konyalı’nın neşrettiği vesîkada : “vakf-ı zâviye-i Yunus Emre b. İsmail el-meşhûr bi-Kirişçi Baba der Lârende” şeklindeki kayde istinaden⁴⁷ şu neticeye varırız :

Burada bahis konusu olan Yunus, isimleri geçen şehzâdelerden birinden hüccet (=temessük) alan İsmail b. Yunus Emre (bk. Vesika. II) nin oğlu Yunus’dur; bunun da 918/1512’de II. Bayezid devrinde âl-ı Karaman’dan merhûm Nasûh Bey oğlu Pir Ahmed’e aid olan vakfiyede imzası “Şeyh Yunus Baba el-ma’rûf post-nişân bi-Kirişçi Baba”

⁴⁵ Bu hususda bk. *Evkaf Defteri*, Nr. 1; *Timâr Defteri*, Nr. 58, 119 (*Konya, Lârende, Beyşehir Livâlarının icmâl Defteri*); *Maliye Defteri*, Nr. 182, 272, 415, 567, s. 162, 164, 166, 167, 178. Bu defterlere istinaden yapılan bir tedkik: M.C. Şehabeddin Tekindağ, *Son Osmanlı-Karaman münasebetleri...*, s. 74 v.d.

⁴⁶ Başvekâlet Arşivi, Nr. 442, Var. 43a.

⁴⁷ Bk. İ. Hakkı Konyalı, *Yunus Emre’nin mezarı nerede?*, *Tarih konuşuyor*, sayı: 17 (Haziran 1965), s. 1416; sayı: 19 (Ağustos 1965), s. 1571-4. Ayn. mücl., *Karaman’daki Yunus Emre*, *Türk Yurdu*, Sayı: 319/1966, s. 148.

olarak okunan zat olması kuvvetle muhtemeldir⁴⁸. Yine ilâve edelim ki, ismi geçen vesikadaki vakıf kaydı, gayet açık olup, Lârende'deki Yunus Emre Zâviyesi'nin *Kirişçi Baba Zâviyesi* olarak da meşhur olduğunu belirtmektedir; ok kirişi yapan (!) bir kimse ile de hiç bir alâkası yoktur. Esasen, 1330 tarihli *Konya Salnâmesi*'nde: "*Karaman'da Kirişçi Baba Mahallesi'nde vâki Kirişçi diğer adıyla Yunus Emre Câmî-i Şerîfi ve Zâviyesi olup, evkâf-ı mulhâkâdan câmi ve zâviye mevcûd ve mamûrdur. . . .*" şeklindeki kayıd (s. 538), bu hususu teyid ettiği gibi, vakfiyelerde, zâviyeyi câmi ile birlikte binâ eden zatın ismi eş-Şeyh Hasan-Oğlu Kirişçi Baba olarak geçmektedir⁴⁹.

(vi) Netice.

Eğridir rivâyeti hariç, ileri sürülen bütün bu iddiaları birer-birer reddeden Sayın M. Fuat Köprülü, Lâmi'î'nin rivâyetini, tamamen müsbet olmamakla beraber, diğer rivâyetlere tercih ettiğini belirtmiş ise de, Bursa'lı İsmail Hakkı'nın rivâyeti üzerinde de durmuş, *Şakâ'îk tercümesi*'ne istinaden, Yunus'u, Bolu mulhakatından bir yerde doğmuş addetmenin pek yanlış sayılmıyacağını ileri sürmüştür⁵⁰. Öte yandan, Bektaşilik tarikatını yeniden kurup hurûfîlik, kalenderîlik, Cavlakî (kitle halinde şehir-şehir dolaşan bekâr kalenderîler) ve sâire gibi mübâhî (= işsiz, güçsüz) ve bâtinî tarikatların akîdelerini bir araya toplayan Balım Sultan (ölm. 1516) ın te'siri ile⁵¹ XVII. asırda

⁴⁸ Mevlânâ Müzesi, Nr. 1, Recep 918, Var. 27b (s. 495). Bununla beraber, devlet, burada bahis konusu olan Yunus'un hayatta iken Lârende'de vâki emlâkını "*tescil-i şer'î ve teslim ile'l-mütevelli birle vakfettiği*" bu zâviye ye hususî bir alâka göstererek, tevliyetine dair 1081/1670, 1120/1708, 1135/1723, 1140/1728, 1158/1746, 1175/1761, 1176/1762, 1191/1778, 1244/1828 ve 1290/1873 tarihli vesikalar vermiştir. Bk. *Maliye Defteri*, Nr. 21477, s. 332; *Evkâf Defteri*, Nr. 1753, 18304; *Karaman Ahkâm-ı Şikâyet*, Nr. 19, s. 28; *Ahkâm-ı Muhallefât Defteri*, Nr. 974, s. 421; *Muhasebe Defteri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Nr. 482, s. 32.

⁴⁹ Bk. Dr. Azmi Avcıoğlu, *Karaman'da Kirişçi Câmii, Konya Mecmuası*, sayı: 34/1940, s. 1984-5. Câmîin plânı: O. Aslanapa, *Karaman devri sanatı*, İstanbul, 1950, şekil. 64 - 65.

⁵⁰ Bk. *İlk mutasavvıflar*, s. 297, not. 1; s. 311. Ayrıca bk. *Yunus Emre, Türk Yurdu*, 4/1329, s. 614-621; *Meydan*, 1 Haziran 1965, s. 24 (birinci fikir savunulmuştur). Bu hususta bk. Cahit Öztelli, *Yunus Emre'nin mezarı ile ilgili yeni belgeler, Emre Mecm.*, 2/1964, s. 25.

⁵¹ Daha 683/1283'de, ehl-i sünnet hârici dinî zümrelere (zındıklar ve cavlaklar) ve bunların din ve dünya için teşkil ettiği tehlikelere karşı dikkati çeken Muhammed b. Maḥmūd el-Ḥatib'in şu eserine bk. *Fuṣṣâtu'l-'adâla fi' kavâ'id-i's-salṭana*, nşr. O. Turan, *Selçuk Türkiyesi din tarihine dair bir kaynak, Fuat Köprülü Armağanı*, İ-

yazılmış Bektaşî vilâyet-nâme (=menâkıb-nâme) lerine veya Anadolu fikir hayatının en mümtaz siması Yunus Emre'yi : “*zâhir halde okumağa dili varmayúb hâme gibi hurûf-ı teheccinin edâsında kâşır*” birisi olarak tavsif eden *Şakâ'îk tercümesi*'ne (esas kaynağı: Âşık Çelebî, 123a) istinad eden Sayın A. Gölpınarlı⁵², onun Sarıköy'de doğup, orada öldüğünü kabul etmiştir⁵³. Bu noktai nazarı te'yid maksadiyle Sarıköy'deki mezârın açılıp çıkan kafatasından ahkâm⁵⁴, bâzı nefeslerde Yunus ile ilgili dörtlüklerden bir netice çıkarmak⁵⁵ gayretlerine

tanbul, 1953, s. 531 v.d., III. metin, 553 v.d. Bilhâssa, her türlü kayıttan âzâde olup halkın melâmetini celp eden cavlakiler (Şeyh Cemâlüddin-i Sâvî'ye intisap ederler) ile kalenderiler hakkında bk. M. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, Ed. Fak. Mecm., IV/1922, s. 298-302; Ayn. müel., *Les Origines de l'Empire Ottoman*, Paris, 1935, s. 119 v.d., O. Turan, *ayn. makale*, s. 538 (*aşvâl-i cavlakîyân ve revî-i işân*, s. 555 v.d.). Tarihâtın ikinci kurucusu Balım Sultan'ın Alevî-Bektaşî zümrelerine te'siri hakkında bk. Baha Said, *Bektaşiler, Türk Yurdu*, 28/1927, s. 314 v.d., 321 v.d., A. Gölpınarlı, *Balım Sultan'a aid bir vestka*, *Kaynak Mecm.*, Balıkesir, 1934; Ayn. müel., *Alevî-Bektaşî nefesleri*, İstanbul, 1963, s. 83 v.d. Bilhâssa bk. Ayn. müel., *Hurûfîlik ve Mîr-i alem Celâl Bîk'in bir mektubu*, *TM*, XIV/1964, s. 93 v.d. Balım Sultan'dan sonraki Şi'i ve Alevî zümreler için şu tedkiklere bk. G.E. White, *The Alevi Turks of Asia Minor*, *Contemporary Review*, London, Nov. 1913, s. 690 v.d. Ayn. müel., *The Shia Turks*, *Transactions of the Victoria Institute*, London, XL, 1908, s. 225 v.d., F.W. Hasluck, *Chr. and Isl., Heterodox tribes of Asia Minor*, I, 124 v.d.

⁵² S. 78. Esas kaynağı Âşık Çelebî'nin bu hususdaki kaydı şudur: “*merüldir ki her bâr ki okumak kâşd etmiş hurûf-ı tehecciyi temâm etmeğe dili dönmemiş...*”, bk. *Meşâ'irü'ş-şuerâ*, 123a. Bursalı Şeyh İsmail Hakkı, bu kaydı tefsir etmektedir, bk. *Tezvil-i Şerh-i ebyât-ı Yunus Emre*, Üniver. Ktp. Nr. 885, 1^a v.d.

⁵³ Bk. *Yunus Emre Dîvânı*, I, İstanbul, 1943, s. 3; II-III, 1948, s. 387; *Yunus ile Âşık Paşa ve Yunus'un bâtinliği*, İstanbul, 1941, s. 49; *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. VI, 51 v.d., 84; *Emre Mecm.*, 2/1964, s. 20; *Yunus Emre, Risalât al-Nushiyya ve Dîvân*, İstanbul, 1965, s. XXXI v.d. Krş. Cahit Öztelli, *Emre Mecm.*, 2/1964, s. 25 v.d. Öte yandan John Kingsley Birge, aynı menâkıb-nâmelere istinaden, Yunus'u Sarıköy'de doğan bir köylü kabul etmiştir, bk. *The Bektashi order of Dervishes*, London, 1937, s. 53 v.d. Ayrıca bk. G. Tucci, *le civiltà dell'oriente*, II, *Letteratura*, s. 434. diğer taraftan, Ankara'ya bağlı Nallıhan köylerinden Emre Köyü'nde âilesi ile yatan Tapduk Baba (Sultan) hakkında gerek G. Lejean'ın (bk. *Excursion à la Recherche de Gordium*, *Bulletin de la Société de Géographie*, Paris, ser. V, XVII/1869, s. 62-4) ve gerekse Ramsay'ın fikirleri (bk. *Journal of Hellenic Studies*, London, 1899, s. 69 v.d.) yanlış olup, J. H. Mordtmann, yalnız bunları belirtmek veya Emre kelimesini izah etmekle yetinmiştir, bk. *Miszellen*, 3. *Junus Emre.*, *Der Islam*, XII/1922, s. 223-4. Krş. E.W. Hasluck, *Christianity and Islam*, II, 504.

⁵⁴ B k. A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 84.

⁵⁵ Cahit Öztelli, *Yunus Emre'nin mezarı ile ilgili yeni belgeler*, *Türk Dili*, IV/1954, s. 100 v.d., *Emre Mecm.*, 2/1964, s. 25 v.d.

Belge : III

فتنا طاعة ولا نرى كاشية صوم
 من بخرا نسير الى عيسى برصوم
 وانما لعلنا نسير نسير الى الفتح رزق
 وضع معلوم ليه زوج وفي كوتلوق
 ليه وردنه - وضع معلوم ليه زوج
 ترهف ودهنه معلوم به بجهت من
 منه لعلنا نسير ليه زوج
 199
 دديم

Yunus'un, hayatta iken, Lârende'de vâki emlakini "tescil-i şer'i ve teslim ile'l-mütecellî birle" vakfettiğini gösteren vesika, (Başvekkâlet Arşivi, Karaman Ahkâm-ı şikâyet Desteri, Nr. 19, s. 28).

درود و تکبیر عرض ای کینه بود در طاعت لار نه هم مدونه هر چه مضور لایوسل ام ز او سید
 بارات شریف علی بن زاویه دار و در وقت توبه سید علی اولاد فوت اولاد
 و توبه قبول خدمت لازم حال و معطل فالغیر برینه ارباب استحقاق در استوفی
 صوفی زاج اسماعیل خلیفه اجمعی هر چه اولاد لایق عاطف و عظم رحمت و توبه
 کلک فاد رکسه اولاد توبه زاویه ارق خطبه هر سوره سیدل تنوای زور سید علی اولاد
 خلیفه اجمعی توبه برات شریف عالی بن صدقه واسه جو لایق عظم رحمت
 حسنه ترا لایق بانه سر بر اعلام اولاد باقی امر نه لاله لاله کرد رحمت الیوم
 بر سوا لاله لاله حسن سبحان و مانه و هفت
 الیوم الیوم الیوم
 ابراهیم خلیفه

Lârende'de bulunan Yunus Emre Zâviyesi'nin boşalan zâviyedârliğına Sôfi Zâde İsmail Halife'nin tâyin edilmesi hakkında Lârende Kadısı İbrahim'in arızası, (Başvekkâlet Arşivi, Maliye, Nr. 974, s. 421).

de işaret etmek isteriz. Filvâki, Kanunî devrine âid 584 (580 değil) numaralı *Kirmasti Defterinde*⁵⁶, Sarıköy'deki çiftliğini zâviyesine vakfedene Yunus Emîr Bey'in, Yunus Emre olduğu iddia edilmiştir⁵⁷. Ancak: “*mezra'a-i Şâruköyü'nde Yunus Emîr Bey'in bir çiftlik vakıf yeri var imiş. . .*” şeklinde neşredilen vesikada mezkûr *Emîr* ve *Bey*, birer mülki sıfat olup, tarikat mensuplarına verilmesi mutad olan “*kuţbu-l-ârifîn gavsu'l-vâsılîn, mefâhîriü'l-meşâyihî'l-kirâm, kıddes-Allahu sırrahu, kıddise sırruhu'l-azîz, Kuţbu'l-ârifîn zahru'l-vâsılîn müşdidü's-sâlikîn, el-manzûr bi-enzârî'l-meliki'l-hakkî'l-mübîn, kıddise sırruhu'l-mu'în. . . zide fağluhu kıdvetu'l-vâsılîn rahmet-Allahu 'aleyh. . .*” ve emsâli sıfatlarla da⁵⁸ hiç bir ilgisi yoktur. Esasen, bu husus, vesikayı ilk defâ neşreden Sayın İ. Hakkı Konyalı tarafından da itirâf edilmiştir⁵⁹.

Ş 3. EN ESKİ DİVÂNININ ORTAYA KOYDUĞU YENİ MESELELER

Bütün bunlardan sonra, Yunus Emre'nin, bugün Karaman'da mevcut en eski divânlarından birine istinad etmek suretiyle⁶⁰, bâzi hakikatları ortaya koyabileceğimizi de belirtmek isteriz.

⁵⁶ Ankara Kuyûd-ı kadîme Arşivi, Nr. 584. Nşr. İ. Hakkı Konyalı, *Yedigün*, 4 Mart 1945, s. 5. Aynı kayıd: İstanbul Başvekâlet Arşivi, *Tapu*, Nr. 453, s. 87.

⁵⁷ A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. VI, 65; *Emre Mecm.*, 2/1964, s. 20; *Divân*, nşr. 1965, s. XXXIII.

⁵⁸ Bu sıfatlar hakkında bk. *Münşeât*, yazılışı: 952/1545, Mevlânâ Müzesi Ktp. Nr. 2253, 4b v.d., *Münşeât*, Esad Efendi Ktp. Nr. 3369, s. 73, 268 v.d., *Münşeât-ı Hoca* (Sa'deddin) *Efendi*, Esad Efendi Ktp., Nr. 3335, 71b (*el-kâbu'l-evliyâ ve ta'rifü'l-etkiyâ*). Esasen, Ritter Mecmuasında Yunus Emre'nin lâkabı: “*kıdvetu'l-vâsılîn Yunus Emre rahmet-Allahu 'aleyh*” şeklindedir, bk. *Divân*, nşr. 1965, s. LI.

⁵⁹ Bk. *Tarih konuşuyor*, sayı: 17 (Haziran 1965), s. 1414-5; sayı: 18 (Temmuz 1965), s. 1505; sayı: 19 (Ağustos 1965), s. 1574.

⁶⁰ Eb'adı 26 x 18 (26 x 17,5) olup, meşin kaplı, her sahifede hareketli 11 satır bulunan 210 varakdan (sondan bir kaç yaprak eksik) ibâret bu Divân, Karaman'daki Kâdiri Tekyesinin son şeyhi Hanefî Efendi nezdinde bulunan divânıdır (bk. Dr. Azmi Avcıoğlu, *ayn. mak.*, *Konya Mecm.*, sayı: 34/1940, s. 1985), bilmiyoruz. Bununla beraber, en eski divânlardan biri olduğu muhakkaktır. Öte yandan, “*Yunus'un en eski ve en doğru divânının tıpkı-basımını bilgi âlemine sunduğumu*” iddia eden Sayın Prof. Dr. Orhan Oğuz'u (bk. *Yunus Emre, Risâlat al-Nushiyya ve Divân, Önsöz, lûgat, açıklama*: A. Gölpınarlı, İstanbul, 1965, *Sunuş*) te'yid eden olmamıştır. Üstelik, iddiası hilâfına, neşredilen divânın eski olmaması yanında, pek çok okuma hatalarını da ihtivâ ettiği açıklanmış, yeniden, fakat, dikkatle, bir kere daha gözden geçirilmesi tavsiye edilmiştir, bk. Cahit Öztelli, *Yunus Emre'nin yeni divanı üzerine, Emre Dergisi, Yunus Emre Özel sayısı*, 15 (Temmuz 1965), s. 11-13.

(i) *Risâletü'n-Nuşhiyye*'nin yazılışı meselesi.

Şimdiye kadar neşredilen dîvânların başında ahlâkî bir mâhiyeti hâiz bulunan *Risâletü'n-Nuşhiyye*'nin yazılış tarihi olarak:

Söze târih yedîyüz yidîyidi
Yunus cânı bu yolda fidiyidi

şeklindeki bu beyit⁶¹, bahis konusu dîvânda, *Risâletü'n-Nuşhiyye* kısmında bulunan ve doğrusu:

Ki târih dâhi yidî yüzde yidi
Yunus cânı bu yolda fidî yidi

şeklinde dir⁶².

(ii) Dîvânın Bektaşîler tarafından tahrifi meselesi.

Bu suretle XIV, en geç XV. asrın başında istinsah edilip *Risâletü'n-Nuşhiyye*'nin 700/1300'de yazıldığını daha açık belirten bu dîvân, pek çok arkaik türkçe kelimeyi ihtivâ ettiği gibi, Yunus'a izâfe edilen diğer dîvânların, onu bâtunî tarikatlara bağlamak isteyen kimseler, bilhâssa, daha ilk kuruluşlarından itibâren şî'a-i işnâ 'aşeriyye esaslarına sâdık görünen Bektaşîler tarafından nasıl tahrif edildikleri hususunda da bir fikir vermektedir. Meselâ, teberrâyı tavsiye etmek suretiyle eshâbdan teberrî eden şî'a-i işnâ 'aşeriyyeci Bektaşîlerin aksine:

Ebü Bekr ü 'Ömer ol din ulûsı
'Aliyy-i Murtaza 'Osman benümdür
.....
Ebü Bekr'le 'Ömer yüzlerinden nur şamar
Sinesi oldı kur'an 'Osmân-ı 'Affân kanı
.....

⁶¹ Meselâ bk. M. Fuad Köprülü, *İlk mutasavvıflar*, s. 329; A. Gölpınarlı, *Dîvân*, nşr. 1943, I, 41, str. 566; II, 1948, s. 385; *Dîvân*, nşr. 1965, s. XVI, 37, str. 15-6; 53^b, str. 6-7; Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk edebiyatı tarihi*, Ankara, 1964, s. 179 (Temamen yanlışdır ve I. Koyunoğlu Kütüphanesinde bulunup el-Ḥakîr Meḥemmed Tevfik bi-ṭarîk-i Sa'dî tarafından tertip edilen dîvânı akla getirmektedir).

⁶² Bahis konusu *Dîvân*'ı görmeyen A. Gölpınarlı:

Söze târih yedîyüzdeyidi
Yunus cânı bu yolda fidiyidi

şeklinde, tabii olarak, kayd etmiştir, bk. *Dîvân*, nşr. 1965, s. LII. Yukarıdaki beyitle karşılaştırınız.

*Altıbin altıyüz altmış ü altı
Okınur halk üzere Âyetün var*

.....
*‘Ömer ü ‘Osman ‘Ali Mustafâ yârenleri
Bu dördünün ulûsı Ebû Bekr-i Şiddîkdur*

.....
‘Ömer-i Hattâb’ile hem ‘adl ü dâd işledüm

gibi beyitlerle Hazret-i Ebû Bekir, ‘Ömer, ‘Osman ile ‘Ali’nin isimlerini ve altı bin altı yüz altmış altı Âyetten ibâret Kur’anı, bütünü ehl-i sünnet sûfiler gibi hürmetle zikreden Yunus Emre⁶³:

*Müsülmanam diyen kişi şartı nedür bilse gerek
Tangrının buyruğun tutub beş vakt namâz kılsa gerek*

.....
*Herkim bu sözden almadı biş vakt namazı kılmadı
Bilün müsülman olmadı ol tamuya girse gerek*

.....
Şimdi bir gönli açık sünnt müsülman kanı

⁶³ Yukarıdaki beyitleri, Ahmed Fakih’in *Çarhnâme*’sinde mevcut beyitlerle karşılaştırdırız:

*Gel ėndi, ol Resülün sünnetin dut
Kim anı dutsa, olur Şâh-ı Merdân*
.....
*Ebübekr u ‘Ömer, kanı ‘Alî hem
Yâ kanı cem’eden Kur’ânı ‘Osman’*

Yayımlayan ve işleyen: M. Mansuroğlu, İstanbul, 1956, s. 6, str. 43; s. 9, str. 75. Hemen belirtelim ki, ehl-i sünnete göre, Hazret-i ‘Ali (ölm. 661), dördüncü Halîfedir (bk. Cl. Huart, *‘Ali b. Abî Tâlib, İslâm Ans.*, I, 306 v.d.) ve Yunus tarafından üç halife ile birlikte zikredilmiştir. Halbuki, Şi’iler (=ehl-i şî’a), namazda imâmet etmek dahil olduğu halde, imâmlık salâhiyetini de hâiz halifelîğın intihabla olmasını aslâ kabul etmedikleri gibi (bk. teberrâ ve tevellâ), Hazret-i ‘Osman’ın emriyle kurlan, Zeyd, ‘Abdullah b. Zübeyr, Sa’îd b. el-‘Âs ve Abdurrahmân b. el-Hâriş’den müteşekkil komisyonun ortaya koyduğu en sağlam Kur’an’a da itirazla, yalnız mücerret âyetler değil, fakat Hazret-i ‘Ali’yi tebcil eden sûrelerin çıkarıldığını iddia ederler. Tafsilât için bk. Nöldeke - Schwally, *Geschichte des Qorâns*, II/1919, 102 v.d. Krş. F. Buhl, *Kur’an, İslâm Ansiklopedisi*, VI, 1004 v.d. Nihâyet, *Muşhaf*’ın 33 cüz olup, ‘Ali’yi tebcil eden 3 cüzün sünniler tarafından saklandığını iddia eden ehl-i şî’aya karşı Şaltûk’un müdafaasını zikredebiliriz, bk. *Şaltûk-nâme*, 118a v.d. Halbuki, Hatâ’i (Şâh İsmail-i Safevî):

*Teberra gömleğün eğnine giyüp
Azrail yurduna göçene lânet*

diyordu, bk. Sadettin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri*, İstanbul, 1930, s. 160.

beyitleri ile hakikî müslümanı tavsîf etmektedir. Yine Yunus'un:

Gönye (=Konya) şehrinde yatur ol iki sultan kani

mısraındaki “*ol iki sultan*” sonradan şî'a-i işnâ 'aşeriyeci Bektaşiler tarafından “*on iki sultan*” (on iki imâm, işnâ 'aşeriyeye, imâmiyye) şekline sokulmuştur. Halbuki, A. Gölpınarlı, neşrettiği divânlarda, bunu:

*Bir güli ele getir feragat ol geç otur
Konya şehrinde yatur on iki Sultan kani*

şeklinde tesbit edip, Selçuk padişahlarının anıldığını tahmin etmiştir⁶⁴. Esasen, Mevlânâ ile görüşüp, onun semâ meclislerinde bulunduğunu:

*Mevlânâ sohbetinde sazile işret oldı
Ârif ma'nıye taldı çün biledür ferişte*

beyti ile, onunla karşılaşmasını ise :

*Mevlânâ Hudâvendgâr bize nazar kılalı
Ânûn görklü nazarı gönlüm âyinestdur*

şeklinde belirten Yunus⁶⁵:

*Fakih Ahmed Kutbüddîn Sultan Seyyid Necmüddin
Mevlânâ Celâlüddîn ol kutb-ı cihân kani*

beytinden de anlaşılacağı üzere “*ol iki sultan*” lâfzı ile ahkâm-ı şer'iyyeye riâyetle Hülefâ-i Râşidîn, yâni, Ebû Bekir, 'Ömer ve 'Osman'dan bahseden sünnî sûfilerden Mevlânâ⁶⁶ ve hocası kıdvetu'l-abdâl

⁶⁴ Bk. *Divân*, nşr. 1943, s. 111, str. 644, İndeks, s. 360; *Divân*, nşr. 1965, s. XVIII. Doğrusu :

*Bir gönül ele getir ferâgat ol gec otur
Gönye şehrinde yatur ol iki Sultan kani*

⁶⁵ Görklü nazarı, eyi bir gözle, hüsnü niyetle mânasına gelmektedir. Görklü کُرْکَلُو kelimesi hak. bk. Abû-Hayyân, *Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, İstanbul, 1931, s. 80. Yunus Emre'nin bu kaydı çok mühim olup, onun uzun müddet Konya'da yaşadığını, hattâ, Konya'nın büyüklerinden olması hususunu akla getirmektedir. Zirâ, gecenin geç vakitlerine kadar devam eden semâli ziyafetlere Konya'nın büyükleri ile eşrafının da davet edildiği bilindiğine göre (bk. H. Ritter, *Celâleddin Rûmî, İslâm Ansiklopedisi*, III, 56; *Mavlânâ Calâl ad-dîn Rûmî und Seine Kreis, Der Islam*, XXVI, 1940, s. 127 - 135. Muhtasarı: *Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve etrafındakiler, TM*, VII - VIII/1942, s. 268 v.d.), Yunus'un böyle semâlara iştirâk edip Mevlânâ ile karşılaştığı akla gelebilir.

⁶⁶ Tam biyografisi ile fikirleri hakkında bk. H. Ritter, *IA*, III, 53-9; *TM*, VII-VIII/1942, s. 268-281. Krş. Bedl'üz-Zaman Firözân Fer, *Mavlânâ Calâl al-Dîn Muḥammad maşhûr ba-Mavlâvî*, Tahran, 1315-7.

(881/1476 tarihli defterde: *kuţbu'l-budala fi'z-zamân*, s. 13) Hoca Ahmed Fakih'e (ölm. 650/1252)⁶⁷ işâret etmiştir. Nihâyet:

*Geyiklünün ol Hasan söz aytmış kendüden
Kudret dilidür söyleyen pes kendünün söz nisidür*

beyti ile Şeyyâd Hamza kabilinden mâniler yazmakla beraber, melâmetiyye akîdelerine bağlı Hoy'lu Geyikli Baba'yı şiddetle tenkid eden Yunus Emre⁶⁸, bu suretle mezhebini de göstermiş olmalıdır.

(iii) Yunus'un mensup olduğu tarikat.

Bu suretle Bektaşilikle hiç bir alâkası olmadığı anlaşılan sünnî, hattâ, hanefiyülmezhep Yunus Emre'nin :

*Halvetlerde meşgul olam dâyim açılam gül olam
Dost bağında bülbül olam ötem hey dost diyi diyi*

beytinin gösterdiği vechile, dîvânda isimleri geçen Ma'rûf-ı Kerhî, İbrahim Edhem (İbrahim b. Edhem), hattâ, Mevlânâ gibi ruhunun Tanrı ile gizlice konuşmasını te'min için halvete çekildiğini (= *halvet-güzîn*) gözüyoruz ki (II.), bu âdet, sonradan, Halvetî adını alan bir tarikat halinde, bilhassa, sünnî akîdelerin hâkim olduğu yerlerde ortaya çıkacaktır (III.). Şurası şâyân-ı dikkattir ki, halvet ve zikri muhafaza etmek suretiyle şeri'ate çok sıkı bağlanan bu tarikat mün-

⁶⁷ En eski Türkçe kelimeleri havî *Çarhnâme* (nşr. M. Mansuroğlu, İstanbul, 1956) yi kaleme alan Hoca Ahmed Fakih'in hâtırası, mevleviler (bk. Eflâkî, *Menâkıbu'l-'ârifîn*, nşr. T. Yazıcı, s. 39, 40, 419, 634) ve Bektaşiler (*Menâkıb*, Ali Emiri Ktp. Nr. 1076, 43b v.d.) arasında yaşayıp, Anadolu'nun başlıca evliyâsından sayılmıştır (bk. eş-Şeyh Muhyüddin Hoyî, *Hızırnâme*, 27a). Mevlânâ ile yakın dostluğu bilinen Ahmed Fakih'in lâkâbı, Yunus'da olduğu gibi, Eflâkî'de de *Kuţbüddin*'dir (bk. *Menâkıbu'l-'ârifîn*, s. 632). Ahmed Fakih hakkında bk. M. Fuad Köprülü, *Anatolischer Dichter in der Seldschukenzeit. II: Ahmed Faqîh, Körösi Cisma-Archivum*, II, 1-2/1926, s. 20-38. Trc. *Türk Yurdu*, 4/1926, s. 289 - 295; Sadettin Nüzhet Ergun, *Ahmed Fakih, Türk Şâirleri*, I, 281-3.

⁶⁸ *Dîvân*, nşr. 1943, s. 299 :

*Geyiklünün ol Hasan söz aytmış kendüden
Kudret dilidür söyler kendünün söz nesidür*

Orhan Bey'in de hürmetine mazhar olan Baba İlyâs-ı Horâsânî müridlerinden Geyikli Baba hakkında bk. Aşık Paşa-Zâde, s. 196, 199; *Şakâ'ik tercümesi*, s. 31 v.d., Lâmi'i, *Nefehâtü'l-Uns tercümesi*, s. 690 v.d., Ayn. müel., *Münâzara-ı Sultan-ı behâr bâ Şehriyâr-ı şitâ*, İstanbul, 1290, s. 35 v.d., Belîğ-i Burusevî, *Güldeste-i riyâz-ı 'İrfân*, Bursa, 1302, s. 220 v.d. Krş. Baldır-Zâde (Şeyh Mehmed), *Vefeyât*, Üniversite Ktp. Nr. 2556, 39b v.d., M. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet, Ed. Fak. Mecm.*, sayı: 5/1338, s. 403, not. 1; A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. II-2, 46.

tesiplerinin en mümtaz simaları olan kimseler, sünniliğin mahallî bir tarikat olduğu Şîrvân'dan gelerek, önce, Yunus'un yaşadığı sahaya yerleşmiş, sonra da, muhtelif yerlere, ezcümle, İstanbul'a hicret etmişlerdir⁶⁹. Nitekim, tarikatın ikinci pîri kabul edilen Şeyh Sadreddîn-i Şîrvânî'nin müridi Seyyid Yahya-i Şîrvânî (ölm. 1464/5) namına Lârende'de bir tekve kurulduğu gibi⁷⁰, Yunus Emre neşvesinde Karamanlı (=Karaman-ili) bir zat olup, Yunus'un *Risâletü'n-Nuşhiyye*'sine nazîre olarak *er-Risâletü'n-Nuşhiyye li-tâlibi't-turukî'l-fethiyye*'yi kaleme alan Cemâlüddin el-Karamânî el-Halvetî⁷¹ gibi pîrdaşlarından Kemâl-i Ümmî⁷², Ümmî Sinan (=eş-Şeyh İbrahim Sinânüddin el-Halvetî, ölm. 1551)⁷³ ve Halvetiyye'nin Sinâniyye şu'besini kuran Sinân-ı Ümmî'yi⁷⁴ ve Üftâde'yi⁷⁵ zikredebiliriz. Öte yandan, Halvetiyye'nin Gülşeniyye kolunu te'sis eden Diyarbakırlı İbrahim Gülşenî (ölm. 1534)⁷⁶, Celvetiyye tarikatını kuran Üsküdarlı Şeyh Aziz Mahmud Hüdâ'î (ölm. 1628)⁷⁷, Halvetiyye tarikatının Niyâziyye (=Mış-

⁶⁹ Bk. Mustakim-Zâde, *Mecelle*, 117b v.d., M. Tahir, *Osmanlı müel.*, I, 51, 52, v.d., 265 v.d. (menşeleri gösterilmiştir). Krş. Tahsin Yazıcı, *Fetih'ten sonra İstanbul'da ilk halvetî şeyhleri*, *İstanbul Enstitüsü Derg.*, II, 1956, s. 91 v.d.

⁷⁰ Bk. Evliyâ Çelebî, *Seyâhat-nâme*, IX, 315. Oğlu es-Seyyid 'Alâüddin eş-Şeyh 'Alî es-Semerqandî'den anladığımız göre, Seyyid Yahyâ-i Şîrvânî, 832/1429 de, II. İbrahim Bey zamanında, önce Karaman'a (Konya'ya), sonra da, Lârende (=Karaman) ye gelip hürmetle karşılanmıştır. Yine anlaşıldığına göre, Lârendelilerin arzuları üzerine kaleme aldığı *tefsîr-i şerif*, uzun müddet müracaat edilen yegâne eser olmuştur, bk. es-Seyyid Muhammed Nûrbahş, *Câmi'ü'l-lelâ'if fi şerhi ahvâlî's-Seyyid 'Alâ'iddîn eş-Şeyh 'Aliyyi's-Semerqandî b. es-Seyyid Yahyâ eş-Şîrvânî*, İ. Konyoğlu Ktp. 6a, str. 16-9 (Krş. Hacı Mahmud Efendi Ktp. Nr. 4645, eksiktir).

⁷¹ Bk. Kâtip Çelebî (ölm. 1658), *Keşfü'z-ẓunun 'an esâmî'l-kütüb ve'l-funûn*, nşr. Ş. Yaltkaya, I, 895.

⁷² Bk. *Menâkıb-ı Kemal Ümmî*, manzûm, Ali Emiri Ktp. Nr. 1323/1.

⁷³ Bk. Seyfullah, *Câmi'ü'l-ma'ârif*, Millet Ktp. Nr. 1089, 13a; Ümmî Sinan, *Divân*, Üniversite Ktp. Nr. 9774, 90b-97b.

⁷⁴ Bk. Harîrî-Zâde, *Tibyânü vesâ'ilî'l-hakâ'ik fi beyânü selâsîli't-terâ'ik*, Fâtih Ktp. Nr. 431, 143b v.d.

⁷⁵ Bk. *Divân*, İstanbul, 1328, s. 6 v.d.

⁷⁶ Derviş Muhîy (ölm. 1605), *Menâkıb-ı Şeyh İbrahim-i Gülşenî*, Millet Ktp. Nr. 1045; Üniversite Ktp. Nr. 1360, 40a v.d., Şeyh Gülşenî İbrahim, *Divân*, Üniversite Ktp. Nr. 890, 147b v.d. Sonradan, Sezâ'î (ölm. 1737), Gülşeniyye'den ayrı olarak, kendi ismine Sezâ'iyye tarikatını kurmuştur, bk. *Menâkıb-ı Şeyh Sezâ'î-i Gülşenî*, Üniversite Ktp. Nr. 424; *Mektûbât-ı Sezâ'î*, İstanbul, 1289, s. 2 v.d., *Divân-ı Sezâ'î*, Üniversite Ktp. Nr. 2931.

⁷⁷ Bk. Şeyh İsmail Hakkı-ı Celvetî, *Kitâbu's-silsileti'l-celvetiyye*, Üniversite Ktp. Nr. 6440, 64a v.d., Millet Ktp. Şer'iyye, Nr. 1040, 71a; nşr. İstanbul, 1291, s. 63

riyye) şubesini kuran Mehmed Niyâzî-i Mısrî (ölm. 1694)⁷⁸, Bursalı Şeyh İsmail Hakkı (ölm. 1725), nihâyet, Halvetiliğin Şemsiyye kolunu kuran Şemsüddin-i Sivâsî Halîfesi Abdulahad en-Nûrî (ölm. 1651)⁷⁹, Yunus Emre'nin muakkibleri olarak kabul edilmişlerdir. Nitekim, Tapduk Emre'nin, Kadı Ahmed Negîdî'nin eserinde ibâhiyyeden gösterilen Türk şeyhlerinin pîri olduğu hakkında zikredilen müphem kayıd (از مباحیان شیوخ اترک بطبوطق نامان) istisnâ edilecek olursa, terâcim-i ahvâl kitaplarının ekserisi, onu halvetî olarak gösterirler^{79b}.

(iv) Şahıs ve yer isimlerinin tarihî önemi.

Diğer bir meselede muhtelif vesilelerle gezdiği veya gezmek istediği yerlerin isimlerinin dîvânında zikredilmiş olmasıdır. Nitekim, hususî bir alâka duyduğu seyyidu'ṭ-ṭâ'ifa Cüneyd (=Ebu'l-Kâsım b. el-Cüneyd el-Ḥazzâz, ölm. 910), Şibli, Ma'rûf-ı Kerhî (=Ebû Maḥfûz Ma'rûf b. Fîrûz, ölm. 816) nin vatani, *ena'l-ḥakḥ* (hak benim) diyen Hallâc-ı Mansûr (=Ebu'l-Mugîsî'l-Huseyn b. Mansûr el-Beydâvî, ölm. 922) un (*Mansûr'layın enel Ḥak*) öldürüldüğü şehir olan dâru's-selâm Bağdad⁸⁰, Mevlânâ'nın geldiği ve "*atlası koyub pelâsı*

v.d., Aziz Mahmud Hüdâ'î, *Dîvân*, İstanbul, 1287, s. 33 v.d. Bu mutasavvıf hakkında bk. Hammer, *Dichtkunst*, III, 192-202; Gibb, *HOP*, III, 219.

⁷⁸ *Niyâzî'nin dilinden Yunus durur söyleyen*
Herkes için can gerek Yunus durur can bana

bk. *Dîvân*, İstanbul, 1260, s. 9. Niyâzî-i Mısrî hakkında bk. Hammer, *Dichtkunst*, III, 587-594; G. Flügel, *Wiener Katalog*, III, 474; Cantimir, *Histoire de l'Empire Ottoman*, trc. Joncquières, Paris, 1743, II, 228. Ayrıca bk. A. Gölpınarlı, *İslâm Ans. cüz.* 93/1962, s. 305 v.d.

⁷⁹ Bk. *Dîvân*, Üniversite Ktp. Nr. 1350, 30a v.d. Ayrıca bk. Mehmed Nazmî (ölm. 1700), *Hediyyetü'l-ihvân*, Reşid Efendi Ktp. Nr. 495.

^{79b} Zirâ, Kadı Ahmed, Tabduklu taifesinin bir rivâyete göre, çam ağacına tapdıklarını *بروایتی دیگر درخت صنوبر را عبادت می کردند* ve nakleder ki (bk. *el-Veledü's-şefîk*, Fâtih Ktp. Nr. 4518, 21b, str. 15-19), bunların ağaca ibâdet etmelerinden dolayı Ṭabṭûkî ismini *طبوطق نامان* aldıklarını tahmin ediyoruz. Halvetiliği hakkında bk. Ayyânsarâyî, *Vefeyât*, s. 13; Mustakîm-Zâde, *Mecelle*, 116a, str. 20, 299a, str. 14. Krş. Hâfız Mehmed Rızâeddin, *Şecere-i şuruk-ı 'aliyye*, liste.

⁸⁰ Bağdad'daki medfenleri hakkında bk. Naşîr, *Menâkıb-ı evliyây-ı Bağdad*, Reşid Efendi Ktp. Nr. 350, 54a, 60b v.d., Nazmî-Zâde, *Câmi'ü'l-envâr fi menâkıb-ı l-ibrâr* yazılışı: 1092/1681, Ali Emirî, *Şer'îyye*, Nr. 1011. Bir tedkik: L. Massignon, *Les Saints Musulmans enterrés à Bagdad*, *Revue de l'hist. des Religions*, Paris, LVIII, 1908, s. 392 v.d. Biyoğrafileri hakkında bk. Câmî (ölm. 1492), *Nefehâtü'l-Uns min hazarâti'l-kuds*, nşr. Mehdi Tevhidî Pur, 1337, s. 38, 180 v.d., Dr. Kasım Ganî, *Târih-i taşavvuf der İslâm*, 1330, s. 168 v.d., 204, 239, 246 v.d.

giyen” İbrahim Edhem (İbrahim b. Edhem el-Belhî)’in⁸¹ vatani olarak bilinen ümmü’l-bilâd (=beldelerin anası) Belh, Burc-ı evliyâ Kayseri⁸², yetiştiği ve Mevlânâ ile Ahmed Fakih’in öldükleri dârü’l-mülk Konya⁸³, Maraş, şekerin bol miktarda yetiştiği ve herkesin Sultanı olmak üzere yanıp tutuştuğu Mısır⁸⁴, Nahçıvan, Rûm (=Anadolu), dârü’l-ülemâ Sivas, Şam, dârü’s-saltana Şirâz ve dârü’s-saltana Tebriz gibi şehirlerden, Hekim Ata’nın medfeninin yakınında bulunduğu Ceyhan⁸⁵ gibi nehir ve Musa’ya peygamberliğin verildiği Tur Dağı’ndan (*Kur’an*, II, 63; XX, 80), nihâyet, İran ve Azerbaycan’a alem olan Yukarı-iller’den⁸⁶ sık-sık bahseden Yunus, bu suretle, bizzat gördüğü veya görmek istediği muhiti belirtmek istemiştir. Şüphesiz, bu muhit, siyasî istikrara kavuşmuş bir mıntıkadır. Nitekim, çağdaşı Sultan Veled’de, dîvânında sanıldığından daha fazla kültür

⁸¹ Bk. *Menâkıb-ı İbrahim Edhem*, Yahya Efendi Ktp. Nr. 4096; Mustafa, *Edhem-nâme* (mesnevî şeklinde olup manzûmdur), Üniversite Ktp. Nr. 678. Krş. Kasım Ganî, *ayn. esr.*, s. 9, 26; Câmî, *ayn. esr.*, s. 41 v.d.

⁸² Bk. Ebu’l-Ḥayr-ı Rûmî, *Şaltûk-nâme*, 357b. Yunus’da: “*evliyâlar vatani padişah kal’asıdur*” mısraı, *Şaltûk-nâme*’de mezkûr Burc-ı evliyâ Kayseri ile alâkalı görünmektedir. Kayseri’nin lâkabı, umûmiyetle, dârü’l-feth’dir, bk. A. S. Erzi, *el-kâbu’l-buldân*, *Bellelen*, 53/1950, s. 97. Krş. A. Caferoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu onomas-tiğinde “Epitheta ornantia”nın karakteristik çizgileri*, *TM*, XIV/1964, s. 32. Bununla beraber, merkez olduğu zaman, Konya gibi, dârü’l-mülk lâkabını almıştır. Meselâ bk. Ibn Bibî, *el-Evâmirü’l-‘Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-‘Alâ’iyye*, I. Tıpkı-basım, Ankara, 1956, nşr. A. Erzi, s. 300, 360.

⁸³ Bk. Ibn Battûta, I, 323. XIII ve XIV. asır Konya’sı için bk. Yâkût el-Hamavî, *Mu’cemü’l-buldân*, nşr. Wüstenfeld, IV, 204; ed-Dımaşkı, *Nuḥbetü’l-dehr*, nşr. Mehren, Leipzig, 1923, s. 228 v.d., Hamdullah Mustavfi-i Kâzvinî, *Nuzhetü’l-kulûb*, Fâtih Ktp. Nr. 4518, 257-8. Nşr. G. le Strange, *GMS*, XXIII, 97; Ebu’l-Fidâ, *Takvîmü’l-buldân*, nşr. Reinaud, s. 382 v.d.

⁸⁴

شَكَرَ سَوْمَهُ كِهْ أُولِ مِصْرِدَهْ بِيْتَرِ
نِي كِمِ سَوْرَسَهْ آئِنْدَهْ بِيْتَرِ

Bk. *Dîvân*, Karaman nüshası. Krş. *Dîvân*, nşr. 1965, s. 32, str. 3-4, 90, str. 10-11. Mısır’ın önemi ve lâlettâyin birinin, meselâ bir kölenin sultan olma arzusu hakkında bk. M.C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul, 1961, s. 128, not. 9.

⁸⁵ Doğrudan doğruya akan su, nehir mânasına da gelir, bk. Eflâkî, *ayn. esr.*, s. 828; Sultan Veled, *Dîvân*, nşr. F.N. Uzluk, s. 96, 100, 155; A. Gölpinarlı, *Dîvân*, nşr. 1943, s. 74, str. 228.

⁸⁶ Bk. A. Gölpinarlı, *Alevî-Bektaşî nefesleri*, İstanbul, 1963, s. 83 v.d.

seviyesi yükselmiş Konya, Kayseri, Aksaray ve Kütahya şehirlerinden bahsetmiş, bunlar hakkında medhiyeler kaleme almıştır⁸⁷.

(v) Teşkilâtle ilgili tâbirler.

Öte yandan Yunus'un dîvânında mescid, medreseler, müderrisler (*medreseler müderrisi*, *Dîvân*, 1965, s. 166), danışman (=dânişmend), bey, sultan, kadı, müftî, şeyh, fakih gibi kültür seviyesi yüksek bir şehrin mülkî ve ilmî ricâlinden, sultan, padişah, padişahlık, hâs u âm, kul u sultan, serhenk (=çavuş), büyük şehirlerin vâlisi olan şahne⁸⁸, çavuş (=serhenk), sipâhî gibi teşkilâtle ilgili tâbir ve Selçuklular devrinde Konya, Niğde ve Kayseri gibi şehirlerin meydanlarında (meselâ, *meydân-ı Konya*, *Eflâkî*, s. 258) oynandığı bilinen çevgân (=gûy u çevgân, çögen, Chicane, Polo-Sticks, polo, atlı top oyunu) dan⁸⁹ :

Kim âla bû topı çevgânumuzdan
Top úran meydanda çevgân benümdür
 .....
İrenler meydanında yuvarlanur top idüm
Pâdişah çevgânında kaldum ise ne oldı
 .....
Ele çevgân almadın meydan arzu kılırsın

şeklinde bahseden Yunus⁹⁰, Moğol istilâsından evvel medreseleri,

⁸⁷ Bk. *Dîvân*, nşr. F.N. Uzluç, Ankara, 1941, Konya, s. 158, 224, 285, 323, 370, 438 (gazel, 711), s. 462 (gazel, 755); Aksaray, s. 436 (gazel, 707); Kütahya, s. 550 (gazel, 810).

⁸⁸ Nitekim, *Câmi'ü't-Tevârîh* (nşr. Karl Jahn, 1940, s. 301) de: *şahne-i vilâyet*, *Eflâkî* (s. 921) de: *şahne-i şeh* şeklinde geçer.

⁸⁹ Türkçedeki eski şekli *çögen* olan bu kelime (bk. *Dîvânü lûgati't-türk*, trc. B. Atalay, I, 163, 205, 337), Selçuklularda topla beraber *gûy u çevgân* (*The Ball and the Polo Stick*), yakın-doğu'da *la'bu'l-kürre* veya *cûkân*, *şavlecân* (farsca: *gûy o çovgân bâzî*) şeklinde olup, Konya, Kayseri ve Niğde meydanlarında (اجناد نكیده درمیدان كوی و) چوكان لعب كردند bk. Aksarayî, *Müsâmeret-ül-Ahbâr*, nşr. O. Turan, Ankara, 1944, s. 102-3, str. 21) oynanıyor idi. Bizansa, Anadolu'dan geçmiş görünmektedir (bk. C. Diem, *Asiatische Reiter Spiele*, Berlin, 1941, s. 104 v.d., 238 v.d.). Selçuklular devri için bk. H. Baki Kunter, *Eski türk sporları üzerinde araştırmalar*, İstanbul, 1938, s. 528 v.d. Krş. M. Eroğlu, *Çevgân, İslâm Ansiklopedisi*, III, 388-9; H. Massé, *Encycl. de l'Isl.*, II, 16-7. Yakın-doğu için bk. M.C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk devrinde Memlûk Sultanlığı*, s. 114, 132.

⁹⁰ *Dîvân*, nşr. 1943, s. 104, str. 543, s. 252, str. 1983, s. 286, str. 2276; nşr. 1965, s. 139, str. 7-8.

tekyeleri, kütüphaneleri, san'at ve ilim muhitleri ile yüksek bir seviyeye ermiş kuvvetli kültür merkezlerinde, yeniden istikrara kavuşmuş şehirlerde yaşadığını belirtmek istemiştir. Şüphesiz, bu muhit, ne Osmanlı, Bizans ve Germiyanlı beyleri arasında ihtilâf mevzûu olan bir saha, ne de, ancak Emîr lâkabını taşıyan Karaman Beylerinin idâresindeki Lârende (=Karaman) tarafları olamaz⁹¹.

(vi) Dîvânda geçen *efreng* (= *efreng*) kelimesinin mâhiyeti.

Çok mühim bir nokta da, Yunus'un:

Gâh bir gâzî olam efreng ile ceñgeyleyem
Geh dönem efreng olam nisyân ile isyân olam

beyti ile⁹², tekfurlarla mücadele halinde bulunulan uç (= *şagr*) muntıkasından değil, Antalya'dan Mersin'e kadar olan sahadan, sonraki ismi ile Karaman sahili (= *Karamania*) olarak bilinen bir muntıkadan bahsetmiş olmasıdır. Zirâ, Gorigos (şimdiki: Kızkalesi), Silifke, dârû-ş-şagr Antalya, Anamur (= Ma'mûriyye), zaman-zaman Kıbrıs'ı kendilerine üs yapmak suretiyle, Antalya-İskenderiyye arası mübadeleyi ve bilhâssa, Dimyat'a yapılan kereste ticâretini tehdid eden Frankların (Maison de Lusignan) eline geçtiği⁹³, Kıbrıs'ın Selçuklu kaynaklarında "*Cezîre-i firengân*" ismi ile zikredildiği bilindiğine göre⁹⁴, Yunus, Karaman-Oğulları tarihinde mühim bir yer işgal eden Bedreddin Mahmud Bey'in, ya 692/1293'de Papa'nın tazyiki ile Venedik ve Ceneviz donanmalarının da iltihakı ile İskenderiyye ve Alâiyye (el-'Alâyâ, Alanya) önlerinde görünmesi üzerine Alâiyye'yi zapt edip Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Eşref Halil namına hutbe okuttuğu bir za-

⁹¹ Nitekim, 733/1333'de, Karaman-Oğulları hakkında bilgi veren el-'Umerî, bunların emîrden başka bir unvân alamadıklarını açıklar: "*cette principauté dont le chef ne prend point d'autre titre que celui d'émir*", bk. *Mesâlikü'l-ebşâr fi memâlikü'l-emşâr*, trc. M. Quatremère, *Notices et Extraits*, XIII, 341

⁹² *Dîvân*, nşr. 1943, s. 186, str. 1303; nşr. 1965, 138a, str. 5-6. Sultan Veled'in şu beyti ile karşılaştırınız:

کر ترا ملک قدس می باید
شامیانه بکن غزای فرنج

Bk. *Dîvân*, s. 385, str. 20.

⁹³ Tafsîlât için bk. M.C. Şehabeddin Tekindağ, *Karamanlılar, İslâm Ansiklopedisi*, VI, 320 v.d., Ayn. müel., *Karamanlıların Gorigos seferi*, 1367, *Tarih Dergisi*, sayı: 9/1954, s. 166 v.d., Ayn. müel., *Silifke, İsl. Ans.*, cüz. 108, s. 645. Krş. *Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesikalar*, nşr. O. Turan, Ankara, 1958, s. 20 v.d., Ayn. müel., *Türkiye Kıbrıs münasebetleri, Belleten*, 110/1964, s. 217 v.d.

⁹⁴ Bk. Ibn Bibî, *ayn. esr.*, s. 343, str. 15.

mana⁹⁵, ve yahud da, aynı Karaman Beyin'in Anamur (=Ma'mûriyye) da Kıbrıs'ı askerî bir üs olarak kullanan Franklara karşı giriştiği bir savaşta şehîd düşmesine⁹⁶ işâret etmiş olabilir.

§ 4. N E T İ C E

Netice olarak diyebiliriz ki, vahdet-i mutlaka (=panthéisme) kail olmakla beraber, bütün insanlığa (*yetmiş iki millete*, bk. *Dîvân*) hitap eden tasavvufu ile ölmez bir şöhrete erişen mutasavvıf-şâir Yunus Emre, geniş bir dünya görüşüne, idealist bir ahlâk sistemine sâhip olarak, iktisaden kalkınan şehirlerde, eski devrin mitolojik unsurlarını, nesilden nesile intikal eden kıssalarını ihtiva eden bir muhitte, Ahmed Fakih ve Mevlânâ'nın, büyük bir ihtimalle Muhyiddîn b. el-'Arabî (ölm. 1240) nin vahdet-i vücûd (=panthéisme) felsefesini yayan Sadreddin-i Konevî (ölm. 673/1274) nin te'sirinde kalıp, isimleri dîvânında mezkûr zâhid ve tanınmış sûfileri örnek alarak yetmiş, tasavvufî mesnevî edebiyatının en güzel türkçe nümunesini vermiştir (IV). Onun büyük bir heyecan ve vecd içinde yazmış olduğu türkçe mesnevîsini, Mevlânâ'da yavaş-yavaş başlayan türkçe kelimeler istisnâ edilecek olursa⁹⁷, XIII. asırda yaşamış olan Ahmed Fakih, Hoca Dehhânî⁹⁸, na'tleri ve manzûmeleri ile tanınan Şeyyâd Hamza'nın⁹⁹ eserleri ile karşılaştırmak veya aynı mesnevînin, müte-

⁹⁵ Bk. İbnü'l-Cevzî, *Cevâhirü's-sulûk fi'l-Hulefâ' ve'l-Mulûk*, Bibl. Nat. Fonds Arap. Nr. 6739, 91a, str. 6-8.

⁹⁶ Tafsilât için bk. M.C. Şehabeddin Tekindağ, *Karamanlılar, İsl. Ans.*, VI, 320. Hazırlamakta olduğumuz Karaman - Oğulları tarihinde ayrıca bilgi verilecektir.

⁹⁷ Bu hususda bk. Şerefeddin Yaltkaya, *Mevlânâ'da türkçe kelimeler ve türkçe şiirler*, *TM*, IV, 1934, s. 111-168. Öte yandan, Gibb, Mevlânâ'nın türkçe bir gazelini neşretmiştir, bk. *HOP*, VI, London, 1909, s. 1. Mevlânâ'nın Yunus üzerindeki te'siri: Gibb, *HOP*, I, 165 v.d., A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 98 v.d.

⁹⁸ Bk. M. Fuad Köprülü, *Selçukîler devrinde Anadolu şairleri: Hoca Dehhânî, Hayat Mecm.*, I/1927, s. 4-5; IV/1928, s. 488; *Belleten*, 27/1943, s. 396 v.d., M. Mansuroğlu, *Anadolu metinleri*, XIII. asır, II. *Dehhânî*, *TM*, VII-VIII/1942, s. 101-4; *Anadolu'da Türk dili ve edebiyatının ilk mahsulleri*, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, I/1946, s. 15 v.d., *Anadolu türkçesi*, XIII. asır, *Dehhânî ve manzumeleri*, İstanbul. 1947.

⁹⁹ *Yusuf ve Zeliha*, nşr. D. Dilçin, İstanbul, 1946. Şeyyâd Hamza hakkında bk. M. Fuad Köprülü, *Anatolischer Dichter in der Seldschukenzeit*, I. *Şaiyat Khamzah, Körösi Csoma Archivum*, I, 1922, s. 183 v.d. Trc. *Selçukîler devrinde Anadolu şairleri*, I. *Şeyyâd Hamza*, *Türk Yurdu*, I/1940, s. 27-34; M. Mansuroğlu, *Anadolu metinleri*, XIII. asır, I. *Şeyyâd Hamza*, *TM*, VII - VIII/1942, s. 95-101; *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, I/1946, s. 180 v.d., Sadettin Buluç, *Şeyyâd Hamza'nın lirik bir şiiri* (Yunus'la mukayese ediliyor), *T. Dili ve Ed. Derg.*, XII/1962, s. 139-142.

akip asırda, Türkmenlere, hassaten, Karamanlılara karşı daima Moğol nüfuzuna dayanan Selçuklu Sultanlarını veya İran menşeli (=‘*acemî*’) devlet ricâlini tutan Sultan Veled¹⁰⁰, türkçenin lâyük olduğu alâkadan mahrum olmasına hayıflanan Âşık Paşa (ölm. 1333)¹⁰¹ veya Gülşehrî¹⁰² üzerine te’sirini araştırmak¹⁰³, şüphesiz, faydalı neticeler verecektir (V).

¹⁰⁰ Nitekim, Sultan Veled, 14 Ağustos 1281’de, Kırım’dan Konya’ya gelerek babası II. İzzeddin Keykâvûs’un yerine geçen II. Gıyâsüddin Mes’ud’a takdim ettiği manzûmede, can korkusundan dağlara, mağaralara kaçıp gizlenen bütün türklerin (مه ترکان) aman verilmeden öldürülmesini tavsiye ediyor idi, bk. *Dîvân*, s. 225-6, str. 21-23, 1-7. Krş. M.C. Şehabeddin Tekindağ, *Şemsüddin Mehmed Bey devrinde Karamanlılar, Tarih Dergisi*, sayı: 19/1964, s. 96-8. Yine belirtelim ki, bütün Celâliyye (sonradan: mevlevilik) tarikatı mensupları, Moğolları daima Karamanlılara tercih etmişlerdir, bk. Eflâkî, *Menâkıbu’l-‘ârifîn*, Üniversite Ktp. Nr. 1231, 178b. Trc. Cl. Huart, *Les Saints des derviches tourneurs*, Paris, 1922, II, 359, 371, 373, 414. Krş. M.C. Şehabeddin Tekindağ, *ayn. makale*, s. 96, not. 62, s. 97, not. 65.

¹⁰¹

ترك دَلِينَه كِمَنَّا بِقَازِ دِي
 ترك لَرَه هَر كَمَزِ كُو كَلِّ اَقَمَازِ دِي
 ترك دَقِيي بِلِمَازِ دِي بُو يُولَلَرِي
 اِنجِه يُولِيي اُول اُولُو مَنزَلِ لَرِي

Bk. *Garîb-nâme*, Üniversite Ktp. Nr. 121, 426b, str. 7-8. Âşık Paşa hakkında bk. George of Hungary, 1436-58 (F.W. Hasluck, *Christianity and Islam*, II, 496); Fr. Babinger, ‘*Âşık Paşa’s Gharîb-nâme*, *MSOS*, XXXI, 91-7; Baha Said, *Bektaşîler, Türk Yurdu*, 26/1927, s. 146. Krş. M. Fuad Köprülü, *Âşık Paşa, İsl. Ans.*, I, 701 v.d.

¹⁰² Fr. Taeschner, *Zwei gazals von Gülşehrî, Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, s. 479-485; Ayn. müel., *Gülşehrîs Mesnewi auf Achi Evran*, Wiesbaden, 1955; Gülşehrî, *Manîku’l-tayr*, yazılışı: 717/1317, Tıpkı-basım, Önsöz, A. S. Levend, Ankara, 1957.

¹⁰³ Âşık Paşa’da Yunus’un etkisi hakkında bk. A. Gölpinarlı, *Âşık Paşa’nun şiirleri*, *TM*, V/1936, s. 97 v.d. Sultan Veled’in türkçe beyitleri hâvi şu eserlerine bk. *Dîvân*, s. 13-14, 48, 55, 81, 116-117, 238, 263, 309-310, 351, 359, 365, 505, 512, 533, 556, 558; *Rebâb-nâme*, Gibb, *HOP*, VI, 1-2; Ignacz Kunos, *Közlém*, XX, 480 v.d., W. Radloff, *Über alttürkische Dialecte*, I. *Die Seldschukischen Verse im Rebâb Nâme*, *Mélanges Asiatiques*, X, 17-77; *ibtidâ-nâme*, nşr. Celâl Humâ’î, Tahran, 1357. Krş. M. Mansuroğlu, *Anadolu metinleri*, XIII. asır, III. *İbtidâ-nâme*, *TM*, VII-VIII/1942, s. 104. Hemen ilâve edelim ki, *Rebâb-nâme*’de mevcut rumca beyitlerde şu eserde toplanmıştır: G. Meyer, *Die griechischen Verse im Rababname, Byzantinische Zeitschriften*, Leipzig, IV, 1895, s. 401 v.d.

Nitekim, Anadolu'da türkçe Őir yazmış Şâir-mutasavvıflar arasında, Şiirleri hergün daha iyi anlaşılıp takdir edilen Yunus Emre'nin¹⁰⁴, modern Türk Őiri üzerine de te'sir ettiği kabul olunabilir. Bu bakımdan, Yunus Emre'nin yetiştiği, hattâ, öldüğü yeri, Anadolu'nun en eski kùltür merkezlerinde, meselâ, dîvânında isimleri geçen Konya, Kayseri ve emsâli Şehirlerde aramak en doğru bir harekettir, kanaatindeyiz.

¹⁰⁴ Bk. John Kingsley Birge, *The Bektashi order of Dervishes*, London, 1937, s. 53-55, 107 v.d., Ayn. müel., *Yunus Emre, Turkey's Great poet of the People, The Macdonald Presentation Volume*, princeton University, 1933. Ayrıca bk. Louis Bazin, *Histoire des Littératures*, I. *Littérature Turque*, nşr. Raymond Queneau, Paris, 1955, s. 922-3, 931, 932.

Z E Y İ L L E R

Zeyil I.— Mezarların gizlenmesi an'anesi hakkında bk. Ebu'l-Ḥayr-ı Rûmî, *Şaltûk-nâme*, 369a. Krş. Evliyâ Çelebî, *Seyâhat-nâme*, II, 136 v.d. İbn Baṭṭûta, Anadolu'da kabirler üzerine ahşâbdan odalar inşâ edildiğini, uzaktan mesken zannedilip, ancak, yaklaşınca kabir olduğunun anlaşıldığını zikreder, bk. *Tuḥfetu'n-nuẓẓâr*, I, 346. Tafsilât için bk. Fr. Babinger, *Der Islam in Kleinasien*, *ZDMG*, LXXVI, 1922, s. 126 v.d. (Ayrıca bk. *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, I. von Franz Babinger, München, 1962, s. 73 v.d.), trc. *Anadolu'da İslâmiyet*, *Ed. Fak. Mecm.*, 3/1338, s. 218, not. 2; F. W. Hasluck, *Bektaşîlik tedkikleri*, trc. R. Hulusi, s. 115.

Zeyil II.— Ḥalvetin târifi hakkında bk. İbnü'l-'Arabi, *İştlâhâtü's-şüfiyyeti'l-vâridâd fi'l-Futûhâtü'l-Mekkîyye*, Bulak, 1283, s. 8 v.d., Seyyid Şerif el-Cürçânî, *Ta'rifât*, Bulak, 1283, s. 69; Âşık Paşa :

قَن اُولُكِمِ خَلْوَتَه كَرْمَكْ دَلِد
خَلْوَتِ اِچْرَه نَفْسِ الدُّرْمَكِ دَلِد

Bk. *Garlb-nâme*, 119a; Hazîni (Sultan Ahmed b. Mevlânâ b. Hâcî Şâh el-Ḳarşî şümme'l-İskenderî el-Mâverâ'ünnehri eş-şehîr bi-Hazîni), *Cevâhirü'l-ebâr min emvâci'l-bihâr* (= *Menâkıb-ı evliyâ tercümesi*), Üniversite Ktp. Nr. 3893, 14a v.d., 16a, 30a, 51b (Sayın Profesör Z. Velidî Togan, bu eserin artık Halis Efendi kitapları arasında bulunmadığını söyler ki, bk. *Fuad Köprülü Armağanı*, s. 523, yanlıştır); Hüseyin b. el-Hâc Ḥasanî'l-Edirnevî, *Terceme-i Behcetü'l-esrâr* (Abdulkadir-i Gîlânî'nin menâkıbı), yazılışı: 1007/1599, Millet Ktp. Şer'iyye, Nr. 1095, 7a v.d.

Zeyil III.— H. VIII/M. XIV. asırda Pir Ömer el-Ḥalvetî (ölm. 1397) ve Seyyid Yahya eş-Şîrvânî (ölm. 1464) ile meydana çıkan bu tarikatın mâhiyeti hakkında bk. Celâleddin Maḥmûd-ı Ḥulvî (ölm. 1653), *Lemeẓât-ı Ḥulvîyye ez lemeẓât-ı'ulvîyye*, Üniversite Ktp. Nr. 1894, 128a v.d., Sarı Abdullah Efendi, *Cevheretü'l-bidâye ve Durretü'n-nihâye*, Üniversite Ktp. Nr. 175, s. 151, 156 v.d., Ali Âlî (ölm. 1665/6), *Tuḥfetu'l-mucâhidîn ve Behcetü'z-zâkirîn*, Nuruosmaniye Ktp. Nr. 2293, 4. Rûkn; Yusuf Sinan Efendi (ölm. 1581), *Tezkire-i ḥalvetiyye*, Esad Efendi Ktp. Nr. 1372; Harîrî-Zâde, *Tibyân*, s. 343 v.d., Mustakîm-Zâde, *Mecelle*, 457b (ḥalvetiyye silsilesi); Sâdik Vicdânî, *Ṭomâr-ı şuruk-ı 'aliyye, Ḥalvetiyye silsile-nâmesi*, İstanbul, 1338 - 1341. Şu makaleye bk. Tahsin Yazıcı, *Fetih'ten sonra İstanbul'da ilk halvetî şeyhleri*, İstanbul Enstitüsü Dergisi, II, 1956, s. 87 v.d.

Zeyil IV.— Bu arada, Konya'da, İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Yunus Emre'ye aid görünen şu kitaba rastladık :

کلمات لقطب العارفین یونس امره
kitâb-ı Gülşen-i ḥayât kitabı klşn hayat v merhem klmât lqub l-ârifin Yunus Emre. Ancak, harekeli olarak âyetlerin tef-

siri ile Şeyh Cüneyd'e aid menkabeleri ve Yunus b. 'Ubeyd gibi muhaddislerin sözlerini (ددی یونس ابن عسید آیدر بو ظالم نفسم تجربہ ادم) 114b, str. 8-9.

Yunus b. 'Ubeyd hakkında bk. ez-Zehebî, *Siyerü'l-a'lâmî'n-nubelâ'*, tahkik: Dr. Muhammed Es'ad Talas, Mısır, III, 124, str. 7 - 9. Krş. Ibn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, Haydar-Abâd, 1327, XI, 442 v.d.) ihtivâ eden bu eserde, bahis konusu Yunus'a âdiyetini gösteren başka bir kayıt yoktur. Bununla beraber, sâgu, tûrgıl, uçmâk, cığân gibi arkaik kelimeleri muhteva bulunan bu eserin dil bakımından tedkiki faydalı neticeler verebilir. Ayrıca, Şeyh Sadreddin-i Konevî kitapları listesinin verildiği 881/1476 tarihli defterde (var. 7, s. 13), Yunus oğluna ait *et-Tenbih'in şerhi* (= *şerhü't-Tenbih li-Ibn Yunus*) adlı bir eserin bulunduğunu da belirtmek isteriz. Nihâyet, Kâtip Çelebî, Yunus Emre'nin, sonradan Baba Yusuf-ı Sivrihisârî tarafından şerhedilen *Mir'âtu'l-'âşıkîn ve Mişkâtü's-şâdıkîn* adlı bir eserinden bahseder ki (bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1943, s. 1648), aynı eser, Mustakîm-Zâde tarafından da (bk. *Mecelle*, 116a) zikredilmiştir. Bununla beraber, mezkûr eser, Baba Yusuf-ı Sivrihisârî'ye izâfe edilmektedir, bk. A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 119-121.

Zeyil V.— Bu arada, VIII/XIV. asır şairlerinden Mes'ûd b. Aḥmed'in *Süheyl ve Nevbehâr* adlı eseri (bk. *Quellenwerke des islamischen Schrifttums*, I. Band. *Suheil und Nevbehâr*, Mit Geleitwort von J.H.Mordtmann, Hannover, 1925) ile 699/1299'da, Tokat'da, *İşrâkât* adlı farsca küçük bir eser yazan Nâsır isimli bir şairin kullandığı türkçe mısralara işaret edelim (bk. Kilisli Muallim Rifat, *Sultan Veled ile muasır iki türk şairi*, *Türk Yurdu*, 25/1927, s. 64-8. Krş. M. Fuad köprülü, *Belle-ten*, 27/1943, s. 445). Ayrıca, Sa'dü'l-Yemenî'nin daha 703/1303 de istinsah edilip *Çarḥnâme* ve *İşrâkât* ile benzerlik gösteren *Behcetü'l-hadâ'ik fi mev'izeti'l-halâ'ik* adlı eserini (nşr. İ. Hikmet Ertaylan, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sayı: 3-4/1949, s. 275-294. Müellifi Sadettin Buluç tarafından tesbit edilerek iki yazması karşılaştırılmıştır, bk. *Bir eserin iki yazma nüshası*, *TM*, XIV/1964, s. 151-197) zikretmek isteriz.

KARAMAN NÜSHASI YUNUS EMRE DİVÂNINDAN ÖRNEKLER

یونس امره کندوزک طہراغه اورغل یوزک
معشوقیه خوش کدور قتی مسکینلکوم واردر

(Krş. *Yunus miskin Kendözün toprak eylegil yüzün*
Ma'sukaya yaraşur bir miskinligüm vardır

bk. *Dîvân*, nşr. 1965, 87a, str. 9-10).

یتیمیش اکیه ملتہ برلکیلہ بقمیان
شرعیلہ اولیاسہ حقیقتہ عاصدُر

(Krş. *Cümle yaradılmışa bir göz ile bakmayan
Şer'ün evliyâsıysa hakıykatde âsıdur*

bk. *Dívân*, nşr. 1965, 70a, str. 8 - 9).

طَبْدُقْ اَیْدُرْ بُو یُونُسْه بُو عِشْقْ حَقَّه اِرْسَه کَرَکْ
اُول قَامُولَرْدَن یُوْجِهْدُرْ بِن اِکَا نِیْجَه اِرِیْمْ

(Krş. *Tapdug'um aydur Yunus'a bu ışk Hakk'a irse gerek
Kamulardan ol yücedür ben ana nice varayın*

bk. *Dívân*, 151b, str. 9 - 10).

.....
اولبالروطنی پادشه قلعهسیدر
مولانا خداوندکار بزه نظر قبیلی
آنوک کُرکُلُو نظری کو کلوم آیینهسیدر
مِسکین اول برآ مسکین کده سندن کبر و کین
روز کار کلور کچتر پَس کمه قلاسیدر
کیکلونک اول حسن سوز آیتمیس کندودن
قدرت دلیدر سویلیان پس کندونک سوزنیدر
اوقیو بن یازمدن یا کلون ازمدن
یونس بو عشق سوزنی کم بلدی کم بیلسی دُر
.....

(Krş. *Evlıyalar vatani padişah kal'asıdur
Mevlânâ Hudâvendgâr bize nazar kılalı
Geyiklü'nün ol Hasan söz ayıtmiş kendüden
Kudret dilidür söyler kendünün söz nesidür
Miskin ol bre miskin gide senden kibr ü kin
Rüzgâr gelür geçer pes kime ne kalasıdur
Okuyuban yazmadın yanılıban azmadın
Yunus bu ışk sözini kim bildi bilesidür*

bk. *Dívân*, nşr. 1965, s. 161, Raif Yelkenci ve Yahya Efendi nüshalarından alınmıştır).

اول مجلس کیم بزوم واردر آنده جکر کباب اُلور
اول شمعی کیم بزده ینار آئی کنش پروانسی

بِزُومِ مَجْلِسُوكِ بِكَلَرِي اَوَّلِ شَاهِ اِدْهَمِ كَيْبِ دُرِّ
بَلَنْخِ شَهْرِ نَجْمَهٗ بِكَ وَاوَّلِهِ هَرْكُوشْدَهٗ وِیْرَانَسِي
يُونُسْ حَزِينَهٗ سَوَزَلَرِيْنَ جَاهِلَلَرِهٗ سُوْیْلَمَكَلِ
كَمْ بَلُوْرَسِيْنَ نَجْمَهٗ كَجَرَّ جَاهِلَلَرُوكِ زَمَانَسِي

(Krş. *Ol meclis kim bizde vardır anda ciger kebâb olur
Ol şem'a kim bizde yanar ay u güneş pervânesi
Bizüm meclis bekrileri şol şâh-ı Edhem gibidür
Belh şehrince yüzbin ola her gûşede vîrânesi
Yunus bu cezbe sözlerin câhillere söylemegil
Bilmez misin câhillerin nice geçer zemânesi*

bk. *Dîvân*, s. 203, Prof. H. Ritter, Raif Yelkenci ve Yahya Efendi nüshalarından alınmıştır).

عِلْمِ اَوْقِمَقِ بِلْمَكَلِكِ كَنْدُوزِنِي بِيْلْمَكْدُرِّ
بَسْ كَنْدُوزِكِ بِلْمَزْسَكِ بِرَحِيْوَانْدِنِ بَتَّرَسِيْنَ
عِلْمِ اَوْقِمَقِ مَعْنَسِي عِبْرَتِ اَكْلَامَاغِيْچُونِ
چُونِ عِبْرَتْدِنِ دَكُلِ سِنِ كُورْمَدِنِ طَاشِ اَتْرَسِيْنَ

(Krş. *İlm okumakdan gerek kendözünü bilmekdür
Kendözünü bilmezsen bir hayvandan betersin
İlm okumak ma'nisi ibret olmakdur ancak
Çün ibret almadun sen görmedin taş atarsın*

bk. *Dîvân*, 150a, str. 1 - 2, 150b, 1 - 2)

اِشْتَدَكِ مَرْيَمِ اَوْغَلِي دُوسْتِيْنِهٗ وَاوْرُوكِنِ
كُورِ اَخِيْرِ يَرَمِ اَكْنَهٗ عَيْسَايِ يُولْدِنِ قُودِي
*Ol Meryemoglı tîf durup dosta giderken
Şol bir yarımca igne tîf'yi yoldan kodı*

bk. *Dîvân*, 194b, str. 3 - 4)

كِهٗ تَارِيْحِ دَاخِي يِدِي يُوْزُ دِيْدِي
يُونُسْ جَانِي بُوْ يُولْدَهٗ فِدِي يِدِي

(Krş. *Söze târih yidiyüz yidiydi
Yunus cânı bu yolda fidiydi*

bk. *Dîvân*, 53b, str. 6 - 7)

Temamen orijinal olan şu beyitlere bk.

اتمك ييُوب طوز بَصْمَقِ اول نامردلر اِشِدُر
از سوز آرَنُ يوكِدُر چوق سوز حيوان يوكِدُر
.....

ز نِهَار كُوْكُلْ آدِنَه دُتْمَه يُوْز اندِيشه
قرداشِنَه قِيُوْقَزَنُ عاقِبِت كندو دُوشه
.....

اِي دنيابه اَلْدَانَنُ خَيْرِله احسان قَنِى
اونتدُك آخِرَتِي شِفَقْتله ايمان قَنِى
كِمْدَه كه شِفَقْت واردُر رحمت دَخِي آندهدُر
شمدى بر كوكلِ آچُتُ سُنِي مُسُلْمَان قَنِى
بر كوكلِ اله كتُور فراغت اُول كَجِ اوتُور
كُونِيَه شهرِنْدَه يَتُور اُول ايكي سلطان قَنِى
.....

يُونُسُ امْرَمُ آجُ كُوْزُك طِراقِ اَيْلَكِيلِ يُوْزُك
سكا دَخِي دِيَلَكُرُ جِيْگَرِي بريان قَنِى

“XV-XX YÜZYILLARDA MERKEZÎ VE GÜNEY-DOĞU AVRUPADA KÖYLÜ HAREKETLERİ” KONUSU HAKKINDA

M. TAYYİB GÖKBİLGİN

Bu sene Viyana’da toplanan XII. Milletlerarası Tarihî İlimler Kongresinin, metodoloji ve Yeni Çağ Tarihi ile ilgili seksiyonundaki (IV.) raporlardan biri XV. asırdan XX. asra kadar Orta ve Güney-Doğu Avrupa’da köylü hareketleri konusunu ele almıştı. Bu raporu hazırlayanlar bir Romen tarihçisi (S. Pascu) ile üç Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri tarihçisi (V. V. Mavrodin, B. F. Porchnev, İ. G. Antelava) görünüyordular. Konuyu belli bir görüş açısından inceledikleri anlaşılan raportörler, tabiiyle bütün Balkan yarımadasını ve Macaristan’ı, yani, bahis konusu edilen yüz yıllarda ya tamamen veya kısmen Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında bulunan bir sahayı tetkik ediyor, ayrıca, Avusturya, Çek ve Slovakya, Polonya ve Avrupa Rusya’sını da içine alıyorlardı. Tetkike başlangıç tarihi 1419’daki Hussite harpleri, son tarih olarak da Birinci Dünya Savaşı (1914) tesbit edilmişti.

Çok geniş bir saha ve kronolojik devir içindeki köylü hareketlerini büyük bir giriftlik ve güçlük arzeden bir problem gibi kabul eden raportörler, bu giriftliğin (complexité), bir yandan, bu hareketleri meydana getiren memleketlerin ve halkların sosyal-ekonomik ve sosyal-politik yaşayışlarının özelliklerinden, diğer yandan ise, bu hareketlerin çeşitli şekillere bürünmüş olmasından ileri geldiğini iddia etmekte idiler. Onlar, köylü hareketlerini, çıktıkları memleket ve devir ne olursa olsun, sadece, köylülerin daha iyi bir hayat şartı elde etmek umumî görünüşü gibi vasıflandırırken, bu noktada, bu hareketler arasında bünye ve nitelik bakımından hiç bir ayırma yapmamakta idiler ve hepsinin de feodal cemiyet ve kapitalist cemiyet temel karakteristiğini arzettiğini belirtiyorlardı. Ancak, bu temel karakteristik içinde zuhur eden her kıyam hareketi münhasıran bir köylü hareketi olarak tefsir ve izah edilebilir mi idi? Bizzat ve kelimenin gerçek anlamında köylüler tarafından yapılmış mı idi? Bu husus lâyikiyle anlaşılamıyor, mübhem kalıyor ve gereği gibi ispatlanamıyordu.

Raportörler, Batı Avrupa'da daha önceki zamanlarda vuku bulmuş köylü hareketleri ile Orta ve Güney-Doğu Avrupa'dakiler arasında hiç bir esaslı fark bulunmadığını, fakat, berikilerde halk kütlelerinin vaziyetini yabancı hâkimiyetlerin daha da ağırlaştırdığını ileri sürmekte idiler ki, bu suretle, kapitalist devirde Habsburg'lar idaresi ile Osmanlı hâkimiyetinin ve Avusturya-Macaristan monarşisinin benzer neticeler doğurduğunu, yani, köylü hareketlerinin aynı zamanda millî kurtuluş ve sosyal ilerleme hedefleri takip ettiğini belirtmek istiyorlardı. Onlara göre muhasım durumdaki sınıfların (feodal ve kapitalist) bulunduğu bir cemiyette hâkim sınıflar tarafından (feodalitede derebeyleri, cismanî ve ruhanî kudretliler, kapitalizmde ise toprak ağaları ve burjuvazi) uygulanan ve umumiyetle üretici kütleler üzerinde, özellikle, feodalizmde köylüler, kapitalizmde de hem köylüler hem sanayi ameleleri üzerinde devamlı bir karakter taşıyan sömürücülük, ezilenlerin ezenlere karşı mücadelesinin devamlı ve fasılasız karakteristiğini teşkil etmiştir.

Pascu ve arkadaşları, bu umumî mülâhazaları serdettikten sonra, köylü hareketlerinin göç, haydutluk, kısmî direnmeler, mahallî karışıklıklar ve isyanlar gibi türlü şekiller aldığını söylemekle, bizim yukarıdaki teşhisimize yaklaşmış oluyorlar, fakat bu türlü şekillere bürünmüş olan huzursuzlukları, yine de isararla, "Köylü Hareketleri" olarak vasıflandırıyorlardı. Halbuki, herhangi bir huzursuzluğu, küçük veya büyük çaptaki bir ayaklanmayı, çıktığı yerleri ve çıkarılanların niyet ve hedeflerini iyice tahlil etmeden, genel olarak, bir köylü hareketi olarak nitelemek ve izaha çalışmak güçtü. Bütün tarihî devirlerde, her yerde sükûn ve huzurun hâkim olduğu zamanlar bulunduğu gibi isyan ve karışıklık devirleri olmuştu. Bu türlü hareketler sadece köylülere münhasır değildi. Avrupa feodal hayatında, Balkanların Osmanlı hâkimiyetinden önceki devirlerinde de sık sık ve türlü türlü karışıklıklar ve kıyamlar görülmüştü. Hattâ, bu bölgedeki ilk Osmanlı hâkimiyeti devri, bu türlü huzursuzlukların, başka yerlere ve başka zamanlara nisbetle, en az görüldüğü bir devir olmuş, âdeta bir kaç asır süren *Pax Ottomana* husule gelmişti.

Diğer taraftan, bahis konusu olan XV. yüzyılın —hattâ kısmen sonraki yüzyılların— karakteristik ve hâkim vasfının, özellikle, dinmezhebi olduğunu unutmamak ve ilk plânda bu faktörlerin rol oynadığını hatırlamak gerekti. Elbette diğer âmillerin etkilerini de hesaba katmak lâzımdır. Ancak, ekonomik faktörleri her zaman başa geçire-

rek her türlü huzursuzluğu ve karışıklığı, bir köylü hareketi ve bunu da anti-feodal müteradifi olarak anti-Osmanlı ve anti-Türk göstermek, muhakkak ki, yanlış olurdu. İlk devirlerde, Balkan yarımadasındaki Osmanlı hâkimiyetinin bu bölgeye tam bir düzen ve adalet getirdiğini, muhtelif etnik unsurlar arasında yapıcı ve birleştirici bir unsur olarak, devrine göre çok geniş bir tolerans ve insanlık anlayışı ile, bir idare sistemi kurduğunu ve bu keyfiyetin şimdiye kadar pek çok tarihçiler tarafından tesbit edilen tarihî bir gerçek olduğunu unutmamak lâzımdır. Bu bakımdan, Pascu ve arkadaşları tarafından hazırlanan raporun sathî, sübjektif ve belli maksatlara göre hazırlanmış olduğu intibai kuvvetli idi ve bu raporun tartışması sırasında bu husus bir çok tenkitçiler tarafınaan belirtilmişti. Bu tenkitlere biz de katılıyor ve tarihî olayların yanlış bir şekilde değerlendirilmeye teşebbüs olunduğuna dair olan fikrimizi, bir kaç misali orada zikrederek, açıklamak istiyorduk. Ne yazık ki, seksiyon başkanı Çek tarihçisi J. Macek vak-tin kifayetsizliğini ileri sürerek, diğer bir kısım tenkitçiler ile birlikte, bize de düşüncelerimizi yerinde ve raportörlerin huzurunda serdet-mek imkânını vermedi. Bu itibarla, gecikmiş olan bu müdahalemizi şimdi yapmak suretiyle cevabımızı ve bu konu etrafındaki şahsî mü-talâamızı, tarih ilminin objektifliğine gölge düşürmemek ve tarih tetkiklerine bir hizmet gayesiyle, bildirmeyi uygun buluyoruz.

Raporda tarihî hâdiselerin yanlış veya noksan şekilde değerlendiril-meye çalışıldığına dair bâzı misalleri sıralamadan önce şunu belirt-mek gerektir ki, Pascu ve arkadaşları bu raporu hazırlarken, umumî eserler arasına koydukları sayın Uzunçarşılı ve sayın Karal'ın Osmanlı tarihleri dışında, hiç bir Türk tarihçisinin bu sahada ve bu devirler hakkındaki tetkiklerine müracaatla bunlardan faydalanmamışlardır. Bahis konusu ettikleri bu iki tarihçimizin sentez eserlerinden de her-hangi bir suretle faydalandıkları söylenemez. Çünkü, elliye yakın bibliyografik notlarında tek bir defa bile bunları bir kaynak olarak kullandıkları, bir delil olarak gösterdikleri görülmektedir.

Raportörler Hussite ideolojisinde bir köylü hareketi mahiyeti bulduktan sonra Şeyh Bedreddin Mahmud Simavnalı hâdisesine te-mas etmekte ve bunu anti-feodal bir karakter taşıyan bir köylü hare-ke-ti olarak vasıflandırmakta ve aynı zamanda sosyal bir yönü de oldu-ğunu iddia etmekte idiler. Bize göre, Şeyh Bedreddin Mahmut hak-kında doğru ve kesin bir hüküm verebilmek için onun eserlerini ve düşüncelerini tamamiyle anlamak, dinî ve felsefî akidelerini aksettiren

“Varidat” ı iyice incelemek gerekir ki, raporda bu münasebetle zikredilen tetkik sahiplerinin —ki bu sayın Sovyet ve Romen meslekdaşların hâdiseyi Marksist görüşe göre değerlendirdikleri şüphesizdir— Şeyh Bedreddin Simavnalı’yı tam mânasiyle anlayabilecekleri çok şüphelidir. Bilindiği gibi, Şeyh Bedreddin Mahmut, Dobruca’da ve muhtelif Rumeli bölgelerinde (raportörlerin zannettiği gibi sadece Şimalî Bulgaristan dedikleri yerde değil) bulunduğu sıralarda muhtelif mezhepler ve etnik unsurlar arasındaki dinî-sosyal uçurumları görmüş, her şeyden evvel, hâkim unsurun mensup olduğu İslâm dini ile Şark Hıristiyan kilisesi arasında —diğer Heterodoks mezhepleri de içine alarak— bir yakınlaşmanın ve anlaşmanın zeminini hazırlamak istemiş, bu işin hayatî lüzumuna inanmıştı. Ancak, devlet idaresinde iktidar mevkiine gelemediği için dinî-felsefî ve sosyal-ekonomik düşüncelerinin ve tasavvurlarının nasıl bir tatbikat sahası bulacağı belli değildi. Ona izafe edilmek istenen sosyal eşitlik (l’égalié sociale) ve kollektif mülkiyet (propriété collective) prensipleri, aslında nasıl bir anlam ifade ediyordu ve şümülü ne idi? Acaba, raportörler bu Türk reformatörün düşüncelerinin ve gayelerinin, anlayışı mahdut tarafları ve propagandacıları tarafından nasıl yanlış ve mubalâgalı şekilde aktetirilerek tatbikatına giriştiklerinden ve soysuzlaştırıldıklarından haberdar mı idiler? Bu hareketin başarıya ulaşmamasında karşı fikir ve zihniyetin, müesses nizam koruyucularının aldıkları tedbirler ve bunların müessiriyeti hakkında bir fikre sahip midirler? Bu konuda, bu ve buna benzer mülâhazalara müspet cevap vermek çok güçtür.

Diğer taraftan, bahsedilen devir, Osmanlı tımar-zeamet sisteminin Balkanlarda yeni yeni tatbika başlandığı, mahallî şarfları ve icapları dikkate alarak en rasyonel bir ekonomik ve sosyal ortamın vücade getirilmeye çalışıldığı devredir. Bu kıyam hareketine arzuları ile veya cebren katılan köylüler, her şeyden önce, Osmanlı idaresinin türlü hallerde suples göstermesinden ve müsamahasından faydalanan yerli tiranlara karşı cephe almış, ekip biçtikleri toprağın ürünlerinden yeteri derecede faydalanmak istemişler ve böyle bir vesileyi fırsat bilmişlerdi. Keza, bir çok hâdiselerde, yerli feodallerin rakiplerine karşı Osmanlı devletinin ve makamlarının yardımını sağlamak istedikleri ve köylülerine baskı yapan bir kısım yerli feodaliteden kurtulmak için de bizzat bunların Türk kumandanlarını kendi memleketlerine dâvet ettikleri de meçhul değildi.

Diğer bir delil olarak gösterilen 1477-78’de Slovenye’ye kadar

yayıldığı söylenen köylü hareketi, Osmanlı-Venedik harblerinin son senelerine rastlar ve savaşlar daha ziyade Arnavutluk ve Osmanlı-Venedik hudut bölgelerinde cereyan eder ki, bu harekette mutlaka anti-Osmanlı sebebi aramak ve bunu anti-feodal ile aynı anlamda değerlendirmeye çalışmak çok mübalâgalı bir davranıştır. Elbette harb sahalarında yaşayan halklar her iki tarafın akınları ve istilâları ile ıstırap çekiyordu ve bundan kurtulmak istemeleri de kabil-i izahtır. Ancak, her hal-ü kârda bunu bir köylü kıyımı addetmek ve bunu da Osmanlılara karşı kabul etmek, olayları yanlış değerlendirmek olsa gerektir.

Raportörlerin, 1554-55 senelerinde Dobruca'da Hıristiyan köylülerle birlikte Türk köylülerin de feodal sınıfa olduğu kadar Padişah'ın hâkimiyetine de karşı bir harekete kalkıştığını söylemeleri, üzerinde durulmıyacak derecede gerçek dışı bir iddiadır. Seferlerden kaçan bir kısım sipahilerin o bölgede eşkiyalık hareketine tevessül ettikleri ve başlarına bâzı Müslüman reayayı da topladıkları kabul edilse bile, bunların hareketlerinin o devir Müslüman dünyasında otoritesi söz götürmez bir yükseklikte tutulan Padişah'a, halife-i ruy-ı zemin'e isyan şeklinde yorumlanması sathî bir görüş olarak vasıflandırılabilir ve hele Hıristiyan reaya ile birlikte harekete kalkıştıklarını ileri sürmek hâdiseleri ve vesikaları yanlış değerlendirmek demek olur.

1594-1598 arasındaki hâdiseleri de aynı şekilde mütalâa edip değerlendirebiliriz. Bilindiği gibi, Eflâk ve Buğdan memleketleri XV. asırda tamamen, XVI. yüzyılda da kısmen üç devletin nüfuz sahası içinde idi: Osmanlı devleti, Lehistan ve Macaristan, sonradan Macaristan'ın yerini Habsburg'lar almıştı. Bu iki voyvodalıkta iktidara gelen voyvoda, çoğu defa, bu devletlerden birine istinat ediyor, rakibini ezmiye çalışıyordu. Bu iç mücadeleler bu devletler arasında bir ihtilâta sebebiyet verdiği zaman her iki tarafın tuttuğu voyvodalar birbirleri ile, taraftarı oldukları devletleri de sürükliyerek, mücadele ediyorlar ve bu mücadeleler kanlı, uzun harblere sebebiyet veriyorlardı. Bahis konusu tarihte Eflâk Voyvodası Mihal'in (Michel le Brave) isyanı da bu türlü komplikasyonlara sebep olmuştu. Gerek rakip voyvodalar, gerek Osmanlı ve Avusturya devletleri aralarında savaş bütün şiddetiyle devam etmişti. Bu esnada köylü hareketleri de, şehirlilerin isyanları da vukubulabiliyordu. Bize göre, bu münasebetle adları zikredilen Deli Marko, Baba Novak gibi çete reisleri de bu türlü iç ve dış mücadelelere karışmış kimselerdi ve taraftarlarını

bir devletin hâkimiyeti veya nüfuzu altından çıkarıp diğerinin kadere bağlamak istiyor ve bu suretle daha bahtiyar olacaklarını ümit ediyorlardı. Bu devlet bâzen Osmanlı devleti, bâzen Habsburg İmparatorluğu veya Lehistan Kırallığı olabiliyordu.

XVII. yüzyılda Macaristan'da vuku bulan Kurucz hareketini de, Labanz'lara karşı, Osmanlı ve Avusturya taraftarları arasında, diğer bir tâbir ile, macar millî varlığını türklerin yardımı ile korumak isteyenlerin Habsburg hâkimiyeti taraftarlarına karşı mücadelesi şeklinde değerlendirmek ve köylü hareketlerini bu büyük cereyanın içinde tâli bir hâdise olarak mütalâa etmek gerekirdi.

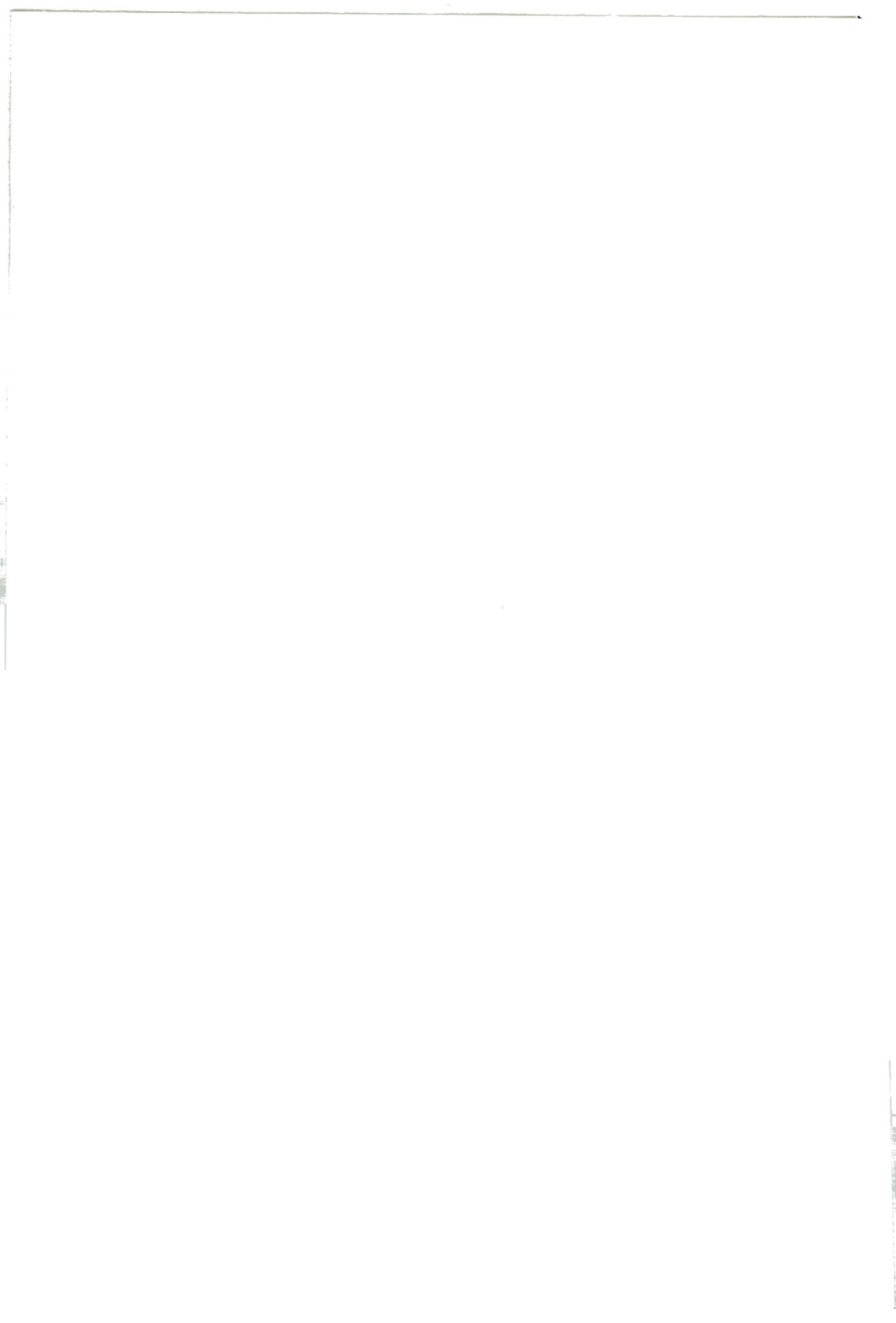
Rapor, bundan sonra da, olayları aynı sübjektif ve maksatlı açıdan incelemekte ve aynı hükümlere —her harekette anti- Osmanlı ve anti-Türk sebebi arayarak— varmaktadır. Halbuki, Osmanlı idaresi, hâkim olduğu memleketlerde ve bu arada bütün Balkan yarımadasını kapsayan Rumeli kıtasında nizam ve kanunları, adaleti temin ettiği, keyfî ve kanunsuz hareketlere imkân vermediği müddetçe herhangi bir huzursuzluk, kıyam hareketi, raportörlerin ifadesi ile, anti-Osmanlı ve anti-Türk bir hareket görülmemiştir. Esasen Osmanlı arazi sistemi, aslında ve devrine göre sosyal adaleti tatbik eden ve çatışmalara nisbeten imkân vermeyen ekonomik ve sosyal bir düzen idi. Ancak, bu sistem ve mekanizma bozulmaya başladıktan ve keyfî kanunsuz hareketler arttıktan sonra her yerde huzursuzluklar ve her türlü kıyam hareketleri olmuştur. Sadece muhtelif dinî ve etnik grupların bir arada yaşadığı Balkan memleketlerinde değil, bizzat hâkim unsur olan ve kendilerinde daima bir üstünlük kompleksi duyan Türklerin en kesif bir şekilde yaşadığı Anadolu'da da buna bol bol rastlanmaktadır.

Raporda, köylü hareketleri olarak vasıflandırılan muhtelif olayların, belli bir görüşe göre ve olduğundan başka şekilde izaha kalkışılması, bu sebepten, tartışmalar sırasında, umumiyetle makbul sayılmamış ve bu raporun sathî bir şekilde ve sabit fikirlere göre hazırlandığı intibahı yaratmıştır. Bu hususta daha katî ve inandırıcı hükümlere varabilmek için, hâdiseleri asıl hüviyetleri içinde ve muhtelif âmilleri dikkate alarak tahlil ve tefsir etmek gerekirdi. Bu itibarla, tarihî gerçeklerin daha fazla aydınlığa kavuşabilmesi bakımından hareket etmek ve her hâdisede mutlaka bir "Türlere karşı, Osmanlılara karşı" sebebi aramaya çalışmak ve bunu feodallere karşı teması ile

birleştirmek tarih araştırmalarının ciddiyesi ile asla bağdaştırlamıyacak bir davranış olsa gerektir.

Bu tartışmalar esnasında dikkati çeken bir husus da bilhassa bir kısım Romen ve Bulgar tarihçilerinin Marksist tarih görüşlerini aşırı millî ve şoven hislerine bir vasıta, bir basamak ve bir vesile yapmak istemeleri olmuştur. Bu hislerini ve ciddî tarihçilik şiarı ile telif edilemeyecek zaaflarını, âdetâ bir aşağılık kompleksi gibi görünecek de-recede, sık sık izhara kalkışmaları esef duyulacak bir şeydi. Halbuki, düşünmek lâzımdı ki, bugün millî ve harsî mevcudiyetlerini idrak eden genç Balkan devletleri, Osmanlı Türklerinin geniş müsamahası, galip ve fatih bir milletin lütuf ve atıfetleri sayesinde bunu temin edebilmişlerdi. Batı dünyasının hiç bir yerinde başka bir dine, farklı bir mezhebe tahammül edemiyen ve yaşatmıyan zihniyet ve sistem, eğer Osmanlı devletinde de mevcut olsa idi, bugün, ne Bulgar ve Romen, ne de Sırp ve Yunan adına rastlanmazdı, tarihin muhtelif devirlerinde isimlerini bırakarak kendileri başka milletlerin içinde eriyen kavimler olurlardı. Osmanlı devleti ve Türk milleti onların millî varlıkları, dilleri, dinleri, örf ve âdetleri ile yaşamalarına, hattâ kendi mevcudiyeti aleyhinde inkişaf etmelerine müsamaha göstermiş ve bugünkü neticenin husulüne, dolayısıyla, yardım etmişti. Bu hakikat meydanda iken, devlet mekanizmasının en âdil ve salim bir şekilde işlediği devirlerde bile, anti-Türk bir hareket duyulmuş olmasına inanmak cidden mümkün değildir ve tarihî olayları bu türlü zorlamalarla tefsire kalkışmak, objektif tarihçiliğin makbul sayılmıyacağı bir hareket olacaktır.

INTERVENTION CONCERNANT LE RAPPORT :
“MOUVEMENTS PAYSANS DANS LE CENTRE
ET LE SUD-EST DE L'EUROPE, DU Xe AU XXe
SIECLE”, PAR STEFAN PASCU ET SES
COLLABORATEURS

M. TAYYİB GÖKBİLGİN

J'ai sur le Rapport quelques objections et je dois dire tout d'abord que je ne le trouve nullement satisfaisant. Le premier problème concerne le sens donné ici aux mouvements paysans, comme mouvements pouvant être définis dans le sens de mécontentement, de révoltes, d'insurrections venant des paysans proprement dits. Nous ne sommes pas d'accord avec ces collègues dans cette affirmation, parce qu'à ces époques et dans les territoires en question, il serait difficile de caractériser certains mouvements comme des mouvements paysans, c'est-à-dire, appartenant exclusivement à la paysannerie. A mon avis on peut discuter sur la signification essentielle et appropriée de la notion en question.

Il est évident qu'il y a eu presque partout, à toutes les époques historiques, des périodes de paix, de calme et d'ordre, ainsi que des périodes de désordre et de troubles plus ou moins accusés. On constate que les mouvements de divers caractères qu'on rencontre de temps en temps, et même souvent, à l'époque de la féodalité occidentale et, avant la domination ottomane, dans les pays de la péninsule balkanique, sont devenus à une époque plus récente, et précisément au début de l'époque ottomane, beaucoup moins importants et restreints seulement aux temps critiques. Par conséquent il s'était produit alors une certaine Pax Ottomana.

Je pense qu'il faudrait d'abord ne pas oublier le caractère dominant de l'époque en question; époque de caractère religieux, à côté d'autres caractères, bien entendu, dont l'efficacité peut être prise en considération. Mais je pense que ce serait commettre une grande erreur que d'essayer d'expliquer chaque mouvement en se basant sur le facteur économique comme facteur principal et de tâcher de

désigner l'anti-ottoman, l'anti-turc, en le faisant synonyme de l'anti-féodal, ignorant ainsi qu'il n'y a jamais eu dans l'Empire Ottoman de féodalité au sens propre. Par contre, je dois rappeler comme une affirmation soulignée jusqu'à nos jours par de nombreux historiens sérieux, consciencieux et objectifs, que l'Empire Ottoman, à l'époque de sa fondation, avait apporté à la péninsule balkanique, l'ordre, la justice, ayant pu y constituer une synthèse de l'administration et de l'organisation, s'appuyant sur la compréhension et la tolérance bine larges, relativement à son époque. Il était aussi un élément de conciliation dans une société incohérente, parmi des populations très hétérogènes. Cela est déjà depuis longtemps une vérité historique.

Dans le Rapport en question on a essayé d'apprécier les événements historiques d'une façon, à mon avis, défectueuse. On peut citer comme un exemple typique à ce propos la révolte de Bedreddin Samavnalı, dont j'ai eu l'occasion de parler dans une autre section. Pour pouvoir porter un jugement acceptable sur cet homme, sur sa valeur et son action, il fallait bien comprendre ses pensées, ses oeuvres principales, surtout le Varıdat, qui reflète sa doctrine religieuse et philosophique, aussi bien que leur application à la société des différentes régions. Je doute fort que les auteurs cités dans le Rapport puissent bien comprendre ces problèmes et les interpréter comme il le faut.

Qu'il me soit permis de faire maintenant à ce propos une brève esquisse et de donner quelques explications nécessaires. Quand ce révolutionnaire, qui était aussi un érudit, s'était trouvé, à plusieurs reprises en certains endroits de la péninsule balkanique, comme le Dobroudja, la Macédoine etc., il avait observé et constaté des divergences et des complications entre des éléments très variés, parmi les groupes ethniques et religieux; il était convaincu de la nécessité d'une réforme profonde dans l'Islam, à la suite de rapprochements qu'il faisait entre les adeptes de l'Islam et ceux de l'église d'Orient. Or il n'a pu acquérir le pouvoir, et ses entreprises et ses pensées n'eurent aucun succès en pratique. Quant aux tentatives qu'ont essayé d'appliquer ses partisans et représentants, ignorants et fanatiques, au sujet de la propriété collective et du principe d'égalité sociale, elles n'occasionnèrent pour eux que d'énormes pertes. Il faut considérer aussi dans cette action que les partisans étaient des paysans simples et purs, et leur participation à cette action visait l'administration ottomane

ou bien les oppresseurs indigènes qui, ayant profité de la souplesse et de la tolérance infinie de leurs Sandjak-beys, ou de leurs Beyler-beys, devenaient souvent de véritables oppresseurs envers les paysans.

Un autre événement, cité comme argument à ce sujet, le mouvement soit disant paysan de 1477-78, dont on souligne qu'il fut répandu jusqu'en Slovénie, encore sous la domination des Habsbourgs avorte justement à la dernière année de la guerre ottomano-vénitienne, et les querelles se répandent naturellement aux pays frontières et en Albanie; par conséquent il serait sans doute une erreur d'y chercher un motif d'anti-ottomanisme, de l'identifier avec l'action anti-féodale et de l'interpréter ainsi. Certes, les populations qui vivaient dans les zones de guerre ont beaucoup souffert pendant les razzias entreprises par les deux camps adverses; il est donc tout à fait compréhensible qu'elles aient voulu s'en libérer.

Nous pouvons apprécier les événements de 1594-98 en raisonnant de la même manière. On sait très bien qu'à cette époque la Valachie et la Moldavie entraient dans la sphère de trois Etats puissants: L'Empire Ottoman, la Pologne et la Hongrie d'abord et puis de la monarchie des Habsbourgs ensuite. Dans ces deux principautés danubiennes les Voivodes pouvant prendre le pouvoir cherchaient à écraser leurs rivaux en s'appuyant sur l'une de ces puissances, et lorsque les querelles intestines duraient, il se produisait de graves complications entre celles-ci. Les deux partis soutenaient chacun un des prétendants, légitime ou non. Alors commençaient les interventions extérieures auxquelles participaient, semble-t-il, les paysans, de même, les bourgeoisies des villes s'y mêlaient et souffraient beaucoup de ces querelles. C'est pourquoi les chefs de combat comme par exemple Deli Marko, Baba Novak etc. étaient, à mon avis, les leaders d'une clique ayant pris parti pour l'un de ce voivodes; mais ceux-ci n'étaient jamais les représentants des masses paysannes, qui souffraient véritablement pendant les querelles intérieures et les opérations militaires extérieures. On peut supposer aussi qu'ils voulaient sortir de la dépendance ou de l'influence de ces puissants, et, en favorisant l'autre espéraient de cette manière que leur sort fût devenu meilleur et leur état plus prospère. C'est ainsi que je considère pareillement les mouvements de *Kurucz* en Hongrie au XVIIe siècle, contre ceux des *Labances*.

Pour conclure on peut dire que, dans les pays de la péninsule balkanique, où l'Empire Ottoman dominait, l'on ne peut prétendre qu'il y eût des mouvements de révolte, qualifiés toujours par nos collègues d'anti-ottoman, d'anti-turc, comme synonymes d'anti-féodal. La Sublime Porte y pouvait assurer complètement l'ordre public, la justice et les lois, et ne permettait, de même, aucune action arbitraire ni abusive.

D'ailleurs, le système agraire ottoman s'était essentiellement appuyé sur les principes de justice sociale, en comparaison, bien entendu, de son époque et ne favorisait jamais, ni au sens propre, ni dans les applications — originales et parfaites — les frottements entre les gouvernés et les gouvernants. Il est évident, d'autre part, que dans la société ottomane musulmane d'alors, dominait un complexe de supériorité, mais, en même temps, le traitement des sujets, des Reâyâ, devait se baser sur les principes des lois, soit découlant du Chériat, soit de l'Örf. On constate aussi que, lorsque ce système et ce mécanisme économique et social commença à dégénérer et les actes arbitraires et les abus augmentèrent, il se produisit aussitôt presque partout des mécontentements, des mouvements paysans etc., de sorte que, non seulement aux pays de la péninsule balkanique où vivaient des groupes différents d'ethnique et de religion, l'un à coté de l'autre, paisiblement, mais aussi dans les vastes contrées de l'Asie Mineure où vaivait en grande majorité l'élément turc, soit-disant l'élément dominant, ces mouvements se multiplièrent. Alors, nous pouvons dire qu'il faut apprécier les événements historiques dans leur valeur, dans leurs qualités originales, ne visant aucune idée fixe ni arrière pensée. Appuyé sur le raisonnement ci-dessus exposé, j'ai l'impression que ce Rapport a été préparé superficiellement et d'après certaines idées fixes. Je pense que pour arriver à des jugements plus sains, plus corrects et dignes de confiance, il faut apprécier les événements historiques dans leur originalité, considérant, pour cela, plusieurs facteurs. Je souhaite que les rapporteurs veuillent bien apprécier mes objections, mes critiques sous la lumière de ces considérations.

YENİ BULUNAN BİR BELGE DOLAYISIYLA

HİKMET BAYUR

“Tarih yazmak tarih yapmak kadar mühimdir.
Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır”.

ATATÜRK

Maksatlı olarak ortadan kaldırılmış iken müsveddesi bulunmuş bir belgenin ışığı altında bu yazımızı yazıyoruz. Bu belge 23 Ocak 1913 günü Babıâli basılıp Kâmil Paşa Hükümeti istifaya zorlandığı sırada Meclis-i Vükelâda üzerinde görüşülmekte olan Büyük Devletlerin 17 Ocak günlü notasına karşılık olarak verilecek notanın Fransızca metnidir¹. Bilindiği gibi baskını düzenliyen İttihat ve Terakki Partisi yaptığını gerekli ve zorunlu göstermek için şu yolda bir haberi yaymıştır: “Kâmil Paşa Hükümeti Edirne vilâyetini kâmilten ve Ege adalarını kısmen düşmana bırakmaya karar vermiştir ve bu yerleri kurtarmak için bu hükümeti devirdik.” Bu yalanı tutturabilmek için de Meclis-i Vükelâda görüşülen karşılık nota tasarısı ortadan kaldırılmıştır.

Daha sonra gerçek durum türlü eserlerde belirtilmiş olmakla birlikte bu yalan, çok kere yazarların eksik incelemelerde bulunmaları dolayısıyla, bu güne kadar, yani yarım yüzyılı aşan bir süre boyunca, yaşamıştır ve yaşamaktadır.

Bunu yaşıtan eserlerin türleri üzerinde az durmak gerekir. Şu veya bu sorumsuz yazarın eserine önem verilmeyebilir. Ancak ders

¹ Belgenin Fransızca müsveddesi “Karton 20 mükerrer A” da “Démarche collective de Ambassadeurs des Grandes Puissances-Note responsive de la Sublime Porte” adlı dosyadadır ve “Kânun-u sani 1328 de No 153 ile tercüme olundu” damgasını taşımaktadır. Bunu “Kâmil Paşa'nın siyasi Hayatı” adlı eserin yazarı Hilmi Bayur bulmuştur. Belge dörde katlanmış olarak bir süre cepte gezdiği kağıttaki izlerden anlaşılmaktadır. Daha önceleri Atatürk zamanında başlamak üzere arşivde çatığım sırada “Türk İnkılâbı Tarihi” adlı eserimin C. II, Kısım II, s. 225 - 271’inde andığım belgeleri incelerken Hilmi Bayur’un bulduğu belgeye rastlamamıştım. Öyle sanılabilir ki bu belge bir süre ayrı bir yerde saklı kalmış, sonra arada geçen yıllarda herhangi bir tasnifte yerine konulmuştur.

kitaplarında veya resmî makamlarca yayınlanan ve arşivleri incelenecek durumda olmayan, yahut da hazırladıkları eserin çapı bunu gerektirmeyen özetleyici yazarlara kılavuzluk etmesi gereken eserlerde bu olay yanıltıcı biçimde ve o zamanki gazetelere zorla koydurulan haberin bir tekrarlama olarak görülürse iş değişir. Atatürk'ün tarihle ilgili uyarıcı vecizesini bu yüzden başa koyduk.

Bu gün liselerin üçüncü sınıfında okutulan ders kitaplarında Babiâli baskını olayı hep böyle yanıltıcı biçimde geçmektedir ve yarım yüzyılı aşan bir süredir milyonlarca gence durum böyle yanlış belletilmiştir.

Resmî bir dairenin kılavuz niteliğinde sayılması gereken bir yayını da örnek olarak ele alacağız.

Harp Tarihi Dairesi'nin Resmî yayınları arasında çıkan "Balkan Harbi Tarihi, VII nci cilt, Osmanlı Deniz Harekâtı, 1912-1913" adlı eserin 201 inci sahifesinde şöyle denilmektedir :

"Mütareke 4 Şubat 1913'de kaldırıldı. Buna takaddüm eden günlerde, Kâmil Paşa Kabinesi Londra Barış Konferansında Midye-Enez Hattının hudut olmasını ve Ege adaları kaderinin Büyük Devletler tarafından tâyin edilmesini kabul etmişti. Bu durumu, hükûmetin büyük bir aczi ve hattâ vatana ihaneti halinde mütalâa eden İttihat ve Terakki Fırkası (siyasî partisi) 23 Ocak 1913 (10 Ocak 1328) gününde hükûmet darbesi yaparak iktidara geldi".

Bütün bunları gözönünde bulundurarak Babiâli baskınından önce ve sonra gelişmiş olayları hatırlatıp baskın günü Büyük Devletlerin notasına karşılık olmak üzere Meclis-i Vükelâda üzerinde görüşülürken Babiâli'yi basanlar tarafından ortadan kaldırılan nota tasarınsının ve 30 Ocakta yeni hükûmetçe onun yerine verilen karşılık notanın Türkçe çevirmesini aşağıya koyacağız.

Babiâli baskınından önceki ve baskın sırasındaki diplomatik tartışma ve olaylar "Türk İnkilâbı Tarihi" adlı eserimizin cilt II, kısım II 'sinde ayrıntılı olarak anılmıştır (S. 225-271).

Başlıca önemli belgeler şunlardır :

a) 17 Ocak 1913 gününde İstanbul'daki Büyük Elçilerin Babiâli'ye verdikleri Edirne'nin Balkanlı Bağlaşıklara ve Adalar keskininin tesbiti işinin Büyük Devletlere bırakılmasını isteyen ortaklaşa nota. Bunun anılan eserimizde çok geniş bir özeti bulunduğuundan (S. 241) buraya çevirmesini koymayı gerekli bulmadık.

SUBLIME PORTE
MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES
Cabinet du Ministre

Le Directeur	Le Chef	Le Secrétaire
--------------	---------	---------------

Reçu le 23.1.1913
à Paris

S. E. Gabriel Noratoumian Eff.
ambassadeur de la Grande
Russie à Paris

N° G¹
N° S¹

Le soussigné, Secrétaire de
l'Eff. M. G. S. de l'ambassade
à l'honneur de répondre comme suit
à la note collective que vous lui
avez adressée le 17 courant.
Les ambassadeurs de la Grande Rus-
sance lui ont remis en date du
17 courant.

Le Gouvernement Impérial
n'a hésité pas à reconnaître que la
conclusion de la paix est dans son
et dans l'intérêt de tous et que l'opinion
publique en Europe la réclame un-
niment. Il se rend compte qu'il
convient de mettre, le plus possible,
un terme à une lutte qui s'a-
nuellement provoque, sous le pré-
texte de la défense, en cas de reprise
de hostilité, l'échape aux prisonniers
humains.

Il ne s'agit pas qu'un motif
d'ordre supérieur a seul dicté
l'initiative prise par les grandes
puissances dans leur démarche de
ce jour.

C'est en proposant
plus grande différence à l'

Karton
20 mükerrer A

N° 153

10.1.1913/328

23 Ocak 1913 günü Babıâli basıldığı sırada İstanbul'daki Büyük Devletlerin
Büyük Elçiliklerine verilmek üzere hazırlanıp Meclis-i Vukelâda
görüşülmekte olan nota müsvedesinin fotokopisi (1. sayfa).

H. Bayur

en considérant qu'elles ont jugé à
propos de lui donner, à jamais
remonté jusqu'à ce point d'empêcher
de faire remarquer que la cession
de la ville d'Andrinople réclamée
par les alliés constitue pour la
Turquie un sacrifice considérable
qui justifie l'hostilité de la
France à Constantinople.

Indépendamment de son
importance stratégique, Andrinople
est, en effet, ainsi qu'elle a été dite
et plus d'une fois, non seulement
la seconde capitale de l'Asie Mineure,
mais encore une cité essentiellement
musulmane tant par sa popula-
tion que par ses monuments religieux
et ses souvenirs historiques. C'est
la raison pour laquelle après
avoir consenti à l'abandon de
vastes territoires aux alliés, le
gouvernement turc s'est vu résister
à l'élargissement de ces concessions.

Il est dans ces circonstances
qu'il a suggéré au gouvernement
britannique le projet de faire
d'Andrinople une ville libre, indé-
pendante et neutre, sous le protection
des puissances signataires du Traité
de Berlin avec un gouvernement
musulman, de sorte qu'il n'y ait
aucune nationalité, nommée par elle.

C'est avec le même but
de la défense territoriale de cette
ville d'Andrinople de Dardanelles, qu'il
a été envisagé par lui, comme

une nécessité absolue, le maintenant en la possession actuelle, les îles de l'Archipel. Leur proximité à la côte de l'Anatolie orientale, à laquelle elles appartiennent d'ailleurs, et le danger qui résulterait de leur accès annexion à la Grèce, par le fait qu'elles seraient ainsi exposées à devenir le foyer d'agitation politique et de combat armé, sont les raisons majeures pour justifier l'attitude de la S. Ent.

Permettez que le Président apprécie, de leur côté, la valeur des considérations ci-dessus exposées, le jour 23. déclare vouloir s'en rapporter pour ce qui concerne son jugement impartial des Turcs, qui ne peuvent poursuivre qu'une œuvre d'équité digne des principes de la civilisation moderne et conforme aux intérêts généraux qui sont en jeu.

À ce point de vue, il importe infiniment que la décision qu'elles sont appelées à prendre soit pour ce qui concerne la ville fortifiée d'Anverslopa que la détermination des frontières turco-bulgares ne constitue pas un danger permanent pour la sécurité de la capitale de l'Empire et assure le respect de son voisinage et la confiance d'Espagne qui doivent exister entre les États limitrophes.

Le jour 23. prend acte

x concubis et malgré l'irritation provoquée dans les différents centres sociaux des populations ottomanes par la série de nouvelles de révoltes et horreurs commises par les troupes des alliés et dont ont été victimes tant d'innocents dans les territoires en litige, les gouvernements et cela dans la même mesure où la Turquie, sévèrement ébranlée par la guerre faisait preuve de modération en n'occupant point de son territoire plusieurs milliers de ressortissants des pays alliés coalisés et en les protégeant, au contraire, contre toute représaille.

avec une satisfaction reconnaissant ses dispositions et promesses bienveillantes en luitance pour l'âme par les aspects moral et matériel à réparer les maux de la guerre et à mettre en valeur les ressources naturelles inépuisables de l'Empire.

Il est évident, et est incontestable que les puissances reconnaissent d'ores et déjà le droit à la Turquie de poursuivre en toute liberté, comme chaque Etat, à l'application d'un tarif autonome de douane, à la conclusion de traités de commerce sur la base du principe en usage moderne, et à la mise en vigueur à l'égard des étrangers, de la législation fiscale ottomane.

Le jour 1er s'attend à ce que les puissances reconnaissent de la sorte à la Turquie son indépendance économique sans restriction, dans la mesure qui permette la réalisation de promesse des puissances déposées dans leur acte susmentionné.

En terminant le jour 1er s'exprime la conviction que les puissances s'entendent, dans la solution des questions dont il s'agit, à fin au sort qu'il ne surgisse pas de nouvelles difficultés ^{le point} qui risqueraient de compromettre l'œuvre si péniblement préparée et poursuivie par le concert européen.

Il est également permis que les puissances envoient tout juché à l'ajout de conclusion qui a inspiré la présente réponse, malgré les innombrables sacrifices ^{qu'}

CA

b) 18 Ocakta Büyük Devletlerin bu isteklerinin yurtta büyük karmaşmalar doğuracağını bildiren ve bu konu üzerinde İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'le yeniden görüşülmesini isteyen Hariciye Nazırı Noradonkiyan Efendi'nin Londra Büyük Elçisi Tefvik Paşa'ya teli. Andığımız eserde bunun kısa bir özeti vardır (S. 247-248). Şimdiye kadar metni yayınlanmamış olan bu telin çevirmesini aşağıda göreceğiz.

c) Tefvik Paşa'nın Grey'le görüşükten sonra Bâbıaliye 20 ve 21 Ocakta verdiği karşılık. Bunun S. 248-249'da çok geniş bir özeti bulunduğu buradan tekrarlamayacağız. Bu tel, İngiltere hükümetinin az da olsa bu işte yumuşayabileceği ümidini vermektedir.

d) 23 Ocak 1913'de Babıâli basıldığı sırada Meclis-i Vükelâda incelenmekte olan nota tasarısının -ki asıl konumuzu teşkil etmektedir- Türkçe çevirmesi. Bunun başına gelenler yukarıda not 1'de anılmıştı. Bu tasarı, baskını yapanlarca o gün ortadan kaldırılmış olmakla birlikte, onda Edirne'nin Büyük Devletlerce seçilecek Müslüman bir valinin yönetiminde yansız ve bağımsız bir kent olması istenildiği ve Adaların büyük önemi dolayısıyla birtakım sakıncaların ileri sürüldüğü türlü tarihlerde yayınlanmış eserlerde açıklanmıştı. Bunların başlıcaları şunlardır: 1) Mısır'da eski harflerle basılmış olan zamanın Şeyhülislâmı Cemalettin Efendi'nin hatıraları; 2) ondan alınarak bizim yukarıda adı geçen ve 1943'de basılan eserimiz (S. 265); 3) O sırada Mabeyn Başkâtibi bulunan Ali Fuat Türkgeldi'nin 1949'da Türk Tarih Kurumunca yayınlanan "Görüp İştiklerim" adlı eseri (S. 109, zeyl 4); orada şu başlık altındaki belge gerçek durumu göstermektedir: "Edirne'nin terki hakkında devletler tarafından verilen nota üzerine itası tasavvur olunan cevabın esaslarını mutazammın Kâmil Paşa tarafından kaleme alınan varaka suretidir". Sadrazam bu varakayı baskından az önce Padişah'a gösterilmek üzere Başkâtibe vermiş ve baskın yapanlar Ali Fuat Türkgeldi'nin üzerini aramayı düşünmediklerinden onda kalmıştır; 4) Bu belgenin metnini kapsayan ve 1952'de yayımlanmış olan "Türk İnkılâbı Tarihi" adlı eserimizin Cilt II, K. IV (S. 289). Bütün bu yayınlara rağmen herhangi bir kimsenin yazılarında değil, Eğitim Bakanlığı'nın denetlemesinden geçen veya tarihçilere kaynak olmak üzere yazılan eserlerde hâlâ: "Hükümet Edirne'yi Bulgar'a veriyordu" gibi yazıların çıkması şaşılacak bir yöndür. Daha sonra, ancak tarih yazarlarının faydalanmasına henüz vakit olmamış olan bir devrede, "Hayat" dergisinin

1 Ocak 1965 'den bu yana, Babiâli baskınından sonra Sadrazam olan Mahmut Şevket Paşa'nın günü gününe tutmuş olduğu notlar yayınlanmıştır.

Bu notları kapsayan ilk nüshada, 24 Kânun-u sani 328 (6 Şubat 1913) gününe ait notta, Mahmut Şevket Paşa şunları der : "Tevfik Paşa bize şımarık olan Balkan Devletleri ile icra kılınacak müzakerelerimizde bir netice hasıl olamayacağı cihetle işin Büyük Devletlere terkinin tavsiye ediyordu".

Bu şüphesiz Edirne'yi bırakmak demektir. Mahmut Şevket Paşa'nın notu şöyle devam eder :

"Tevfik Paşa'nın bu tavsiyesini pek muvafık buldum. Hariciye Nazırı Prens Sait Halim Paşa dahi benimle hemfikir bulundu. Lâkin Şuray-ı Devlet Reisi Sait Paşa² *eski kabinenin Edirne'nin tarafsız addedilmesi hakkındaki mütalâasını*³ dikkate alarak buna yanaşmak istemedi. Hacı Adil ve Şükrü Beyler (Dahiliye ve Maarif Nazırları) ise Tevfik Paşa'nın tavsiyesinin aleyhinde bulundular. Bu sebeple o gün bir karar verilemedi.

e) Babiâli baskınından sonra iş başına geçen Mahmut Şevket Paşa Hükümetinin Hariciye Nazırı Sait Halim⁴ Paşa'nın Büyük Devletlerin notasına verdiği 30 Ocak 1913 günlü karşılığın çevirmesi, her iki notanın birden incelenebilmesi için aşağıya koyulacaktır⁵.

Anılan nota ve tellerin Türkçe çevirmeleri

1 — Yukarıda "b" bölüğünde andığımız Noradonkiyan Efendi'nin Tevfik Paşa'ya 18 Ocak günlü telinin Türkçe çevirmesi⁶:

"24 sayılı telime⁷ ekdir.

² Eski Sadrazam.

³ İm bizimdir.

⁴ Eğer 1867 yılında Mısır valisi İsmail Paşa, Hidiv ünvanını aldığı sırada veraset usulünü değiştirip Hidivliğin hanedanının en yaşlı üyesine değil, babadan oğula geçmesini sağlamamış olsaydı Sait Halim Paşa andığımız devirde Mısır Hidivi bulunurdu.

⁵ Bunun Fransızca aslının suretini de Hilmi Bayur'dan aldık.

⁶ Babiâli'de yapılmış olan çevirmeler şimdi güç anlaşılır olmuşlardır. Bu yüzden yeni dile göre çevirme yapmayı daha doğru bulduk.

⁷ Bu tel ile Büyük Devletlerin başkentlerindeki Büyük Elçiliklerimize ve Londra'daki murahhaslarımıza anılan devletlerin Edirne ve Adalarla ilgili notasının ana çizgileri bildirilmiş ve Meclis-i Vükelâ'nın verilecek karşılık üzerinde ertesi gün görüşeceği eklenmiştir.

“Burada Büyük Elçilerin notasına karşılık vermeden sizin ve Britanya Hükûmetinin dikkatini şu noktalara çekmek isteriz.

“Şüphe yoktur ki bizim olumsuz bir karşılığımız görüşmelerin kesilmesine ve dolayısıyla savaşın yeniden başlamasına yol açacaktır. Bu olunca da Avrupa’yı ve daha özel olarak Slav acuniyle Rusya’yı karşımızda bulacağız.

“Ancak İmparatorluk Hükümeti, özbeöz Müslüman olan ve ırk, tarih ve askerlik bakımından İmparatorluğa bağlılığının ispatı gerekmeyen Edirne kentini bırakacağı yolunda olumlu bir karşılık da veremez. Bu kentin bırakıldığı haberinin vilâyetlerimizde öyle tepkileri olur ki onun tehlikeli sonuçlarını gözönünde bulundurmamak görevimizdir. *Son yıllarda yurdun başında bulunmuş olan Parti ve hızıplar hareket halindedirler*⁸. Şimdiden kamu oyu (Hükümeti) karşı koymaya itiyor ve (onu) zaaf, ürkeklik ve *hattâ ihanetle* suçluyor. Bu koşullar altında bir kez daha Sir Edward Grey’e başvurmak ve onursuz bir barışın veya savaşın yeniden başlamasının hem bizde, hem de Avrupa’da behemehal doğuracağı çarpıntı ve yıkımları önlemek için çabalarını bizimkilere katmasını rica etmek gerektiği düşüncesindeyiz.

“Aşağıdaki çözüm aklımıza gelmektedir. Edirne’yi Berlin Antlaşmasını imzalamış olan Büyük Devletlerce İslâm acunu içinden seçilmiş bir vali başta olmak üzere şeriatla ilgili gereken inancalar sağlanılarak yansız, erkin ve bağımsız bir kent yapmak.

“*İkinci bir çözüm Edirne’den geçen Meriç ırmağını sınır yapmak olabilir. Böylelikle kentin cami ve türbelerin bulunduğu Doğu kısmı Türk kalır ve onun suyun ötesinde kalan Batı kısmı Bulgaristan’a geçer.*

“*Eğer Efendimiz*⁹ *bu çözümü kabul ettirebilirse, anılan vilâyetin sınırları üzerinde anlaşmak kolay olur. Yönergeleriniz (4 üncü satıra bakmalı) sizi bu konuda esasen yetkili kılmaktadır.*

“Eğer Efendimiz bu çözümü kabul ettirebilirse bu vesile ile Adaların bizde kalmasının ve Bağlaşıklarla yapılacak görüşmeler sırasında her türlü sürprizden korunmamızın gerektiğine dikkatini çekmek

⁸ Burada ve aşağıda italikle yazılmış kısımlar müsveddede var olup sonradan çizilmişlerdir.

⁹ “Sa Seigneurie” denilmiştir. Bu sözcük İngiltere’de Lordlar için kullanılır ve Sir Edward Grey düşünülmektedir; onun bu çözümü öbür Büyük Devletlerle Balkanlılara kabul ettirmeye çalışması istenilmektedir.

uygun olur. Çünkü öğreniyoruz ki Saint Petersburg'a¹⁰ gitmiş olan Bulgar Maliye Bakanı Bay Theodorof bir savaş ödeneği almak dâvasını gütmek istegindedir, oysaki bunun söz konusu olmayacağı bize inancalanmıştı.

“Son olarak şunu isteriz: Bağlaşıklarla Türkiye arasında doğrudan doğruya anlaşılamayan bütün sorunların çözümünü, savaşan her iki yan, Büyük Devletlere bırakmakta birleşsinler. Böylelikle barış temellerinin tümünün ana çizgileri bilinmiş ve kararlaştırılmış olur ve İşkodra, Yanya ve Rumeli’de bulunan bütün öbür yerlerde çarpışmaların durmasına ve hattâ bir kısım asker birliklerinin evlerine dönmelerine hiçbir engel kalmaz.

“Bu sorunlar üzerinde murahaslarımız ve Foreign Office’le¹¹ ivedilikle görüşmenizi ve bu görüşmeler sonuçlarını bana bildirmenizi Altesinizden dilerim, tâ ki Büyük Elçilerin notalarına aşırı gecikmeden karşılık verebilelim”.

2) Yukarıda ‘d’ bölekinde anılmış olan 23 Ocak 1913 günü Babîâlî basıldığı sırada Meclis-i Vükelâda incelenmekte olan Büyük Devlet Büyük Elçilerinin 17 Ocak günlü notasına verilecek karşılık nota tasarısının Türkçeye çevirmesi aşağıdadır. Bu tasarının ortadan kaldırılması “Edirne ve Adalar düşmana bırakılıyor” yalanının çıkarılmasını mümkün kılmıştı.

Hariciye Nezareti’nin Büyük Elçiler notasını Sadarete sunan 18 Ocak 1913 gün ve 1532 sayılı Noradonkiyan Efendi’nin imzasını taşıyan arızada şöyle denilmektedir: “Edirne şehrinin Balkan Hükûmat-i müttefikasına terki ve Cezair-i Bahr-i Sefid meselesinin kendilerine tevdi’i vesayasını havi olarak bugün Düvel-i Muazzama Süferası tarafından ita edilmiş olan nota tercümesinin leffen takdimine ve münderecatı hakkındaki mütalâa-i çâkeranemin Meclis-i Mahsusda beyan edileceğinin arzına iptidar kılındı.”

Notanın Türkçeye çevirmesi¹²:

“Aşağıda imzası bulunan Zat-ı Şahanenin¹³ Hariciye Nazırı, altı Büyük Devletin Ekselans Büyük Elçilerince ayın 17 sinde verilmiş olan ortaklaşa notaya şu yolda karşılıkta bulunmakta onur duyar.

¹⁰ Şimdiki Leningrad’ın adı. O sırada Rusya’nın başkenti idi.

¹¹ İngiltere Dışişleri Bakanlığı.

¹² Bu notanın Fransızca metninin fotokopisi Belleten’in bu sayısında yayınlanmıştır.

¹³ Sa Majesté Impériale le Sultan.

“Osmanlı İmparatorluk Hükûmeti, barış yapılmasının her yanın dilek ve çıkarlarına uygun olduğunu ve Avrupa kamu oyunun bunu önemle istediğini durumsamadan kabul etmekte, hiç bir yönden kendi kışkırtmalarının sonucu olmayan, çapı büyüyüp yayılmak tehlikesi gösteren ve çarpışmalar yeniden başlayacak olursa sonunun nereye varacağını önceden kestirilmesi imkânsız olan bir savaşa elden geldiği ölçüde çabuk son vermek gerektiğini kavramaktadır.

“Onun Büyük Devletlerin ortaklaşa giriştikleri bu işde kendilerine ancak yüksek özde bir menfaatin kılavuzluk ettiğinde şüphesi yoktur.

“Kendisine vermeyi uygun gördükleri öğütlere karşı en büyük saygıyı duymakla birlikte Osmanlı İmparatorluk Hükûmeti şu yöne dikkati çekmekten kendini alamaz ki Bağlaşık-larca Edirne kentinin kendilerine bırakılması yolunda ileri sürülen istek, Türkiye için Babıâli'nin buna razı olmakta gösterdiği tereddüde hak verecek kadar büyük bir fedakârlıktır.

“Stratejik öneminden başka Edirne daha önce de, bir çok kez, denilmiş olduğu gibi yalnız İmparatorluğun ikinci başkenti değil, hem ahalisi, hem de dinsel anıtları ve tarihsel anıları bakımından özbeöz bir İslâm kentidir. Bu yüzdendir ki İmparatorluk Hükûmeti Bağlaşık-lara büyük ülkeler bırakmaya katlandıktan sonra bu âna kadar uysallığını daha ileri götürmiye razı olmamıştır.

“Bu gibi düşüncelerle Britanya Hükûmetine Edirne'nin Berlin antlaşmasını imza etmiş devletlerin korunması altında, herhangi ulustan olursa, olsun onlarca atanacak Müslüman bir valinin yönetiminde özgür, bağımsız ve yansız bir kent durumuna getirilmesi tasarısını telkin etmiştir.

“Çanakkale Boğazı yönünden, yine ülkenin savunması kaygısıyla, İmparatorluk Hükûmeti Ege Denizi adalarının Osmanlı elinde kalmasını kesin bir zorunluk sayar. Onların esasen bir parçası buldukları Asya kıyasına yakınlıkları ve Yunanistan'a katılmalarıyla birer siyasal tahrik ve gümrük kaçaklığı yuvası durumuna geçmeleri tehlikesinin başgöstermesi Babıâli'nin takındığı durumu haklı gösterecek önemli etkenlerdir.

“Büyük Devletlerin de kendi yönlerinden yukarıda anılan düşünceleri takdir edecekleri inancında bulunan İmparatorluk Hükûmeti, ancak uygarlık ilkelerine ve bahis konusu olan genel çıkarlara

lâyük bir amaç güdebilecek olan bu Devletlerin ortadaki sorunlar üzerinde yansız olarak yürütecekleri muhakemelere güvendiğini açıklar.

“Bu bakımdan Büyük Devletlerin ister Edirne berkitilmiş kenti, ister Türk-Bulgar sınırlarının çizilmesi konularında alacakları kararın İmparatorluk başkentinin güveni için daima bir tehlike doğurmaması ve sınırdaş devletler arasında var olması gerekli bulunan iyi komşuluk ilişkilerini ve karşılıklı güveni sağlayacak özde bulunması son aşama önemlidir.

“İmparatorluk hükümeti Büyük Devletlerin savaşın doğurduğu yıkımları onarmak ve İmparatorluğun maddî kaynaklarını değerlendirmek yolundaki iyi eğilim ve vaatlerini şükranla karışık bir memnuniyetle belgit sayar (prend acte).

“Bu bakımdan daha bu günden Türkiye’nin her devlet gibi tam bir erkinlik içinde özgür bir gümrük tarifesi uygulamak, modern hukuk ilkelerine dayanan tecim antlaşmaları yapmak ve yabancılar hakkında Osmanlı vergi kanunlarını yürütmek hakkının tanınması sakınılmaz bir zorunluktur.

“İmparatorluk Hükümeti Büyük Devletlerin böylelikle yukarıda anılan notalarında belirtilen vaatlerinin gerçekleşmesi için tek koşul olan Türkiye’nin ekonomik erkinliğini sınırsız olarak tanımak lüt-funda bulunacaklarını umar.

“Yazısına son verirken İmparatorluk Hükümeti, Büyük Devletlerin bahis konusu olan sorunların çözümlenmesinde Avrupa Devletler Birliğince (Concert Européen) takip edilen barış işini tehlikeye düşürecek yeni güçlük ve savların ortaya çıkmaması için gerekeni yapacakları inancında olduğunu açıklar.

“İmparatorluk Hükümeti yine şu inançdadır ki Büyük Devletler razı olunan ölçüsüz fedakârlıklara, savaş acılıklarını yumuşatmak isteyen Türkiye’nin ülkesinden Bağlaşık Devletlerin bir kaç bin uyrukunu dışarı atmadığı ve bunun aksine onları dengiyle karşılamalardan¹⁴ koruduğu sırada Bağlaşık ordularca savaşın geliştiği yerlerde işlenen taşkınlık ve nefret uyandırıcı bir sürü işlem haberlerinin Osmanlı halkının türlü tabakalarında yarattığı kızgınlıklara rağmen bu (notada verilen) karşılığı ilham eden anlaşma arayıcı ruhu hakkiyle değerlendireceklerdir”.

¹⁴ Mukabele-i bilmisil.

3) Yukarıda “e” bÖleğinde anılan 30 Ocak 1913 gÜnlÜ Sait Halim Paşa'nın notasının çevirmesini vermeden, daha Önce anılmış olan Balkan Harbi Tarihinin Deniz harekâtına ait eserin 201 inci sahifesinden Şu bÖleki alacağız.

“Yeni Sadrazam (Başvekil) Mahmut Şevket Paşa, hemen Edirne'yi kurtarmak, Ege Adalarını geri almak ve Barış Konferansında uygun Şartlar elde etmek maksadiyle siyasi teŐebbüslere geçti. Bu arada, hem istenilen uygun Őartları, hem de Osmanlı umumî efkârında Hükümet lehine bir prestij kazanmak için zafer sağlayacak hareketin hazırlanmasını emretti”.

Yazarın bunların hangi kaynaklardan aldığını bilmiyoruz, ancak Mahmut Şevket Paşa, yukarıda anılan notlarının başında, Şunları yazmıştır :

“10 Kânun-u sani 328 (23 Ocak 1913) günü saat 8'de Sadarete tâyin olundum. O gece sabaha kadar uyudum. İlk gün kabine teŐkili ve asayişin iadesiyle uğraŐtım. O günden itibaren her gün kabine toplandı. Nazırların (bakanların) büyük kısmı harb taraftarıydı. Enver Bey ve genç subaylar da böyle düşünüyordardı. Ben askerî ve siyasi vaziyetimize nazaran harbi münasip görmüyordum. Harbe karar verilirse, istifa edeceğimi söyledim. Onun üzerine hükümette itidal fikri hasıl oldu. Nihayet 17 Kânun-u sani 328 (30 Ocak 1913) günü öğleden sonra saat 2.30'da Devletlerin notasına cevap verildi.

“O gün bütün Büyükelçilerle görüşmüş ve nokta-i nazarımı anlatmıştım. Edirne'nin sol tarafı bizde bırakılıyor, Adalar işinde Büyük Devletlerin nokta-i nazarı kabul ediliyordu.”

Sait Halim Paşa'nın 30 Ocak 1913'de Büyükelçilerin 17 Ocak gÜnlÜ ortaklaşa notalarına verdiği karşılığın Türkçeye çevrilmesi aŐađdadır :

“AŞağıda imzası bulunan Zat-ı Őahanenin Hariciye Nazırı, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve İtalya Ekselans Büyük Elçilerinin bu ayın 17 sinde önceline (selefine) vermek lütfunda buldukları ortaklaşa notanın kapsamını öğrenmiştir.

“Osmanlı İmparatorluk Hükümeti barış yapılmasının her yanın dilek ve çıkarlarına uygun olduğunu duruksamadan kabul etmekte ve kendi kışkırtmalarının sonucu olmayan bir savaşa elden geldiği ölçüde çabuk son vermek gerektiğini kavramaktadır.

“Büyük Devletler bildirilerinde, İmparatorluk Hükûmetine Edirne kentinin Balkanlı Bağlaşıklara verilmesi, Ege Denizi Adalarının keskilini kararlaştırma işinin kendilerine bırakılması öğüdünde bulunmayı uygun görmüşlerdir.

“İmparatorluk Hükûmeti şu yönü imlemek ister ki o, pek büyük fedakârlıklara razı olmakla daha önceden kendisindeki anlaşma eğiliminin reddedilemeyecek kanıtlarını ortaya koymuştur.

“Edirne özbeöz bir Müslüman kenti ve Türkiye'nin ikinci başkenti olmakla İmparatorluğa çözülmöz bağlarla bağlı bulunmaktadır. Onun bırakılacağı söylentisi bile bütün yurttta öyle bir kınama duygusu ve coşkunluk doğurmuştur ki bizden önceki Hükûmetin çekilmesini gerektirmiştir.

“Bununla birlikte kendisindeki barışçıl duyguların en son bir kanıtını vermiş olmak için İmparatorluk Hükûmeti Edirne kentinin Meriç'in sol kıyısındaki kısmını alıkoyarak sağ kıyısındaki kısım için karar vermeyi Büyük Devletlere bırakmaya eğilimlidir.

“Camiler, türbeler ve benzeri tarihsel ve dinsel anılar kentin Meriç'in sol kıyısındaki kısmında bulunduğundan oranın doğrudan doğruya Osmanlı egemenliğinde kalması, İmparatorluk Hükûmeti için, ülkeyi son aşama ağır sonuçlar doğurabilecek olan derin sarsıntılarla karşı karşıya bırakmadan göze alamıyacağı bir zorunluktur.

“Ege Denizi Adalarına gelince, İmparatorluk Hükûmeti şu yöne dikkati çeker ki bu adaların bir kısmı, Çanakkale Boğazına yakınlıkları dolayısıyla başkentin savunulması bakımından kendilerinden vaz geçilemez bir durumda iken, öbürleri de İmparatorluğun Asya topraklarının ayrılmaz birer parçası olduklarından Küçük-Asya'nın güveni bakımından yine kendilerinden vaz geçilemez durumdadırlar.

“İmparatorluk Hükûmetinin bu adalar üzerindeki otoritesini azaltacak her çözüm biçimi onları, etkisi komşu kıyıya taşan, birer kışkırtma ocağı durumuna getirir. Bunun sonucu da, Makedonya'da var olup Avrupa'nın rahatını kaçırmış ve yine bu gün de kaçırmakta olan bir karmakarışık durumun ortaya çıkması olur. Böyle bir çözüm, Osmanlı kamu oyu üzerinde yapacağı yerinmeye değer etki-den başka, sürekli bir barışla İmparatorluğun sağlamlaşmasını ve bayındırlığını içten isteyen Büyük Devletlerin görüşlerine de aykırı olur.

“Dolayısıyla Babiâli, yukarıda anılan düşünceler ve Çanakkale Boğazı durumunun bütünlüğü —ki Babiâli bunu Avrupa için en

üstün bir ilgiye değer konu saymaktadır— gözönünde tutularak Büyük Devletlerce Balkanlı Bağlaşıkların eline düşmüş adaların keskili üzerinde verilmek lûtfunda bulunulacak olan karara katılabilir.

“İmparatorluk Hükûmeti şu kesin inançdadır ki Büyük Devletler, taşıdıkları adalet ruhu dolayısıyla, (Türkiye’ce) rıza gösterilmiş olan fedakârlıkların büyüklüğünü takdir etmek ve Babîâli’nin Balkanlı Bağlaşıklar’ca yeniden ileri sürülebilecek her türlü istek ve savları geri çevirmekte haklı olacağını kabul eylemek lûtfunda bulunacaklardır.

“Babîâli, Büyük Devletlerin savaşın doğurduğu yıkımları onarmak ve İmparatorluğun tabîî kaynaklarını değerlendirmek yolundaki iyi eğilim ve vaatlerini gerçek bir şükranla belgit sayar (prend acte).

“Bu bakımdan daha bugünden Büyük Devletlerce Türkiye’nin tam bir erkinlik içinde özgür bir gümrük tarifesi seçmesine, modern hukuk ilkelerine uygun tecim antlaşmaları yapmasına ve onların uyruklarına da Osmanlı uyrukları için uygulanan Türk vergi kanunlarının uygulanmasına ve bunlar oluncaya kadar da gümrük tarifesi- nin % 4 arttırılmasına razı olmaları sakınılmaz bir zorunluktur.

“Babîâli öyle sanar ki posta işleri bakımından tecime her türlü çabukluk ve güven inancaları verecek koşulların tesbiti kolaydır ve böylelikle Türkiye’deki yabancı postahanelerinin kaldırılması da aynı ölçüde sakınılmaz bir zorunluk olur.

“Bundan başka Babîâli şu düşüncededir ki Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunda kapitülâsyon rejimine son vermek ve barıştan sonra bu amaca ulaşmak için gereken incelemelerde bulunmak isteğinde oldukları yolunda bir bildirge yayınlamaları, demin sayılan ekonomik işlerle birlikte, onların yukarıda anılan notalarındaki vaatlerini gerçekleştirecek bir ölçemler topluluğu teşkil eder”.

Görüldüğü gibi Kâmil ve Mahmut Şevket Paşa Hükümetlerinin notaları, bir nokta aynal, birbirine pek benzemektedir ve ikincisinin birçok kısmı, hemen olduğu gibi birincisinden alınmış, ancak hukukî ve ekonomik bağımsızlık kavramı içinde doğal olarak esasen bulunan yönler ikinci notada daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Ayrılık Edirne konusudur.

Yukarıda “Anılan notalar ve tellerin Türkçe çevirmeleri” başlığını taşıyan kısımda “I” imiyle ilk ele alınan Noradonkiyan Efendi’nin Tevfik Paşa’ya çekmiş olduğu 18 Ocak günlü telin müsveddesinde

iki çözüm biçimi ele alınmıştı. Biri Edirne'yi bir bütün olarak Büyük Devletlerce seçilecek bir Müslüman valinin yönetiminde yansız, erkin ve bağımsız bir kent durumuna getirmektir.

İkincisi ise Edirne'nin Meriç'in sağında bulunan kısmını Bağlaşık Balkanlılara, yani Bulgarlar'a, bırakıp ırmağın solundaki kısmı alıkoymaktı.

Kâmil Paşa Hükümeti ilk, onun yerine gelenler ise ikinci çözüm biçimini seçmişlerdir. Bu biçimlerden hangisi daha iyidir diye tartışılabilir, ancak Kâmil Paşa Hükümeti Edirne'yi Bulgar'a vermeyi ve Enez-Midye çizgisini sınır yapmayı kabul etti demek gerçeği bir yana atıp elli üç yıl önce propaganda amacıyla uydurulmuş bir yalanı bilmiyerek tekrarlamak olur.

* * *

Sait Halim Paşa notasının verilmesinden birkaç saat sonra Bulgarlar bırakışmayı kaldırır. Bunun üzerine olayların nasıl geliştiği bilinmektedir. Daha çok gösteriş özünde olan birkaç Osmanlı saldırı denemesinden sonra Bulgarlar 26 Martta Edirne'yi saldırıyla alırlar; 1 Nisanda Babıâli Enez-Midye çizgisini sınır olarak kabul ettiğini Büyük Devletlere bildirir; 30 Mayıs'ta buna göre Londra'da barış imzalanır. Bu suretle birinci Balkan savaşı biter.

Ancak Balkan Devletleri Londra antlaşmasıyla bizden aldıkları yerlerin bölüşülmesi işinde anlaşamadıklarından ikinci Balkan savaşı 29/30 Haziran gecesi Bulgar ordusunun Sırp ve Yunanlar'a saldırmasıyla başlar. Bundan faydalanan Osmanlı hükümeti bu ikinci Balkan savaşına katılarak 14 Temmuz'da orduya Enez-Midye çizgisini geçirir ve 22 Temmuz'da Edirne'yi geri alır.

* * *

Şu son sözle yazımızı bitireceğiz: Sorumlu durumda olarak tarih yazarlar, eğer işin çapı bakımından arşivler üzerinde çalışmayı gerekli bulmazlarsa: 1) Konularını ilgilendiren bu gibi çalışmalar sonucunda yazılmış eserleri; 2) İş başında bulunmuş devlet adamlarıyla yüksek mevkilere çıkmış işyarlarının anılarını kapsayan eserleri hiç olmazsa gözden geçirmek zorunluğundadırlar. Bunu yapmazlarsa Atatürk'ün başa koyduğumuz vecizesindeki duruma düşerler.

BİRİNCİ GENEL SAVAŞTAN SONRA YAPILAN BARIŞ ANTLAŞMALARIMIZ

II

HİKMET BAYUR

I. SEVRES ANTLAŞMASINA DOĞRU

Sevr Antlaşması'na götüren olaylar zincirinin en belirli halkaları şunlardır: a) 1914-1918 genel savaşı sırasında Rusya, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında, yapılmış olan gizli paylaşma antlaşmaları; b) Yine bu savaş sırasında anılan devletlerin yöneticilerince yapılmış olan açıklamalar; c) 1918 bırakışmasından sonra bu kimselerin düşüncelerini gösteren ve tutacakları yolu belirten belgeler; d) Yunan gücüne olan güven; e) Açık Osmanlı barış önermeleri; f) Gizli Osmanlı barış önermeleri.

a) *Gizli Paylaşma Antlaşmaları:*

Bunlar türlü eserlerde yayınlanmış olduğundan tekrarlamıyacağımız¹.

Bilindiği gibi Bolşevikler Rusya'da iktidara geldikten az sonra gizli antlaşmaları 23 ve 24 Kasım 1917'de yayınlamış ve red ettiklerini açıklamışlardı. Ancak çok geçmeden 13 Ocak 1918'de Lenin ve Stalin imzasıyla yayınlanan "13 sayılı dekre", yani irade ile Kafkas Ermenistanıyla, Osmanlı Ermenistan'ı dedikleri Doğu Anadolu illerimizde, yerinden oynatılmış halk yerlerine döndükten sonra, bir referandum yapılmasının ve daha sonuncunun ne olacağı bilinmeden bir Ermeni hükümetiyle milis'i kurulmasının kendilerince gerektiği açıklanmıştı.

Bir Ermeni milisine dayanacak bir Ermeni Hükümetinin yönetimi altında yapılacak referandumun hiç bir ciddiyeti olmayacağı besbelli idi ve o sıralarda Ermeniler, Rus ordusu eridikçe Doğu Anadolu'da Müslüman avına çıkmış bulunuyorlardı.

¹ Bk. bu arada Türk Devleti'nin Dış Siyaseti adlı eserimize (1938, S. 10 v.d.).

Buna ve ortaya attıkları “her ulusun kendi keskilini seçmek hakkı olduğu” ilkesini ne biçime sokup işlemez duruma getirdiklerine, âciz kalmadan hiç bir ülke ve ulusun bağımsızlığını tanımadıklarına bakarak bu “dekre” ile Komünist hükümetinin, gizli antlaşmaları hükümsüz saydığını açıkladıktan bir buçuk ay sonra Anadolu’da, Çar hükümetince kendisine ayırılan payı istemekte direnmesi doğal sayılabilir. Bundan önceki yazımızda (Bk. Belleten Temmuz 1965, sayı 115, S. 11-28) bu yönleri ayrıntılı olarak anmış ve sonra Bolşevikler’in yeni bir yenilgi üzerine Batum, Ardahan ve Kars’ı bırakmak zorunda kaldıklarını hatırlatmıştık.

1918 yazının sonlarında Batı cephesinde Alman orduları biteviye yenilmeğe başlayınca Bolşevikler zorla kabul ettikleri Brest-Litovsk antlaşmasının hükümsüz olduğunu bilitlemişler, ancak, çarcı generallerle savaşmaları ve iç karışıklıklar yüzünden Kafkas’a Batılılar’dan önce yetişemeyip bir süre bu bölge Batı devletlerinin ve en çok İngilizler’in elinde kalmıştır.

Bununla birlikte Bolşevikler ne bu bölgeden ne de Ermenistan adı vererek göz diktikleri Doğu Anadolu’dan vaz geçmiş değillerdir ve bu yolda daha epey çabalarda bulunacaklardır.

b) *Osmanlı ile savaşılan Büyük Devletleri yöneltelerin savaş sırasındaki açıklamaları*²:

Yukarıda anılan gizli paylaşma antlaşmalarıyla beliren ihtirasları gördük. Bunların açığa vurulması konusunda düşman devlet adamları genel duruma göre davranmışlardır.

O sırada henüz yansız bulunan Amerika’nın Cumhur Başkanı Wilson 18 Aralık 1916’da savaşılan devletlerden savaş amaçlarını sormuştu. Bize düşman devletler adına kendisine, Türkiye ile ilgili olarak 10 Ocak 1917’de şu karşılık verir: “Türkler’in kanlı zulmü altındaki ulusların kurtarılması ve kesin olarak Batı uygarlığına yabancı olan Osmanlı İmparatorluğu’nun İstanbul’dan çıkarılması”.

O sırada Rusya, Fransa ve İngiltere paylaşma konusunda anlaşmış bulunuyorlardı. Wilson’a verilen bu karşılık henüz gizli tutulan bu işi haklı gösterecek bir mânevi temel hazırlamak amacını güdüyordu.

² Bunlar dağınık olarak türlü eserlerde yayınlanmıştır. Burada topluca bir özetlerini vermeyi uygun bulduk.

Ancak aradan bir yıl geçince 1917 sonlarında genel durum çok değişmiş bulunur. Rusya'da Bolşevikler iş başına geçip gizli antlaşmaları, görünüşte olsun, tepmiş ve yayınlamışlardı, Rus ordusunda savaşmak gücü kalmadığı da açıkca görülmüştü. Bundan başka Rus cephesi savaşlarından kurtulan Almanların 1918 ilkbaharı için Batıda çetin saldırılara hazırlandıkları seziliyordu. Öbür yandan binbir vaatle ayaklandırılan Araplar'da gizli antlaşmaların yayınlanması üzerine doğan kuşkuşların giderilmesi ve Hint Müslümanlarını yatıştırarak orduya yazılmalarının kolaylaştırılması gerektiği düşünülür.

Bu etkenler dolayısıyla İngiliz Başbakanı Lloyd George 5 Ocak 1918'de hükümetinin savaş amaçlarını açıklayan söylevinde Türkiye için bir yıl öncekinden çok yumuşak bir dil kullanmayı uygun görür ve şunları der: "Türkiye'yi başkentinden ve Türk ırkının üstün durumunda bulunduğu Anadolu ve Trakya'nın zengin ve ünlü ülkelerinden mahrum etmek için savaşmıyoruz... Akdeniz'le Karadeniz arasındaki geçit, uluslararası ve yansız bir duruma sokularak İstanbul başkent olmak üzere Türk İmparatorluğu'nun Türk ırkının yurdu olan ülkelerde (in the homelands of the Turkish race) bırakılmasına itiraz etmiyoruz. Bizce ayrı ulusal durumlarının tanınması Arabistan, Ermenistan, Irak, Suriye ve Palestin'in hakkıdır". Burada ilk defa "Ermenistan" anılmaktadır. Daha önce Çar Rusyası bu sözcüğün kullanılmasını hiç istemiyordu.

Bundan üç gün sonra 8 Ocak 1918'de Başkan Wilson Amerikan Kongresine kendi barış programını açıklar. Türkiye'yi ilgilendiren 12 inci madde az çok Lloyd George'un söylediklerine benzer ve şöyledir :

"Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk bölgelerine itirazsız bir hükümranlık sağlanılmalıdır; ancak Türk boyunduruğu altında bulunan öbür uluslara kesin bir güven içinde yaşama ile özgür ve engelsiz tam bir gelişme imkânı sağlanılmalıdır. Çanakkale Boğazı uluslararası inancalar altında bütün ulusların tecim gemilerine açık kalmalıdır".

c) 1918 *Bırakışmalarından sonra İngiliz ve Fransız Düşünceleri :*

Yakın ve kesin bir zafere pek güvenilmediği ve yumuşaklığın gerekli sanıldığı sıralarda söylenen bu sözlerle bırakışmadan sonraki davranış ve tutumları karşılaştırmak çok ilginçtir. Önce İngiliz tutumunu ele alacağız.

30 Ekim 1918'de Mondros bırakışması imzalanmıştır. Bağlaşıkların donanması da 13 Kasımda İstanbul'a varacaktır. Bundan dört gün önce 9 Kasımda, henüz İzzet Paşa hükümeti işbaşındadır, içinde Hayrı (adliye) ve Cavit (maliye) Beyler gibi ittihatçılar, Fethi Bey (Okyar) gibi İttihat ve Terakki'den yeni ayrılmış bir dahiliye nazırı vardır. İzzet Paşa ile Rauf Bey (Orbay) da resmen İttihat'ta kayıtlı olmamakla birlikte ona eygin diye tanınmışlardır. Dolayısıyla İngiltere hükümeti İstanbul'da İttihatçıları işbaşında bilmekte veya saymaktadır.

Bu 9 Kasım günü, İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour, İstanbul'a girmek üzere bulunan donanma komutanı Amiral Galthorp'a özel mektup biçiminde gönderdiği yönergenin sekizinci bölüğü şöyledir :

“En büyük ihtimale göre İstanbul'da şimdiki hükümeti düşürüp iktidara geçmek isteyen, sözde muhalefet partisinin üyeleriyle karşılaşacaksınız. Bu gibi teklifleri kabule pek müsait olmamalısınız. Gerçekten Türkiye'de her zaman İttihat ve Terakki Komitesine karşı bir muhalefet bulunmuştur, ancak Kâmil Paşa'nın ölümünden sonra bu parti, önderlik edebilecek herhangi bir şahsiyetten mahrum kalmıştır ve şu inançdayım ki bu partinin bugünkü koşullar varken işbaşına geçmesi ancak bize zarar verecek bir iç dağılış ve kargaşalıkla sonuçlanacaktır. Bundan başka besbellidir ki İtilâf³ dostu geçinen böyle bir parti, komite (I. ve T.) hükümetini devirirse, ihtilâlden beri İsviçre, Paris ve başka yerlerde yaşayan türlü üyelerini menfalarından geri çağıracaktır. Bunlar Batı Devletlerine olan bağlılıkları dolayısıyla yurtlarından ayrılmak zorunda kaldıklarını, görünüşte az çok makul sayılabilecek biçimde, ileri sürebileceklerdir ve bu gibi politikacıların kuracakları bir hükümete, İttihat ve Terakki'ce kurulmuş bir kabineden daha yumuşak barış koşulları yüklemek mânevi zorunluğu az çok yaratılmış olacaktır. Majeste (İngiliz) hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak barış hakkındaki düşünceleri sert ve kesindir; ve inancımıza göre sağlam ve doğru ilkeler üzerine kurulmuş bulunan ve uygulanmaları milyonlarca zavallı insanın gelecekteki mutluluğunu sağlayacak olan barış koşullarının yürütülmesi işinde yanlış bir duruma (false position) düşmeyi istemiyoruz. Bu yüzden bırakışmanın uygulanacağı süre boyunca İttihat ve Terakki Komitesi hükümetinin iş başında kalması ve ileride yüklenilecek olan barış koşullarının zil-

³ Burada İngiltere, Fransa ve İtalya için kullanılmıştır.

letine katlanması daha iyi olur. Dolayısıyla siz onların (İttihatçıların) düşmesini çabuklaştıracak hiç bir davranışta bulunmamalısınız, bununla birlikte elbette onları desteklemez veya işbaşında kalmalarını sağlamaya çalışmazsınız. Türkiye'nin Avrupa ve Anadolu'da yeniden kurulması işinin bir Komite (I. ve T.) dışı hükümete mi verileceği konusu bugünkü göreviniz alanı içinde değildir".⁴

Bu belge bırakılmadan sonraki İngiliz davranışını ve Sèvres antlaşmasının öldürücü koşullarını anlamaya yarar. Bununla birlikte Londra hükümetinin Türk durum ve sorununu ne aşama yanlış gördüğünü de açığa vurur. O sanmıştır ki Türk ulusu artık kıpırdanamıyacak bir duruma gelmiş olup her koşulu boynu bükük kabul edecektir ve bundan ötürü onun içinden yanat edinmeye çalışmak bile gereksizdir. Bu düşünce ile olacak, İngilizler bir süre yurt dışında bulunan İttihat ve Terakki muhaliflerinin ülkeye dönmelerine izin vermemiş, ve ancak içeride kıpırdamalar olmaya başlayınca muhaliflerden yardımcı aramaya koyulmuşlardır. "Milyonlarca zavallı insanın gelecekteki mutluluğunu sağlamak" düşüncesine gelince 1918 bırakılmasıyla 1922 Türk zaferi arasında geçen dört yıl boyunca binlerce ve binlerce Türk, Rum, Ermeni, Arap, İngiliz ve Fransız'ın ölmüş ve sakatlanmış olması bunun boşluğunu göstermeye yeter. Balfour'un ileri sürdüğü düşüncelerin yalnız biri gerçekleşmiştir; o da başında değerli bir önder bulunmayan İttihat ve Terakki muhalefetinin işbaşına geçmesiyle ortalığın karışacağı sözüdür; Sultan Vahidettin ve Damat Ferit Paşa elinde ülke gerçekten karmakarışmıştır, ancak bu da İngilizlerin istek ve desteğiyle yapılmıştır.

Şu kadar var ki 13 Kasım'da, Bağlaşık donanmaların İstanbul önüne geldikleri sırada, İzzet Paşa ve arkadaşları işbaşından çekilmiş ve yerlerine İttihat ve Terakki ile bir ilgisi olmayanlardan kurulmuş olan Tefvik Paşa hükümeti geçmişti, bunun üzerine İngilizler, iktidarda kalmalarını istedikleri İttihatçıların, gerekli bulduklarını ve ele geçirebildiklerini savaş suçlusu ve Ermeni katili diye hapsedecekler ve bunların çoğunu Malta'ya sürecektir. Almanya'ya kaçmış olanların da yargılanmak üzere geri verilmesini isteyecekler, daha sonra ise 1920 başlarında Bolşevikler'e karşı onlarla anlaşmak yolunda bir deneme yapacaklardır.

⁴ "Documents on British Foreign Policy 1919-1939", First series C. IV, belge 471'e not 3. (S. 709).

Balfour yönetmeliği başbakan Lloyd George'un siyasasının bir açıklamasıydı. Onun ne aşama Türk düşmanı olduğunu o, sırada savaş bakanı olan Churchill anarken Yunanlılar'a olan güven ve bağlılığını da anlatır⁵. Özet olarak Lloyd George, Rumları geleceğin büyük ulusu ve Doğu'da Batı uygarlığının temsilcisi saymakta, kendilerine verilecek ülkeleri doldurup sayıları 20 milyona çıkacağını, Doğu Akdeniz'de İngiltere için bir dayanak olacaklarını sanmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki nasıl XIX'uncu yüzyılın ikinci yarısında İngiltere Rusya'ya ve Slav acununa karşı Osmanlı devletini bir duvar gibi kullanmak istemişse, XX'inci yüzyılda Lloyd George bu görevi Yunanistan'a yüklemek istemiştir.

1922 Türk zaferine dek bu siyasa yürütülecektir. Şu yön unutulmalıdır ki İngiltere'de buna karşın olanlar çoktu ve bu yolda Hindistan Bakanlığı ile ordu çevreleri başta bulunuyorlardı; hele bu sonuncular Rumlar'ın Türkler'in hakkından gelebilecekleri düşüncesini saçma buluyorlardı. Churchill'in Ocak 1919'da savaş bakanı olduktan sonra İmparatorluk Genel Kurmay Başkanı Sir Henry Wilson'la birlikte tutmak istediği yol şöyle özetlenebilir⁶: Kafkas'dan çekilmek, Türkiye ile, ona İngiliz dostluğunu gösterecek bir barış yapmak, Bolşevik düşmanlarını silâhlandırmak ve Bolşevikler'e komşu bütün devletleri onlara karşı diplomatik ve askerî birlik halinde toplamak ve onlara İngiltere ile türlü devletlerin desteğini sağlamak.

Bu yön her şeyden önce İngiltere'nin destekleyeceği bir Osmanlı-Kafkas devletleri bağdaşması demektir.

Bu siyasa ile kısmen olsun ilgili olarak 1919 yazında Rusya'ya egemen olacağı sanılan Çarcı komutanlarından Amiral Kolçak'ın hükümetini tanımak için Bağlaşıklar'ca ileri sürülen koşulların beşincisi şöyle idi: "Eğer Rusya ile Estonya, Lettonya, Litvanya, Kafkas ve Hazer ötesi⁷ ülkeleri arasındaki ilişkiler çabucak bir anlaşma yolu ile çözümlenemezse bu iş Cemiyet-i Akvam⁸'in yardımıyla ve onunla danışarak yapılacaktır. Ve böyle bir anlaşmaya varılıncaya kadar Rusya hükümeti bu yerleri özgür saymayı ve oradaki edimsel hükümetlerle Bağlaşıklar arasında var olabilen ilişkileri tanımayı kabul eder"⁹.

⁵ W. Churchill, "La Crise Mondiale" IV, 387 (Payot Paris 1931).

⁶ Bk. Aynı eser, s. 169.

⁷ Yani Rus Türkistan'ı.

⁸ Birleşmiş Milletlerin ilk biçimi.

⁹ Aynı eser, s. 238.

Churchill-Henry Wilson siyasası Türkiye'yi de içine alan bir toplulukla Bolşevikleri yenmeyi denemeye varıyordu.

1920 yılı başlarında bu yolda, görünüşte olsun, olumlu bir adım atılmak istenilmiştir. Avrupa'ya kaçmış olup savaş suçlusu ve Ermeni katili diye yargılatılmak istenilen Talât ve Enver Paşalar gibi İttihat ve Terakki büyükleriyle bir takım İngiliz işyarları temas aramışlardır ve bu işden Churchill'in de haberi vardır. İngiliz önermeleri şöyle toplanabilir¹⁰ : İstanbul ve çoğunluğu Türk olan yerler Osmanlı'da kalacak, o da Mısır, Afgan ve Hind'de İngiltere'ye eygin etkide bulunacak, Kafkas'daki hükümetlerle işbirliği yaparak Bolşeviklerin İran'a saldırmalarını önleyecek.

Churchill ile Henry Wilson'un bir yıl önce düşündükleri siyasaya uygun olan bu önermenin sonu getirilmez, çünkü artık iş işden geçmiştir, Yunan İzmir'e çıkmış, Fransız Çukurova'ya dalmıştır. Lloyd George bu yolda yürümeyi istemediği gibi istemiş olsaydı da artık bu gidişi değiştiremezdi. İngiltere için en büyük tehlikeyi Bolşeviklikte gören Churchill, Türkleri tatmin ederek onlara karşı kullanmayı düşünürken başta hem Türkleri, hem de Bolşevikleri ezmek amacını gütmüş olan Lloyd George bu iki işin birden yürütülemeyeceğini anlayıp birinden vaz geçmek zorunluğunda kalınca Churchill'in aksine olarak Bolşevikler'le anlaşmaya çalışmış ve Türkleri ezmek çabasında direnmeyi uygun görmüştü. Sonda İngiltere her iki yönde de başarısızlığa uğrayacaktır.

1920 yılı başlarında İngiltere'de beliren bu gibi düşünceler Ankara'da da ufak da olsa bir takım ümitler belirmesine yol açmıştır. Mustafa Kemal'in Ermenistan savaşına girişmek isteyen Kâzım Kara Bekir'e gönderdiği 6 Mayıs 1920 günlü teldeki şu bölek bunu gösterir¹¹.

“1) Sulh Konferansının hakkımızda ittihaz edeceği mukarrerat (vereceği kararlar) suret-i katiyede tevazzuh edinceye (kesin olarak belirinceye) kadar düvel-i itilâfiyeyi (İngiltere ve bağlaşıklarını) bizimle itilâf ihzarı (anlaşma hazırlamak) imkânından mahrum etmeye dahilî ve haricî vaziyet-i hazıramız şimdilik müsait değildir”.

¹⁰ Bk. Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tanin Gazetesinde 15 Ekim 1944'den bu yana “Tarihî Mektuplar” adıyla yayınladığı belgelere (tefrika 52).

¹¹ K. Karabekir, S. 707.

Bundan beş gün sonra 11 Mayıs'ta Osmanlı'ya yüklenmek istenilen barış koşulları Paris'te Tefik Paşa'ya bildirilir ve bunlar bu ayın ortalarında Ankara'da da öğrenilir; böylelikle o zamanki düşmanların Türklüğü yok etme kararı ve, bir kaç ay önce İngiltere'de görülen yumuşak siyasa belirtilerinin sonuçsuz kaldığı kesin olarak anlaşılır.

Fransız tutumuna geçelim.

1918 bırakışması sırasında Fransız tutumu, Washington'daki Büyükelçi Jusserand'ın Amerikan dışişleri Bakanı Lansing'e verdiği, barış konusunu inceleyen, 29 Kasım 1918 günlü belgede görünür¹². Orada Türkiye'yi ilgilendiren kısım, Avusturya-Macaristan'ı ilgilendirenden sonra gelmektedir ve şöyledir:

“Türkiye için de evleviyetle öyledir, onun baştan başa yeniden düzenlenmesi ve bununla birlikte öbür devletlerinkinden büsbütün başka olan iç rejimine karışılması veya el konulması (müdahale-intervenir) gözönünde bulundurulmalıdır. Oradaki ulusların keskili üzerinde tartışma işini Kongreye¹³ bırakmak daha uygun görünüyor, çünkü onlarla ön-barış (veya barış mukaddematı-préliminaires de paix) imzalanırsa bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun, yani yüzyıldan uzun bir süre boyunca cinayetler işlemiş, kötülükleri alabildiğine çoğaltmış ve bir çok kez uygar Büyük Devletler arasında tartışma konusu olmuş olan bir rejimin olduğu gibi kalması demek olur. Öbür yandan Türkiye adına (antlaşmayı) tasdik edecek yetkili meşru bir makam nasıl bulunabilir? Bu İmparatorlukla barış görüşmeleri yapmak sıkıntısına katlanmadan Bağlaşıkların Osmanlı İmparatorluğu topraklarının keskilini tesbit etmeleri daha iyi olmaz mı?”.

Bu yazıda açık bir karşıtlık ve anlamsızlık, hattâ Amerika Cumhurbaşkanı'nı pek anlayışsız sanmaya varan bir aldırışsızlık vardır. O da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki türlü uluslarla bir ön-barış imzalamanın İmparatorluğun olduğu gibi kalması sonucunu doğuracağı sözüdür. Gerçektense bunun yapılması, yani meselâ, Fransa'yı Suriye dolayısıyla asıl ilgilendiren Araplar'la bir ön-barış imzalanması İmparatorluğun olduğu gibi kalması değil parçalanması demektir. Andı-

¹² Metin: “Le Président Wilson et le réglement franco-allemand” adlı eserde s. 42'de bulunur. Eser Başkan Wilson'un özel belgelerini kapsar ve Ray Stannard Baker'ce toplanmış ve yorumlanmıştır (P. -L. Alleux çevirmesi- Payot).

¹³ Barış Konferansı anlamında.

ğımız belge ile güdülen amaç, Amerika'nın Araplar'la anlaşıp, gizli antlaşmalarla hazırlanmış olan paylaşmaya engel olmasını önlemektir.

Kendisiyle "barış görüşmeleri yapmak sıkıntısına katlanmadan" Osmanlı İmparatorluğu'nun keskilini tesbit etmek isteğine gelince, gariptir ki savaşı kazanan Büyük Devletler arasında ilk olarak Fransa bizimle görüşüp anlaşmak zorunda kalmış ve bu yüzden bağlaşıklarınca çok kınanmıştır. T. B. M. Meclisi hükümetiyle Mayıs 1920'de yirmi günlük bir bırakışma imzalandığı gibi, Haziran ve Ekim 1921 de Kamutay dışişleri komisyonu sözcüsü Franklin-Bouillon'u Ankara'ya iki kere göndermiş ve 20 Ekim 1921'de Kilikya'nın boşaltılmasını gerektiren anlaşmayı imzalamıştır.

İtalyan durumu üzerinde ayrıca durmayacağız. Bu devlet Antalya ve Söke yönlerine el koymak ve bâzen içerilere kadar sokulmakla Yunanlar'ın İzmir'e gönderilmeleri için bir bahane yaratmıştır. Ancak iç durumu çok karışık olduğundan girdiği yerlerde elden geldiği ölçüde bir konuk gibi kalmak ve bir işe karışmamak yolunu tutmuştur.

d) *Yunan gücüne olan güven :*

Sèvres antlaşma tasarısının son aşama ağır koşulları her kesce bilinmektedir. Anadolu'nun bir çok yerinde Padişah ve Damat Ferit Paşa'ca kıskırtılan ayaklanmalarla Mustafa Kemal ile Büyük Millet Meclisi'nin yola getirilemeyeceği anlaşıldığından ve Büyük Devletler de güçlü ordular gönderecek durumda bulunmadıklarından antlaşmanın uygulanması Yunan ordusunun çabasına kalır ve onun 22 Haziran 1920'de bu amaçla başlayan saldırısı 9 Eylül 1922'de bilinen biçimde sona erince Sèvres tasarısı da gömülmüş bulunur.

e) *Açık Osmanlı Barış Önergeleri :*

Bunların en eskisi 12 Şubat 1919'da Sadrazam Tevfik Paşa'ca İstanbul'daki Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan komiserlerine verilenidir ve daha sonra verilecek önergelere az çok örneklik etmiştir. Bunlar çok yerde yayınlanmış olduğundan üzerinde uzun durmayacağız. Temel ilkeleri bir sürü ayaklanma ile Osmanlı devletini yıpratmış olan Arap illerinin, buna rağmen, Hilâfet bahanesiyle Osmanlıyla ilgili kalması ve devletin en büyük dayanaklarından biri olan Doğu Anadolu'nun bir kısmının Ermenistan'a verilmesidir. Bundan başka Tevfik Paşa, İstanbul gazetelerince bile yayınlanmış olan gizli antlaş-

maları bilmemezlikten gelerek, Arap illerini şu veya bu biçimde Osmanlı'ya bağlı tutmak için Büyük Devletlerin ülke katmak isteğinde olmadıklarını pek safca ortaya atmaktadır.

Bu gibi önermeler "Misakı Milli" ile karşılaştırılınca Anadolu'da kongrelerde beliren anlayışın ne aşama üstün olduğu görülür.

f) *Gizli Osmanlı Barış Önermesi :*

4 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa ilk kez Sadrazam olur. 30 Martta İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'u (Kaltorp) görüp ona Osmanlı devletini İngiliz işgal ve himayesi altına koyan bir önerge verir. Buna göre Osmanlı'nın durumu 1914'den önceki Mısır durumuna benzeyecektir. Önerge Padişah ve Damat Ferit'ce hazırlanmıştır, bir acıplığı de Rumeli-i Şarki'nin bu biçime sokulacak olan Osmanlı'ya geri verilmesidir. Bundan bir süre sonra 8 Eylül 1919'da Damat Ferit Calthorpe'un yerinde bulunan Amiral Webb'e bu yönü bir kez daha hatırlatır. Doğal olarak bunlardan bir sonuç çıkmaz çünkü Padişahla Sadrazamının bilmeleri gerektiği gibi İngiltere savaş sırasında öbür bağlaşıklarıyla yapmış olduğu gizli antlaşmalarla bağlıdır. Ancak bu gibi önermeler o zamanki düşmanlara Osmanlı devletinin ne ölçüde alçalmaya hazır ve istekli olduğunu göstermekle barış antlaşmasının alabildiğine ağırlaştırılmasında sakınılacak bir yön olmadığını anlatmış olur.

Padişah - Sadrazam önergesinin türkçe çevirimini "Atatürk, Hayatı ve Eseri" adlı eserimizde verdiğimizden burada tekrarlamayacağız¹⁴ (S. 270 v. d.).

10 Ağustos 1920'de Sèvres Antlaşmasını imzalayan devletin başında resmen bu gibi adamlar bulunmaktadır. Ankara'da gerçekten iş başında bulunanlar ise durumu iki yıl içinde düzeltereklerdir.

II. MOSKOVA ANTLAŞMASINA DOĞRU

Bu antlaşmayı imzalayacak olan Türkiye ve Rusya 1914-1918 savaşında birbiriyle çarpıştıktan sonra her ikisi de yenilerek hattâ ezilerek savaştan çıkmışlardı. Her ikisinin de o sıradaki düşmanları aynıydı, bunlar savaşı kazanmış olan Batı Avrupa'nın üç Büyük Dev-

¹⁴ Fransızca metin için Bk. "Documents on British Foreign Policy 1919 - 1939", First series vol. IV, 1919, Belge 507'ye not 3 ve bu belgenin., 4. ve 5. bölüklerine. S. 754 v.d.

letiyile Yunanistan gibi onların uydulariydi. Buna göre Komünist Rusya ile, o zaman denildiği gibi Kemalist Türkiye'nin çarçabuk anlaşıp işbirliği yapmaları doğal sayılmalıydı ve öyle de sayılıyordu. Ancak bunun gerçekleşmesi güç, uzun ve çetin olacaktır ve Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesinden ancak iki yıla yakın bir süre sonra elde edilebilecektir (19 Mayıs 1919-16 Mart 1921). Bunun nedenleri aranırca şunlar görülür: Komünist Hükümeti biteviye aldatici vaatlerle yanat kazanmayı, aldattıklarını dilediği gibi kullandıktan sonra vaatlerini hiçe saymayı gelenek ve görenek edindiği gibi her ülkeyi yutmaya ve Komünistleştirmeye kalkışmaktaydı. Moskova'dakiler başta, Türk ulusal hareketini bir hiç saymışlar ve Türkiye'yi de yutabileceklerini ummuşlardır. Hiç olmazsa, epey zaman Rusya Türkler'i için yaptıkları gibi, Anadolu Türkler'ini de kendi menfaatleri uğrunda kullanmayı ve sonra yutmayı düşünmüşler ve bu oyunu yurt dışına çıkmış olan ve hattâ İstanbul'da bulunan İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle anlaşarak yapabileceklerini sanmışlardır. Kâh da bu sonuncuların Batılılarca kendilerine karşı kullanılacakları korkusuna kapılarak telâşlanmışlardır.

Şu yön de dikkate değer. Bolşevikler başta Anadolu'ya önem vermek istememişler ve daha çok Enver ve Cemal Paşalar gibi yurt dışında ve Kara Vasıf ve Baha Sait gibi İstanbul'da bulunan kimselerle iş görmeği uygun bulmuşlardır. Amaç köksüz ve yarı köksüz kimseleri daha kolay ellerinde oynatabilmektir. Mustafa Kemal'le ise, en geç ve hattâ onu Anadolu'da kışkırtıp besledikleri Komünist akımı içinde boğmaya çalıştıktan sonra, dostluk kurmaya âdeta zorla yanaşmışlardır.

a) *Rus Komünist Hükümetinin Kuvayı Milliye ile ilk açık ilgisi :*

13 Eylül 1919'da, Sivas Kongresi sona ermiş ve Padişahla Babıâli'ce Sivas'ı basıp Mustafa Kemal ve yanatlarını yakalamakla görevlendirilmiş olan Harput valisi Ali Galip kaçmak zorunda bırakılmış olduğu bir sırada, Rus dışişleri komiseri Chicherin'in Türk işçi ve köylüsüne bir çağrısı yayınlanır¹⁵.

O sırada Bolşevik Hükümetinin durumu sıkışıktır. Kuzey'de Petrograd'ı tehdit eden Yudenic, Doğu'da Kolçak ve Güney'de Denikin gibi çarcı komutanlarla henüz savaşmaktadır.

¹⁵ Metin : "Soviet Documents on Foreign Policy" Oxford 1915, c. I s. 164 v.d.

Çağrının ana çizgileri aşağıdadır :

“Türkiye işçi ve köylüsü yoldaşlar! Ülkeniz daima bir ordugâh durumunda bulundu. Avrupa Büyük Devletleri sizi anarken hep “hasta adam” diyorlar, ancak sizi iyileştirmek için bir şey yapmıyorlar, bunun tersine sizi bu durumda tutmak çabası içindeler, çünkü onların her biri sizi Avrupa’dan çıkartmak, Boğazlar’ı ele geçirmek ve hiç olmazsa kanınızın özünü kurutmak, sizi şahsiyetinizden etmek ve tutsak durumuna düşürmek isteğindedir.

“İçinizde, kendi gücünüzle Avrupa’da kalabileceğinizi sananlar yanılmaktadırlar.

“Avrupa’da görünüşte bağımsızlığınızı koruyabildiyseniz bunu coğrafya durumunuza ve size saldıran eşkiyanın kendi aralarında boğuşmalarına borçlusunuz. Bu yüzden yurdunuzun idam hükmü daha uygun bir zamana bırakıla durmuştur.

“Ama bu zaman şimdi gelmiştir.

“Acun savaşı başlayınca işbaşında olanlarınız sizi, ilk fırsatta boyunduruk altına almayı düşünen, Almanya ile işbirliğine sürüklediler; onların Almanya ile işbirliği yapmaları bir tesadüf sonucu olarak yersiz değildir, çünkü Rusya’yı savaşa sürüklemek için İngiltere ve Fransa ona İstanbul’u vadetmişlerdi ¹⁶.

“İstanbul’un keskili önceden kararlaştırılmıştı.

“Bundan da önce İstanbul sorumu tarihsel bir miras gibi Rus Çarları’nın fütihat tasarılarında yer tutmaktaydı ¹⁷. İkinci Nikola’nın tahttan indirilmesinden sonra da, sözde sosyalist Kerenski’nin hükümeti de “İstanbul Rusya’ya” sözüyle (slogan) savaşa devam yolunu tuttu.

“Ancak siz Türkiye işçi ve köylüleri biliyorsunuz ki Ekim devriminden, yani egemenliğin işçi ve köylülerin eline geçmesinden sonra, Rusya Hükümeti her türlü fütihat isteğinden olduğu gibi İstanbul üzerinde de her türlü istekten vaz geçmiştir.

¹⁶ Burada iki yanlış var: 1) Savaşı Sırbistan’ı Avusturya’ya karşı korumak için Rusya çıkarmış ve Fransa ile İngiltere’yi o sürüklemiştir. 2) Başta, Bolşevikler’in yayınladıkları belgeler olmak üzere, bütün belgeler İstanbul ve Boğazlar’ı Rusya’ya bırakan gizli antlaşmaların savaşa girildikten sonra ve uzun tartışmalar sonucunda Rusya’nın isteği ve direnmesi üzerine imzalandığını göstermektedir. Chricherin’in bunları bilmemesi imkânsızdır.

¹⁷ Bu yön doğrudur, ancak ikinci acun savaşı sonunda 1945’de Stalin’in Boğazlar’da üs istemesi bu “tarihsel miras”dan komünistlerin de vaz geçmemiş olduklarını gösterdi.

“Sovyet Rusya’nın işçi ve köylü hükümeti bütün gizli antlaşmaları yırtıp acunun kapitalist zalimlerine karşı bütün mazlum ulusların bağımsızlık uğrunda savaşılarını destekleyeceğini açıkca bildirdi. O, genel olarak hiç bir gizli antlaşmayı ve özel olarak da Türkiye ve İran’ı ilgilendiren gizli antlaşmaları tanımıyor.

“Sonda İtilâfın¹⁸ soygunculuk işinde tek önürdeşi olan Almanya ezildi. Küçük ve büyük İslâm devletlerine el koyup onları tutsak durumuna sokmak yolu İngiltere’ye açıldı. O, İran, Afganistan, Kafkas ve sizlerin yurdunda işleri dilediği gibi yürütmektedir. Hükümetinizin Boğazlar’ı İngiltere’ye teslim ettiği gün, bağımsız Türkiye’nin, Avrupa kıtasındaki tarihsel Türk İstanbul kentinin ve bağımsız Osmanlı ulusunun son günü olmuştur.

“Türkiye’deki işçi ve köylü yoldaşlar!

Yurdunuzun bu güç ve korkulu anında kendi kendinize hiç sorunuz mu: Yurdumuz ve biz neden bu aşama acı bir durumdayız? Siz Asya ve Avrupa’nın en korkusuz savaşçı uluslarından birisiniz. Bütün yaşantınız boyunca kanınızı bağımsızlık uğrunda akıttınız. Son olarak da ümitsizlik içinde en güçlü müstebidi (despote), Sultan Hamid’i tahtından atıp bir meşrutiyet hükümeti kurdunuz. Ancak bütün bunlar size yaramadı ve şimdi İngiliz boyunduruğu altında inlemektesiniz.

“Bütün bunlar neden böyle oldu?

“Çünkü her zaman yurdunuzun keskilini açgözlü ve satılmış bir avuç kimsenin elinde bıraktınız ve bugün de bırakmaktasınız; onlar da yurdunuzu ve onunla birlikte sizleri, eş ve çocuklarınızı, haklarınızı ve onurunuzu kendilerine en çok para veren herhangi bir Avrupa Büyük Devletine satmışlardır ve satmaktadırlar.

“Eğer Sadrazam İngiltere’den altın alıyorsa ülkenin siyasasını onun istediği yola sokmaktadır.

“Neden son yöneticileriniz Türkiye’nin keskilini bugün perişan olan Almanya’nın keskiline bağladılar?

“Çünkü ülkenizi bu gün şerefsiz duruma düşmüş, İslâm’ın sözde koruyucusu, kendi ülkesini harabetmiş olan Wilhelm’in istediği yöne götüren bir avuç kimse yeniden bulundu.

“Böylelikle ülkeniz ve sizler ufak bir sömürücü paşalar takımının elinde oyuncak oldunuz. Ve sizin talihsiz parlâmentonuz da altının,

¹⁸ İngiltere, Fransa, İtalya için kullanılmış.

rütbenin, unvanların esiri olan aynı sömürücü paşaların toplandıkları yer oldu.

“Kurtuluş nerededir?

“Ülkenizin ve haklarınızın iç ve dış vurgunculardan kurtarılması kendi elinizdedir. Ne sizin savaş partiniz¹⁹ ne de demokratik geçinen herhangi başka bir parti sizi kurtaramaz, nasıl ki Scheidemann’ın Sosyal Demokrat partisi Almanya’yı, Fransa ve İngiltere’nin kapitalist vurguncularının elinden kurtaramadı. Sizin Ishtifak ve Etlaf²⁰ partileriniz sizi kurtaramıyacıkları gibi bağımsızlığınızın mezarını daha da derin kazacaklardır.

“Yurdunuz rüşvet yiyen paşaların ve ilkesiz partilerin elinde buldukça sizin için kurtuluş yoktur.

“Bir defa olsun kesin olarak anlamalısınız ki siz emekçi sınıflar yurdunuzun bedeni ve ruhusunuz. İşçi ve köylüler, yurdu besleyen, zenginleştiren ve tehlike baş gösterince onu düşmana karşı kanınızla koruyan sizlersiniz.

“Buna göre ülkenizin keskili sizlerin elinde bulunmalıdır; toprağınızın efendileri olmalısınız, ve sizler, yalnız sizler ülke için şu veya bu kanunu çıkarabilirsiniz; bunu emekçi sınıfının esenliği ile ilgilenmeyen asalak (tufeylî) sömürücüler, büyük toprak sahibi paşalar, fabrikatörler, tecimerler ve ilkesiz ve kararsız partiler yapamazlar.

“Türkiye’nin işçi ve köylü yoldaşları!

“Rusya’yı yabancı eşkiyaya —Avrupalı eşkiya— satan yerli soyguncu vampirlerin iğrenç kötülüğünü görmüş olan kardeşleriniz Rus işçi ve köylüleri²¹ hükümet dizginlerini kendi ellerine almaya karar vermişlerdir. Ve şimdi yaklaşık olarak iki yıldan beri kendi hükümetleri, emekçiler hükümeti için savaşmaktadırlar. Sovyet Rusya’da emeğin sermaye üzerine zaferinin tam olacağı saat yakındır ve emek düşmanları saldırılarını durduracaklardır.

¹⁹ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne işaret.

²⁰ İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilâf partilerinin belge Rusca’dan İngilizceye çevrilirken yanlış yazılmış adları.

²¹ Dikkate değer bir yön hep “Türkiye işçi ve köylüleri” denildiği halde “Rus işçi ve köylüleri” deyiminin kullanılmasıdır. Eğer aynı biçime uyularak “Türk işçi ve köylüleri” denilse bunun Kırım, Azerbaycan, Türkistan gibi ülkelere de şamil olabilmesinden, bunun da bu Türk ülkeleri işçi ve köylülerinin aynı şeyi yapmaya kışkırtılmış olmasından çekinildiği anlaşılmaktadır. Nasıl ki başlangıçta azıcık serbest bırakılan bütün bu ülkeler pek çabuk birer Rus sömürgesi durumuna getirilecektir.

“Ancak bu yetmez. Acunu tutsak durumuna düşürmek isteyenlere karşı bütün acun emekçilerinin birleşmesi gerekir.

“Buna göre bütün bunları geçirmiş olan Sovyet Rusya işçi ve köylülerinin hükümeti böyle kesin, güç ve korkulu bir saatta sizlere kardeşce bir el uzatmakta, tâ ki birleşik kuvvetlerle Avrupa’lı vur-guncuları dışarı sürelim ve içeride mutluluklarını sizlerin sefaleti üzerine kurmaya alışık olanları yok edip güçsüz bırakalım”.

Besbellidir ki bu çağrı o sırada Anadolu’nun dört bucağını dolaşan Komünist propagandacılarına yönetmelik olsun diye çıkarılmıştır. Mustafa Kemal’in, Heyet-i Temsiliye’nin ve Anadolu’daki ileri gelenlerin bu çağrı ile ilgilendiklerini, hattâ onu duyduklarını gösteren bir kanıt yoktur, biz de daha sonra bu yolda bir şey duymadık.

Çağrının en dikkate değer yönü Mustafa Kemal’in yönelttiği “Müdafaa-i Hukuk” örgütleri ile “İttihat ve Terakki” ve “Hürriyet ve İtilâf” partilerinin eş tutularak alabildiğine batırılmasıdır. Bir tüm olarak “Paşalar” a saldırılırken Avrupa’lı emperyalistlere karşı duran Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşalarla, İstanbul’da Damat Ferit ve benzeri Paşalar arasında hiç bir ayrılık gözetilmemesidir.

Bu çağrının yayınlanmasından bir ay kadar önce Erzurum Kongresinde ordunun ortadan kaldırılmasını ve yurt savunmasının yersel milislere bırakılmasını öneren Sürmene murahhası Komünist Ömer Fevzi’nin çabası bu çağrı ile bir arada gözönünde tutulursa o sırada Rus hükümetinin tek amacının Anadolu’yu anarşik bir durumda tutmak ve Türk ulusunu tam bir ümitsizlik ve şaşkınlık içinde her türlü örgüt ve dayanaktan yoksul bırakarak bulanık suda balık avlamak imkânını sağlamak olduğu görülür. Hele ki 1919 sonbaharında İngiltere ve Bağlaşıklarının Kafkas’dan ve Samsun bölgesinden çekilmiye ve bütün güçlerini Mustafa Kemal’in yanında toplanan kuvvetin Ege’de Yunan’a karşı çarpışanlarla bağlantı kurmasını önlemek için İstanbul - Eskişehir - Afyon - Konya çizgisini tutmaya önem vermiye koyulmuşlardı. Bu da Ruslar’a, ortalığı anarşiye boğarak Doğu Anadolu’da egemenlik kurmak ümidini vermişti.

1919 son ve 1920 ilk aylarında Sovyetler’in Türkiye ile ilgili tutumları daha önce Rusya’da kurulmuş olan Türk Komünist Partisi, Yeşilordu, Karakol Cemiyetinin Türk gücünü Rusya uğrunda çarpıştırmak için Sovyetlerle yaptığı garip anlaşma, Anadolu’daki Komünist teşkilâtı gibi örgüt ve olaylar üzerinde durmayacağız. Bun-

ları daha önceki bir yazılar zincirinde anmıştık (Bk. Ankara'da çıkan "Adalet" Gazetesi 5-24 Ocak 1965).

Burada daha çok diplomatik olaylarla ilgileneceğiz.

b) *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kurulduktan sonra Rusya ile ilk temaslar :*

Anadolu Bolşevikleri nasıl görüyordu : ²²

1920 yılının ilk aylarında Ankara'da Bolşevikler üzerindeki bilgiler pek eksik ve yanlıştı. Onların Rusya Türkleri ile birlikte bütün ulusların bağımsızlığını istediklerine ve bunu gerçekleştirmeye çalıştıklarına inanılmaktaydı. Ora Türkler'inin büyük çoğunluğu da yeniden Çarcı generallerin boyunduruğu altına düşmemek için vaatlerine inandıkları Bolşevikleri desteklemekte oldukları sanılmaktaydı. Bundan başka Azerbaycan'daki Müsavat Hükümeti de Rus korkusuyla aşırı İngiliz yanatıyordu ve bu ona arasına Türklüğünü unutturmaktaydı. Yine Ankara'da sanılmaktaydı ki meselâ Azerbaycan bolşevikleşirse İngiliz egemenliğinden kurtulacak, ancak komünist acunu içinde bağımsız bir devlet olacaktır. Gerçek acı durum daha sonra öğrenilecektir.

O sırada Anadolu'da Bolşeviklikle ilgili düşünce ve mânevi durumu en açıkca belirten, yakınlığı dolayısıyla Sovyetler ülkesinde olup bitenleri en iyi bilmesi gereken General Kâzım Karabekir'in 25 Nisan 1920 günlü bir genelgesidir (S. 661). Belge şöyle başlar :

"Rusya, Sovyet Bolşevik idaresiyle birleşmiş âlem-i İslâm ve Hindistan havalisinde büyük bir nam almakla beraber, Rusya, Denikin ve Kolçak ordularının mahv ve perişan edilmesinde en ziyade tesir ve fedakârlık gösterdiklerinden nâşi umum Bolşeviklerin hürmetlerini kazanan İslâm ve Türk Hükümetleri hakkında muhtasaran (özet olarak) elde edilen bâzı malûmat :

"Tatarlar, Kırgızlar, Başkırtlar, Sartlar, Türkmenler, Yumutlar".

Ve Kâzım Karabekir bunlar üzerinde bir takım bilgiler vermektedir, halbuki çok zaman geçmeden bunlar birer sömürge durumuna düşeceklerdir, bir kısmı da zaten düşmüş bulunuyordu. Daha sonra da Rus göçmenlerinin yerleştirme bölgeleri olacaklar ve Türklüklerinin

²² Mustafa Kemal daha Erzurum'da iken, yani 1919 yazında Bolşevikler'le temas aramış, adamlar göndermiş, ancak hiç bir karşılık alamamıştı. O sırada Rusya kesin bir karmakarışıklık içindeydi.

yok edilmesi için elden gelen yapılacaktır. Ancak 1920 yılının baş ve ortalarında Anadolu'da bilgi ve inanç K. Karabekir'in genelgesindeki gibidir.

Aşağıdaki belge de bunu gösterir.

Bekir Sami Kunduh ve Yusuf Kemal Tengirşenk Mayıs 1920 sonlarında Erzurum'a varmışlardı. K. Karabekir 3 Ağustosta (S. 832) Mustafa Kemal'e çektiği bir telin sonunda şöyle demektedir :

“Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beyler nezdimde iken istikbalimiz hakkındaki münakaşalarda ne Avrupa'nın esasen bir türlü anlaşmadığımız²³ tarz-ı idaresinde ve ne de çoktan modası geçmiş İslâm veya Türk ittihadında bizim için selâmet olmadığını ve mümkün olduğu kadar az zamanda bize kabil-i tatbik bir bolşevik idarenin kabulü mecburiyetinde olduğumuzu ve bunun da mümkün olduğu kadar gürlütüsüze tesisini müttefikan muvafık bulmuştuk. Bittabi cepheledeki vazifeler ehvenleşmedikçe fiilî bir teşebbüsün tehlikeli olacağını da kabul etmişdik”.

Mustafa Kemal bu akımlar içinde çalışmak zorundadır. Pek az zaman sonra K. Karabekir, B. S. Kunduh ve Y. K. Tengirşenk ayılacaklardır, hattâ bunların ikincisi Ruslar'a karşı Batı ile anlaşmak yathlığında çok ileri gidecektir, ancak Mayıs 1920 sonunda Anadolu'da böyle düşünenler pek çoktur. K. Karabekir'in Ağustos başlarından bu yana Ankara'ya çektiği bâzı telleri, durumu anlamış olduğunu gösterir. Y. K. Tengirşenk'in Moskova'daki tutumu da öyledir.

Bir Türk başvurusu :

Daha B. S. Kunduh ile Y. K. Tengirşenk heyetinin veya herhangi bir önemli heyetin Rusya'ya gitmesi bahis konusu değilken K. Karabekir 8 Nisan 1920'de Heyeti Temsiliye'ye (T. B. M. M. 23 Nisanda açılacaktır) Bolşevikler'e bir takım önermelerde bulunulmasını ileri sürer (S. 633). Kendisine Meclis açıldıktan ve orada Ruslar'la temasa karar verildikten sonra 26 Nisanda kendi önergesini az değiştiren bir karşılık verilir (S. 667).

Kuvayı Milliye Türkiye'sinin Komünist Rusya'ya ilk resmî başvurusu olan bu belgenin ana çizgileri aşağıdadır :

“1) Emperyalist hükümeti (hükümetleri) aleyhine hareketi ve bunların taht-ı tahakküm ve esaretinde bulunan mazlum insanların

²³ “Alışamadığımız” da olabilir.

tahlisi (kurtarılması) gayesini istihdaf eden (güden) Bolşevik Ruslar'la tevhid-i mesai (işbirliğini) ve harekâtı kabul ediyoruz.

“2) Bolşevik kuvvetleri Gürcistan üzerine harekât-ı askeriye yapar, veyahut takip edeceği siyaset ve göstereceği tesir ve nüfuzla Gürcistan'ın da Bolşevik ittifakına dahil olmasını ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini çıkarmak üzere bunlar aleyhine harekâta başlamasını temin ederse Türkiye hükümeti de emperyalist Ermenistan hükümeti üzerine harekât-ı askeriye icrasını ve Azerbaycan hükümetini Bolşevik zümre-i düveliyesine ithal etmeyi taahhüt eder.

“3) Evvelâ millî topraklarımızı taht-ı işgalde bulunduran emperyalist kuvvetleri tard ve âtiyen emperyalizm aleyhine vuku bulacak mücadelât-ı müşterekemiz için kuvay-ı dahiliyemizi taazzuv ettirmek üzere şimdiden ilk taksit olarak beş milyon altının ve takarrür ettirilecek miktarda cephane ve sair vesait-i fenniye-i harbiye ve malzeme-i sıhhiyenin ve yalnız şarkta icray-ı harekât edecek olan kuvvetler için erzakın Rus Sovyet Cumhuriyetince temini lâzımdır. . . . .”

Bunlar telle K. Karabekir'e bildirilmiş bir yönerge dir; nasıl ki başta şöyle denilmektedir :

“Bakû'ye gönderilecek heyet-i askeriye ye verilecek talimat-ı âlilerinde tadil edilen mevât (değiştirilen maddeler) ber veçh-i zir (aşağıda olduğu gibi) arz olunur”.

Görüldüğü gibi K. Karabekir Bakû'ya bir asker kurulu göndermek istemiş ve ona vermeyi düşündüğü yönerge üzerine Mustafa Kemal'le danışmış, o da, doğal olarak, Bakanlar Kurulunda görüştükten sonra, bunda bir kaç değişiklik yapıp K. Karabekir'e tellemiştir.

Ancak K. Karabekir bu teli alınca onun altına Mustafa Kemal'in imzasını koyar ve başına : “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Sovyet Hükümetine birinci teklifnamesidir” diye bir başlık geçirip 26 Nisan 1920'de bir asker kuruluyla Bakû'ye yollar.

O günlerde ise (28 Nisan) Kızılordu Bakû'ye girmiş, Türkiye'ye yardıma gittiğini yayarak Azerbaycan Türklerinin karşı koymasını önlemiş ve başlangıçta iç işlere pek karışmamakla komünistleşmenin Rus boyunduruğu altına girmek anlamına gelmediği duygusunu vermeye çalışmıştır. Bu olay üzerine Batum'daki İngilizler Bakû ile gidiş geliş kestiklerinden kaçak olarak oraya Batum yoluyla gidecek adamlarımız gidemez olurlar ve K. Karabekir anılan yazıyı bir kuriye subayı ile 8 Mayıs'ta kaçak bir motörle Novrosisk'e gönderir.

Mayıs 1920 ayı Anadolu ve T. B. M. Meclisi Hükümeti için en ağır ve tehlikeli bir aydır, bir çok yerde ona karşı ayaklanmalar olmakta, Padişah Hükümeti, bir yandan bunları kışkırtırken öbür yandan da onu kuvayı inzibatiyesiyle sıkıştırılmaktadır. Sèvres barış tasarısındaki öldürücü koşullar da öğrenilmiştir. Bu durum karşısında bir kısım mebuslar bir takım sızlanmalarda bulunup hükümetin hep Doğuya güvenir görüldüğünü, ancak Bolşeviklerle hiç anlaşmaya çalışmadığını, daha gecikilirse Ermeniler'in onlarla anlaşacaklarını söylemektedirler. Bu sözlerin altında bir kısım mebusların aklını kuralayan şu düşünce vardır : Kızılordu Bakû'ya bize yardım için geldiğini yayıyor, aradan bir ay kadar geçti, daha yardımcı bir birlik gelmedi, hükümet mi bunu istemiyor? Başka bir kısım mebuslar da Bolşevikler'in girdikleri ülkeleri komünistleştirdiklerini, her türlü dinsel ve ulusal duyguları kökünden kazımak istediklerini ileri sürerek onlardan sakınılması gerektiği düşüncesindedirler.

Bu akımlar karşısında Mustafa Kemal'in tutumu şu olmuştur ²⁴. İlk düşüncüyü ileri sürenlere karşı şöyle konuştu :

Bolşeviklerle anlaşmak ve bağlaşmak için ölçemler alıyoruz, ancak bundan önce esas dayanağımızın dışarıda değil içeride olması düşüncesindeyiz. Bunu sağlamadan şuradan buradan gelecek kuvvetlere güvenmiye koyulursak işimiz kötü bir yol tutabilir. Ancak düşmanlarımızın çokluğuna bakarak "kuvvetimize kuvvet katmak bir farizedir, şarktan gelecek müsbet kuvvetlere iltifat edeceğiz." ²⁵ İki yönü ayırmak gerekir : 1) Bolşevik olmak, 2) Bolşevik Rusya'dan faydalanmak. Bu ikinci şık üzerinde duruyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir şeydir, böyle bir sorum üzerinde hiç durmşuyoruz, ancak bağlaşmak konusu ile ciddî olarak uğraşılıyor ve ümitliyiz. Amma bu yönün açıkca görüşülmesini Batıya karşı fiilen savaş ilân edeceğimiz güne bırakmak istiyoruz. Bu iş ilân edildiği zaman artık Batıdan korkumuz kalmadı demektir. Doğudan böyle bir yardımcı kuvvet gelinceye kadar doğal olarak Batı ile de görüşmekten geri durmayacağız çünkü her iki yanla temas faydalı olabilir.

²⁴ Bu yazar bu tartışmaların yapıldığından az sonra Ankara'ya varmış ve onların devamının tanığı olmuştur. Mustafa Kemal bu sözleri mebuslarla yaptığı konuşmalarda ve Meclisin herkese açık olmayan toplantılarında söylemekteydi. O sırada Rusya'dan, az aşağıda göreceğimiz, ağır karşılık henüz gelmemişti.

²⁵ Mustafa Kemal bu deyimini bir kaç kez kullandığını bu yazar duymuştur.

İkinci türlü görüşü ileri sürenlere karşı Mustafa Kemal'in tutumu şudur :

Bolşevikler başta yalnız kendi ilkelerini uygulamışlar ve bunlara uyanlarla anlaşmışlardır. Ancak bütün ulusların bu sosyal ilkelere uydurulamıyacağı anlaşılınca emperyalizmi yenmek için İslâm acunu ile iş birliği gerektiğine inanmışlar ve ulusların dinsel ve ulusal inançlarına saygı göstermiye koyulmuşlardır. Bu güne kadar edindiğimiz bilgiler bunu gösteriyor. Meselâ Azerbaycan, Türkistan ve Kuzey Kafkas'ın bütün anlamıyla Bolşevik olmuş sanmamalıdır.

Bu sözler Mayıs 1920 sonlarında Komünist-Rus acunu üzerinde Ankara'da var olan bilgileri gösterir.

Rus karşılığı :

26 Nisan 1920'de telle Gl. K. Karabekir'e verilen ve 8 Mayıs'ta kaçak bir motörle Novrosisk yoluyla Moskova'ya gönderilen yönergeye Rus Hükümeti, Dışişleri Komiseri Çiçerin'in kalemiyle, 2 Haziranda, Mustafa Kemal'e hitabeden bir karşılık verir²⁶. Bir gün önce Amerika Senatosu bu devlete önerilmiş olan Ermenistan mandasını reddetmişti. Bu iki tarih aarsındaki yakınlık bir tesadüf müdür yoksa Ruslarca istenilmiş midir? Bu konuda kesin bir şey denemez. Çiçerin'in karşılığı şöyledir²⁷ :

“Kendisiyle düzenli diplomatik ilişkiler kurmak ve iki ülkemizi de tehdit eden yabancı emperyalizme karşı savaşa katılmak isteğini belirten mektubunuzu aldığımı bildirmekle Sovyet Hükümeti şeref duyar. Sovyet Hükümeti Ankara'daki büyük Millet Meclisi'nin yeni Türk Hükümetince güdülen dış siyasinin temel ilkelerini memnurlukla not etmiştir.

“Bu ilkeler şunlardır²⁸ : Türk bağımsızlığının ilânı; 2) tereddütsüz Türk olan yerlerin Türk devleti içinde bulundurulması; 3) Ara-

²⁶ Bu karşılığı aynı Kuriye Subay 14 Haziranda Trabzon'a getirmiş ve bir gün sonra orada açılıp şifre olarak Erzurum'a, oradan da yine öyle Ankara'ya çekilmiştir. K. Karabekir Çiçerin'in mektubu için 3 Haziran tarihini veriyorsa da Rus kaynakları 2 Haziran diye gösteriyorlar.

²⁷ Bir kaç yerde ve bu arada “Soviet Documents on Foreign Policy” C. I, s. 187 v.d. da yayınlanmıştır. Gl. K. Karabekir'in eserindeki çevirme (s. 784) de hafif de olsa bazı değişiklikler gördüğümüzden, yukarıda andığımız eserden yeniden bir çevirme yapmayı uygun bulduk.

²⁸ K. Karabekir'in Mustafa Kemal imzasıyla gönderdiği yazıda bunlar anılmamaktadır, öyle düşünülebilir ki ya sözü geçen yazı ile birlikte K. Karabekir bir

bistan ve Suriye'nin bağımsız devlet olarak ilânı; 4) Büyük Millet Meclisi'nin Türk Ermenistan'ı, Kürdistan, Lusistan²⁹, Batum ili, Doğu Trakya ve ahalisi karışık Türk ve Arap olan bütün yerlerin kendi keskilleri kendileri seçmesi yolundaki kararı³⁰. Bundan şu anlaşılır ki buralarda serbest bir referandum yapılacaktır ve daha önce oralardan kaçmak ve göçmek suretiyle ellerinde olmayan sebepler dolayısıyla yerlerinden ayrılmış olanlar yeniden yurtlarına dönüp referanduma katılacaklardır; 5) Büyük Millet Meclisince (kurulduğu) ilân edilen yeni Türk devletini teşkil eden yerlerde ulusal azınlıklara Avrupa'nın en liberal devletince tanınan hakların bahşedilmesi³¹; 6) Boğazlar sorununun Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin katılacakları bir konferansa sunulması³²; 7) Kapitülâsyonlarla yabancı ekonomik denetlemesinin kaldırılması; 8) her türlü yabancı nüfuz bölgesinin kaldırılması³³.

“Sovyet Hükümeti, emperyalist hükümetlere karşı kendi çabalarıyla sizin askerî hareketlerinizin, mazlum ulusların kurtarılması asıl ülküsüne uygun bir yola sokulması amacını güden Büyük Millet Meclisi kararını not eder. Sovyet Hükümeti, bir yandan Türkiye öbür yandan Ermenistan ve İran arasında adalet ve her ulusun kendi keskilini seçmesi ilkesine göre açık ve kesin biçimde çizilmiş sınırlar tesbitinin diplomatik görüşmelerle elde edilebileceğini umar. İlgili yanların çağrısı üzerine Sovyet Hükümeti hakemlikte bulunmaya daima hazırdır.

de Misakı Millî sureti göndermiştir veya Sovyet Hükümeti onu zaten elde buldurduğundan ona dayanarak ve onda olmayanları da işine geldiği biçimde uydurarak andığımız karşılığı hazırlamıştır.

²⁹ Lazistan olmalı. Menşevik Gürcü Hükümeti, o sırada Lazistan sancağı adını taşıyan ve şimdiki Rize ilinden az daha geniş olan bu bölgenin kendisine verilmesini Paris Barış Konferansından istemekte idi. Hattâ ancak bu yapılsa kendinde Bolşevikliğe karşı koymak gücünü bulabileceğini ileri sürmüştür.

³⁰ Sovyetlerce uydurulan bu dördüncü ilke bir yönü ayrılarak Misakı Millî'nin birinci maddesine tam karşıdır. Batum'la ilgili kısmı Misakın ikinci maddesine uyar. Doğu Trakya için yazılan Misakın üçüncü maddesinin tahrifidir, Misakta ancak Batı Trakya için referandum istenilmektedir.

³¹ Bu kısım Misakı Millî'nin beşinci maddesinin kısıtlanmış biçimidir, çünkü Misakta bu hakların komşu ülkelerdeki Müslümanlara da aynıının verileceği ümiyle tanınacağı yazılıdır.

³² Bu da Misakı Millî'nin dördüncü maddesinin kısıtlanmış bir biçimidir.

³³ Bu 7 inci ve sekizinci kısım Misakı Millî'nin altıncı maddesine uyar.

“Türkiye ile Rusya arasında dostca ilişkiler ve süresiz dostluk kurulması için Sovyet Hükümeti hemen karşılıklı diplomatik ve konsolosluk temsilcileri gönderilmesini önerir. Sovyet Hükümeti, bütün ulusların kendi keskilllerini seçmek hakkına sahip oldukları ilkesine şaşmaz biçimde bağlı olan bütün acun uluslarına dostluk elini uzatır. Sovyet Hükümeti Türk ulusunun bağımsızlığı uğrunda giriştiği kahramanca mücadeleyi en büyük ilgiyle izlemektedir ve Türkiye’nin güçlüklerle dolu bulunan bu günlerinde Türkiye ve Rusya uluslarını birleştirecek olan dostluğun sağlam temelini atmakla mutludur.

“Bu yönü size bildirirken, işçi ve köylü Federal Cumhuriyeti ulusu adına, Türkiye uluslarına bağımsızlık savaşında başarı dilekelerimi sunmakla şeref duyuyorum”.

Çiçerin’in bu karşılığı Türkiye’nin en ağır ve tehlikeli bir durumda bulunduğu dış ve iç düşmanların saldırıları altında sendelediği bir sırada verilmiştir. Rus Komünist Hükümeti ise iç düşmanlarının hemen tümünü temizlemiş, karşısında Denikin ordusunun artıklarına komuta eden General Vrangel’den ve bir takım Ukranya’lı çetelerden başka kimse kalmamıştır. Dış düşman olarak da Polonya ile uğraşmaktadır; bu son savaş ise ne Rusya ne de Bolşevik rejimi için bir tehlike doğurmamaktadır, olsa olsa aradaki sınırın bir iki yüz kilometre daha Doğu veya Batıda çizilmesini gerektirecek bir niteliktedir. Bu yönü Çiçerin yazısında üçüncü bölüğün başında belirtmektedir; orada Rusya’nın “çabaları”, Türkiye’nin ise “askerî hareketleri” anılmaktadır.

Rus Hükümetinin bu karşılıklı durumu, en büyük ölçüde sömürmeğe kalkıştığı görülüyor, çünkü Çar Hükümeti’nin gizli antlaşmalarla Doğu Anadolu’da istediklerinden de ileri giderek, bu antlaşmalarla Fransızlara ayrılmış olan Cizre, Nusaybin, Mardin, Urfa bölgelerine kadar karışmaya kalkışmaktadır. Oralarda ve Doğu illerinde Rus isteği üzerine ve onun ileri sürdüğü koşullara göre yapılacak referandumdan ne kargaşalıklar çıkacağı ve çıkarılacağı ve ne gibi sonuçlar doğacağı kolayca anlaşılır. Bundan başka Türkiye ile Ermenistan ve İran sınırlarının çizilmesinde hakemlik yapmak hakkındaki önerge Bolşeviklerin, referandum işinin arkasında hazırlanmış ikinci, bir diplomatik hamlesi sayılabilir; çünkü onlar o günkü koşullara göre bu hakemliği Ermeniler’e ve İranlılar’a istetebilirlerdi ve Türkiye’nin red etmesi onu haksız bir durumda göstermeye yarayabilirdi. Sonda Komünistler bir çok bağımsız veya özgür diye gösterdikleri ülkeleri birer

sömürge veya Rusya'nın birer ili durumuna getirdikleri gibi, Ermenistan'a katacakları Doğu illerimizi ve Gürcistan'a katacakları Rize ilini bu iki ülke ile birlikte Rusya içine almak onlar için mümkün olurdu. Referandum yapılmasını istedikleri Suriye ve Irak'la sınırdaş bölge için de böyle bir tertip düşünmüş olmaları gerekir; böyle olmasa Misakı Millî'yi yüzde yüz tahrif ederek Türkiye'nin oralarda referandum yapmak kararında olduğunu uydurmaları için bir sebep yoktu.

Ulusların kendi keskilleri seçme hakkının yalnız Rus çıkarlarına göre işletilmesi ve bu yolda büyük bir sıkılmamazlıkla davranılması Ruslar'ın Türkiye B. M. Meclisi Hükümeti'nin kesin bir güçsüzlük içinde bulunduğu ve her şeye boynu bükük olarak evet diyeceği sanısında olduklarını gösterir.

Çiçerin'in karşılığında, istenilen yardımla ilgili hiç bir söz bulunmuyordu.

Andığımız Rus karşılığı 22 Haziran 1920'de başlayıp Alaşehir, Balıkesir, Bursa ve Trakya'nın elimizden çıkmasıyla sonuçlanan Yunan saldırısının geliştiği sırada alınır. Can sıkımla birlikte ona pek önem verilmez, çünkü Dışişleri ve Ekonomi Bakanları Bekir Sami Kunduh ile Yusuf Kemal Tengirşenk Moskova yolundadırlar ve Ruslar'ın Türk azminin derecesini anlayacakları inancı vardır.

c) *Bekir Sami Kunduh - Yusuf Kemal Tengirşenk Heyetinin Ruslarla yaptığı görüşmeler :*

General K. Karabekir'in isteği üzerine Ruslar'la temas işine girişmekle birlikte Ankara'da kurulan hükümetin ilk işlerinden biri Bolşevik Hükümetiyle resmî görüşmelere başlamak olur ve bu işle Dışişleri Bakanı Bekir Sami Kunduh ile İktisat Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk görevlendirilir. Bunlar 11 Mayıs'ta Ankara'dan yola çıkar ve bu ayın son günlerinde Erzurum'a varırlar. Kendilerine verilen 8 Mayıs 1920 günlü yönergeyi K. Karabekir yayınlamıştır (S. 755) ve şöyledir:

“1) Türkiye'nin Garp devletlerinin esaretine düşmesini Rusya kendi menafi-i esasiyesini katıyen muhil (bozucu) addediyorsa bize muavenet ve bizimle ittifak etmeleri için esaslı bir nokta-i istinada malikiz demektir.

“2) Türkiye'nin emeli şimdiki hudut-u milliyesi içinde dahilî ve haricî istiklâl-i tam dahilinde yaşamak ve bu esas temin edilmek şartıyla Rusya ile tevhid-i mukadderat ve istikbâl (keskil ve gelecek birliği) etmektir.

“3) Türkiye Garp devletlerinin istilâsından kurtulmak ve ikinci maddedeki emelini istihsal (elde) etmek için bütün kuvay-ı hayatiyesini kendi toprakları dahilinde istimale mecbur olduğu gibi kendisine hariçten muavenet (yardım) da lâzımdır.

“4) Boğazlardan istifade bütün Karadeniz milletlerine serbest olacaktır. Bunu temin etmek için Karadeniz Boğazında tahkimat yapılmamak, Rus donanmasının gelmesi bizim takdir ve tertibimize tabi olmak üzere Bahr-i Sefit (Akdeniz) Boğazı tahkimatını Ruslar’la müştereken müdafaa etmemizdir. Bu şeraitten (koşullardan) daha fazlası Ruslar’ın Bahr-i Sefit tahkimatına müstakillen malik olmaları veya İstanbul’a donanmalarını getirmekte serbest bulunmalarındır ki her iki şekil İstanbul’un tasarrufunu (İstanbul’a sahipliğimizi) ihlâl eyler. Ruslar için Boğazlar’ın serbesti-i mutlakını yalnız şerait-i ahdiye ile temin etmek (antlaşma ile sağlamak) veyahut Boğaz’ın emri müdafaa ve murakabesini bütün Karadeniz devletlerinin bir mesele-i müştereki addettirmek bittabi daha müsait ve daha ehven suret-i haldir (daha gevşek bir çözüm yoludur).

“5) Mücadele-i müşterekede muvaffakiyet uğrunda Türkiye dindaş ve ırkdaş anasır arasındaki bütün nüfuz-u mânevisini mevki-i istifadeye vaz edecektir.

“6) Hariçten yapılacak muavenet: para, vesait-i harbiye (savaş gereçleri), vesait-i fenniye, kıtaat-ı askeriye.

“7) Ruslar’la tevhid-i mukadderat etmekten ve onların muavenetinden müstefit olmak kaydından hakikî bir faide edebilmekliğimiz, bizimle olnar arasında muvasalanın (ulaşmanın) bilâ mânia ve katiyen emin olmasına mütevakkıftır (bağlıdır)”.

Bu yönerge dördüncü maddede Türkiye’nin en güçsüz bulunduğu bir anda gerekirse Boğazlar’da Rusya’ya gösterebileceği en büyük kolaylığı belirtmektedir : Karadeniz Boğazı’nın berkitilmemesi ve Rus donanmasının ancak Türk Hükümeti’nin izniyle oradan geçip Akdeniz Boğazı’nın savunmasına katılması.

Beşinci madde şu düşünce ile konulmuştu : Bolşevikler 1919-1920 yıllarında Batı sömürgeci devletlerine karşı toptan ve sonuna kadar bir savaşla komünizmi dünyaya yerleştirmek çabası içinde ve böylelikle onların baskısından kurtulmak isteğinde idiler. Sömürgeler halkının önemli bir kısmı Müslüman olduğundan ve Bolşevikler Rusya’da kendilerine karşın olan Çar yanatları ile uğraşlarında ora Türkler’-

inin yardımına muhtaç bulduklarından bu iki türlü desteğin sağlanılmasında, o sırada aynı düşmanların saldırısına uğrayan Türkiye'nin propagandası çok faydalı olurdu. İleride Moskova görüşmelerinin başında Ruslar bu konu üzerinde önemle dururlar. Ancak dış ve iç savaşın yıkımları yetmiyormuş gibi komünizmin uygulanmasıyla ürünleri zorla ellerinden alınan köylüler o sırada yalnız kendilerine yetecek kadar ürün elde etmeye koyulurlar. Bunlara kuraklık da eklenince Bolşevikler 1921 başlarında son aşama sıkışık bir duruma düşerler, bir yandan "Nep" adıyla serbest tecime ve köylünün ürünlerini piyasada satmasına izin vererek komünizmin ekonomik esaslarını uygulamaktan bir süre için vaz geçerler; öbür yandan da, başta İngiltere olmak üzere, Batı devletleriyle ekonomik anlaşmalar yapmak zorunda kalır, dolayısıyla de acun ayaklanmasına çalışmaktan, vaz geçerler.

Altıncı maddenin iyice anlaşılması için şu yönler gözönünde bulundurulmalıdır: Çarlık Rusya Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok ilerideydi, lokomotif, uçak ve her türlü silâh yapmaktaydı, ancak bunları halkının ve ordusunun kalabalığının gerektirdiği sayı ve çapta yapamıyordu, Osmanlı'da ise sanayi hiç denecek durumdaydı. Bundan başka Bolşevikler Rusya'nın Petrograd, Moskova, Bakû ve Donetz havzası gibi en önemli, en zengin ve kuvvet kaynağı olan yerlerini elde tutuyorlardı. Anadolu'da kurulan hükümet ise İstanbul, Bursa, İzmir, Adana gibi en zengin yerlerini kaybetmiş olup elinde pek az demir yolu bulunuyordu. Buna göre silâh ve paraca dış yardıma çok muhtaçtı. Askerle yardım işinin özü ileride anlaşılacaktır.

Yedinci madde iki ülke arasında güvenilir bir sağlam yolun açılmasını istemektedir. Deniz düşmanlar elinde bulunduğundan bu, Kafkas yolunun açılması gerektiğini ortaya koyuyordu.

B. S. Kunduh ve Y. K. Tengirşenk yolda iken 30 Mayıs'ta Güney cephesinde Fransızlarla kısa bir bırakışma yapılır ve çok geçmeden bozulur. Batı devletleri arasında Bolşeviklere en düşman olanı Fransa olduğundan bu olay Rusları başlangıçta az çok kuşkulandırmıştı.

Bu heyet önce karadan, Bayezit üstünden Bakû'ye gitmiye çalışır, bunun yapılamıyacağı anlaşılınca geri dönüp 9 Temmuz'da Trabzon'dan motörle Tuapse'ye geçer ve oradan trenle Moskova'ya bu ayın ortalarında varır. 7 Temmuz'da İngilizler Batum'dan çekilmekle Kafkas ülkesini Türk ve Ruslar'a bırakmış olurlar.

Heyetimizi³⁴ Moskova istansyonunda kimse karşılamaz, orada bir saat bekler, sonda trende tanışdıkları bir Müslüman onları bir yere götürür. Orada da bir saat kaldıktan sonra bir dışişleri işyari buldukları yere uğrayıp onlara hoş geldiniz der ve Petrograd'da üçüncü Enternasyonal'in bir toplantısı olduğundan bütün ileri gelenlerin orada bulduklarını söyler. Bir kaç gün sonra heyete bir sarayın bir kısmı ayrılır. Çok geçmeden o, Çiçerin ve Karahan'la görüşür.

Dışişleri Komiseri şu yönler üzerinde durur ve arada şu yolda konuşmalar olur.

Çiçerin : Halil Paşa ile³⁵ bir kaç yönü kararlaştırdık. O, bunları hükümetinize bildirecektir.

Türk heyeti : Biz de ona göre alacağımız yönergeye uyarak görüşmelere devam ederiz.

Ç. : Fransızlar'la bırakışma yapmak üzere imişsiniz, nedir? Bu bizde bir takım kaygılar uyandırdı onun için soruyorum.

T. H. : Bu, biz yola çıktıktan sonra yapıldı, yalnız yerseldir ve sürelidir.

Ç. : Biz de İngilizler'le görüşüyoruz ; siz onlarla ne yapıyorsunuz? sonda neye varırsak sizinle birlikte kararlaştırırız, kuşkulanmayınız. Biz sizden İslâm acununda devrimin başarısı için çok faydalanacağız. Hele ki devrime karşı bu acunda tepkiler doğacak olursa bunların Müslümanlık ilkelerine uygun olup olmadıklarını bize bildirebilirsiniz. Bu akşam yardımcım Karahan'la buluşup esas görüşmelere başlayabilirsiniz.

Karahan Ermeni'dir ve fransızca bilmemektedir³⁶. Onunla en çok aradaki yolun açılması konusu ele alınır, o sırada Ermeniler'in Oltı'yı aldıkları öğrenilir, Karahan dostluk göstermekle birlikte Ardahan, Türk-Kafkas sınırı ve Ermeni sorunlarında hiç bir şeyi bir sonuca bağlamadan görüşmeleri uzatır. Her iki yan daha çok yoklamalarda bulunmaktadır.

Sonra Ruslar görüşmeleri keserler, ve bunun Enternasyonal toplantılarının vakitlerini çok alması yüzünden ileri geldiğini söylerler. Öbür yandan da Heyetimiz Ankara'da olup bitenleri hiç öğreneme-

³⁴ O sırada Moskova'da yapılan görüşmeleri Yusuf Kemal Tengirşenk'in T.B.M.M.'ine sunulan raporuna göre özetliyoruz.

³⁵ Enver Paşa'nın amcası.

³⁶ O daha sonra Ankara'ya Büyük Elçi olarak gelecektir. O sırada epey fransızca öğrenmiş bulunuyordu.

mektedir ve merak içindedir. Görüşmelerin kesilmesine sinirlenen Türk murahhaslarının bunu belirtmeleri üzerine Çiçerin onlarla yeniden konuşmalara başlar. Başlıca konu, aradaki kara yolunun açılmasıyla silâh ve paraca yardımdır.

Çiçerin yolu açmaya, yani Daşnak Ermeni duvarını yıkmaya, güçleri yetmeyeceğini söyler ve Polonya savaşını imler, Türklerin uzun zaman emperyalistlere karşı yalnız savaştığını gördük, isterseniz de istemeseniz de yardım edeceğiz der, ancak bu iş o sırada bir sonuca ulaştırılamaz.

Böylelikle görüşmeler uzayıp gider. Bunları çabuklaştırmak üzere Adamof adında fransızca ve türkçe bilen, ancak bu son dili bildiğini gizleyen biri görüşmelerle görevlendirilir, onunla her şeye yeniden başlamak, hattâ Ankara'daki Hükümetin niteliğini kendisine anlatmak, gerekir. O, başlangıçta kendisinin ve arkadaşlarının yalnız bir dinleyici olduklarını ileri sürer. Sonra esasa girilir ve kâh Çiçerin, kâh Adamof'la görüşmelere koyulunur. Bizimkiler savgal ve saldırgal bir bağlaşma yapılmasını isterler. Ruslar komünist olmayanlarla bağlaşamayacaklarını, amaçları dünya federasyonu kurmak ve emperyalistlerle savaşanlara yardım etmek olduğunu söylerler ve derler ki bağlaşma eşit koşullar olmadıkça bir yan yalnız yardım eder, öbürü hiç bir şey yapmazsa bu himaye olur.

Bunu söyleyen Adamof, Anadolu Türkler'inin mânevi ve bu etkiyle de Rusya Türk ve Müslümanlarının maddi desteğine muhtaç oldukları, dolayısıyla yardımın tek yandan gelmeyeceği yolunda Çiçerin'in sözlerini bilmemezlikten gelmiş olur.

Bu sözler üzerine Türk Heyeti bir dostluk antlaşması yapılmasını ileri sürer. Buna Adamof : genel durum, kâğıt üzerine konulmayan ve doğal olan bir bağlaşmayı kendiliğinden gerektiriyor, karşılığını verir. Bu yoldaki konuşmalardan Moskova antlaşmasının girişinde ve dördüncü maddesindeki hükümler çıkar³⁷.

³⁷ Girişin ana çizgileri şöyledir: Ulusların kardeşliği ilkesi ve her ulusun kendi keskilini özgürlükle seçme hakkını tanımakta birleşen Türkiye... ve Rusya... Hükümetleri ülke büyütme ve istilâ etme siyasasına karşı olan çabalarında dayanışmalarını ve iki ulusdan birinin uğrayacağı güçlüklerin öbürünün de durumunu ağırlaştıracağını anladıklarından.... bir dostluk ve kardeşlik antlaşması yapmayı kararlaştırmışlardır.

Dördüncü maddenin esası şudur: İki yan, Doğu uluslarının ulusal ve kurtuluş hareketleriyle Rus emekçilerinin yeni bir sosyal düzen kurmak için giriştikleri çaba-

İki yandan birinin Batılılar anlaşıp öbürüne karşı dönmesi kuşku hem Türkler'de, hem de Ruslar'da vardı. Bizler Ruslar'ın İngiltere ile anlaşıp bizi feda etmesinden çekiniyorduk. Bu gibi kuşkuların etkisi altında antlaşmanın birinci maddesi kararlaştırılır³⁸.

Ayrıca bir konu da eski antlaşmaların yok sayılması ve kaldırılmasıdır (m. 6-7).

Rusya ile aramızda kara yolunun açılması, yani Ermeni engelinin ortadan kaldırılması, konusu bir kaç kere tartışılır, Ruslar'ın "buna gücümüz yetmez" sözüne karşı Türk Murahhasları "birlikte açalım" derler, karşı yan "ona da gücümüz yok,, deyince bizimkiler şu yolda konuşurlar : "Biz bu yolu zamanında açacaktık, siz engellediniz, bugünkü durumdan siz sorumlusunuz ve bu yüzden Ermeniler binlerce Müslüman'ı öldürdüler; artık yolu açmakta biz serbestiz,,³⁹.

Bu konu üzerinde tartışılırken bir gün Çiçerin, Ermeniler'le bir antlaşma yaptıklarını ve ona göre Şahtahtı ve Culfa'ya giden demir yolunu Ermeni denetlemesi altına koyduklarını açıklar⁴⁰. Bunu duyunca Yusuf Kemal Tengirşenk coşar, bunu pek garip bulduğunu

lar arasındaki yakınlığa tanık olarak işbu ulusların hürriyet ve bağımsızlık haklarını ve diledikleri biçimde bir hükümetce yönetilmeye yetkileri olduğunu resmen onaylar ve desteklerler.

³⁸ Buna göre: her iki yan ötekine zorla kabul ettirilme istenilen antlaşmaları tanınamayı üstlenmektedir. Türkiye'yi de ancak T.B.M.M.'inin temsil ettiği açıklanmakta ve onun sınırları Misakı Milli'deki sınırlar olduğu belirtilmektedir.

³⁹ Burada anılan Rus engellemesi, bizim Ermenistan yolunu açmak önermesini de kapsayan isteklerimize Çiçerin'in verdiği yukarıda görülen 2 Haziran 1920 günlü karşılıklı bu konuya hiç dokunulmaması ve buna karşı Ermenistan adını verdiği Doğu İllerimizde bilinen koşullarla referandum istemesidir.

⁴⁰ 10 Ağustos 1920'de Bolşevikler'le Ermeniler arasında varılan ön-anlaşma ile Ruslar'ın Nahcivan bölgesini Ermeniler'e bırakmaları karşılığında bunların o yoldan Türkiye ve Rusya arasında gidiş geliş müsaade etmelerini sağlayan olay anılıyor. Bilindiği gibi o sırada Türkiye ve Rusya arasında iki yoldan faydalanılabildi. Biri Güney Azerbeycan, Karabağ ve Zengizor'dan geçerek Bayezit'e varan kara yoludur. Bu kara yolu Tebriz'i Tiflis'e bağlayan ve Culfa, Nahcivan ve Şahtahtı'ndan geçen Rus demiryolunu keser. Bize göre zor ve uzak bir yoldur. İkincisi Tiflis - Gümrü - Kars - Sarıkamış demiryoludur ki kestirme ve kolay bir yoldur. Ancak onun Gümrü-Sarıkamış kısmı Daşnak Ermenistan'dadır ve bizlere kapalıdır. Halil Paşa'nın (Halil Yoldaş) imzasıyla 3 Ağustosta gönderdiği bir yazıda (K. Karabekir S. 844) Azerbaycan'daki Kızılordu'nun siyasal komiserinin aradaki iki yolun da açılması için Ermeniler'e Nahcivan'ın verilmesini istediğini bildirmektedir.

söyler ve şunları ekler: “Bizim âdeta buradan kalkıp gitmemiz gerekecek; nice zamandır sizden yolun açılmasını istiyoruz, siz ise onu kapatıyorsunuz; Şahtahtı’yı Ermeni’ye verince aradaki iki yol da kapatılmış oluyor.”

Daha sonra murahhaslarımız Lenin’le görüşürler, o açıkca bunun yanlış bir davranış olduğunu söyler, ancak Heyetimizin artık yolu açmak konusunda, biz istediğimizi yaparız, sözü üzerine Lenin şimdi bir karşılık veremem demekle yetinir. Çiçerin ile murahhaslarımız arasında ayrıca bu yüzden tartışmalar olur :

Çiçerin : Neden kendinize yol açmak istiyorsunuz, onu açdıktan sonra o yol sizin mi olacak?

Türk Heyeti : Yolu açdıktan sonra isterseniz Kızılör’dudan da asker gönderin, ancak bir kere yolu açalım, hele Şahtahtı yolunu açalım.

Ç. : Neden Şahtahtı’ya önem veriyorsunuz?

T. H. : Şahtahtı - Nahcivan’ın Doğusunda Karabağ, onun ötesinde de Azerbaycan var. Nahcivan, kendi kendini yönelten bir şûra hükümetinin elindedir, bizim Karakilise - Beyazıt yolu Şahtahtı’ya gidiyor, Şahtahtı - Culfa yolu ise İran’a kadar iniyor. Böylelikle bizim Azerbaycan ve Rusya ile yolumuz kesiliyor ve Ermenistan doğrudan doğruya İran’la münasebete giriyor. Oysaki bu son ülke İngilizler’in elinde ve ekonomisi de onlara bağlı. Artık yolu açmamıza bir itirazınız var mı?

Ç. : Karşılığı ben veremem, danışmalıyım.

Bu konu öylece kalır ve başka bir maddeye geçilir.

Ruslar isterler ki her iki yanın uyrukları öbürünün ülkesinde onun uyruğu gibi muamele görsün, yani Türkiye’deki Ruslar’a Türk muamelesi yapılsın işyar, asker, komutan olabilsinler. Bunun bir çok sakıncası vardı. Rusya’da tecim ve her şey devlet tekelindeydi, oradaki Türkler bu bakımdan bir çok şeyden faydalanamazdı; iki yanın evlenme, boşanma ve miras işleri de birbirine uymazdı ve bu yeni bir kapitülasyon’a götürebilirdi. Türkiye’deki rejim açık, Rusya’daki sınıksız kapalı olduğundan bizdeki Ruslar bu durumdan Rusya’daki Türkler’inden daha çok büyük ölçüde faydalanabilirlerdi. Heyetimizce olumsuz karşılınır ve bırakılır. Antlaşmanın onuncu maddesi bu konuyu genel devletler hukukuna uygun bir biçimde çözümler.

Ruslar isterler ki Türkiye herhangi bir devlet veya ferde ekonomik bir imtiyaz tanırsa o, Rusya’ya da şamil olsun. Red edilir ve sonda

karşılıklı olarak en çok müsaade gören ulus muamelesi esasında anlaşılır (m. 11).

Boğazlar ve İstanbul sorumunda Ruslar çarlık devri iddialarını ileri sürmezler, o sırada tek amaçları Batılı Devletlerin oradan çıkmasıdır, bunun için de hep İstanbul Türkler'indir ilkesini ileri sürerler. Antlaşmanın beşinci maddesi bu düşüncelere göre düzenlenir.

24 Ağustos 1920'de antlaşmaya önimza (paraf) atılır. Daha çözümlenmiyen dört madde varken (Türk tutsakları, tecim işleri, posta telgraf ilişkileri, Rusya Müslümanlarının Türkiye'ye göçebilmeleri) başlıca Rus görüşmecisi başka yere gönderilir. Besbellidir ki Ruslar antlaşmanın imzalanmasını geciktirmek istemişlerdir.

Bundan sonra Çiçerin, Bekir Sami Kunduh'la özel görüşmeler yapar, ve der ki : Biz para ve silâh yardımı karşılığında bir şey istemiyoruz, yalnız şunu üstlenmenizi istiyoruz : her ne zaman Türk Devleti siyasasını değiştirmek, yani hazırlanan antlaşmadan başka bir yola girmek isterse Rus Hükümetin'e haber versin.

B. S. Kunduh : Bu bağımsızlığımızı kısmak olur, bunu üstene-meyiz. Siyasamızı değiştirecek olursak size haber veremeyiz, verecek olursak ancak bir bağlaşıklık olarak veririz. Yardımınız karşılığı olarak haber vermeyi üstenersek para ve saire karşılığında yurdu sattılar derler ve bizleri Meclis kovar.

Çiçerin : özür dilerim, belki yanlış ifade ettim, bu işi yardım konusunun dışında konuşalım, birbirimizin siyasasından haberimiz olsun, amacımız bu idi.

Ruslar karşılıklı üstlenmeyi kapsayan bir müsvedde gösterirler. Ona göre iki dışişleri bakanı şu yönü üsteneceklerdir : her ne zaman T. B. M. M. siyasını değiştirmeye karar verirse veya değiştirmek zorunda kalırsa bunu Rus Hükümlerine bildirecektir; her ne zaman Rusya, Türkiye ile ilgili siyasasını değiştirmeye karar verirse o da bunu Türk Hükümetine bildirecektir.

Görüldüğü gibi önergede eşitlik yoktur. Türkiye'nin her siyasa değişikliğini bildirmesi, Rusya'nın ise ancak Türkiye'yi ilgilendiren siyasasının değiştirilmesini haber vermesi istenilmektedir.

Türkiye Dışişleri bakanının bunu belirtmesi üzerine Çiçerin, bizim Litvanya, Estonya ile ilişkilerimiz vardır ki sizleri hiç ilgilen-dirmez der. Buna karşılık B. S. Kunduh der ki : bizim de Hicaz, Irak ve Suriye ile ilişkilerimiz vardır; bunlardan size neden haber verelim.

Ruslar bunu doğru bulurlar ve sonda şu esas üzerinde bir anlaşmaya varılır : Bize Rusya'nın Asya siyasetini ilgilendiren bir önermede bulunulursa ona haber vereceğiz, Rusya da bizi ilgilendiren bir önerme ile karşılaşırsa onu bize bildirecek.

Daha sonra Ermeni işi üzerinde görüşülür. Çiçerin Rusya'nın iki devlet arasında aracılık etmesini kabullenmemizi ister. B. S. Kunduh sorar : Ermenistan bunu kabul ediyor mu? Bu yolda bir başvurması var mıdır?

O sırada bir kurye Ermenistan'ın bize, verdiği yüksekten atıp tutan ve Batı Devletlerine dayandığını belirten, bir notanın suretini Ankara'dan Moskova'daki heyetimize getirmişti. Bizimkiler bunu Ruslar'a verince Çiçerin mahcup olur. Amma az sonra yine isteğinde direnir ve *Türkiye'nin Ermenistan'a Doğuda toprak vermesini ileri sürerek hazırlanan antlaşmanın imzasını ve yapılacak yardımı bu işe bağlar*. B. S. Kunduh bunu bizler kabul edemeyiz T. B. M. M.'ine işi sözle bildirmek zorundayız der.

Bu yüzden görüşmeler Ağustos sonunda kesilir ve Y. K. Tengirşenk bu Rus isteğini bildirmek üzere Ankara'ya gelir⁴¹.

Böylelikle 1917 ile 1920 arasında dört yıl içinde Rusya dört defa Doğu Anadolu üzerinde iddialar ileri sürmüş olur. Bunlardan biri Çarlık devrine ve üçü Komünistler zamanına rastlar⁴². Gerçi Komünistler Doğu Anadolu'da, sözde kendileri için değil, Ermenistan için yer istiyorlardı, ancak sonda bütün Kafkas devletlerini yutmak kara-

⁴¹ Üçüncü Enternasyonal'in Temmuz 1920'de Petrograd'da yaptığı toplantıda yardımlar konusu ele alınmış ve bir kısım murahhasların direnmelerine karşı Lenin komünizmi kabul etmeyen ülkelerin de emperyalizme karşı savaşlarının desteklenmesi gerektiği ve ancak bu yoldan Batı sömürgecilerine ağır bir çarpıda bulunulabileceği düşüncesini savunmuş ve kongreye kabul ettirmiştir. Buna göre Türkiye'ye yardım etmek gerekiyordu. İngiliz murahhasları buna karşın durum almışlar, ancak kendilerine Türkler'in bir buçuk yıldan beri emperyalistlere karşı kahramanca çarpıştıkları söylenilmiş ve kongre bu savaşın Rusya için büyük bir yardım teşkil ettiğini anlayarak bu yönü kabul etmiştir. Çiçerin buna rağmen yardımın yapılmasını Ermenistan'a toprak vermemize bağlayarak baskıda bulunmak istemiştir. Ancak bu tutumunu devam ettirememiştir, çünkü o devirde, daha sonra Stalin zamanında olduğu gibi, Rus hükümeti üçüncü Enternasyonal'a egemen değildi, belki onun kararlarına uymak zorundaydı.

⁴² Bunlar 1) 13 Ocak 1918'de Pravda'da yayınlanan 13 sayılı Dekre; 2) Çiçerin'in Mustafa Kemal'e yazdığı 2 Haziran 1920 günlü mektup ve 3) yine Çiçerin'in aynı yılın Ağustos sonunda Bekir Sami Kunduh'a açıkladığı demin andığımız istektir.

rında olduklarına göre bu bir fark yapmazdı, Ermenistan'a verilecek ülkeler günün birinde Ruslar'ın eline düşecek demektir.

d) *Türlü Olaylar ve Ermenistan'la Savaş :*

Yusuf Kemal Tengirşenk yolda iken bir Rus elçilik kurulu Ermeni denetlemesi altına konulmuş, ancak onlarca henüz kesin olarak ele alınmamış olan Nahcivan - Bayezit yoluyla Eylülün ilk haftasında Erzurum'a gelir. Başında işgüderlik edecek olan başkâtip Opmal vardır, yanında Türk olan asker ataşe Bakirof (Bakiroğlu) bulunmaktadır. Bir milyon ruble altın (118-120 bin altın lira) getirmişlerdir, bu paranın yarı kadarı Doğu cephesinde alkonulur ve üstü Ankara'ya gönderilir. Bu gösteriyor ki Sovyet Hükümeti üçüncü Enternasyonal'in kararını kısmen yerine getirmek lüzumunu duymuştu ve bizim de gönlümüzü almak istiyordu.

9 ve 13 Eylül arasında Ermeniler'le birliklerimiz arasında türlü çarpışmalar olur. Ermenistan savaşına nasıl ve ne gibi koşullar içinde, İngilizler Batum'dan çekildikten ve onlarla Ruslar arasının Eylül içinde açık biçimde bozulmasından sonra başlanıldığını Belleten'de (C. XX, sayı 80, S. 667-699, Ekim 1956) anlatmıştık burada tekrarlamayacağız. 28 Eylülde Türk ilerlemesi başlar ve bir gün sonra Sarıkamış alınır, bunun üzerine bir aya yakın bir duraklama olur; Kars 30 Ekimde alınacaktır.

e) *Rus isteklerinin Ankara'da doğurduğu tepkiler :*

Moskova'dan dönen Yusuf Kemal Tengirşenk Eylülün ikinci yarısında Trabzon'a varmış ve antlaşma tasarısı ile birlikte Rus isteklerini telle Ankara'ya bildirmişti. Doğal olarak hemen Ankara'ya gelmesi istenilir, o da gelir.

O sıralarda Batı Anadolu'da durum ağır olageldiği gibi (Yunan 29 Ağustosta Uşak'ı almıştı ve daha ne yapacağı bilinmiyordu) Zile'de ikinci ayaklanma (7 Eylül) ve Konya'nın büyük ayaklanması (3 Ekim) olmuş ve güçlkle bastırılmıştı. Bu koşullar altında Ankara'da Bakanlar Kurulunda bir iki üye bir takım zaaf belirtileri göstermiş ve büyük ölçüde yardım karşılığında Rus isteklerine boyun eğme eğiliminde olanlar bulunmuştur. Bu akım Mustafa Kemal'in çetin durumuyla önlenilmiştir. Büyük Millet Meclisinde de Rus isteği ağır bir tepki görmüştür. Siyasal çevre ve kişilerin açığa vurdukları düşünceler şöyle toplanabilir :

Rusya'nın Ermenistan'ı büyütme bu kadar önem vermesi orayı da az sonra Rus federasyonuna sokmak istemesindedir —Ha Deli Petro, ha Sovyet Rusya!— Van, Bitlis ve Erzurum'da üç milyon Müslüman'a karşı beş bin Ermeni yoktur, oraları nasıl Ermenistan'a verilebilir? —Lehistan ve Vrangeli ile olan savaşlar yüzünden Sovyetler orasını kendileri için istemiyorlar ancak bu dertlerden kurtulunca daha sert davranabilirler— Bolşevikler düşüp Menşevikler işbaşına gelse antlaşma hükümsüz kalır amma vilâyetlerimiz elden gitmiş olur —Bu isteğin kabulü bizi Sèvres'i kabul etmiş olan İstanbul Hükümeti'nin durumuna düşürür ve bizim artık bu ülkede yerimiz kalmaz— Ruslar bizimle Doğu ülkeleri arasına kordon çekmek istiyorlar ve onların istekleri Avrupalılar'ınkine benziyor, Sèvres ile bu Rus isteği arasında fark yok. —Rusya bize muhtaçtır, sert karşılık versek de bizden ayrılmaz— İngiliz panislâmizm ve Rus da panturanizm yüzünden bize düşman— Misakı Millî sınırları üzerinde direnmeliyiz.

Moskova'dan gelen Y. K. Tengirşenk de Rusya'nın o günkü Ermeni ve Gürcü Hükümetleri'ni devirip bu ülkelerin başına komünist hükümetler getirmek kararında olduğunu açıklamıştı.

O sırada bir haber de yayılmıştı. Süleyman Şefik Paşa, Damat Ferid'in Harbiye Nazırı bulunduğu sırada, 57 inci tümen komutanına, onu İstanbul Hükümeti'nin yanına çekmek amacıyla gönderdiği bir telde İzmir'in geçici olarak Yunanlar'a işgal ettirildiği ve biz Van ve Bitlis vilâyetlerini boşaltıp Ermeniler'e verince Yunanlar'ın İzmir'den çıkacaklarını bildirmişti. Rus önergesinin de bu işle ilgili olduğu söylenilmekteydi.

Bu sırada Ruslar'dan askerce yardım istenilmiş olması yönü de tenkit edilir. Mustafa Kemal'ce buna verilen karşılık, bizim ancak Türk ve Müslüman askerini kabul etmeyi düşündüğümüz, gelenlerin bizi değil bizim onları yutacağımız, yolunda olmuştur. Nasilki Komünistleştirilmiş Türk tutsaklarından kurulmuş bir tabur yurda gelince erlerin ilk işi köylerine dönmek olmuştur.

Hükümet 21 Ekim 1920'de Moskova'da bulunan Bekir Sami Kunduh'a Ermenistan'a toprak verilmeyeceğini bildirir.

f) *Rusların Bizden Ermenistan için toprak istemekten vaz geçmeleri ve Y. K. Tengirşenk'in başkanlığında yeni bir kurulun Moskova'ya gitmesi :*

Ne Ermeniler, ne Ruslar, ne de Batılı Devletler Türk ordusunun Ermenistan'ı kolaylıkla ezebileceğini sanmıyordu. 30 Ekim 1920'de

Kars, 7 Kasım'da Gümrü alınır ve Ermeniler'de dayanmak gücü kalmadığı anlaşılır. Bunlarla barış görüşmeleri yapıldığı sırada Ruslar'ın baskısı ile Azerbaycan Komiserler Kurulu Başkanı Neriman Nerimanof⁴³ bir bildiri yayınlarak ahalisinin büyük çoğunluğu Türk olan Zengizor, Nahcivan ve Karabağ'ı Ermenistan'a armağan ettiğini bildirir (1 Aralık 1920). Buraların 1918 yılında genel savaş sırasında Ermenistan'dan alınıp Azerbaycaan'a katılmasında Türk ordusunun payı büyük olmuştur.

Bu armağan Ermeniler'in gönlünü alarak Ermenistan'ı komünistleştirmek isteyen Ruslar'ın işini kolaylaştırmak için yapılmıştı. Gümrü'de Türk-Ermeni barışı imzalanırken (3 Aralık) Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesi işine de başlanılmış bulunuyordu. Komünist taktiği gereğince başta bir Bolşevik-Daşnak komitesi egemenliği ele alır, az sonra Daşnaklar iş başından atılıp ele başları tutuklanır veya Rusya içine sürülür ve Ermenistan da, Azerbaycan gibi, gerçekten bir Rus ili durumuna düşer; bir süre ise anılan her iki ülke güya bağımsız bir Sovyet Cumhuriyeti durumunda görünecektir.

Türkiye'nin direnmesi üzerine Nahcivan'ın Azerbaycan'ca korunan özgür (autonome) bir ülke olması ve Azerbaycan'ın bu koruma hakkını başka bir devlete bırakmaması Moskova antlaşmasında kararlaştırılır (m. 3 e ek 1, c). Ancak bu ülkeler Rusya içinde eritildikten sonra bu maddenin bir değeri kalmayacaktır.

Ermeniler'in kesin ezilmesinden başka Moskova hükümetini bize karşı uysal kılan ve Doğu Anadolu'da toprak istemek sevdasını bıraktıran olaylar zincirinin başlıcaları aşağıda anılmıştır :

1) Damat Ferit Paşa'nın çekilip yerine Tevfik Paşa'nın Sadrazam olması (22 Ekim 1920), onun Ankara ile temas araması ve Dahiliye ve Bahriye Nazırları İzzet ve Salih Paşaları Anadolu'ya göndermesi

⁴³ N. Nerimanof daima Türk soydaşlarına karşı Rus aleti olmuştur. 1918 yılında 30 Mart - 1 Nisan günlerinde Bakü'da Türkler ve onlara karşı işbirliği yapan Rus ve Ermeniler arasında çetin çarpışmalar olmuş ve Kızılordu ve donanmanın etkisiyle Türkler yenilip binlercesi öldürülmüş ve malları yok edilmiştir. Bu olay üzerine 25 Nisan'da Bakü'da kurulan Komünist hükümette N. Nerimanof "sosyal refah" komiseri yani bakanıdır. Daha sonra Osmanlı ordusunun Bakü'ya yaklaşması üzerine Komünistlerin kaçması sonucunda N. Nerimanof Moskova'da Dışişleri Komiserliğinde Müslüman Yakın-Doğu işleri müdürü olur. Bolşevikler 1920 Nisanında yeniden Bakü'yü alınca O, Azerbaycan Komünist Hükümeti Başbakanı yapılır.

(2 Aralık). Gerçi bunlar Batılı Devletler adına Sèvres antlaşma tasarisını hafifletecek hiç bir önerge getirmemişlerdi ve bu işde Ruslar'ı kuşkulandırıp onlarla aramızı açmak ve hattâ yorgun halk arasında belirsiz boş yere barış ümitleri doğurarak Anadolu'nun karşı koyma azmini kırmak gibi amaçların güdüldüğü de sezilebilirdi. Gerçekten de tek tük başlamış olan Rus silâh yardımı durgunlaşmıştı. Ancak buna karşılık bizim üzerimizden Padişah aforozunun kalktığı ve Batılılar'ın da izniyle İstanbul Hükümetiyle temaslar yapılmaya başlaması Ruslar'da 1920 başlarında beliren Kafkasya'da bir Türk - Batılı işbirliği ihtimalinin ufukta, ne aşama belirsiz olursa olsun, görüldüğü kuşkusunu uyandırabilirdi, nasıl ki de uyandırdı.

O sıralarda Kars'a gelen ilk Rus elçisi (o devrede siyaset temsilci deniyordu) Budu Mdivani, Ermenistan'a Türk toprakları verilmesi işinin bir yanlış anlaşmadan ileri geldiğini söylemesi üzerine İktisat Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk, Maarif Vekili Rıza Nur ve Moskova Büyük Elçiliğine atanan Garp cephesi komutanı General Ali Fuat Cebesoy'dan kurulmuş bir Kurul Rusya'ya gidip bir antlaşma yapmak üzere 14 Aralık 1920'de Ankara'dan yola çıkar. Ancak Rusya'dan dönen Bekir Sami Kunduh, Ruslar'ın toprak istedikleri konusunu yeniden teyit etmesi üzerine Türk Kurulu Kars'da kalıp daha ileri gitmez. İzzet ve Salih Paşa'nın gelişinin Ruslar'da doğurduğu kuşkuyu gidermek için arada bir kaç nota alınıp verilecektir. Gümrü antlaşmasından az sonra ⁴⁴ Çiçerin bize konumuzla ilgili şu yönleri belirten bir nota gönderir ⁴⁵ : a) Rus Ermenistan'ı ile Türkiye arasında barışın ulusların kendi keskilleri seçmeleri ilkesine dayanması; b) Komünist Ermenistan Daşnak Ermenistan gibi zalim olmayacaktır ve Türk Hükümeti'nin onu iyi bir gözle göreceğini umarız; c) bunu göstermek için Türkiye'nin Gümrü sancağıyla Kars sancağının Kuzey kısımlarını boşaltacağını umarız.

Bu notada artık "Türk Ermenistan'ı" adı geçmiyordu ve boşaltılması istenilen yerler elimize yeni geçmiş yerlerin bir kısmıydı. Bununla birlikte Ankara çevreleri bunu yeter bulmazlar, çünkü ulusların keskilleri seçmek hakkı sözünün arkasından yeniden Doğu Anadolu'da referandum yapılması ve bunun için oralardan gitmiş olan Er-

⁴⁴ Bu gibi notaların günleri yolda pek karışmaktadır, bu yüzden kesin gün vermek güçtür. 12 Ocak 1921 günlü Hakimiyeti Milliye'de kısmen yayınlanmıştır.

⁴⁵ Bu notanın öbür kısımları az sonra anılacaktır.

meniler'in yerlerine dönmesi istenilbilirdi. Bu referandum da Rusya'nın isteği üzerine yapılacağından o işi denetlemeye de kalkışabilirdi. Bu düşüncelerle kesin olarak ve yazı ile Ermenistan'a Türk toprakları verilmesi isteğinden vaz geçildiği bize bildirilinceye kadar murahhaslarımız Kars'dan ileri gitmezler.

2) İleride Ankara anlaşmasını imzalıyacak olan Fransa Mebusan Meclisi Dışişleri Komisyonu sözcüsü Franklin-Bouillon 9 Kasımda İstanbul'a gelmişti ve Türkiye için daha uygun koşullarla barış yapılması işini incelediği, bundan başka bir takım ekonomik konularla da ilgilendiği duyuluyordu. Bu ayın sonlarında Fransız Bakanlarından Leygues de Sèvres'in değiştirilmesi gerektiğini açıkca söylemişti. Komünizme en karşın olan Batılı Büyük Devlet Fransa olduğundan bu yönler Ruslar'ı çok kuşkulandırıyordu. Bu etkilerle Çiçerin, Kafkas Güneyindeki bize geçen yerlerde bulunan madenlerin Fransızlarca işletileceği haberini aldıklarını ileri sürerek çetin itirazda bulunur; açığa vurduğu amaç Türkiye'yi ekonomik esarete düşmekten korumaktır (!). Genel olarak bu işdeki tutumumuz : Sizler İngilizler'le görüştüğünüze göre biz de Fransızlarla görüşebileceğimiz ilkesini ileri sürmek olur. Bir Türk - Fransız anlaşmasına varılır korkusuyla Ruslar Kafkas'a büyük çapta asker getirirler, nedenini sordüğümüzda Gürcüstan olaylarını ileri sürerler. Bu yüzden de silâh yollama işi durur. Ancak bu durum Ruslar'ı bir an önce bizimle anlaşmaya iter, dolayısıyla o bakımdan faydalı olur.

3) Birinci İnönü vuruşması (10 Ocak 1921) Batıda Yunan'la çarpışacak bir kuvvetin kurulmuş olduğunu gösterir.

Bu üç olayın etkisi altında Rus Hükümeti Ermenistan için bizden toprak istemek işinden resmen vaz geçmeği ve bunu yazı ile bildirmeyi gerekli bulur ve Budu Mdivani 14 Ocak 1921'de A. F. Cebesoy'a bu yolda bir mektup verir. Bundan başka Lenin'le Mustafa Kemal arasında mektuplaşılır⁴⁶ ve her ulusun kendi keskilini seçebileceği ilkesinin aradaki ilişkilerimizin esasını teşkil edeceği belirtilir.

Bu olaylar zinciri sonucu olarak Doğu illerimiz işi tâ ikinci genel savaşın sonuna 1945 yılına kadar kapanmış bulunur.

⁴⁶ Rus yayınlarını kovuşturanlardan öğrendiğime göre bu mektuplar henüz Ruslar'ca yayımlanmamıştır. Bizde bulunanlar Çankaya dosyalarında olmalıdır. Bunlarda "kuvvetler birliği" yani "union des pouvoirs" ilkesi üzerinde de durulmaktaydı.

Budu Mdivani'nin demin anılan mektubundan iki gün sonra 16 Ocakta Türk Heyeti Moskova'ya gitmek üzere Kars'dan ayrılır. Oraya 17 Şubatta varacaktır. B. Mdivani de 19 Şubatta Ankara'dadır ve kendisine ilk söylenen söz kesin olarak Komünist propagandası istemediğimizdir. Heyetimiz Moskova yolunda iken T.B.M.M. Hükümeti Londra Konferansına çağırılır (25 Ocak). Konferans 23 Şubatta başlar ve Padişah'ın murahhası Sadrazam Tefvik Paşa sözü T. B. M. M. Dışişleri Bakanı Bekir Sami Kunduh'a bırakır. Konferansın amacı Sèvres antlaşma tasarısının pek ufak ölçüde hafifletilmesidir.

g) *Türk - Rus İlişkilerinin karşılıklı güven yoluna girmesi :*

Gümrü antlaşmasından ve Ermenistan'a Rus ordusunun girip önce ortak bir Bolşevik - Daşnak ve bunun hemen arkasından yalnızca bir Bolşevik yönetiminin kurulmasından sonra ortaya çıkan yeni duruma göre Rusya'ya düşünce ve amaçlarımızı bildirmeyi gerekli bulmuştuk. Bunlar : Kafkas'da Gümrü antlaşmasını uygulamak ve komşularımızla iyi geçinmek, Batılı Devletlere de Misakı Milli'yi kabul ettirmekten ibaretti. Ruslar'ı çok kuşkulandıran İzzet ve Salih Paşaların Anadolu'ya gelişinin de bir şey ifade etmediği ayrıca anlatılmıştı.

Çiçerin'in bu açıklamalarımıza karşılığının Ermenistan'ı ilgilendiren kısmı yukarıda anılmıştı. Bizim siyasal tutumumuzu açıklamamıza bir karşılık olarak Rus Dışişleri Komiseri İngiltere ile yapılan görüşmeler üzerinde bize bilgi verir. Özeti aşağıdadır :

İngiltere bizimle (Rusya ile) kesin bir barış için siyasal görüşmelerden kaçınıyor ve yalnız tecim işleri üzerinde duruyor, bu amaçla yapılacak antlaşmaya da son aşama önemli siyasal hükümler koymak istiyor. Bunlara göre her iki yan, ötekine karşı edimsel olarak veya propaganda yoluyla zarar verecek her türlü davranıştan sakınacaktır; hele Rusya İngiliz İmparatorluğu'nun bütün kısımlarında ve Kafkas, Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan'da bu gibi propagandalara yardım etmeyecek ve kendi uyruklarına da bu işi yasak edecektir.

Çiçerin, Rusya'nın kabul edebileceğinin ancak şu olduğunu eklemektedir : İleride, Rusya ile İngiltere arasında yapılacak siyasal antlaşmada, her iki yanın birbirleri ülkelerinde veya onların dışında düşmanca girişit ve propagandalarda bulunmaktan karşılıklı olarak vaz geçeceklerinin bir ilke olarak tespiti.

Bu demekti ki eğer : İngiltere Rusya ile yalnız tecim işleri için değil, genel bir siyasal antlaşma yapar, yani Bolşevik rejimini resmen

tanırsa, Rusya bize yardımdan vaz geçeceği gibi her yönde İngilizlere karşı kıskırttığı devrimcileri yüzüstü bırakacaktır. Çiçer'in bunun böyle anlaşılacağını sezdiği için İngiltere'ye karşı yapılacak böyle bir üstenmeye rağmen Türkiye'ye ve bütün acun devrimcilerine el altından yardım edilmeye devam edileceğini bize sözle duyurur.

Ne de olsa bu nota alış verişi —ki devam edecektir— arada bir açıklık havası yaratır.

O sırada Türk Hükümeti Rusya'ya gelen İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin davranışlarından çok sıkılıyordu. Meselâ Cemal Paşa 3 Haziran 1920'de Rusya'dan Mustafa Kemal'e gönderdiği bir mektupta Çiçer'in Doğu ve Güney Anadolu'da referandum isteyen bir gün önceki notasını pek beğendiğini yazmıştı.

Bu gibi bir çok etken dolayısıyla İttihat ve Terakki Paşalarının T. B. M. M. Hükümeti adına söz söylemeye yetkili olmadıklarını açıklamak gerekir.

h) *Londra Konferansı sırasında Türk-Rus İlişkileri (Şubat-Mart 1921)*

Bu konferansa çağırılmamıza dek, bizim Fransızlar ve Rusya'nın İngilizler'le, öbür yanca pek açıkca bilinmeyen temas ve görüşmeleri oluyordu. Konferansa çağırılmamız bizim hem Fransız hem de İngilizler'le temasımızı sağlamıştı. Bu yön Rusları çok kuşkulandırır. Türk Hükümeti de o sırada Batı ile anlaşamayacağını bildiğinden ve dürüst davranmak istediğinden dostluk kuracağı Rus Hükümeti'nin kuşku-larını hafifletmeyi doğru bulur. Bu düşünce ile anılan Konferansla ilgili olarak gerek İstanbul Hükümeti gerek Batı devletleriyle yapılan yazışmalar Moskova'ya bildirilir.

Buna Çiçer'in 8 Şubatta 1921'de teşekkür eder ve karşılık verir⁴⁷. Özeti aşağıdadır :

Başta Türk kahramanlığı övülür, iki yanın birbirine olan bitenleri bildirmesinin faydaları üzerinde durulur ve Rus-İngiliz görüşmeleri üzerinde yeniden şu açıklamalar yapılır : İngiltere ile yapılan görüşmelerde henüz bir sonuca varılmamıştır, çünkü Londra Hükümeti yapılacak olan tecim antlaşmasının girişinde her yerde ve bu arada Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan'da İngiliz menfaatlerine aykırı davranışlardan sakınmamızı istemiştir.

⁴⁷ Ana çizgileri 20 Şubat 1921 günlü Hakimiyeti Milliye'de yayınlanmıştır.

Buna karşı Çiçerin, Rusya'nın şu istekte bulunduğunu notasında bildirir : "İngiltere de, Rusya Hükümeti ile eski Rus İmparatorluğu parçalarından olup, ulusların kendi keskilleri kendileri seçmeleri ilkesi gereğince bağımsız bulunan devletlerin⁴⁸ menfaat ve güvenlerine karşı herhangi biçimde davranış ve propaganda da bulunmaktan sakınacaktır. Aynı zamanda, Japonya, Almanya, Polonya, Macaristan, Yunanistan ve Yugoslavya Hükümetleri'nin Rusya'ya karşı herhangi bir davranışına yardım etmeyecek ve Rusya'nın öbür devletlerle olan ilişkilerine karışmayacaktır. Her iki yan İran, Afganistan ve T. B. M. M. Hükümetleri'nin bağımsızlık ve bütünlüklerine saygı gösterecektir".

Bu yeni durumun daha öncekinden başkaldığı Rusya'nın tecim antlaşmasında da Türkiye ve Doğu devrimcilerinden elini kesmeyi kabul ettiğini ve buna karşı İngiltere'nin İran, Afganistan ve Türkiye'nin bağımsızlık ve bütünlüğüne saygı göstermesini istediğidir. Ancak Türkiye'ye Sèvres antlaşması yüklenilmek istenildiğine ve Rusya bunun hükümsüz olduğunun ilânını İngiltere'den istemediğine göre bizimle ilgili hüküm bir laftan ibaret kalmaktadır. Bunu bildiği için Çiçerin, Ankara'da Budu Mdivani yolu ile, ve Moskova'da Murahhaslarımıza, her ne olursa olsun Rus-İngiliz tecim antlaşmasına rağmen Türkiye'ye ve Doğu devrimcilerine (Hindistan v. s.) yardım edileceğini sözle tekrarlar.

Bu yolda siyasi notalar alınıp verilirken Ruslar'ın Azerbaycan'daki zulümleri gitgide Anadolu'da duyulur ve bu Türk ülkesinin bağımsızlığı masalının foyası belirir. Bu da sinirlilik yaratmaktadır. Bu durumu, Hakimiyeti Milliye'de, 27 ve 28 Şubat 1921 günlü iki baş yazıda, Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi açıkça anlatır.

i) *Gürcistan olayları ve Moskova antlaşmasının imzalanması :*

1921 yılı Şubatının ikinci ve Martının ilk yarısının bizi ilgilendiren başlıca olayları şunlardır : a) Moskova'da Yusuf Kemal Tengirşenk'in başkanlığındaki Kurulun Ruslarla görüşmeleri; b) Londra'da Bekir Sami Kunduh'un başkanlığındaki Kurulun Batı Devletleriyle yaptığı görüşmeler; c) Ruslar'ın Gürcistan'a saldırıları, bizim de Ardahan'la Artvin'i Rus eline düşmeden almamız ve kısa bir süre

⁴⁸ Çiçerin'in ne ölçüde pervasızca gerçek durumu tahrif ettiği Azerbaycan, Ermenistan, Tataristan ve sair ülkeleri bağımsız göstermesiyle açıkça belirmektedir.

için Batum'a girmemiz; d) Rusya'daki kıtlığın doğurduğu memnuniyetsizliğin Kronştad'da bir ayaklanma biçimini alması ve Hükümetin komünist ilkelerini bir süre için uygulamaktan vaz geçmesi; e) İngiliz-Rus tecim antlaşması görüşmeleri.

Moskova antlaşması bu olayların etkisi altında imzalanmıştır.

Sovyetlerin kuşkusunu kabartan en büyük olay Londra'da üç büyük Batılı Devletle ayrı ayrı imzalanan anlaşmalardır⁴⁹. Bunların tam niteliği öğrenilmeden ilk ajans haberleri üzerine Budu Mdivani bu yazara⁵⁰ gelip büyük bir kaygı içinde bilgi istemiş ve bu niteliği öğrenince Mustafa Kemal ile T. B. M. M.'inin bunları kabul etmeyeceğini anlayarak rahatlamıştır.

Ancak Türk Heyeti Londra'dan Paris'e geçip orada Bekir Sami Kunduh ve Hüsrev Gerede'nin buldukları bir çay toplantısında, Franklin-Bouillon, bir kaç Fransız Senatörü, Azerbaycan'ın Müsavat ve Gürcistan'ın Menşevik partileri ileri gelenleriyle buldukları Moskova'da duyulunca kaygı son aşamayı bulmuştur. Belki o sırada Sovyetler orada neler konuşulduğunu daha öğrenmemişlerdi, ancak toplantının yapılmış olması kendi başına onlar için korkutucu bir olaydı. Az sonra konuşulanların Misakı Millîmiz Batılılarca kabul edilip gerçekleştirilmesi şartıyla bir Kafkas konfederasyonu kurulmasıyla ilgili olduğu Paris'teki Kafkaslı çevreleri içinde bulunan casuslar yoluyla Ruslar'ca öğrenilince Moskova'nın kaygısı büsbütün artar, ancak o sırada artık Türk-Rus dostluk antlaşması imzalanmış bulunur.

İşin özeti şudur : 1921 Martında, Churchill ile General (sonra Mareşal) Sir Henry Wilson'un 1919 başlarında, yani daha Yunan İzmir'e çıkmadan ve Ruslar Kafkas'a girmeden düşündüklerini ve Lloyd George'a kabul ettiremediklerini, Fransızlar büyük bir hafiflikle yeniden ele almış ve Türk Murahhaslarının bir kısmıyla bunu konuşmak vesilesini yaratmışlardır.

Bu siyasanın artık yürütülemeyeceğini anlayan Mustafa Kemal, bunun yürütülmesini mümkün gören Bekir Sami Kunduh'la bu yolda tartıştıktan sonra Batı ile anlaşma kapılarını kapatmış olmamak için ona, doğal olarak Kafkas konusunu hiç anmadan, Misakı Millîmize

⁴⁹ Bunlar bir kaç yerde ve bu arada özetleri "Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti" adlı eserimizde yayınlanmıştır (1938 basımı, S. 82 v.d.).

⁵⁰ O sırada bu yazar Hariciye Vekâleti Umur-u Siyasiye Müdürü bulunuyordu.

uygun bir anlaşma yapılacağına inandığına göre bu yolda gereken çevreleri yoklamakta serbest olduğunu 19 Mayıs 1921 günlü bir mektupla bildirmiştir⁵¹.

Bayan Halide Edip Adivar “Türk’ün Ateşle İmtihani” adlı eserinde (s. 191 v. d.) B. S. Kunduh’un bu yoldaki inançlarının izleri görünür⁵².

Gürcistan olayları da Moskova Konferansını çok etkilemiştir. Az önce dediğimiz gibi XI inci Kızılordu’nun bu ülkeye el koymaya başladığı sırada biz de Gürcü Hükümetiyle yaptığımız bir sözlü anlaşma ile Ardahan ve Artvin’e el koymuş ve Batum için de bunu kararlaştırmış ve oraya ufak bir birlik de göndermiştik. O sırada anılan Kızılordu’da siyasal komiser olan Orijenekidze, K. Karabekir’e bir tel çekip⁵³ Moskova’da Türkiye’nin Gürcistan’dan istediği yerlerin çoğunun ona verilmesi kararlaştırıldığını bildirir ve orada kabul edilen sınırı geçerek Batum’a girmememizi ister. XI inci Kızılordu Komutanı da K. Karabekir’e bir tel çekerek Batum, Ahıska ve Ahılkelek’in Gürcistan’da kalmak üzere Artvin ve Ardahan sancaklarının bize verildiğini bildirir.

Ruslar, çok kullandıkları bir taktiği bu işde de uygulayarak Moskova’daki Heyetimizin telgraflarını uzun geciktirmelerle bize ulaştırmakta, böylelikle murahhaslarımızı yönergesiz bırakarak onlardan daha iyi koşullar sağlamaya çalışıyor, bizler de Ankara’da habersiz bekliyorduk. Bu durum yüzünden Batum’a ufak bir birliğimiz girmişti, orada Bolşevik ve Menşevik Gürcüler bir olarak onu son erine kadar öldürürler. Ahıska ve Ahılkelek ise Misakı Milli’ye sınırları içinde değillerdi.

Bu hava içinde 16 Mart 1921’de Moskova antlaşması imzalanır. Ve metnini bildiren Heyetimizin uzun teli hemen bize ulaştırılır. Amaç Batum’a yeniden kuvvet göndermemizi veya Gürcistan’da daha çok ilerlememizi önlemektir.

⁵¹ Bk. Nutuk, II, 112 v.s.

⁵² Anılan eserde Bekir Sami Kunduh için şöyle denilmektedir: “Bir gün evime gelerek, bir vesikanın tercümesini istedi. Bu, Mister Lloyd George ile yaptığı hususî bir mülakatın şifahî bir kopyesiydi. Bunun içinde Bekir Sami Bey’in sulh arzuları ve Türkiye’nin Yunan ordusundan tahliye edilmesi vardı. Bekir Sami Bey’in kanaati İngilizlerin savaşı durdurup Yunanlıları geri çekecek kudrete sahip olduklarıydı.”

⁵³ 14 veya 15 Mart 1921 günlü olması gerekir.

Antlaşmada Batum için (m. 2) şunlar denilmektedir : 1) Her cemaatin dinsel ve kültürel haklarını sağlayacak ve halkın isteğine uygun bir toprak tasarruf hukuku kurulmasını mümkün kılacak geniş bir yönetim özgürlüğü temin edilmek; 2) Türkiye'nin Batum limanı yoluyla gümrük vermeden, hiç bir güçlüğü uğramadan ve vergi ödemek zorunda olmadan her türlü mal transiti hakkı olmak koşuluyla Batum sancağı, kenti ve limanı üzerindeki hükümlerlik (suzeraineté) hakkını Türkiye Gürcistan'a bırakır.

Bu maddeyi de Nahcivan'la ilgili madde için yaptıkları gibi Bolşevikler çok geçmeden uygulamaz olurlar.

Böylelikle bir yılı aşan çaba ve çekişmeler sonunda aynı düşmanlarla çarpışmak zorunluğunda bulunan Türkiye ile Rusya arasında bir dostluk antlaşması yapılabilir ve Ruslar Doğu Anadolu üzerindeki ihtiraslarından resmen vaz geçmek zorunda kalırlar. Bu Türk azim ve metanetiyle bir takım başarılarının sonucu sayılmalıdır. Kurulan dostluk kuşkulu ve çekişmeli havayı büsbütün ortadan kaldırmamakla birlikte bize bir takım yardım sağlar ve Rusya'yı Frunze'nin dediği gibi⁵⁴ yalnızlıktan kurtarıp siyasasını daha güvenle yürütmesini mümkün kılar.

⁵⁴ Frunze bunları Ankara'dan dönerken Türkiye'ye gelmekte olan yeni Rus Büyük Elçisi Aralof'a Samsun bölgesinde karşılaştıkları sırada söylemiştir (Bk. Aralof Hâturatının bu karşılaşma ile ilgili kısmına).

Nekroloji :

R A G I P D E V R E S

(1895—1965)

Ord. Prof. Dr. ARİF MÜFİD MANSEL

5 Nisan 1965'de ılık bir ilkbahar günü toprağa verdiğimiz Yüksek Mühendis Ragıp Devres'le yalnız çalışmalarının ve enerjisinin büyük bir kısmını ülkemizin bayındırlık işlerine hasretmiş bir fen ve iş adamını değil, fakat tarih ve arkeoloji alanında ölmez bir eser meydana getirmiş olan sanatsever bir hayır sahibini de kaybetmiş bulunuyoruz. Ragıp Devres 1895 'de babasının görevli olarak bulunduğu Burdur'da doğmuş, pederinin ağır ceza reisliği yaptığı Mardin'de idadî (lise) tahsilini bitirmiş, kendisinden daima sitayiş ve şükranla bahsettiği matematik hocasının teşvikiyle¹ İstanbul'a gelerek Mühendis Mektebine girmiş, fakat Mektebin üçüncü sınıfında iken patlak veren birinci Cihan Harbinde askere alınarak Kafkas cephesinde harbin sonuna kadar kalmış, onbeşbin kişilik birliğinin geri çekilirken 275 kişiye indiğine şahit olmuş, bundan başka soğuk, açlık ve hastalık gibi savaşın bütün acılarını tatmıştır. Harbden sonra İstanbul'a geri dönerek tahsiline devam etmiş, 1922 yılında Mektebini tam bir başarı ile bitirmiştir. R. Devres, Bursa vilâyetinde mühendis olarak kısa bir süre çalıştıktan sonra görevinden çekilmiş, bundan böyle bütün hayatı müddetince serbest olarak çalışmıştır.

Biz burada, ihtisasımızın dışında kaldığı için, merhumun İstiklâl Harbi sonunda Yunan ordusunun geri çekilirken yakıp yıktığı kasaba ve köylerin plânlarının yeni baştan düzenlenmesi ve bunların inşası için sarfettiği gayretleri, henüz bir Türk müteahhit tipi bulunmadığı bir devirde bu sıfatla ortaya çıkıp kurduğu Aral inşaat şirketi sayesinde vücutte getirdiği demiryolları, tüneller, istasyon binaları, doğu illerindeki büyük köprüler ya da güney illerindeki sulama şebekeleri üzerinde duracak değiliz. Gayemiz 1959 yılında bilfiil işten çekilerek, sağladığı servet sayesinde, sevdiği işlerle serbestçe uğraşmak imkânını

¹ R. Devres, hocasının hâtırasına İstanbul Teknik Üniversitesinde bir tesis meydana getirmiş, bu tesisin burslarından mezkûr Üniversiteye en kaliteli öğrencileri veren Lise matematik öğretmenlerinin faydalanmasını sağlamıştı.

bulan Ragıp Devres'in eski eserlerle olan ilgisini ve bu alanda ortaya koyduğu eserleri tebarüz ettirmekten ibaret kalacaktır.

R. Devres Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleten'inde çıkan ve mezkûr Kurumun başkanı rahmetli Reşit Safvet Atabinen'e hitabeden bir yazısında (No. 205, Şubat 1959, s. 10-11) tarih ve arkeolojiye karşı duyduğu sevgiyi şu satırlarla ifade etmektedir: "Bendeniz ötedenberi memleketimizin eski eserleri ve tarihi ile alâ-kadar olur ve arkeolojik araştırmaları takip ederim. Yurdumuzda olan hafriyatın yalnız ecnebi arkeologlar tarafından ve yabancı yardımlarla yapıldığını gördükçe üzülürdüm." Ragıp Devres, kendisi gibi yurdumuzun eski eserlerine ve yapılan kazılara karşı büyük bir ilgi duyan sayın eşi Selma Devres'le yaptığı Anadolu gezilerinde, ilk defa olarak, 1954 sonbaharında Antalya bölgesinde idarem altında yapılan Side ve Perge kazılarını ziyaret etmiş, mütevazî kampımızda bir süre kalmış, yaptığımız işler ve bulduğumuz eserler üzerinde iyi bir intiba uyandırmış olacak ki bundan böyle her kazı mevsiminde bu yerlere uğrayarak kazı işlerini adım adım izlemiş, teknik bilgisi ve organizasyon kabiliyetinden geniş ölçüde faydalanmamızı mümkün kılmış, aynı zamanda para ve kazı araçları bakımından sürekli bir sıkıntı içinde bulunduğumuzu görerek maddî yardımlarda bulunmağa başlamıştır. Kendisi adı geçen yazısında şöyle demektedir: "Kendileri (hâfirler) gayet az bir tahsisat ve birçok imkânsızlıklar içinde çalışıyorlardı. Buna rağmen hafriyat çok verimli oluyordu. . . . 1954 senesinden beri arkeologlarımızın mesâisine elimden gelen yardımı yapmağı kendime zevkli bir vazife bildim". İlk zamanlar Devres'ler her sene muayyen bir miktar para hibe etmek suretile Side'nin en anıtsal yapısı olan tiyatronun kazısına yardımda bulundular. Fakat o zamanlar bizleri düşündüren, hattâ uykumuzu kaçıran en önemli mesele kazılarda her sene çıkan ve sayıları günden güne artan heykeltraşlık eserleri için emin bir yer temin etmekte. Köyün güneyinde bitmemiş olarak dört duvar halinde kalmış eski Halkevi'nin bir kısmında çok sınırlı imkânlarla vücade getirdiğimiz depo zamanla tamamile dolmuş, eserler dışarıya taşmağa, binanın önündeki platformu ve avluyu istilâya başlamışlardı². İlgili makamlar nezdinde yaptığımız teşebbüsler bir sonuç vermiyor, üst üste yazdığımız yazılara

² Bk. Arif Müfid Mansel, *Side Müzesi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belle-teni*, No. 250, Kasım 1962, s.8.

bir tek cevap dahi gelmiyordu. İşte bu sıkıntılı zamanımızda gerek Ragıp Devres, gerek refikaları imdadımıza yetişmişler ve bir müze yapmak işini, bütün masrafları kendilerine ait olmak üzere, üzerlerine almışlardır. Yukarıda zikrettiğimiz makalesinde R. Devres şöyle yazıyor : “Son senelerde çıkan eserler o kadar çoğaldı ki müze binası yapmak artık zaruret oldu. Diğer taraftan her sene gelen ziyaretçilerin adedi süratle yükseliyordu. . . . . Bu vaziyet karşısında Side’de müze yapmağı düşündüm. İş hayatından çekilmiş olduğumdan bu aynı zamanda benim için tatlı bir meşgale olacaktı.” İlk önce kendilerine eski depo binasının tâmir ve genişletilmesini ve modern bir müze haline getirilmesini teklif ettik. Fakat bina esasında iyi yapılmamış olduğundan onu yıkıp yerine yepyeni bir bina inşasından, harabelerin atmosferini ihlâl edebileceği düşüncesiyle, vazgeçildi. Bunun yerine harabeler arasında merkezî bir yer alan, ana cadde üzerinde bulunan ve geniş salonlara sahip olan antik hamam binasının tâmir ve restorasyonu kararlaştırıldı, projeler hazırlandı ve bunların Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Y. Kurulu tarafından kabulünden sonra bu iş 1959-1961 yıllarında, yüzbinlerce lira sarfiyle, başarıldı ³. Hemen şunu da belirtmek isterim ki bu işin özelliği sayın Devres’ler tarafından sadece muayyen bir miktar para hibe edilmesi ya da işin bir müteahhide ihalesi şeklinde olmayıp bizzat merhumun nezareti altında yapılmış olmasıdır. “Kendisi büyük bir enerji, gayret, merak ve hattâ titizlikle bu işlere, bâzan kış aylarında da çalışmak suretile, nezaret etmiş, bu alanda yetişmiş elemanlara yeter derecede sahip olmamakla beraber, muvaffak olmuş nazariyle bakabileceğimiz bu eseri vücade getirerek Side şehrine, Antalya Vilâyetine ve daha genel olarak ilim ve irfan dünyasına hediye etmiştir. Bu suretle kendilerinin Türk kültür tarihinde yeni bir çığır açmış olduklarını ifade edebiliriz. Çünkü bildiğimize göre Türkiye’de *ilk defa olarak* devlet hazinesine yük olmaksızın bütün masrafları bir şahıs tarafından karşılanmak suretile, bir müze binası vücade getirilmiştir.” ⁴ Bugün kubbeli giriş salonunun kapısı üzerinde, yapılan işin büyüklüğü ile hiç te mütenasip olmıyan, bânilerin profilden yapılmış portrelerini kapsayan küçük bir madalyon ve kısa bir kitabe yer almakta ve onların adlarını ebedileştirmektedir ⁵.

³ Bu inşaat işinde birçok kolaylıklar sağlayan ve ortaya çıkan birtakım pürüzler ve problemlerin hallinde başlıca âmil olan o zamanın Antalya valisi sayın Niyazi Akı’yı hürmetle anmağı bir borç bilirim.

⁴ A. M. Mansel, *adı geçen makale*, s. 9. *Bellekten* 27, 1963, s. 126.

⁵ *Bellekten* 27, 1963, s. 138.

Müzenin inşası bittikten sonra, başta o zamanlar doçent olan Prof. Jale İnan olmak üzere, bütün mesâi arkadaşlarımla hümmalı çalışmaları sayesinde eserlerin tâmir, tasnif ve teşhiri işi başarılmış ve Müze 14 Ekim 1962'de yapılan parlak bir törenle açılmıştır⁶. Bu tören esnasında söylenen sözler arasında yabancı bir bilginin, o zamanlar İstanbul'daki Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü'nün müdürü bulunan Prof. Cense'nin bir iki cümlesini nakletmek istiyorum:⁷ "Sayın Bay Devres! Siz eski bir hamam binasından, âdeta sihirli bir yaratışla, böyle fevkalâde bir teşhir binası vücade getirmiş bulunuyorsunuz. Sizi ve arkeolojiye karşı duyduğu büyük alâkasiyle bu çalışmalarınızı daima destekleyen Bayan Devres'i bu binanın meydana gelmesinde gösterdiğiniz her türlü yardımdan dolayı tebrik etmek isterim. Bu gün Türkiye arkeolojisi için mutlu bir gündür". Merhum Ragıp Devres'in bütün bu nutuklara verdiği cevap ise büyük bir tevazuun tam ifadesidir: "Mazhar olduğumuz bunca teveccüh ve iltifat, hakikaten lââyık olduğumuzun kat kat üstündedir. Esasen yaptığımız bu hizmet, üzerinde kabartma profillerimiz bulunan bir taşta intikal ettirilmekle mükemmelen mükâfatlandırılmış bulunuyor. Bu tarzın eski Side geleneğine uygun olması da bizi ayrıca sevindirmiş ve bahtiyar etmiştir. . . . . Müzenin açılışında en büyük şeref (hafirlere) aittir ve asıl teşekkürle lââyık olanlar kendileridir. . . . . Bunca güzel eserleri meydana çıkarmasalar da bugün Side'de bir müze tesisi bittabi mevzubahis olamazdı". Bu konuşmanın uzun ve içten gelen alkışlarla karşılanması yapılan işin öneminin bilim adamları kadar idareciler, Antalyalılar, Manavgatlılar ve Sideli'ler tarafından anlaşılmiş olduğunu açıkça gösteriyordu. Bu müze kısa zamanda büyük bir şöhrete sahip olmuş, her sene onbinlerce insan tarafından ziyaret edilen bir mahal haline gelmiştir. Müze Türkiye'de tanındığı gibi Avrupa'da da, neşrettiğimiz kipalar ve makaleler sayesinde, bilim dünyasının dikkatini çekmekte gecikmemiştir⁸.

Merhum Devres 1961 yılında "Vespasianus anıtı" adını taşıyan binanın restorasyonunda da, restoratör mimar Dr. A. Machatschek'le sıkı bir işbirliği yapmak suretile, faal bir rol oynamış, teknik bilgisi ve

⁶ *Belleten* 27, 1963, s. 121 v. dd. da bu tören ve o esnada söylenen nutuklar hakkında etraflı malûmat mevcuttur.

⁷ *Aynı yerde*, s. 130.

⁸ Meselâ bk. A. M. Mansel, *Die Ruinen von Side*, Berlin 1963, s. 155, 192 ve *Fasti Archaeologici XV*, no. 201; *XVI*, no. 3740/41.

A. M. Mansel

RAGIP DEVRES
(1895 — 1965)

A. M. Mansel

Ragıp Devres Side Müzesi'nin açılış töreninde konuşurken
(14. X. 1962)

tecrübesi sayesinde işin matluba uygun bir şekilde sona erdirilmesinde başlıca âmil olmuştur⁹.

Yapılan bütün bu işleri takdir etmekte gecikmeyen Türk Tarih Kurumu 27 Nisan 1963 tarihli Genel Kurul toplantısında gerek Ragıp Devres, gerek Selma Devres'e şeref üyeliği gibi en yüksek bir payeyi tevcihe karar vermiş¹⁰, 3 Mayıs 1964 Genel Kurul toplantısında ise Kurumun başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu'nun kısa bir konuşmasından sonra şeref üyeliğini tescil eden beratlar Kurumun en eski üyesi Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından bütün üyelerin şiddetli alkışları arasında sahiplerine tevdi edilmiştir¹¹.

Hususî hayatında Ragıp Devres son derece nazik, mütevazı ve ölçülü bir insandı. Bebek'te sade, fakat gayet zevkli bir surette inşa ve tefriş edilmiş yalısında kendisini ziyaret ettiğimizde ya da her sene tertiplediğimiz Antalya Arkeoloji İstasyonu'nun Genel Kurul toplantılarında teknik alanlardan başka tarih ve arkeolojideki isabetli görüşlerinden daima faydalanırdık. Hiç unutmam, sayın dostumuz Feridun Dirimtekin'in başkanlığında zaman zaman yaptığımız bilimsel toplantılardan birinde bir müddet önce yapmış olduğu İran seyahatini, projeksiyonda gayet güzel renkli resimler göstermek suretile, anlatmış, bu arada İran'ın tarih ve arkeolojisine de temas ederek bu alanda da dikkate değer bir bilgiye sahip olduğunu ortaya koymuştu. Side'de "tam randımanla çalışabilmem için rahat yaşamam gerekir" gibi tam Avrupaî bir düşünceyle yaptırmış olduğu evinin denize bakan terasında, süptropik gecelerin ihtişamı ve sükûneti arasında yaptığımız sohbetlerin bizlere sağladığı zevk ve şevki hiçbir zaman unutmam. Ne yazık ki bu ev hakkında "ruhsatsız olarak yapılmıştır" ya da "şehir surunun üzerine oturtulmuştur" gibi yapılan ve Antalya ve hattâ İstanbul basınına sızan mesnetsiz ve çirkin birtakım dedikodular, bunlara tarafımızdan gerekli cevaplar verilmiş ve durum aydınlatılmış olmakla beraber, kendisini çok müteessir etmişti. Buna rağmen Side'de çalışma şevki azalmamış, bize her alanda elinden gelen yardımı yapmakta bir an bile tereddüt etmemiştir.

Ne yazık ki Ragıp Devres ülkemizin kendisinden daha birçok hizmetler beklediği bir zamanda birdenbire hastalanmış, sayın ailesi

⁹ *Bellekten* 28, 1964, s. 185 v. dd.

¹⁰ *Bellekten* 27, 1963, s. 525.

¹¹ *Bellekten* 28, 1964, s. 550.

tarafından İsviçrey'e götürülmesine ve insanın elinden gelebilen her türlü ihtimamın gösterilmesine rağmen iyileşemiyerek 29 Mart 1965 de hayata gözlerini yummuştur. Kendisi bugün Rumeli Hisarında Boğazın mavi sularına hâkim bir seddin üzerinde ebedî uykusunu uyumakta, fakat Side Müzesi muhteşem bir kültür müessesesi olarak ayakta durmakta ve bütün ömrünü ülkesinin imarına ve hayır işlerine hasretmiş bir insanın hâtrasına sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır. Bugün için bütün temennimiz onun kurduğu müesseselerin daha fazla geliştirilmesi ve mükemmelleştirilmesi suretile yaşatılmasıdır. Ancak bu suretle bundan böyle de kendisine karşı şükran borcumuzu ödeyeceğimize ve ruhunu şad edeceğimize kani bulunuyorum.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

AKYÜZ, KENAN: *Ziya Paşa'nın Amasya Mutasarrıflığı Sırasındaki Olaylar, Belgeler I*, Ankara Üniversitesi DTC Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü: 2 Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964 1-33 giriş ve tahtil, 35-117 Belgeler.

Ziya Paşa, Yeni Osmanlılar arasında Namık Kemal'den sonra şüphesiz en mühim şahsiyettir. Onun 1863-65 tarihleri arasında Amasya Mutasarrıflığı sırasında geçen olaylarla ilgili arşiv vesikalarından ve bunları tahlil eden bir girişten ibaret olan bu küçük kitap, Tanzimat devri üzerinde çalışan tarihçileri yakından ilgilendirmektedir.

Prof. Akyüz, belirli bir mesele etrafında toplu halde bu 39 vesikayı, İstanbul Başvekâlet Arşiv Umum Md. de İrade defterlerinden 1282 tarihli ve 24538 No. lu dosyadan çıkardığını önsözde bildirmektedir. Bu tahkikat dosyasındaki bir takım belgelerin yerinde bulunmadığı dikkata çarpmaktadır. Bununla beraber elde bulunan ve yayınlanan vesikalar, bir vali olarak onun icraatı ve mahallî anlaşmazlıkların gerçek yüzü hakkında bizi yeter derecede aydınlatmaktadır.

Yazar, belgelerin içindekileri iyi bir şekilde özetliyerek kitabın başındaki bahsi meydana getirmiştir. Genel olarak Ziya Paşa lehinde olup "Ziya Paşa'nın Amasya sancağında başardığı işler cidden takdirle karşılanmağa değer" hükmüne varmaktadır. Onun Amasya vilâyetine kazandırdığı bayındırlık işleri arasında bir köprü, çarşı, bedesten, altı hükümet konağı, altı ilk okul, bir i'dadî (lise) mektebi, bir hapishane ve yollar sayılabilir. Eşkıyaları sindirmeğe çalışmıştır. Fakat belgelerin tetkikinden meydana çıkan gerçek şudur ki, onu uğraştıran ve sonunda mutassarrıflıktan uzaklaştırılmasına sebep olan asıl mücadele, yerli "vücûh" ve ulemâya karşı giriştiği mücadeledir. Tanzimatçı idarenin eyaletlerde giriştiği bayındırlık işleri için para lâzımdı, bunu devletin merkezî hazinesi karşılamağa yetmediğinden mahallî salmalar yolile sağlamak gerekiyordu. Ziya Paşa aynı yola baş vurmuş, mahallin vücûh ve uleması üzerine bir takım malî yükler yüklemiş, bu salmaları halka da teşmil etmiştir. Karşı gelen ve mücadeleye atılanlar, ulemadan Zile'de yirmi iki yıl müftilik etmiş olan Lütfullah ile Zile eşrafından Hacı Hasan Ağa'dır. Onların arkasında Amasya'da belli başlı "hânedân" "vücûh" ve ulema ile tüccar bulunmaktadır. Ziya Paşa bunların servet ve emlakinin meşru olmayan yollardan edinildiğini ileri sürerek sıkıştırmakta, suçlamakta ve hapislerine kadar gitmektedir. Onlar da valiyi bir takım kanunsuz yollarla halka malî yükler yüklemekle ve bu arada toplanan paraları kendi zimmetine geçirmekle suçlamaktadırlar. Sonunda bunlar, halk arasında karşılaşık çıkabileceğini tehdit yollu Bab-i Âli'ye bildirdiklerinden, Ziya Canik mutasarrıflığına nakledilmiştir.

Ziya Paşa'nın biyografisini aydınlatmak için yapılan bu tetkik ve yayınlanan vesikalar, Anadolu tarihinin çok mühim bir cephesini ayrıntularile gözümüzün önüne sermektedir. Burada hânedân, vücûh adile anılanlar mahallî *âyân*'ın ta kendisidirler. II. Mahmud, ancak âyânın en azılılarını ortadan kaldırmıştı. Bir içtimâî sınıf olarak bunlar Anadolu'da ve Rumeli'de taşra hayatına hâkim olmakta devam edeceklerdir. Tanzimat'ın getirdiği yeni müesseseler, meselâ Taşra Meclisleri, çoğu yerde onların hükmü altına düşecektir. Ziya Paşa misâlinde olduğu gibi, onlar, kendi işlerine ka-

rışan, müesses durumu değiştirmeye kalkışan, menfaatlerini bozan ve tehdit eden merkezin idare adamlarına karşı yıldırıcı bir mücadeleye girişirler, halkın koruyucusu Şer'-i Şerifin savunucusu rolünü takınırlardı. Bu âyân ve eşrâf arasında yer alan ulemâ aynı sınıftan sayılmak gerektir. Ziya Paşa'nın karşısına en azılı bir rakip olarak Müftü Lûtfullah çıkmıştır. Ziya'ya göre o "sûreta müftülük ve ma'nen hem valilik ve hem müdürlük ve kadılık" etmekte idi. Ziya Paşa'nın tutumu ve yaptığı mücadele ancak Anadolu tarihinin genel manzarası içinde ele alındığı zaman gerçek bir hükme varılabilir. Anadolu halkı arasında bu gibi mahalli hânedân, vücûh ve ulemanın nüfuz ve otorite kazanmasının bir sebebi, merkezî otorite namına valilerin ve adamlarının gerçekten kanun dışı keyfi hareketlere girişmeleridir. Yaptıkları salmalar ile Ziya Paşa gibi faydalı bayındırlık işleri yapanlar olduğu gibi, öz çıkarları için çalışanlar da az değildi. Öbür taraftan halkı idarecilerin suiistimallerine karşı koruyan âyân, ve vücûh olduğu gibi, nüfuzunu halkı soymağa ve tahakkümü altında tutmağa çalışanlar da vardır.

Amasya bölgesindeki özel şartlar için G. Perrot'nun 1861'de bu bölgeye yaptığı seyahatin intibaları (*Souvenirs d'un voyage en Asie Mineur*, 2e édition, Paris 1867) mühimdir. O, âyânların genel olarak merkezin mutlakiyetine ve keyfi idaresine karşı halk için faydalı olduklarını belirtmektedir (s. 387). Perrot, Zile'ye de gitmiştir (s. 459). Burada 1861 yıllarında iktisadî buhranın tesirlerinden bahsetmektedir. Ziya Paşa bu buhran arasında mutasarrıf olmuştu. Maalesef Perrot buradaki mahalli âyân hakkında bilgi vermemektedir.

Ziya Paşa'nın Amasya mutasarrıflığı 1863-65 arasında iki yıl sürmüştür. Orada edindiği acı tecrübeler onun üzerinde derin tesir bırakmış olmalıdır. Paşa evvelâ Saray'da ve Bâb-i Âli'de düşmanlarının kendisine haksızlık yaptıkları inancına varmış, sonra da memlekette mahalli mütegalibe karşısında iş yapmanın zorluğunu ve idarenin kötülüklerini yakından görmüş, kavramıştı. Kendi baş vurduğu idare metodlarının da temamilen eski valilerin yolunda olduğunu, bu metodların, mahalli zenginleri ve çoğu zaman halkı tedirgin ettiğini de unutmamak lâzımdır. Ziya, halkı, âyânın elinden kurtarmağı düşünüyor, fakat karşısında "örfi" usulle, yani otoriteye dayanarak yaptığı hareketlerde Şeriat'ın karşı çıkarıldığını ve istismar edildiğini görüyordu. Veziriazama gönderdiği arıza sonunda: "Bu makûle mütegalibin ellerinde üserâ-yi ahalinin tahlisinden" söz ediyor, "hayf ki Anadolu'nun her tarafı bi-aynihi şu hâl-i melât-iştîmâlde" dir diyor (s. 92). Ziya'nın sonraları 1869'da Yeni Osmanlılar safında *Hürriyet* gazetesinde eyaletlerde idare hakkında yazdıklarında (bak. *Tanzimat*, I, Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile, İstanbul 1940, s. 816 - 824) bu eski tecrübelerinin kuvvetli izlerini bulmak mümkündür.

Prof. Akyüz, belgelerin yayınlanmasında alfabe bakımından basit bir usülle yetinmiştir. Halen eski Türkçe metinler için tatmin edici bir *transkripsiyon* alfabeti olmaması bütün bu gibi belge yayınlarının değerini düşüren bir noksanıdır. Fotokopilerin tıpkıbasımı bu sakıncayı bir hayli giderebilirdi. Diğer taraftan konu ile ilgili tarihî literatür ve seyahatnâmeler bir çok noktaların derinleştirilmesi ve daha iyi anlaşılması için yardımcı olabilirdi. Bunun, aslında bir tarihçinin işi olduğunu da itiraf etmek gerekir (âyânlar ve Tanzimat devrindeki rolleri için bak. *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri*, Belleten, sayı 112, s. 628-639). Fakat herhalde bu kitabın, Ziya Paşa'nın biyografisi için olduğu gibi 19. asır Osmanlı tarihi için de orijinal bir çalışma olduğunu söylemek bizim için bir vazifedir.

PROF. DR. HALİL İNALCIK

WASHINGTON'DA SMITHSONIAN ENSTİTÜSÜNÜN KUTLAMA TÖRENİ¹

1965 yılının Eylül 16, 17, 18 inde Washington'da bir ilim hamisi olan *James Smithson*'un ikiyüzüncü doğum yılını anmak için büyük bir tören tertiplendi. Bu törenin programı, çok sayıda ilim mensuplarının katılabilmelerini sağlamak için, Newyork'da 21 Eylül - 4 Ekim tarihleri arasında toplanan, VII. Uluslararası Müzeler konferansı ile birlikte ayarlanmıştı. Törene büyük elçimiz Sayın Menemenci-oğlu, Dr. Hâmit Z. Koşay, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Mehmet Önder, arkeolog Necati Dolunay ve arkeolog Raci Temizer katıldılar. Beşyüzden fazla dâvetli, toplantılar süresince, Amerika bilim kurullarının misafiri idi.

Amerikalıların ve dünya ilim mensuplarının bu derecede önem verdikleri *James Smithson* kimdir?

James Smithson (1765 - 1829) aslında Amerika'ya hiç ayak basmamış bir İngiliz olup, ölümünden az önce, o zamanki rayicle, 508.314 dolar tutan servetini, Washington şehrinde "*İnsanlar arasında bilginin artırılması ve yayılması*" amacı ile bir enstitü kurulması için vakf etmiştir.

James Smithson'in kendi memleketi dururken Amerika'ya bu muazzam bağışta bulunmasında ruhî saik ne idi?

O, *Northumberland* dükü'nün ve yine asîlzade bir aileye mensup olan *Elisabeth Hungerford Keate Macie*'nin tabii oğlu idi. Ana ve Baba tarafından bir düzine ünvan taşımaya imkân varken, muhafazakâr İngiliz aristokrasisi buna müsaade etmedi. Havai yüksek sosyete ona kapalı idi. Annesinin *Macie* adı ile *Pembroke (Oxford)*'da okuyabildi. 1788 de maden uzmanı olarak mezun oldu. Uğradığı küçümseme, onun ruhunda aile muhitine karşı derin bir kırgınlık yaratmıştı. Daha o tarihlerde : "*Northumberland ve Percy'lerin asalet ünvanları sönüp unutulduğu zamanda benim adım insanların hafızasında ebedî yaşayacaktır,*"

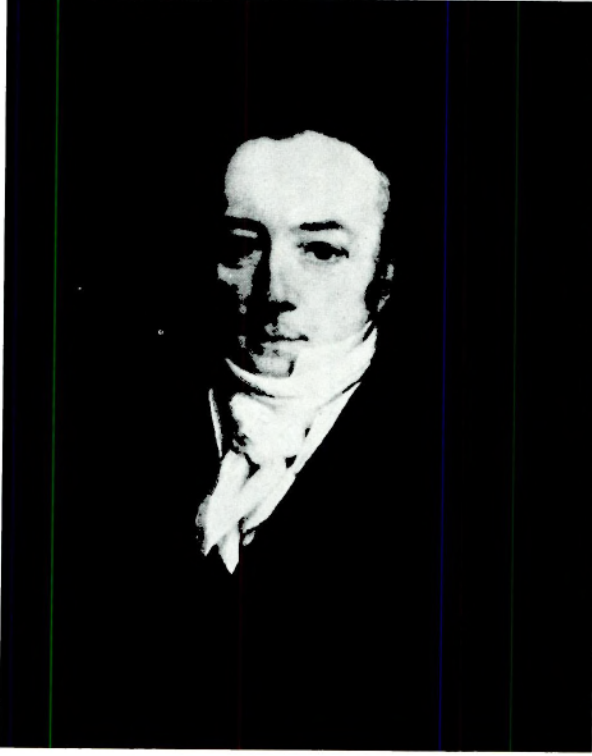
¹ Bu yazı, Türk Tarih Kurumu'nun 3 Ocak 1966'daki aylık toplantısında Dr. Hâmit Zübeyr Koşay tarafından yapılan konuşmanın özetidir.

demmişti. Bu genç bir İngiliz olmasına rağmen Amerikalı ihtilâlcilere sempati besliyor, reformlara ve ilmî keşiflere büyük ilgi gösteriyordu. 1774 de oksijeni bulan *Joseph Priestley*'in dostu idi. 1788'de *Lavoisier*'nin eski kimyayı çürüten keşiflerini dikkatle takip ediyordu.

1792'de Fransız ihtilâli sürüp giderken, 27 yaşında Paris'e giderek kendine özel bir laboratuvar kurdu. "*Smithsonite*" adı verilen maden cevherini keşfetti. Bu arada bir kızın göz yaşı damlasını tahlil ederek, onda dört çeşit emlah olduğunu gösterdi. Avrupa'yı dolaşırken bir çok ilim adamları ile tanıştı. 1826'da 61 yaşında tekrar Londra'ya döndü. 23 yaşından itibaren *Royal Society* üyesi olmasına rağmen, siyasî görüşleri dolayısı ile, İngiliz muhiti onu yadırgıyordu. Halbuki Atlantik'in öbür kıyısında daha hür bir hava esmekte ve sandığına göre ilme değer verilmekte idi. Cumhurbaşkanı *Thomas Jefferson*'un bir tabiat tarihi uzmanı olduğunu ve Beyaz Saray'ı fosillerle doldurduğunu işitmişti. O henüz hayatta istediği hedefe ulaşamamış idi. Karar saati nihayet çaldı. 23 Ekim 1826'da, yukarıda zikr olunan vasiyetnâmesini hazırladı. 3 yıl sonra İtalya'nın çok sevdiği Cenova şehrinde ölünce, oradaki İngiliz mezarlığına gömüldü.

Londra'daki Amerikan maslahatgüzarı, Dışişleri Bakanlığına *James Smithson* adlı, tanınmamış bir İngiliz'in Amerikan hükûmetine bağışta bulunduğunu, bunun pek ciddiye alınmaması gerektiği, kaydı ile bildirdi. Bu sırada Amerika'da Cumhurbaşkanı *Andrew Jackson* idi. Çoğu çiftlik ağası kılıklı ve dar görüşlü 48 senatör ve 256 kongre üyesi bağışın kabul edilip edilmemesi konusu üzerinde uzun uzadıya tartıştılar. Bir karara varamayınca işin incelenmesi için bir memuru İngiltere'ye gönderdiler. Memur 508.314 altın doları 105 paket içinde diğer bâzı eserlerle birlikte Amerika'ya getirdi. Bir mebus yine de bağışın muteber olamayacağını iddia ediyordu. Başka bir mebus da "ecnebilere bağış kabul etmek, memleketin şerefine aykırıdır" tezini savunuyordu. Amerika sosyetesini ondokuzuncu yüzyılda, pratik hayatta önemli başarılar sağlamakla beraber, temel bilgiye düşman olmasa da ona bigâne idi. Onsekizinci yüzyılın Avrupa'daki yüksek sanat anlayışı ile temas kesilmiş, kültür alanında bir boşluk meydana gelmişti. Bu durum yirminci yüzyıl başlarına kadar sürüp gidecek, aradaki uçurum *Smithsonian Enstitüsü*'nün kuruluşu ile kapatılacaktır. Enstitünün Amerika ilim hayatında mihrak olabilmesi, tabiatıyla, uzun mücadelelerden sonra ancak başarı ile bitmiştir.

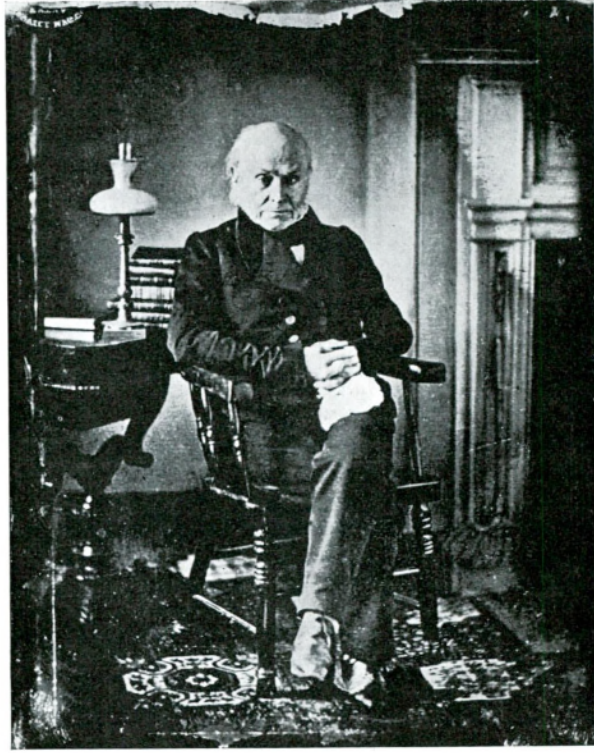

James Smithson (1816).

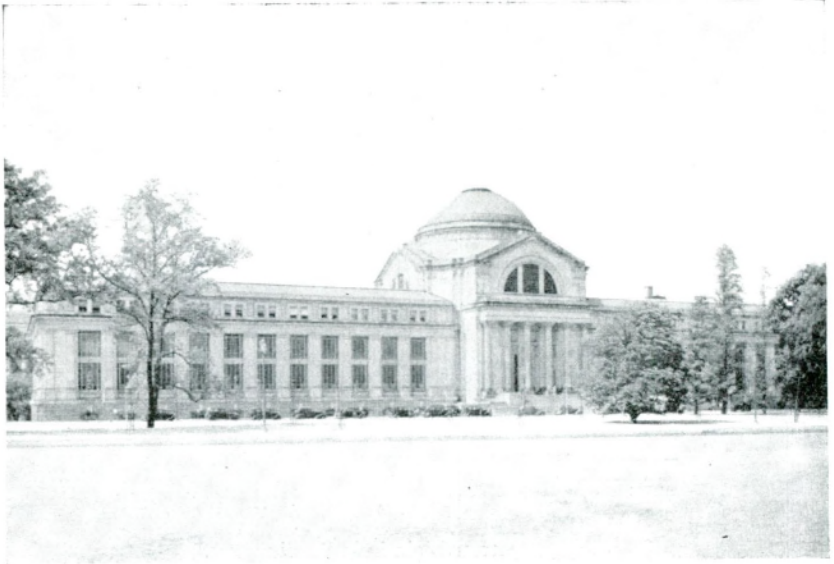

İlk Smithsonian binası.
(Norman Şatosu biçiminde yapılmıştır).

H. Koşay

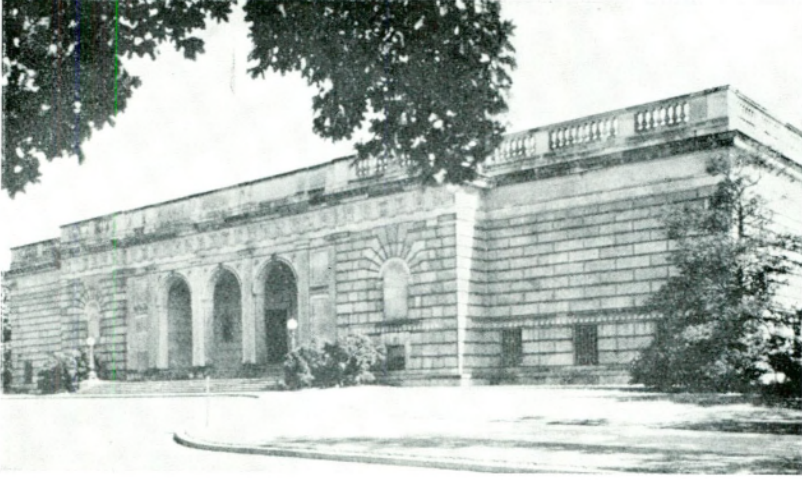
Vakfın koruyucusu, ileri görüşlü devlet adamı
John Quincy Adams.

Tabiat Tarihi Müzesi.

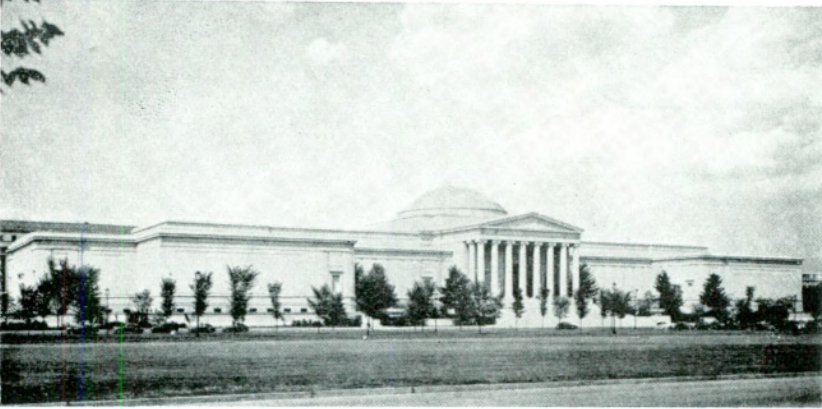

H. Koşay

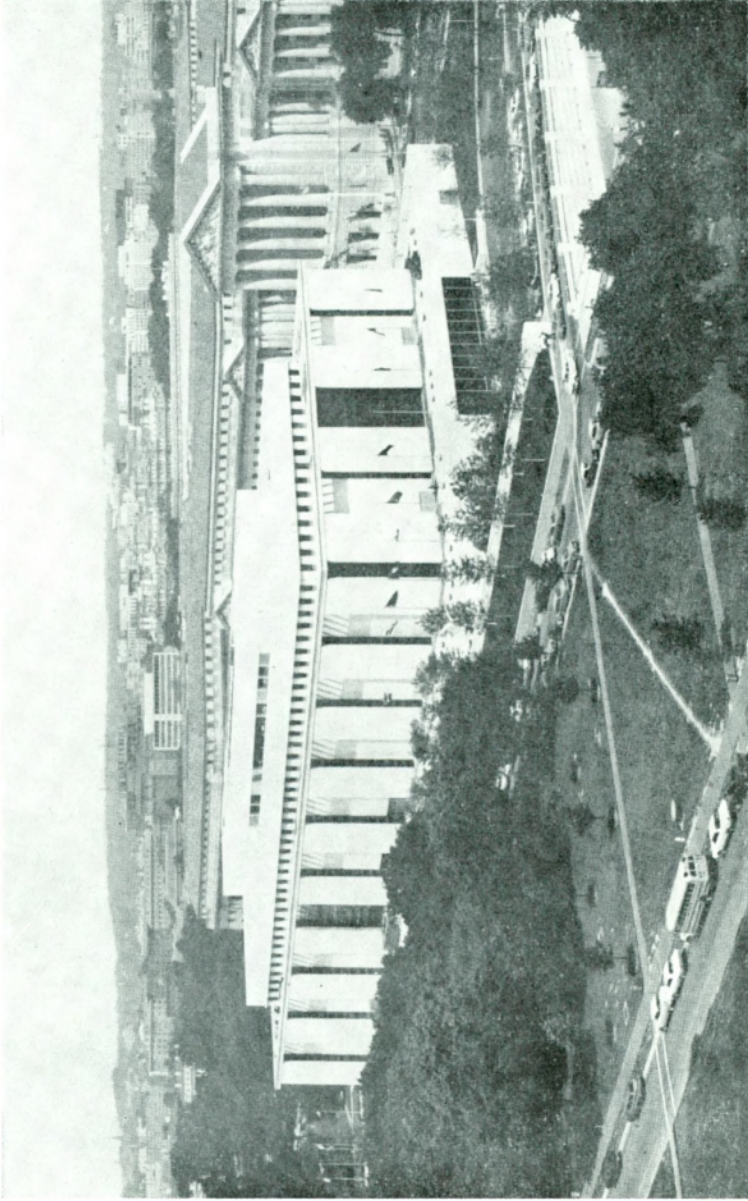
Freer Gallery.

(Bu müzede yakın ve uzak şark san'at eserleri teşhir edilmiştir)

Ulusal Sanat Galerisi.

H. Koşay

Yeni yapılan Tarih ve Teknoloji Müzesi.

Zikri geçen mücadelede iki büyük insanın adı tarihe mal olmuştur: *John Quincy Adams* ve *Joseph Henry*.

Devlet sekreteri, Kongre başkanı ve daha sonra kongre üyesi olan *Adams*, onsekizinci yüzyıl aydınlık çağının zihniyetine bağlı bir humanist idi. Devlet sekreteri iken metre sisteminin rüchani hakkında Kongreye rapor verirken bunun, uzak kıtalardaki insanlarla ticarî münasebetler kurulmasını kolaylaştıracağını, cihan sulhuna hizmet edeceğini savunuyordu. Kongre üyesi olduktan sonra, yıldızları tarassut için bir observatuar kurulmasını teklif etti. Kongre bu teklifi henüz lüzumsuz bir lüks sanarak red etti. *Adams* yılmadı. *James Smithson*'in bağışı azmini kamçıladi. Bu sefer kongreye *ilmî Araştırma enstitüsü* kurulmasını teklif etti. Bir karara varılamayınca para % 6 faizle Devlet bankasına yatırıldı.

Aradan yedi yıl geçtikten sonra Ohio'lu senatör *Benjamin Tapper* bağışın bir *Ziraat Enstitüsü* kurularak burada çiftçilerin, gemicilerin ve yapı ustalarının yetiştirilmesini teklif etti. Indiana'lı kongre üyesi *Robert Dil Owen* ise, pratik bilgiler verecek bir *Öğretmen okulu* kurulmasını ve bunun sanat tarihi koleksiyonları ve laboratuvarlar ile tehzini istedi. Yine de bir karara varılamadı.

Nihayet 1846'da baş hâkimin riyasetinde bir müteveli heyeti kurulması için kanun çıkarıldı. Bu kanunda bir *Meclis müzesi* içinde ilmî koleksiyonlar vücade getirilmesi ve kütüphane kurulması derpiş ediliyor ve paranın ancak %6'sının sarfına izin veriliyordu.

Yukarıda adı geçen *Owen* komisyonun başkanı olmuştu. Orijinal araştırmalar yaparak bilginin artırılması ile onun yayılması arasındaki farkı çok iyi kavrayan *Adams*, bu sonuçtan memnun olmamakla beraber hedefine kısmen ulaştığı için sesini çıkarmadı. Arada geçen zaman zarfında mürekkep faizlerle vakıf parası hayli artmıştı. 1847 de Norman Şatosu biçiminde ilk bina kuruldu. Mücadele henüz bitmemişti. 1848'de Tennessee'li kongre üyesi *Andrew Jackson* "Devletin verdiği %6 faiz parası vergi ödeyenlerin cebinden çıkıyor" diye yeni binanın Yetimler yurdu yapılmasını teklif etti. Hattâ 1882'de bile, küçük dev lâkaplı ve *Stephan Douglas* adlı kongre üyesi, gelecek seçimde fazla oy kopyarabilmek için mevcut paranın "çiftciye yardım edecek bir ziraat bürosu,, kurulması fikrini bütün belâgati ile savundu. Ancak o sırada vakfin genel sekreterliği, Princeton Üniversitesinden *Joseph Henry* adlı dirayetli bir profesöre tevdi edilmişti. O, *bilgiyi artırmak için*

orijinal araştırmalar prensibini ortaya koydu. Kendisi elektro magnetik alanında Faraday ayarında bir otorite idi. Henry, halkın her hoşuna gidecek şeyleri yapma yerine, halkın gerçek menfaati için ilmin istediğini yerine getirme azminde idi. “Yalnız kolleksiyonları toplamak yetişmez, gelişmeyi gösterecek incelemelerde bulunmak ve tasnif etmek gerekir” diyordu.

Smithsonian Enstitüsü bugün, vakıf şartına uygun şekilde, *Henry*'nin koyduğu ve *Adams*'ın savunduğu prensibe sadıktır. Enstitü 1846'da kendi hüviyetini kazandıktan sonra yeni bağışlar bir birini takip etti. *Harriet Lane Johnston* kolleksiyonu'nun eklenmesi ile *National Gallery* meydana geldi. Amerika'nın Britanya elçisi *Andrew Mellon*, kongrenin bir galeri inşa ettirmesi şartı ile, çok zengin resim kolleksiyonunu Smithsonian'a hibe etti.

1845'den 1860 yılına kadar enstitünün kırktan fazla araştırma heyeti faaliyette idi. Pennsylvania'lı bir okul öğretmeni askerlerin de yardımları ile Arizona bölgesinin “*canyone*” larını inceledi. *Robert Kennicot*, Alaska ve Kanada'nın buzlu çöllerinde -40 santigrad soğukta araştırmalar yaptı. 1867'de Alaska Rus çarından, 7.200.000 dolar bedelle satın alındığında kongre üyeleri, “bu buz deryasında işimiz nedir” diye yaygara kopardıkları zaman enstitü, delilleri ile orasının çok zengin tabiat kaynaklarına sahip olduğunu gösterdi. Meclis de yavaş yavaş ilmî araştırmaların önemini idrâk ediyordu. Millî müze kurulması için ilk defa 40.000 dolar ayırdı. 1869'da, savaşta bir eli kopmuş olan 35 yaşındaki albay *Powell*, Colorado bölgesini incelemek için enstitüden vesait istedi. Sekiz kişilik bir heyet küçük dört kayak içinde çok hızlı akan nehirden kendilerini bıraktular. Bu heyetin çalışmaları sayesinde Colorado bölgesi aydınlandı. 1879'da Kongre kendiliğinden keşiflere devam edilebilmesi için 20.000 dolar tahsisat kabul etti.

Atlantik kıyılarında balıkların seneden seneye azaldığı dikkati çekmişti. Enstitü, araştırmaları ile bunun, haris tüccarlar tarafından yumurtlayacak balıkların vakitsiz avlanmalarından ileri geldiğini ortaya koydu. Bunun sonucunda Amerika'nın *Fenni Balıkçılık Merkezi* kuruldu. Siklonlar Amerika sahillerinde büyük ölçüde felâketlere sebep oluyordu. 1890'da *Spencer Baird* bu felâketi getiren hava şartlarının sebeplerini araştırdı. Sonunda, sahillere *uyarma istasyonları* kuruldu ve “anthropo-physical,, observatuarı yapıldı. Enstitünün bir bölümünde *Charles Abbot* güneş radyasyonunun hayata tesirini inceledi.

Whippe adlı diğer bir bilgin bu çeşit araştırmaları tek mil kainata teşmil etti.

1926'da *Robert Goddard*, mayi mahrukatta işleyen ilk füzeyi yaptı. İcadının geliştirilmesi için askerî idarelerden yardım istedi. Askerî idare, bunun pratik olmadığını ileri sürerek yardımı red etti. II. Cihan savaşında *W. von Braun*'ın füzeleri Londra'yı döğmeye başlayınca, hatalarını anladılar. O zaman artık iş işten geçmiş bulunuyordu.

1878'de Enstitü genel sekreteri *Joseph Henry* öldüğü zaman, şükran nişanesi olarak, millî cenaze alayı tertip ettiler. Kongre yeni bir *Tabiat tarihi müzesi* kurmaya karar verdi. 1911 de bu müzenin inşası için 3.500.000 dolar ayrıldı. Bu gün enstitü *Milli Galeri, Sanat ve Endüstri Müzesi, Freer Galeri, Tarih ve Teknoloji Müzesi, Tabiat tarihi Müzesi* ile dünyanın muazzam bir müzeler sitesine sahiptir.

1909'da *Teddy Roosevelt*, Afrika'daki avdan dönüşünde vurduğu memeli hayvanların derilerini, "ancak müzenin ihtiyacı olanlarını vurdum" nüktesi ile hibe etmişti.

1964 de Enstitü uzmanları, Brezilya'nın nesli tükenmek üzere olan yerli kabileleri arasında, anthropoloji araştırmaları yapmakta, Meksika'da Maya medeniyeti örenlerini kazmakta, Hind Okyanusunda deniz hayatını ve Afrika'da bitki âlemini incelemektedirler. Bir çok yerlerde daimî araştırma istasyonları vardır.

Aşağıdaki rakamların enstitü faaliyeti sahasında daha açık fikir verebileceğini sanıyorum :

Enstitünün Nebatat bölümünde: 3.000.000 bitki örneği
 Zooloji bölümünde : 300.000 hayvan derisi.
 Kuşlar bölümünde : 500.000 kuş (bilinen bin cinse ait).
 Maden bölümünde : 90.000 örnek (Bilinen 1800 çeşide ait).
 Paleology bölümünde:13.000.000 bitki ve hayvan fosili.
 Entomology bölümünde : 1.000.000 böcek.
 Anthropology bölümünde: Arkeology, Ethnology, dil ve Meksika kuzeyi kızıl derililerine ait: 1.000.000 fotoğraf, resim elyazması v.b. bulunmaktadır.

Pasifik'in akıntularından, kuşların göçüne ve meteorlara kadar her önemli konu Enstitünün inceleme sahasına girer. Bir meteor parçasının incelenmesinden, bunun dört milyar sene önce bir yıl-

dızdan koptuğu anlaşılmıştır. Meteorlar diğer yıldızlarda hayat olup olmadığının tesbiti için en sağlam bir vasıtaadır.

1890'da kurulan *Millî Zooloji Parkı* da Enstitü ile birlikte çalışır. Burada milyonlarca yıl önce Amerika'da yaşayan bizonlar ve beyaz panther'ler bulunmaktadır.

Tören, güneşli bir günde büyük bir meydana çalınan boru sesi ile başladı. Dünyanın her tarafından toplanan ilim adamları, akademik kisveleri ile "prosesiyon"a katıldılar. Enstitü başkanı ve U.S.A. Baş hâkimi bir hitabede bulundu. Törenden sonra *Caryl P. Hasking* tarafından kapalı salonda "İnsanın menşei ve ilerlemeleri", *F.L. Whippel* tarafından "Fiziki kâinatın bilinmesi ve araştırılması" konulu konferanslar verildi. Cumhurbaşkanı'nın eşi Beyaz Saray bahçesinde bir kabul resmi tertip etti. Cumhurbaşkanı kendisi de bir ara dâvetliler arasına karıştı.

Bu konuşmam ile, bir ferdin tutuşturduğu meşalenin bir memleketin kültür hayatında oynayabileceği rolü tebarüz ettirmek istedim. Atatürk de bize meşale tutan müstesna insanlardan biri idi. İleri fikirlerin her yerde mukavemetlerle karşılaşması, demagoji kösteğinin zaman kaybına sebep olması mukadderdir. Bunu göze alarak, mücadeleyi gevşetmemek ve kör taassubu yıkmak için müsbet ilimlere önem vermek şarttır.

Memleketimizde müzelerin, *ferdin modern hayata intibakını sağlayacak şekilde*, geliştirilmesi zarureti vardır. Bu memlekette İlim ve Fen Müzesi, Tabiat Tarihi Müzesi, Pedagoji Müzesi ve Halk Müzesi henüz yoktur. Son zamanlarda M. Eğ. Bakanlığı Teknik müsteşarlığının bir *Teknik Müze* kurma çabasında olduğunu öğrendik. Uluslararası Müzeler Konseyi'nin I numaralı İlim ve Fen Müzeleri komisyonu VIII. Assamble'de önemli bir karar alıyor: "Henüz gelişme devresinde olan bir memlekette İlim ve fen müzesi nüvesi varsa, talep vukunda, sanayii gelişmiş bir memleket'in ilgili müzesi ona en lüzumlu temel kolleksiyonları ucuz bir fiyatla devredebilecektir. Para yardımı için de UNESCO merkezine teklif yapılmış ve ayrıca *non convertible* meblağların bu hayırlı işe tahsisi istenmiştir... Uyanık memleketlerin bu fırsattan faydalanacakları şüphesizdir.

Smithsonian Enstitüsü Amerika'da bir çığır açmıştır. Bugün onun izinden yürüyen yüzlerce Enstitü ve binlerce müze ve laboratuvar vardır. Gökdelen yapılar, Hollywood'un göz kamaştırıcı filimleri,

sosyete âlemleri, süslü otomobiller Birleşik Amerika'nın ancak aldatıcı dış görünüşüdür. Onun gerçek nabzı zikri geçen enstitülerde ve ilim ocaklarında atar. Dünya Sergisindeki General Motors'un uçak biçimi binasında Amerika ilim ve tekniğinin dinamik bir şekilde tecessüm ettirildiğini gördüm. Newyork'daki Tabiat Tarihi Müzesi holinde, *Theodore Roosevelt*'in mermerlere hakkedilmiş şu cümleleri göze çarptmaktadır :

DEVLET : Kanun tahtında hür bir idareye sahibiz. Büyük demokrasi ilerici olmalıdır. Aksi takdirde büyük ve demokrasi olma vasfını yitirir. Yer yüzünde halk içinde mücadele en asil bir spordur. Ferdin iyi niyeti makûl tatbikat ile mezcedilirse iyi sonuç elde edilir.

USUL : Bir insanın faydalı olması, yaşayışını imkân nisbetinde ülkü seviyesine ulaştırma şartına bağlıdır. Bir işi başaramamak acıdır, fakat muvaffak olmak için çabalamamak daha berterdir. Kötü talihi yenmek için çelik mukavemet, cüret ve cesaret insanlığı daha necip ve asil yapar. Ölmekten korkmayanlar ancak, yaşamaya lâyıkturlar.

GENÇLİK : Çocuklar, sizin cesur, merd ve aynı zamanda kibar ve nazik olmanızı istiyorum. Hayatta amelî olunuz. Ülkünüzde asalet, ve civanmerdlik hâkim olmalıdır. Gözlerinizi yıldızlara çeviriniz ve ayağınızla toprağa iyi basınız. Ferdin ve ulusların hayatında karakter sahibi olmaları esastır.

TABIAT : Açık havada sert çalışma zevk kaynağıdır. Vahşi tabiattaki gizlilik, melankoli ve cazibeye doyum olmaz. Ulusumuz tabiat kaynaklarını gelecek nesillere değerlerini azaltarak değil, bilâkis çoğaltarak devretmelidir.

Hergün binlerce ziyaretçi ile dolup taşan müzenin kolleksiyonları ve observatuarı yukarıdaki direktiflere uygundur.

Kısa sürmesine rağmen, benim için geniş ufuklar açan Amerika seyahatimin intibalarını nakle son verirken, bana bu imkânı hazırlayanlara, bilhassa *Mr. Robert Hamer* ile Metropolitan Müzesi Müdürü *Prof. J. Rorimer*'e teşekkürlerimi sunmayı zevkli bir borç bilirim.

“ATATÜRK YILLIK KONFERANSLARI”NIN IV. SERİSİ

Türk Tarih Kurumu'nun her yıl düzenlendiği “Atatürk Yıllık Konferansları”nın 1965-1966 dönem ve IV. serisi 3 Aralık 1965 de başlamıştır. 13 Konferanstan ibaret bulunan bu serinin son konferansı 10 Haziran 1966 Cuma günüdür. Konferanslar her on beş günde bir Cuma günleri saat 17,30 da Kurum merkezinde verilmekte, yalnız Üniversitelerin dinlenme ayı olan Şubat'ta konferanslara ara verilmektedir. IV. serinin konferansları şunlardır :

3 Aralık	1965 Cuma	Prof. Dr. Tahsin Özgüç: <i>Altıntepe Keşiflerinin Işığında Urartu Sanatında Resim.</i>
17 Aralık	1965 Cuma	Dr. E. Rosenbaum, F. S. A.: <i>Batı Kilikya Sahillerinde Roma Devri Şehirleri (Roman Cities on the Coast of Western Cilicia).</i>
7 Ocak	1966 Cuma	Prof. Nusret Hızır: <i>Mantığın Tarihi Üzerine.</i>
21 Ocak	1966 Cuma	Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver: <i>Yazma Kitaplarımızda önemli Çiçek ve Buketler.</i>
4 Şubat	1966 Cuma	Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu: <i>Bitinya'da Prehistorya Araştırmaları.</i>
4 Mart	1966 Cuma	Prof. Dr. Semavi Eyice: <i>Eski Harita, Panorama ve Fotoğraflarda İstanbul.</i>
18 Mart	1966 Cuma	Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal: <i>Çandarlı ve Ildır Kazıları.</i>
8 Nisan	1966 Cuma	Prof. Dr. Füzuzan Kınal: <i>Gelidonia İngolları.</i>
15 Nisan	1966 Cuma	Tahsin Öz: <i>Türk Topçuluğu ve Fatih Tophanesi.</i>
29 Nisan	1966 Cuma	Ord. Prof. Enver Ziya Karal: <i>Osmanlı İmparatorluğunda ve Japonya'da Modernleşme Hareketlerinin Mukayesesi.</i>
13 Mayıs	1966 Cuma	Prof. Dr. Nimet Özgüç: <i>Acemhöyük Kazıları.</i>
26 Mayıs	1966 Cuma	Prof. Dr. Afif Erzen: <i>Van Bölgesinde Çavuştepe Kazısı.</i>
10 Haziran	1966 Cuma	Michael E. R. Gough, M. A. F. S. A.: <i>Etrüsk halkı ve menşeleri (The Etruscan People and its Origins)</i>

Propriétaire : LA SOCIÉTÉ D'HISTOIRE TURQUE
Directeur responsable : ULUĞ İÇDEMİR

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Études :	<u>Page</u>
ALKIM, U. BAHADIR et ALKIM, HANDAN: Fouilles de Gedikli (Karahüyük). Premier Rapport préliminaire (en turc.- 51 fig., 2 cartes, 9 plans)	1
—————: Texte en anglais du rapport ci-dessus mentionné.....	27
TEKİNDAĞ, PROF. DR. M. C. ŞEHABEDDİN: Recherches sur le grand mystique turc Yunus Emre (en turc. - 4 photocopies)	59
GÖKBİLGİN, M. TAYYIB: Sur la communication "Mouvements paysans en Europe centrale et du Sud-Est aux XVe—XXe siècles" (en turc).	91
—————: Résumé en français de l'étude ci-dessus mentionnée	99
BAYUR, HİKMET: A propos d'un document récemment trouvé (en turc.-4 photocopies)	103
—————: Nos traités de paix conclus après la première Guerre Mondiale II (en turc)	115
Nécrologie :	
MANSEL, ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD: Ragıp Devres (avec 2 fig.-en turc) ..	157
Bibliographie :	
İNALCIK, PROF. DR. HALİL: Akyüz, Kenan, <i>Şiye Paşa'nın Amasya Muta- sarıflığı sırasındaki Olaylar, Belgeler I (Événements survenus lors du "mutesaarifat"- gouvernement-de Şiye Paşa à Amasya.- Documents I)</i> (en turc)	163
Informations :	
Cérémonie de célébration au Smithsonian Institute de Washington (en turc.- 7 fig.)	165
Conférences annuelles Atatürk.- IV e série	172

Sur la couverture : Génie ailé.- Fresque d'Altuntepe. Seconde moitié du 7^e
siècle avant J. - Ch.

BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ D'HISTOIRE TURQUE

Tome: XXX

No: 117

Janvier 1966

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ D'HISTOIRE TURQUE

1 9 6 6